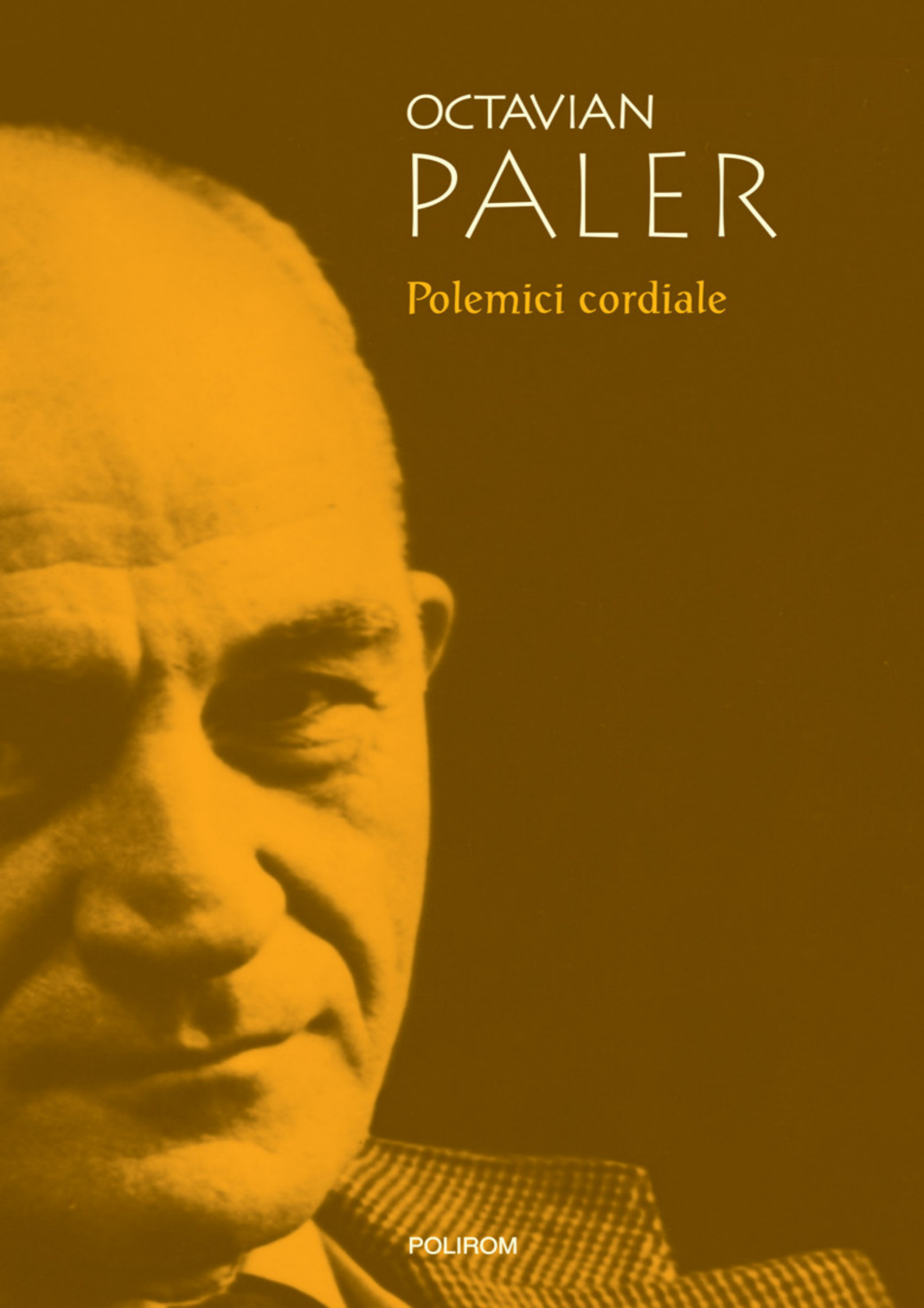

OCTAVIAN

PALER

Polemici cordiale

POLIROM

Table of Contents

Prefață
La Teba, mult după moartea sfinxului
Judecata de Acum
De ce „cordiale“?
Surîsul lui Voltaire
Rugați-vă să nu vă crească aripi
Momentul Waterloo
De la Judecata lui Paris la Judecata de Apoi
Pantera domesticită
Un amănunt
Nimic prea mult?
Publicul și pantalonii lui Henry Miller
Artistul și arborele universului
Teatrul și Rubiconul regiei
Morala bumerangului
Polemică și polemici
Neutralitatea activă
Decadența lui Don Quijote
Laudă irealității
Elogiul izgonirii din paradis
Comentarii la războiul troian
Bietul Oedip
Discurs imaginar al lui Socrate după ce a fost condamnat
Două discursuri imaginare ale lui Nero
Discurs imaginar al lui Giordano Bruno în fața tribunalului Inchiziției
Nu merită să vă înduioșați
Decadența lui Don Juan
Discurs imaginar al lui Machiavelli la o cursă de automobile
O enigmă a istoriei
Cultura și istoria
Un tren spre Weimar
Nietzsche sau semnul securii duble
Schopenhauer la Veneția

Lecția Romei
Et in Arcadia ego! Dar…
Un punct de vedere
Despre Platon, cu gîndul la Lorca
Un vas cu două toarte
Singurătatea unui solidar
Fascinația relativului
Dilemele criticii
Judecăți și prejudecăți
Toți murim prea devreme
Utopia bibliotecii
Reîntoarcerea la natură
Ce caută, totuși, Don Juan?
Anormal și normal
Muzeul Grévin
Canoane
Metrul etalon. Și totuși
Eroare și firesc
Torquato Tasso și Inchiziția
Nu Nero
Ce este eseul?
Fantezie și realitate
Surîsul care ucide
Evul Mediu și Renașterea
O parabolă
Armele înțelepciunii
Mirajul imobilității
Un hobby?
Prețul talentului
Originale și reproduceri
Imaginea Acropolei e mai greacă, poate, acum
Napoleon și neoclasicismul
Rațiunea și inima
Adevărul și oglinda
O problemă filosofică
Nostalgia imperfecțiunii
Secretul barbarilor
Un dicton
Rugăciune neagră
Anacronici

Avertisment
Scurtă istorie a Afroditei
Tițian și Carol Quintul
Bătrînul leu rănit
Surîsul Giocondei
Bufonii lui Velázquez
Vînători și cultivatori
Triumful inteligenței
O definiție sarcastică
Fuga în limbaj
Datoria de a gîndi
Dintr-un carnet de lectură
Răzbunarea vulturului
Marea fără Ulise
Restul e iubire
Un vis cu Pilat din Pont

Octavian Paler

Polemici cordiale

Prefaţă de Nicoleta Sălcudeanu

Ediţia a II-a

Editura Polirom
2008

Seria de autor „Octavian Paler“ este coordonată de Georgeta Naidin-Dimisianu.

© 2008 by Editura POLIROM, pentru prezenta ediţie

www.polirom.ro
Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A, sc. 1, et. 1;
sector 4, 040031, O.P. 53, C.P. 15-728

ISBN ePub: 978-973-46-2262-7
ISBN PDF: 978-973-46-2354-9
ISBN print: 978-973-46-1182-9

Redactor: Ioana Avădănei
Coperta: Carmen Parii

Această carte în format digital (e-book) este protejată prin copyright şi este destinată exclusiv utilizării ei în scop privat pe dispozitivul de citire pe care a fost descărcată. Orice altă utilizare, incluzând împrumutul sau schimbul, reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea, închirierea, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiei, altele decât cele pe care a fost descărcată, revânzarea sau comercializarea sub orice formă, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepseşte penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

Lectura digitală protejează mediul

Versiune digitală realizată de elefant.ro

OCTAVIAN PALER s-a născut la 2 iulie 1926, în comuna Lisa, judeţul Braşov.Va urma, ca bursier, Liceul „Spiru Haret“ din Bucureşti (1937-1944), făcînd însă ultima clasă la Liceul „Radu Negru“ din Făgăraş şi susţinînd bacalaureatul la Sibiu, în 1945. Este, concomitent, student la Facultatea de Litere şi Filosofie, respectiv Facultatea de Drept din Bucureşti (1945-1949). După absolvire, e recomandat de Tudor Vianu pentru a rămîne asistent la Catedra de Estetică, însă declină propunerea şi se angajează la Radiodifuziune. Aici va fi corespondent special, apoi redactor-şef adjunct la redacţia culturală. Este corespondent Agerpres la Roma, cîteva luni, la sfîrşitul anului 1964, iar în următorii ani director general al Televiziunii Române (1965-1968), director general adjunct la Radio (1968-1970), redactor-şef la *România liberă* (1970-1983). Demis în 1983 din motive politice, se va pensiona medical în acelaşi an, reintrînd în „arenă“ odată cu Revoluţia din 1989, cînd devine director onorific al ziarului *România liberă*. Ulterior s-a aflat în aceeaşi postură la *Cotidianul*.

Scriitorul a debutat publicistic în 1958, cu versuri în *Luceafărul*, iar editorial, abia în 1970, cu volumul de poezii *Umbra cuvintelor*. Urmează, pe linia jurnalelor de călătorie sau pe cea a literaturii parabolice, volumele care i-au dimensionat statura de important autor contemporan: *Drumuri prin memorie*. *Egipt-Grecia* (1972), *Drumuri prin memorie. Italia* (1974), *Mitologii subiective* (1975); ediţia a III-a, Polirom, 2008), *Apărarea lui Galilei* (1978; Premiul Academiei Române), *Scrisori imaginare* (1979), *Caminante* (1980; Premiul Uniunii Scriitorilor), *Viaţa pe un peron* (1981), *Polemici cordiale* (1983), *Un om norocos* (1984; ediţia a II-a, Polirom, 2008), *Un muzeu în labirint* (1986), *Viaţa ca o coridă* (1987), *Don Quijote în Est* (1993), *Vremea întrebărilor* (1995), *Aventuri solitare* (1996), *Deşertul pentru totdeauna* (2001), *Autoportret într-o oglindă spartă* (2004), *Calomnii mitologice* (2007). În 2005 a primit Premiul *Opera Omnia* al Uniunii Scriitorilor.

Octavian Paler a încetat din viaţă pe 7 mai 2007, la Bucureşti.

Prefaţă

Nicoleta Sălcudeanu

Polemici cordiale este un titlu totemizat, o emblemă ce a urcat lesne în transcendenţa copertei, şi-a cucerit independenţa şi se bucură de o carieră pe cont propriu. Într-atît încît bună parte a celor ce îl folosesc drept condiment retoric au uitat că el s-a aşternut cîndva pe o copertă de carte ori că a fost născocit de un autor de carte. A devenit monedă de schimb cultural. Octavian Paler este un scriitor de succes, cărţile sale s-au bucurat şi se bucură, antum şi postum, de un succes de librărie de pizmuit. E un autor popular, iar formulele sale memorabile au devenit folclor intelectual. Marea trecere la public e paradoxală, cum şi titlul oximoronic, devenit emblemă, cum autorul însuşi o fiinţă paradoxală. Austeritatea, sentenţiozitatea, severitatea stilului, o anume grandilocvenţă, aerul aparent posac, nu sunt atribute ce se presupune a fi simpatice, ar trece mai curînd de antipatice, iar posomoreala şi scepticismul nu sunt tocmai aducătoare de popularitate, din partea unui public înclinat, în mod natural şi firesc, mai degrabă către guleai decît către sobrietate. Şi totuşi confesiunea, meditaţia, reflecţia cărturărească, saturată de principii etice, merge direct la sufletul cititorului. Octavian Paler se bucură de succes, şi încă în rîndurile publicului larg; de un succes prompt şi semnificativ (în accepţiune semnificată, nu adjectivală), eventual chiar mai amplu decît între confraţi şi critici. Enigma succesului recent nu se poate dezlega doar prin argumentul asiduităţii apariţiilor la televiziune, cum nici izbînda

antedecembristă nu poate fi lăsată în seama poziţiei mediatice. Iar din perspectiva prezentului justiţiar, cît se poate de strîmb de altfel, condiţia de „ştab“ (fost director general al Televiziunii Române, vicepreşedinte al Radiodifuziunii, redactor-şef la al doilea, ca importanţă, cotidian comunist, *România liberă*) devine circumstanţă agravantă, de nu chiar cap de acuzare. Potrivit aceleiaşi viziuni mate, conformă logicii rudimentare a salamului cu soia, conjuncturile biografice nu-l prea recomandă drept unul din cei mai îndreptăţiţi judecători morali, drept ceea ce se cheamă îndeobşte „o conştiinţă“. Pe de altă parte, citim, în *Dicţionarul scriitorilor români* (Zaciu, Papahagi, Sasu), reversul: „P. este un stilist desăvîrşit şi un moralist incapabil de compromisuri, din familia lui E. Cioran“. Întîi de toate, nu poţi fi moralist, unul autentic, viu, dacă eşti incapabil de compromis, dacă tu însuţi nu l-ai încercat pe pielea ta, dacă nu l-ai ars cu febra ta. Apoi n-a existat trăitor în comunism să nu fi făcut măcar un compromis politic (prin faptă sau pasivitate, prin zel sau prin muţenie). Duplicitatea, dacă nu suptă odată cu laptele mamei, se învăţa din mers şi se exercita încă de la grădiniţă. Nu era pămîntean, în comunism, care să nu fi exersat dubla fiinţă, să nu fi somatizat fiinţa scindată, ruptă, frîntă. Iar acesta e un compromis major, un compromis al fiinţei. Şi este chiar tema ce armează întreg scrisul lui Octavian Paler, e sîngele ce-l irigă, e flama ce-l incendiază. E miezul torid pe care se înfăşoară, fuior, pagină cu pagină. Fiinţa paradoxală a scriitorului e strivită între clişeul judecăţii morale şi lespedea placidă a noncompromisului. Dacă o scrutezi însă fără prejudecăţi, impresionează vulnerabilitatea asumată a omului pur şi simplu. Un om frămîntat de vină, ros de propria slăbiciune, bîntuit de obsesia „trecerii Rubiconului“, echivalentă cu „ieşirea într-o rezistenţă deschisă“ şi „intrarea în

conflict deschis cu regimul“. Judecîndu-i pe ceilalţi, Octavian Paler se judecă întotdeauna întîi pe sine. Slăbiciunea se răscumpără doar prin sinceritate: „Ei bine, mărturisesc că n-am avut niciodată curajul să trec acel Rubicon. În epocă, dacă ne amintim bine, eram convinşi că regimul comunist, dacă nu va fi etern, oricum va depăşi nivelul generaţiei noastre. Nimeni nu-şi închipuia că acel regim autoritar, autocrat putrezea sub ochii noştri, sub picioarele noastre şi că în foarte scurt timp îl vom vedea prăbuşindu-se. Încît trecerea Rubiconului însemna un risc, un pas care nu mai permitea pasul înapoi. Dincolo de Rubicon, existau în acea vreme puţine variante; dacă nu puşcăria, oricum convorbiri în beciurile Securităţii sau exilul şi, cum ziceam, o leprozerie, interdicţia de a mai publica“ – mărturiseşte într-un interviu radiofonic dat lui Mircea Iorgulescu şi difuzat la 24 octombrie 1998 (Mircea Iorgulescu, *Convorbiri la sfîrşit de secol*). Dar tocmai sub presiunea tranzacţionalităţii generalizate şi a culpei apropriate, Octavian Paler a parvenit la o conştiinţă morală. N-a scrutat de pe un platou seren spectacolul bezmetic al compromisului ca umilinţă, şi nici din văgăuna celui adăpostit. L-a asumat dramatic, i-a escaladat pereţii din interior, pas cu pas, treaptă cu treaptă, ieşind la lumina cuvîntului crud şi reavăn. Octavian Paler e un transgresor. Octavian Paler poate fi un judecător moral tocmai fiindcă ştie ce este păcatul. La urma urmei, „istoria artei o datorăm în bună măsură păcatului. Inocenţa ar fi lăsat muzeele aproape pustii. Şi dacă am exclude dragostea din ele, muzeele s-ar umple de frig. (…) Anumite popoare din Antichitate nu socoteau decît zilele fericite. Şi se citează cazul unui înţelept care în pragul morţii şi-a făcut acest epitaf: «Am străbătut cincizeci şi şase de ani şi am trăit patru». Eu nu ştiu ce cifră ar trebui să invoc, dar ştiu destul de bine că n-am trăit cu adevărat decît în zilele în care m-am simţit

păcătos. Zilele cînd m-am simţit inocent le-am uitat. Tot ce mai ţin minte sunt păcatele mele“ (*Elogiul izgonirii din Paradis. Conferinţa unui apostat*). A vorbit oamenilor dintre ei, nu peste capetele lor. Între Paradis – „un fel de parc în care în loc să scrie «Nu călcaţi pe iarbă», scrie «Nu vă iubiţi»“ şi unde „Dumnezeu stă ca un gardian tupilat prin tufişuri şi îşi spionează credincioşii“ – şi lume, a ales lumea. Cea în care scrie „Nu călcaţi pe iarbă“.

Un aspect special ar mai fi acela al amplitudinii şi înălţimii tonului; al referinţelor savante (literare, istorice, mitologice). Există un anume protocol şi o anume pompă a rostirii. Între gravitate şi grandilocvenţă e distanţă preţ de-un fir de iarbă. Între sublim şi ridicol distanţa e de-o lamă de cuţit. Întrebarea este cum reuşeşte Octavian Paler mersul pe sîrmă între teritorii extreme, evitînd capcanele din ambele părţi, fără să se prăbuşească în ridicol, dar nici ambiţionînd la sublim? O observaţie a lui Mircea Iorgulescu – cel mai atent însoţitor al cărţilor paleriene – poate fi luată drept formulă magică şi un prim pas către un răspuns: „slujindu-se de referinţe livreşti, afirmă cu insistenţă şi vigoare valori ale existenţei, reflecţia devenind o formă de confesiune, epurată însă de elemente biografice şi psihologice. Mărturisirea nu capătă totuşi un caracter abstract; îndepărtarea faptului de viaţă şi a reconstituirii documentare este compensată prin crearea unui spaţiu al imaginaţiei reflexive capabil să asigure nu numai libertatea gîndirii şi a confesiunii, dar şi protecţia lor. (...) Deşi cărturăresc, spaţiul acesta nu este mai puţin o expresie a subiectivităţii: cultura devine ecranul pe care se proiectează o intimitate“ (*Ceara şi sigiliul*). Iar răspunsul, încastrat subtil în fragmentul citat, este *sinceritatea*. Octavian Paler face echilibristică prin levitaţie. Epurînd „elementele biografice şi psihologice“, fertilizînd abstractul, aduce confesiunea la o stare de agregare pură, distilată,

agravitaţională. Prin sinceritate, secţionează ridicolul şi menajează sublimul. O sinceritate dogoritoare. Iar în sunetul final vibrează coarda umană. Aici nu-şi poate face loc nici o undă de compromis. Nu există nici o pagină, nici un rînd imputabile oricărei forme de felonie. Chiar dacă parabolice, scrierile sale sunt mai puţin esopice decît o bună parte a literaturii din comunism, considerată „curajoasă". Sunt rezistente la timp.

Citite din perspectiva zilei de azi, *Polemicile cordiale* îşi păstrează prospeţimea intactă. Toate, dar toate temele morale sau estetice, cu căptuşeală etică, problematizate în aceste eseuri (deghizate în scrisori, discursuri şi convorbiri imaginare) reverberează în prezent. Apariţia volumului, în 1983, marchează un punct de evoluţie, biografică şi de creaţie, semnificativ, o răscruce. Anul este descris, cu tumult de detalii, în *Jurnalul* lui Mircea Zaciu (vol. 2). Aici găsim şi o schiţă de portret, cît se poate de fin încrustată, extensibilă de la stilistica omului la aceea a scriitorului: „Povesteşte pe larg, fără grabă, cu amănunte, uşor insistent, uşor rigid, cu o asprime ţărănească nedizolvată în el, citadinul de azi. Sobrietatea aceasta cam scrobită îi stă însă bine, e numai *a lui*, îţi inspiră încredere, ştii că e semnul unei profunde probităţi morale". Iar probitatea morală va fi degrabă dovedită. La scurtă vreme după apariţia *Polemicilor cordiale*, vestea destituirii de la conducerea ziarului *România liberă* cade ca un fulger în plină vară (august 1983). Episodul e redat în maniera în care veştile se propagau în comunism, în acelaşi *Jurnal* (episod detaliat şi în *Convorbiri cu Octavian Paler* – Daniel Cristea-Enache) şi-l reproducem pentru savoarea, uneori burlescă, a documentului de epocă: „G. a telefonat: l-au dat afară pe Paler. În locul lui e o tovarăşă Costache, şefa femeilor din R.S.R. (sau aşa ceva). Nu sunt deocamdată detalii… (…) Plăteşte Paler poliţa publicării articolelor lui Păunescu despre

«competenţă»?“. Apoi: „În cazul Paler se pare că ordinul ar fi venit direct de la Cabinetul nr. 2 (cabinetul Elenei Ceauşescu, n.n.). Nu numai pentru că publicarea textelor lui Păunescu a trezit aprehensiuni la *palatul primăverii*, dar şi fiindcă ea dorea să aibă «propriul ei organ», aşa cum el are unul şi fiul are Suplimentul Scînteii tineretului. Acum are şi ea un ziar pe care-l dirijează şi de aceea a pus-o pe Costache şefă. Femeia, complet ageamie, era undeva la băi, au scos-o din vană, vorba ceea, s-o aducă la Bucureşti la instalare. În prealabil, au convocat o şedinţă de redacţie *pro forma*, pentru a-l critica pe Paler şi a cere înlocuirea lui. Unul dintre cei mai vehemenţi «critici» a fost nenorocitul de Boris Buzilă (lamentabil ratat în critică), care l-a acuzat pe Paler că a folosit unilateral pagina a doua (consacrată literaturii şi artelor), aducînd acolo colaboratori din afară şi privîndu-i pe ei, cei din redacţie, de tribuna «lor». Paler nici nu era prezent, abia a doua zi a fost chemat la Tamara Dobrin, care, în calitatea ei de vice-preşedintă a FDUS, în prezenţa unui instructor de la C.C., i-a comunicat că e desărcinat. El a cerut doar explicaţia termenului «desărcinat»: adică e *destituit*, *eliberat* sau cum… *Eliberat*, i s-a spus, termen mai benign, care-i poate oferi, eventual, o altă funcţie“. Dar o altă funcţie n-a mai venit. Hotărît să nu facă nici o concesie, dornic să-şi exercite meseria de jurnalist şi atît, O. Paler refuză „funcţiile“ oferite şi devine un fel de „şomer“ al regimului (în comunism, chipurile, nu exista şomaj), se pensionează de boală şi aşa va rămîne pînă în 1989. Pagubă-n ciuperci! s-ar putea ricana. Pentru cititorul mai tînăr este foarte greu de înţeles ce-au însemnat, în anii ‘60, Festivalul Internaţional de muzică uşoară „Cerbul de Aur“ (la care participau vedete internaţionale ca Amalia Rodriguez, Connie Francis, Rita Pavone, Tom Jones sau Cliff Richard) sau foarte popularul serial poliţist *Sfîntul*,

aduse de O. Paler, în scurta sa şedere la Televiziunea Română. Cu atît mai puţin poate lua seama tînărul cititor de impactul acelei pagini a doua din *România liberă*. Conţinutul îmbîcsit, dogmatic, al ziarului comunist se volatiliza fie şi doar prin pagina a doua, tribună pentru crema intelectualităţii noastre culturale. Măcar pentru aceste guri de oxigen, în plin obscurantism ideologic, şi reducerea la tăcere a unui jurnalist redutabil, în climatul sufocant al epocii, a echivalat cu o pierdere ireparabilă. Libertatea de opinie a fost deconectată de la încă un aparat de respiraţie asistată. De aici se trage, în parte, imensul capital de succes pe care O. Paler l-a recuperat, după ’89. România avea nevoie, şi mai are nevoie de aer.

Polemici cordiale marchează un punct de creştere, mai ales dacă potrivim cursorul pe fundalul din ce în ce mai smucit al vieţii literare. Uniunea Scriitorilor reprezenta, fusese, o „rezervaţie de zimbri“, o enclavă incredibilă de aproape-normalitate, într-o lume anapoda. Dezbaterile erau vii, alegerile netrucate, şedinţele deloc formale, uluitoare pentru politrucii trimişi de la „centru“ să le prezideze. Scriitorii mergeau în delegaţie la Ceauşescu şi-şi negociau direct, aproape de la egal la egal, interesele de breaslă. Pentru un „popor vegetal“, aceste răbufniri democratice erau, eufemistic vorbind, neobişnuite. 1983 este încă un an al strîngerii şurubului, iar în plan literar un an al degringoladei. Se schimbase conducerea Uniunii, dar într-o manieră nestatutară, manipulată. Uniunea însăşi devenise nestatutară, Elena Ceauşescu interzisese şedinţele Consiliului acesteia, presiunile puterii erau din ce în ce mai greu de parat. De aceea volumul de publicistică *Polemici cordiale* aduce o notă în plus faţă de tonul aulic, desprins, al precedentelor scrieri, chiar dacă în *Apărarea lui Galilei, dialog despre prudenţă şi iubire* sau în romanul *Viaţa pe un peron* interogaţia şi scrîşnetul parvin la inflexiuni

mai acute. La apariţia volumului *Mitologii subiective*, anterior celor menţionate, Dan Culcer (*Serii şi grupuri*) se întreba „dacă limpiditatea şi răcoarea stilistică ce caracterizează scrisul eseistului nu vor fi tulburate, incendiate (cum ar fi de aşteptat) de dramatismul reţinut încă al întrebărilor pe care le va mai formula autorul acestei frumoase cărţi“. Referindu-se la aceeaşi carte, Eugen Simion, în DGLR, remarcă în plus „acel stil războinic – un stil al deciziei şi al ultimatumului“. În *Polemici cordiale*, scrisul îşi va păstra răcoarea de marmură, dar îşi va spori radicalismul moral şi marţialitatea nesmintit cordială; se va lăsa, de data asta, străbătut de sticlirea rece a interogaţiei tăioase, de răceala învăpăiată a laserului, nelăsînd însă loc, nici o clipă, tăcerii muzelor. Formula ce-l cuprinde ca în ambră îi aparţine lui Mircea Iorgulescu (*Prezent*): „Forţa ideilor şi a culturii este atît de mare încît se dispensează de ideea de forţă şi de ameninţare cu forţa“. Un stil războinic, dar în interiorul culturii, nici un moment în periferia ei.

Sintagma „polemici cordiale“, vehiculată iniţial prin reviste, ca mai veche obsesie, conturată şi haşurată într-un interviu din *România literară* (nr. 31/29 iulie 1982), prilejuieşte o replică a lui E. Barbu care, ipocrit, consideră ideea de cordialitate un nonsens, dat fiind înţelesul beligerant al polemicii. În acest context, cuvintele lui Paler sunt mai mult decît transparente, devin tăioase: „e necesar, cred, să deosebim polemicile care slujesc idei, de cele care slujesc doar interese, pasiunile care iau foc, de cele care vor doar să dea foc. Problema nu e dacă luptele de opinii pun (căci nu pun) în pericol unitatea culturii, ci dacă toate opiniile, toate polemicile se înscriu în cultură“. Iar concluzia textului (*Polemică şi polemici*) e cu adresă directă: „Dacă somnul raţiunii naşte monştri, somnul dialogului naşte dogme. Iar dogmele sfîrşesc totdeauna prin a înăbuşi ceea ce

pretind că sacralizează“. Dar răspunsul propriu-zis către Barbu este cuprins în *Neutralitatea activă*. Şi acesta poate interesa astăzi, chiar cu mai mare folos, o categorie infinit mai largă de adresanţi. Volumul este, dacă se poate asta, mai actual decît la apariţie. Dacă atunci viza frustrări mai compacte, restrînse la climatul cultural, astăzi cercurile şi bolgiile au expandat în social, dospind în progresie geometrică, îndată după decompresia produsă în revoluţionarul an 1989. Ceea ce atunci răsuna, prin forţa împrejurărilor, înfundat, astăzi e asurzitor ecou. Nu doar profetic răsună cuvintele: „La un moment dat, m-am pomenit pronunţînd acest cuvînt «cordialitate», fără să-mi dau seama că el putea să pară unora o provocare, o sfidare, o insultă chiar. Cum adică? Să ne confruntăm opiniile fără să ne jignim? Ce iluzie! Şi ce primejdie! Cum îi mai reducem la tăcere pe cei care îndrăznesc să nu fie de acord cu noi, dacă discutăm normal? Nu, sub nici un motiv aşa ceva nu se poate accepta. Trăiască sensul etimologic al polemicii. *Aux armes*, băieţi… Toate aceste lucruri nu le-am înţeles de la început. (…) Dar jur pe cenuşa iluziilor mele că am crezut în şansa unei dispute intelectuale. Jur pe tristeţea mea că n-am ştiut ce grave confuzii semănau ideile mele despre cordialitate şi ce coşmar reprezintă pericolul civilităţii. Jur pe singurătatea mea că nu mi-am dat seama cît de inacceptabil era răul de a discuta normal şi că, susţinîndu-l, mă expuneam ca sfîntul Sebastian tuturor săgeţilor“. „Pericolul civilităţii“ împarte astăzi societatea postcomunistă în tranşee labirintice. În războiul tuturor cu toată lumea a apărut chiar o specie paroxistică de războinic, fără a avea nimic donquijotesc, acela fără obiect, dar fanatic, puristul asmuţit contra nimicului. Iată una din cele mai recente fiziologii ale omului recent, conturată în convorbirile sale limpezitoare cu Daniel Cristea-Enache: „Mă îngrozesc ura, răutatea, plăcerea de a ridica stîlpi ai infamiei şi de

a azvîrli cu pietre. Nu pot să-mi reprim gîndul că gălăgia care se face azi pe tema «dosarelor» e reversul tăcerilor laşe de dinainte de ’89. Şi mă înşel, oare, avînd impresia că «justiţiarii» cei mai vocali, acum, n-au scos o şoaptă contra regimului comunist înainte de căderea lui Ceauşescu? Apoi observ că se discută despre infern cu aerul că ne-am afla într-un semiparadis sau, cel puţin, într-un purgatoriu. Oare se minte, azi, mai puţin decît înainte de ’89? Comunismul schilodea omul prin teroare. Azi, omul e schilodit prin libertatea trăită urît. Regula, înainte, era «să-ţi ţii gura». Regula, acum, e «să-ţi baţi gura». După părerea mea, specia «anticomuniştilor cu faţă bolşevică» (expresia e a lui Adam Michnik) e soră cu specia «securiştilor patrioţi» (aşa cum se prezintă ei azi)“. Specia asta nu poate concepe „«purificarea» naţiunii decît ca pe o competiţie de azvîrlit cu pietre; sau de îmbălsămare a noroiului pentru a-i asigura un loc durabil în ruinele destinului nostru istoric“. Amărăciune şi dezgust: „Isteria o pot, eventual, înţelege. Chiar şi modul cum ne combatem noi plictiseala prin bîrfe. Ce mă năuceşte este să văd cum ia proporţii un mccarthysm de Dîmboviţa“.

Mai actual ca niciodată, Octavian Paler nu a dat lecţii, nu a lansat apeluri către nimeni, şi-a asumat lucid vulnerabilitatea. Dar această vulnerabilitate încapsulată devine armă redutabilă. „„Pericolul civilităţii“ e mai feroce, ca revelator, decît oricînd, pentru o lume în care nu se minte mai puţin, ci mai cinic şi mai divers, o lume în care ne trăim libertatea urît. Nu ne rămîne decît să visăm la una mai bună, să sperăm într-o lume în care Octavian Paler nu va mai avea succesul de care se bucură în prezent.

Scopul disputelor nu trebuie să fie victoria, ci propria noastră morală.

J. Joubert

La Teba, mult după moartea sfinxului

De fapt, ce-am venit să caut aici? Sfinxul care-l aştepta pe Oedip la intrarea cetăţii? Doamne, iartă-mă, cînd o să mă conving că nu trăim în mituri? Şi că, umblînd cu ochii închişi, risc oricînd să fiu apostrofat: „Hei, tu, acela care mergi cu capul în nori, unde te crezi? Şi în ce vreme? Dacă ai chef să mergi cu ochii închişi, dă-te la o parte. Nu-i încurca pe ceilalţi“. *Primum vivere, deinde philosophari…*

Deschid, prin urmare, ochii şi văd că nu e nici o movilă aici, la intrarea în Teba. Şi nimeni nu pune întrebări. Maşinile şi pietonii îşi văd de treabă. Nimeni nu pare să aibă poftă de legende.

Ca şi la Micene, unde firmele te pot, iniţial, amăgi: Barul „Ahile“. Restaurantul „Menelau“. Hotelul „Frumoasa Elena“. Cafeneaua „Ifigenia“. Îţi trebuie cîtva timp pînă te lămureşti că Homer a fost pus la treabă ca să aducă clientelă.

Dar să presupun că la intrarea Tebei ar exista o movilă şi că pe ea ar sta cocoţat sfinxul, întrebîndu-mă cum obişnuia: „Ce merge dimineaţa în patru picioare, la amiază în două şi seara în trei?“. Ce-ar fi atunci? Mi-aş umfla pieptul şi aş răspunde „omul“? Ce valoare mai are azi un asemenea răspuns, cînd chiar pentru antici el era prea sumar? Care „om“? Socrate sau unul din cei care i-au dorit moartea?

E drept că străzile amintesc de numele antice, dar se pare că şi cei care au hotărît cum să fie ele botezate cunoşteau destul de aproximativ istoria şi legenda. Altfel n-ar fi fost atît de departe strada Oedip şi strada Iocasta; strada Oedip fiind, în schimb, vecină cu strada Epaminonda.

Fîntîna unde Oedip şi-ar fi spălat mîinile de sîngele paricidului nu mai există nici ea. Şi nici nu mă mir că a dispărut. S-au săvîrşit de atunci destule crime reale.

Trece un grup de tineri în blugi, ascultînd Abba la casetofon. Unul dintre ei seamănă, s-ar zice, la figură cu Oedip, aşa cum e reprezentat pe vasele antice greceşti. O clipă mă amuz gîndindu-mă cum ar suna dacă l-aş opri şi l-aş întreba: „Ce merge dimineaţa în patru picioare, la amiază în două şi seara în trei?“. Ar rîde, probabil. Dacă nu cumva m-ar crede nebun.

Sau m-ar privi cum am privit eu o familie gălăgioasă de americani care se fotografia de zor pe Acropole. Tatăl, mama, doi băieţi şi o fată. „O.K.?“ întreba vesel unul din băieţi, cu pantaloni verzi din plastic, ridicînd mîinile şi aşteptînd să fie fotografiat răstignit pe imaginea Parthenonului. Acest „O.K.“ suna acolo la fel ca strigătele de război ale perşilor la Salamina.

Nietzsche, Renan, Goethe, toţi cei care au fost preocupaţi de Elada au lucrat pentru agenţiile de turism greceşti. Dar aici vin extrem de puţini turişti. Teba nu mai e decît un oraş provincial, aţipit în cîmpie, cu o statuie a lui Alexandru cel Mare, ridicată într-o piaţetă din apropiere. O văd de aici.

Tînărul şi orgoliosul rege, înfăţişat călare, cu suliţa în mîna dreaptă şi scutul în stînga, a poruncit, din cîte ţin minte, incendierea Tebei şi n-a cruţat decît o casă, aceea a lui Pindar. Mă întreb, aşadar, dacă, ridicîndu-i o statuie, Teba l-a omagiat pe cuceritor sau slăbiciunea lui pentru poezie.

Alexandru ştia, însă, că istoria nu poate dura singură; că armele ei ruginesc; că mărfurile ei se consumă, iar căruţele ei se uzează; că numai cîntecele, statuile, cărţile sunt sau pot fi nemuritoare; că fără spirit, fără cultură, nu există eternitate. El ştia toate acestea, probabil, din moment ce şi-a dorit un poet de talia lui Homer

care să-l cînte ca pe Ahile; şi pe care nu l-a avut. Tînărul discipol al lui Aristotel va fi regretat această lacună pînă la sfîrşit, privind cum se ridica praful în urma armatelor lui.

Abia acum observ că suliţa lui Alexandru cel Mare e îndreptată spre locul unde m-am aşteptat să fie o movilă. Poate de aceea sfinxul a dispărut. S-a refugiat în muzee.

Dar istoria pune întrebări mai dificile decît aceea a sfinxului. Caracalla, de pildă, a fost ucis de propria sa gardă în timp ce cobora de pe cal să urineze în marginea drumului. Victima era un monstru. Ucigaşii nu erau nici ei departe de aceeaşi condiţie. Ce să refuzi mai întîi?

În loc de răspuns, mă gîndesc la o frază a lui Stefan Zweig pe care n-am înţeles-o: „Tot ce s-a întîmplat s-a întîmplat bine“. Cum adică? Omul poate spune: „N-am avut noroc“. Sau: „Eu am vrut altfel“. Sau: „Nu eu am făcut asta“. Dar cînd declari că tot ce s-a întîmplat s-a întîmplat bine, nu mai ai dreptul la nimic. Pentru că ai acceptat tot ce s-a întîmplat.

Îmi aduc aminte de sfincşii de marmură pe care i-am văzut prin muzeele greceşti. Toţi surîd. Toţi au gurile încleştate. Ei nu cunosc alte întrebări decît cele cu care venim noi în faţa lor.

Aşadar, de ce-am fi obligaţi să alegem între Caracalla şi ucigaşii lui?

Şi ce este, totuşi, fiinţa care merge dimineaţa în patru picioare, la amiază în două şi seara în trei?

Cineva îmi povestea despre un copil că plîngea de cîte ori apunea soarele. Nimeni nu-şi explica de ce, iar medicii n-au reuşit să precizeze un diagnostic. Părinţilor nu le-a rămas decît să se bucure cînd ploua sau era nor.

Mai există oare un animal, în afară de om, care să plîngă dintr-un asemenea motiv?

Dar, pe de altă parte, un Iuda e cu neputinţă în restul zoologiei.

Am fost totdeauna convins că în istoria omului există două etape. În prima etapă, care s-a încheiat de mult, omul a descoperit demnitatea de a se ridica în două picioare. În a doua etapă, care a început de mult, dar nu s-a încheiat încă, omul a descoperit, prin cultură, demnitatea de a ieşi din peşteri.

Chiar în faţa statuii lui Alexandru cel Mare e o biserică. Şi ceva mai încoace o tavernă. Un bărbat, tînăr încă după toate aparenţele, vine dintr-acolo cu paşi incerţi.

Într-un film de care îmi amintesc acum, exista un tip frumos, puternic, care povestea tuturor că se apucase de băutură deoarece fusese baseballist şi ratase un meci, ceea ce el nu suportase. Şi cînd credea că a înduioşat auditoriul, un cocoşat mic şi rău i-a pus această întrebare: „Cîţi oameni au fost la meci?“. „10.000“, a răspuns fostul baseballist. „Şi cîţi locuitori are oraşul?“ „50.000.“ Întrebarea următoare era subînţeleasă: „Şi pe glob cîţi sunt cei care n-au auzit de acest meci de baseball?“.

Dar ratarea unei vieţi se măsoară oare cu numărul spectatorilor ei? Nu tot meci pierdut, dacă e pierdut, e şi unul jucat cu tribunele goale? Uneori ne jucăm meciul fără să ne vadă nimeni.

Trece un autobuz plin de turişti. Par plictisiţi.

Probabil, jucătorul de base-ball a descoperit şi el că lumea e plictisită. Şi vrea să corecteze acest defect. Vrea să ne aducă pe toţi în tribunele meciului pe care l-a pierdut. Şi bea, poate, tocmai pentru a ne convinge pe cît mai mulţi să-l ascultăm.

Căci numai zeii pot fi muţi. Numai ei au acest privilegiu.

Un alai de nuntă se opreşte în piaţetă. Se fac fotografii lîngă statuia lui Alexandru cel Mare, celibatar convins. Toţi rîd. Sunt veseli.

Dar ce sunt zeii? Firul de iarbă cel mai umil şi gîngania cea mai neînsemnată trăiesc ca nişte zei. Îi căutăm pe zei ridicînd ochii spre cer, cînd ei

mişună în jurul nostru şi îi strivim, poate, sub tălpi. Întreaga natură e plină de zei.

Probabil, există pe pământ un singur ne-zeu. Omul. Căci el e singurul care are îndoieli.

Peste drum de biserică e un cimitir. Rivalul lui Dumnezeu este moartea. Dumnezeu şi moartea, de o parte şi de alta, iar noi la mijloc, ca între două pietre de moară.

Noi? Care „noi“? Am văzut oameni frumoşi în suferinţă şi pe alţii tăvălindu-se în noroi sănătoşi. Deci care „noi“? Care om?

Scriam cîndva că „frigul şi laşitatea încep de la răspuns“. Dar mă înşelam. În realitate, adesea, frigul şi laşitatea încep de la întrebare. De cîte ori ne lipseşte, nu curajul de a da un răspuns, ci de a pune întrebarea care trebuie? Pentru prima oară, nu mă mai mir că locul sfinxului de la Teba a rămas gol. Nici că toţi sfincşii pe care i-am văzut prin muzee surîd, tăcuţi. Ei ne lasă să ne punem singuri întrebările de care avem nevoie.

Judecata de Acum

Convorbire imaginară cu sfinxul

— *De ce scrii*?

— M-am întrebat şi eu. Există atîtea cărţi, sunt pline anticariatele, bibliotecile şi librăriile. Unele zac prin depozite cu anii, le mănîncă şoarecii, praful, şi nu le citeşte nimeni. Poţi să le cumperi, pe unele, la un preţ derizoriu. Fără să cheltuieşti prea mult, îţi umpli geamantanul. Ţi se spune şi „mulţumesc“ pînă la urmă. Aşadar, ce-ţi mai trebuie să scrii tu însuţi? te întrebi. Să-ţi pierzi atîţia ani de viaţă, cînd o simplă vizită într-o librărie te poate scuti de orice efort? Şi pe urmă, într-o lume în care au existat Dante, Homer, Shakespeare, Dostoievski, ce se mai poate spune? Războiul troian a fost povestit. Inutil să-l luăm de la capăt. Istoria lui Hamlet e cunoscută. A fraţilor Karamazov, de asemenea. Nici povestea lui Faust nu ne-a mai rămas. De altfel, Goethe însuşi ar fi zis, se pare, odată: „Dacă aş fi ştiut cîte cărţi mari există în lume nu m-aş fi apucat să scriu, aş fi făcut altceva“… Întotdeauna se întîmplă astfel. Cînd suntem tineri nu ne dăm seama. Apoi, într-o zi, ne dăm seama, dar e prea tîrziu. Nu mai ştim să facem altceva… Mă consolez cu gîndul că există cineva care în mod sigur nu poate renunţa la cărţile mele.

— *Cine*?

— Eu însumi.

— *Glumeşti*?

— Nu glumesc deloc. Un autor ajunge să depindă într-un fel de cărţile sale. Doreşte să şi le merite sau să le trăiască, iar asta îl schimbă uneori.

— *Crezi, aşadar, că un scriitor poate scrie doar pentru sine*?

— Nu, asta nu. A vorbi nu înseamnă nimic fără dorinţa de a fi ascultat. Literatura e, de fapt, un proces. O parte a Judecăţii de Acum.

— *A Judecăţii de Acum*? *Ce înseamnă asta*?

— Singura judecată posibilă. Pentru că Judecata de Apoi, născută din speranţa de dreptate, n-a făcut decît să renunţe cu totul la ea. Se va face dreptate la Judecata de Apoi, s-au consolat uneori cei nedreptăţiţi, din nevoia de a spera că nedreptatea care li s-a făcut nu va rămîne eternă şi că măcar după moartea lor va fi reparată. Dar, astfel, ei renunţau să se mai bată pentru dreptatea lor. Şi, în vreme ce lăsau astfel nedreptatea să triumfe nestingherită, amăgindu-se că va veni o dreptate ulterioară, definitivă, cei în favoarea cărora se întîmplă totdeauna asta puteau şopti ironic: „Bine, bine, aşteptaţi. Nu ne deranjaţi acum“. Căci ei au nevoie de Dumnezeu nu pentru mai tîrziu, pentru Judecata de Apoi, ci pentru Nejudecata de Acum.

Literatura este una din formele în care omul îşi intentează proces, lui şi condiţiei sale. Nu pot să uit o întîmplare petrecută într-un tren. Un om a apărut la un moment dat în uşa compartimentului. Ţinea în mîinile sale negricioase şi murdare o hîrtie pătată şi mototolită. Bolborosea ceva, cu o voce scăzută şi monotonă. Era evident, avea o suferinţă, o nevoie, şi deşi nu înţelegeam nici un cuvînt îmi dădeam seama că-şi înşiruia justificările. Dar nimeni nu-i dădea atenţie. Ba, toţi se prefăceau că nu-l observă. Inclusiv eu. O femeie tînără şi blondă citea *Au piano avec Maurice Ravel.* Alta, care stătea lîngă mine, privea drept în faţă, cu un aer absent, continuîndu-şi parcă un gînd. A treia, cu spatele, se uita pe fereastră. Eu stăteam, de asemenea, cu nasul într-o carte. Şi toţi aşteptam cu o jenă imobilă ca omul din uşă să-şi încheie bolboroseala şi să plece. Şi a plecat, fără ca nimeni dintre noi să ştie cel puţin ce vroia să spună.

Ei bine, tind să nu mai semăn cu cel de atunci. Şi nu cred în ideea pe care am auzit-o, uneori, că suntem în egală măsură vinovaţi cu toţii, că nimeni nu e atît de inocent încît să aibă dreptul de a pronunţa un verdict şi că adevărul absolut nu ţi se arată decît atunci cînd nu mai eşti nici judecătorul altora, nici judecătorul tău. Poate de aceea văd în artă un proces.

— *În acest proces, scriitorul este un judecător*?

— Nu, ar fi un orgoliu prea mare.

— *Un grefier atunci*?

— Mă faci să rîd. Grefierului nu i se cere conştiinţă. Lui i se cere numai conştiinciozitate. Aşa cum, altădată, scribilor li se cerea doar supunere. Nimeni nu s-a gîndit vreodată să reproşeze unui grefier un verdict greşit. După cum nimeni nu s-a gîndit să judece vreun scrib pentru ceea ce au făcut stăpînii lui. În schimb, scriitorul n-are nici scuza că a fost conştiincios, nici pe aceea că a notat ce i s-a poruncit.

— *Un procuror, poate*?

— Unui scriitor nu-i stă bine, după părerea mea, pretenţia de a fi socotit director de conştiinţă, mentor sau aşa ceva. Am crezut totdeauna că el trebuie să refuze în egală măsură trufia şi servituţile.

— *Avocat*?

— Cîndva i-am admirat pe sofişti. Nu neg. Dar am încetat să mai văd un merit în iscusinţa de a demonstra şi că albul e alb şi că albul e negru. Mi se pare că oricît ar fi de monoton să repeţi că albul e alb, trebuie să ne asumăm riscul.

— *Deci, simplu martor*?

— Nici martor. Scriitorul este, ca Oedip, unul dintre cei judecaţi. Care, însă, în loc să se disculpe, vrea să înţeleagă.

— *Recunoşti, prin urmare, că nu eşti inocent.*

— Ce înseamnă inocent? A fi împăcat pe deplin cu tot ce ai trăit? Ei bine, nu sunt inocent. Şi, apoi, inocenţa este o valoare pasivă. Ea spune: n-am

greşit. Atît. Ne ajunge, oare, acest orgoliu? Mă îndoiesc. Nu ne-am născut numai pentru a muri inocenţi. Şi arborii sunt, în definitiv, inocenţi. Cunosc oameni care n-au putut iubi profund decît după ce au devenit vinovaţi. Inocenţa le-a dat o stare de superficialitate, în vreme ce vina i-a făcut maturi şi gravi.

De altfel, se pare că timpul celor cu desăvîrşire inocenţi a trecut de mult şi că tot ce mai putem rîvni azi e să ne alegem felul de vinovăţie.

— *Şi care e vina ta*?

— Nu ţin minte să fi făcut cuiva rău, cu excepţia mea şi a celor pe care-i iubesc. Unele lucruri le-am priceput tîrziu însă. Astăzi ştiu că putem minţi nu numai ocolind adevărul, ci şi susţinîndu-l cu jumătate de voce sau incomplet. Aşa cum ştiu că nu se poate lupta cu compensaţii metafizice împotriva unui rău real.

— *De ce te interesează atunci civilizaţiile străvechi*?

— Am spus mereu că lecţia Parthenonului este, poate, mai actuală acum decît pe vremea lui Fidias şi nu mai vreau să insist. Cine crede că lecţiile trecutului înseamnă „trecut“ e liber să-şi cultive mai departe ignoranţa.

— *Spune-mi, ce visezi*?

— Un compromis.

— *E o ironie*?

— Deloc. Pe cît îmi e cu putinţă, încerc să mă feresc şi de un optimism retoric şi de renunţări. Caut mereu un drum între naivitatea de a iubi totul şi nenorocirea de a nu iubi nimic.

— *Dar urăşti ceva*?

— I-am suspectat totdeauna pe martirii care n-au avut niciodată impulsul de a deveni, pentru o clipă, călăi; vreau să spun, călăi ai călăilor lor. N-am însă, nici în bine, nici în rău, vocaţie de martir.

— *Dar vocaţie de solitar*?

— Există vocaţie de solitar? Eu credeam că orice solitar visează să-şi sfărîme grota.

— *Totuşi ai vorbit uneori despre singurătate cu orgoliu. De ce*?

— Pentru că orice singurătate are momente de orgoliu. Cel singur are nevoie de mai mult curaj. Şi speră că prin orgoliu…

— *Din nou speranţa. Nu crezi că ai invocat-o destul şi că există vorbe care, prin abuz, îşi pot pierde strălucirea şi chiar sensul*?

— Da, înţeleg. În principiu aşa e. Invocată abuziv, speranţa se poate uza, poate deveni un cuvînt oarecare, care nici măcar nu se mai aude în atîta vacarm. Ca să nu mai spun că ea poate deveni, sau chiar este uneori, un culcuş pentru neputinţa de a acţiona, un drog, dulcea iluzie de mişcare a imobilităţii. Dar ce punem în locul ei? Aici mă opresc de fiecare dată şi apoi urc muntele din nou. La urma urmei, a spera e un semn că n-am renunţat încă să judecăm normal, nu ne-am scîrbit de logică şi n-am încetat să visăm cum ar trebui să arate lumea şi cum ar trebui să arătăm noi înşine. Încă mai ştim ce vrem, deosebim încă răul de bine, abjecţia de sublim, prostia de valoare, şi, dacă le deosebim, încă mai putem să alegem… nu asta înseamnă a spera? Cred că avem nevoie de speranţă nu atît pentru a fixa o ţintă, cît pentru a urma un drum.

În ce mă priveşte, n-am fost niciodată atît de tare încît să mă pot dispensa de orice speranţă. Cu ajutorul ei fac tot ce pot ca să mă apăr de defectele mele.

— *Crezi că te poţi apăra de defecte*?

— Încerc.

De fapt, dintr-un defect al meu s-au născut şi aceste „Polemici cordiale“.

— *Nu înţeleg.*

De ce „cordiale“?

Ştiu şi eu cît de naivă, ca să nu zic ridicolă, poate fi în anumite împrejurări utopia cordialităţii. Cum am mai povestit, m-am pomenit odată, într-o noapte de iarnă, cînd mă pregăteam să trec un rîu de munte, la cîţiva paşi de un lup. M-am speriat îngrozitor, dar am reacţionat firesc. Mi-am revăzut viaţa în cîteva secunde, după care am fugit şi m-am suit într-un copac. Abia cînd m-am temut să nu îngheţ, am coborît, m-am înarmat cu crengi groase, am aprins toate hîrtiile pe care le aveam la mine şi am început să strig ca să-mi dau curaj pentru a trece mai departe, urmărind cu sufletul la gură reacţiile lupului, pînă ce l-am văzut, în sfîrşit, dîndu-se la o parte din drum. În ciuda spaimei mele, n-am încercat să discut cu patrupedul de pe marginea rîului. Mai întîi pentru că nu cunosc limba lupilor. Apoi, ce să-i fi spus?

Aşa că înţeleg nedumerirea celor care se întreabă, încruntaţi: cum adică „polemici cordiale“? *Polemos* înseamnă în greceşte „război“, nu-i aşa? Şi cine a pomenit războaie cordiale? Nici măcar războiul troian, singurul război purtat pentru cauza frumuseţii, n-a fost cordial. E adevărat, el a arătat un lucru important, că inteligenţa a rezolvat într-o singură noapte ceea ce forţa brută şi brutală a încercat în zadar zece ani, dar asta-i altă problemă.

Aş putea chiar să sporesc eu însumi lista acestor nedumeriri. Ce sens are să invoci cordialitatea, cînd alte mijloace par mult mai eficace? De pildă, deviza „Înjur, deci exist“. După cum trebuie să recunosc că dictonul *à la guerre comme à la guerre* e destul de limpede în privinţa erorii fundamentale a naivilor care şi-au închipuit că în

orice luptă trebuie respectate, totuşi, nişte reguli. Aztecii au pierdut războiul împotriva conchistadorilor spanioli, între altele, tocmai pentru că luptau după o regulă, combătînd doar în ceasurile în care luceafărul de dimineaţă era invizibil; în rest, se retrăgeau. În schimb, spaniolii, care aveau o bună educaţie iezuită, veneau cu ideea că scopul scuză mijloacele.

La drept vorbind, nici n-ar fi nevoie de etimologia cuvîntului *polemos.* Grecii au spus acelaşi lucru, chiar mai clar, în mituri. Zeiţa înţelepciunii, Atena, e înfăţişată totdeauna purtînd lancea şi scutul. Iar Heracle, în care unii văd doar un fel de vlăjgan, un Tarzan al lumii antice, care s-a încăierat cu monştrii Eladei şi s-a acoperit de faimă în cele douăsprezece munci, a fost cununat de zei pînă la urmă cu Hebe, zeiţa veşnicei tinereţi. Ceea ce înseamnă că grecii au unit lupta şi tinereţea; că pentru a nu îmbătrîni trebuie să lupţi. Şi nu e oare aici un adevăr preţios? Cultura are nevoie de luptă de opinii pentru a se feri şi de plictiseală şi de aroganţă.

N-am, prin urmare, nici o scăpare nici în etimologie, nici în istorie, nici în legendă. Din toate părţile vin exemple care mă încolţesc şi mă obligă să recunosc că singurele răspunzătoare pentru această ciudată împerechere de vorbe, „polemici cordiale“, sunt defectele mele şi contradicţiile mele.

În ciuda faptului că am învăţat destul de devreme versul lui Plaut, *Lupus est homo homini, non homo*, n-am vrut sau n-am fost în stare să trag nici o concluzie practică din el. Mi-am zis că Plaut îl va fi scris într-un moment de ranchiună neagră şi nedreaptă. Şi chiar dacă mi s-a întîmplat şi pe stradă să am uneori acelaşi sentiment şi aceeaşi spaimă, ca în noaptea de iarnă cînd m-am întîlnit cu un lup, n-am fugit să mă caţăr în vreun arbore şi n-am aprins hîrtiile pe care le aveam prin buzunare. M-am dat la o parte şi am aşteptat. Poate

va trece, mi-am zis. În definitiv, există proşti bine îmbrăcaţi, de ce n-ar exista şi nenorociri discrete? Ba, uneori, am încercat să discut. Căci am refuzat totdeauna să cred că ura poate întuneca inteligenţa, mai ales la oameni a căror meserie fiind căutarea eternităţii din firul de praf au descoperit cît de fragilă e inteligenţa noastră în faţa problemelor pe care ni le pune destinul. Şi m-am încăpăţînat să sper că numai călăii merită să fie urîţi, că, între toţi ceilalţi, oricînd comunicarea e posibilă în limbajul obişnuit.

Din păcate, unele din defectele mele au ajuns să fie, ca să zic aşa, adevărate nenorociri. Astfel, blestemata mea înclinaţie de a mă sustrage raţionamentelor cînd e vorba să observ ce contrazice recunoştinţa de a trăi, de a privi soarele răsărind şi cerul limpede, mi-a jucat mereu feste şi m-a aşezat, se pare, iremediabil printre naivii care-şi plătesc uneori candorile mai grav decît greşelile.

De fapt, adevărata nenorocire nu o reprezintă naivitatea, ci faptul că ea nu mi-a fost dată întreagă. Îmi lipseşte nu numai generozitatea de a iubi orice; îmi lipseşte şi generozitatea de a trece peste orice. Nu cred în noaptea din om, cum simt miros de peşteră mă strîng ca un arici, mă crispez cînd îmi amintesc ironia lui Voltaire care îi sfătuia pe cei ce înjunghie să nu-şi graveze numele pe pumnal, m-am străduit din toate puterile să mă conving că numai ce admir mă înalţă, dar nu pot să mă prefac că nu văd şi nu aud. Şi ca să tac, mi-ar trebui o forţă pe care n-o am, ori o indiferenţă pe care sper să n-o capăt niciodată.

Altă nenorocire e că, oricît m-aş strădui, nu pot să cred că scopul scuză mijloacele. N-am putut să mă dezbar de prejudecata că un scop curat poate fi maculat de mijloace tulburi şi, în loc să învăţ ceva din faimoasa deviză care a făcut gloria iezuiţilor, sau cel puţin din experienţa celor care o aplică, m-am încurcat mereu în scrupule şi în obiecţii. Cum să uităm, mi-am zis, că poate mai mult decît

scopul ceea ce ne defineşte este felul cum înţelegem să ne îndreptăm spre el? A minţi pentru a ajuta adevărul? A jura strîmb pentru a sluji dreptatea? Nu, eu n-am putut niciodată să scap de ideea fixă că un scop înalt nu poate fi atins decît cu mijloace înalte şi că, uneori, dacă nu ne atingem scopul, ne rămîne cel puţin onoarea mijloacelor prin care am încercat să ajungem la el. Ceea ce, evident, mi-a adus multe neplăceri.

Şi, ca răul să fie complet, n-am învăţat la timp să înjur şi nici n-am avut în preajma mea pe cineva care să mă ajute să recuperez acest handicap. Vin dintr-un sat de munte, unde oamenii ştiu să tacă într-o mie de feluri şi vorbesc totdeauna cu spaima că au vorbit prea mult, înjurînd scurt şi numai cînd sunt enervaţi, fără artă deci, iar singurătatea în care am trăit a agravat şi mai mult ceea ce putea să fie un simplu detaliu biografic.

Aşa că m-am pomenit prins într-un cleşte. Nu pot să fiu nepăsător dacă sunt în dezacord cu ceva şi nu pot să spun asta cu mijloace străine de mine. Mă feresc în polemică de bigoţi. Mai ales de bigoţii sumbri. Nu-mi plac, nu-i înţeleg şi mă tem de ei. În arenele de gladiatori, încă mai exista o onoare. Cine avea braţul mai puternic, ochiul mai ager şi nervii mai buni reuşea să pună piciorul pe grumazul adversarului. Iar lupta se dădea totdeauna la soare. Gladiatorii nu s-au bătut niciodată ca şobolanii, prin cotloane obscure, în vreme ce de la un bigot hotărît să-şi apere dogma te poţi aştepta la orice.

În consecinţă, datorită unor defecte de structură, trei lucruri îmi sunt refuzate: nu pot să polemizez cu oricine; nu pot să polemizez despre orice; şi nu pot să polemizez oricum. Şi, destule ori, tranşeea mea de luptă este tristeţea mea.

Ca să explic aceste lacune, şi totodată să le recunosc, m-am gîndit să le dau un nume. Şi le-am zis „polemici cordiale“. În felul acesta, mi-am spus eu, nu înşel pe nimeni. Nici pe cei care preferă

încăierările, întrucît i-am avertizat să caute în altă parte obiectul dorinţei lor, nici pe mine, din moment ce soluţia mea mă ajută totuşi să refuz fără să mă murdăresc.

Pe scurt, cordialitatea nu-i pentru mine o opţiune şi nu merit nici să fiu învinuit, nici să fiu lăudat pentru ea. Sunt condamnat la cordialitate. Nu mi-o asum nici ca pe o virtute, nici ca pe o ruşine, ci ca pe un păcat originar. Ca pe o pedeapsă. Mi-o voi duce ca pe o cruce, ca pe un rău incurabil, ca pe un blestem, ştiind că nu pot altfel. Da, nu pot să cobor în subsoluri, nu pot să pîndesc în umbră şi nu sunt în stare să regret că-i aşa. Nenorocirea mea e că apostolii iubirii mi se par surzi şi orbi, iar cei plini de ură, terifianţi. Nu mă pot apropia de cei dintîi şi mă tem de cei din urmă. Mă trezesc într-o fatalitate şi tot ce mai pot face împotriva ei e să mi-o asum cu orgoliu.

Surîsul lui Voltaire

Cunosc deosebirea dintre a crede că ai dreptate şi un strigăt justiţiar. Şi, de predici, am fugit eu însumi. De aceea, nu ambiţia de a formula un verdict într-o controversă polemică, reală de altfel, m-a împins să scriu cele de mai jos, ci ideea că nici în materie de refuz, nici în materie de respect graniţa nu e, poate, chiar atît de simplu de trasat; şi că uneori ea e o linie de cretă între două primejdii, pe care trebuie să înaintăm.

Să încep cu ceea ce mi se pare mai evident. Surîsul lui Voltaire nu e surîsul Giocondei. Mai întîi pentru că surîsul domnului Voltaire nu e deloc echivoc. E surîsul unui om care ştie de ce surîde. Mai mult, care surîde cum altul ar rîde. Numai că domnului Voltaire i se pare, probabil, vulgar rîsul zgomotos. E ca şi cum ai tropăi pe treptele de la Versailles. Apoi, surîsul Giocondei e un surîs nici de învingător, nici de învins. E surîsul cuiva care a descoperit, probabil, că nu există, de fapt, victorie. Există numai liniştea şi consolarea, cîtă vreme reuşeşti să crezi în ele. Într-un fel, e chiar surîsul lui Leonardo, poate, stăruind la o răspîntie unde totul e posibil şi totul e încă de ales. În schimb, surîsul domnului Voltaire e limpede, precis şi tăios. S-a spus că zîmbetul lui Filip al II-lea ascundea un pumnal. Zîmbetul domnului Voltaire nu ascunde un pumnal, dar ascunde o floretă. *En garde*, pare să le strige el tuturor romanticilor. *En garde* şi atenţie, domnilor, în genere sunt necruţător. Surîsul Giocondei are nevoie de complicitatea tăcerii, în vreme ce surîsul domnului Voltaire e atît de ascuţit încît taie şi tăcerea fără ca ea să sîngereze. Şi uneori surîsul acestui domn sarcastic nu mai e nici floretă. E de-a dreptul un bisturiu cu care el taie pentru a vindeca, dar se întîmplă ca, în elanul său,

chirurgul să nu-şi poată stăpîni plăcerea de a face o incizie şi în mîna care i se întinde. Căci domnului Voltaire îi place să se amuze, şi pe recunoştinţă pune, se pare, acelaşi preţ ca şi pe certitudini.

Aşadar, acest domn rîde, de fapt, în sinea lui. Să nu ne temem să vedem în el *şi* rîsul. La urma urmei, ce-ar fi rău în asta? Cineva care nu poate fi bănuit că a fost un profet al rîsului şi care n-avea, după toate aparenţele, prea mari aptitudini în această privinţă, domnul Schopenhauer, recunoaşte totuşi că oamenii al căror rîs este afectat şi crispat sunt din punct de vedere intelectual şi moral superficiali. M-am ocupat într-o vreme de istoria surîsului şi am ajuns, între altele, la concluzia că arta elină a înflorit între două surîsuri. Unul din dimineaţa culturii greceşti, care străluceşte încrezător pe buzele tinerelor *kore* de la muzeul Acropolei, şi altul de la sfîrşitul acestei culturi, cînd statuile surîd parcă pentru a se apăra de frig. Între cele două surîsuri, e marea linişte de la apogeul artei greceşti. Dar şi calmul acesta depinde cumva de un zîmbet. Ridicînd privirea de la sandaua lui Dionysos, care, totdeauna, le-a dat un fior tragic, grecii reîntîlneau surîsul lui Apolo. „Apolo, scria Nietzsche, nu putea trăi fără Dionysos“. Dar nici Dionysos fără Apolo, întreaga măreţie elină se baza de altfel pe o „pace încheiată la timp“.

Pace de care secolul al XVIII-lea n-a avut parte în a doua jumătate a lui, după izbucnirea celui mai ciudat război civil. Războiul dintre inimă şi raţiune. Nu era prima oară cînd cele două tabere se înfruntau, dar parcă niciodată ca atunci duşmăniile n-au fost strigate atît de deschis şi cu atîta vehemenţă. Şi nu în academii sau în atelierele artiştilor, ci în faţa întregii Europe cuprinsă deodată de vîrtejul patimilor. Mercenari şi împăraţi se grăbeau să se înroleze într-una din cele două tabere. Una condusă de Voltaire. Alta condusă de Rousseau. Toate armistiţiile din alte veacuri au fost

anulate şi fiecare din cele două tabere înţelege că lupta e acum necruţătoare. De aceea totul e azvîrlit în balanţă. Nu e vreme de fraze politicoase. Pasiunea cu care se neagă e totală. Sarcasmul e muşcător. Voltaire îi răspunde lui Rousseau cînd primeşte *Discursul asupra originii inegalităţii*: „Cine citeşte cartea dumneavoastră e tentat să meargă în patru labe. Dar pentru că de peste şaizeci de ani am pierdut obiceiul, simt că mi-e cu neputinţă să-l reiau“. Rousseau i se adresează la un moment dat lui Voltaire: „Vă urăsc, domnule, pentru că aşa aţi vrut-o; dar vă urăsc cu pasiunea celui care încă ar fi putut să vă iubească, dacă aţi fi dorit-o“. Secolul al XVIII-lea urmăreşte cu sufletul la gură aceste schimburi de replici. E un nou război troian, dar de data aceasta se luptă nu pentru frumuseţe, ci pentru supremaţie. Pasiunea e hotărîtă să încheie o dată pentru totdeauna conturile cu Raţiunea. Raţiunea crede încă în forţa ei şi nu-şi ascunde zîmbetul dispreţuitor, mai ales că are în Voltaire un strateg mai incisiv şi mai hotărît decît fusese Erasm în faţa lui Luther.

E adevărat că în ambele tabere, printre cei de bună credinţă şi printre destui gură-cască, se amestecă şi inşi care vor să pună fie raţiunea, fie inima în serviciul lor; care caută nu o credinţă, ci o complicitate care să le fie utilă. Dar ei nu-şi dezvăluie intenţiile. Se mulţumesc să incite şi să aplaude. Ei ascund sub zîmbetul lui Voltaire propriul lor pumnal sau văd de-acum, dincolo de vorbele lui Rousseau, cuţitul ghilotinei.

Ceea ce înseamnă că în acest război civil, în ambele tabere ambiţiile ajung la exces. Surîsul lui Voltaire e o dovadă de temeritate a spiritului. Ceea ce sună, în principiu, bine. Numai că iată ce ne şopteşte domnul Voltaire: „Îndoiala nu e plăcută, dar certitudinea e ridicolă. Numai imbecilii sunt siguri de ceea ce spun“. Ce să mai credem? Spiritul nu se teme, se pare, în asemenea clipe de nimic. E gata să danseze pe laurii pe care toată

lumea îi admirase cu o clipă înainte. Inteligenţa devenită rege vrea să-şi îngăduie să fie şi propriul ei nebun pentru a se convinge că poate îndrăzni totul. Regele se distrează să-şi pună uneori masca nebunilor de la curte şi să facă tumbe pentru a-l persifla pe rege. Stînd pe tron, acesta se gîndeşte probabil că oricînd poate face un semn prin care să pună capăt jocului, dar tot el, în rolul nebunului, rîde de această trufie. Şarpele se răsuceşte şi-şi muşcă coada. Iar Sisif nu mai e dezolat văzînd cum stînca pe care a împins-o spre vîrful muntelui s-a prăvălit. Dimpotrivă, izbucneşte în rîs. De fapt, el însuşi i-a făcut vînt! „Imbecilii, murmură el sarcastic, au crezut că de aceea am urcat stînca, pentru ca ea să stea pe culme?“. În felul acesta între triumf şi eşec nu mai e nici o diferenţă. Eşecul nu este decît celălalt nume al triumfului.

Nu s-ar putea trăi astfel şi tocmai de aceea unii se grăbesc să se ferească de rîsul domnului Voltaire. Cum să crezi că numai imbecilii sunt siguri de ceea ce spun? Trebuie să fim siguri măcar de faptul că suntem însetaţi de certitudini, dacă nu suntem siguri de nimic altceva. A renunţa să crezi chiar în sete pentru că n-ai ajuns la nici una din fîntînile pe care le-ai visat poate fi amuzant o clipă. Apoi, rîsul se va crispa. Ce urmează după ce ai renunţat şi la fîntîni şi la sete? Exilul în ironie? Nu se poate trăi la nesfîrşit în ironie. Dacă viaţa e un joc, acest joc trebuie să aibă totuşi o regulă pe care n-o cunoaştem.

Acum i-am putea înţelege pe cei care vor să-l uite pe Voltaire, care se tem că laurii spiritului se pot transforma uneori într-un lanţ. Oricît am preţui raţiunea, nu-i putem recunoaşte prerogative de monarh absolut care are dreptul să dispreţuiască inima ca pe o servitoare nestilată. Exclamaţiile lui Rousseau erau un strigăt de război al romantismului şi cumva era de aşteptat că poeţii nu vor ierta niciodată cu totul ironiile domnului

Voltaire împotriva celor care au vrut dreptate pentru inimă.

Bietul domn Voltaire, se va spune: a reuşit să irite şi capete încoronate şi biserica şi poezia. Cînd la optzeci şi trei de ani s-a reîntors la Paris, a fost un adevărat triumf. Lumea oprea trăsura, ţinea caii de hamuri, ca să-i strîngă mîna. Blana lui de vizon a rămas atunci aproape fără nici un fir de păr. Cum se explică, aşadar, că poezia a continuat să fie bănuitoare? De vină e, desigur, domnul Voltaire însuşi. Mai exact o ambiguitate (totuşi!) a surîsului său. Dintr-o carceră a Bastiliei unde domnul François-Marie Arouet a devenit Voltaire, acest zîmbet a trecut în saloane şi la Academie. Şi e greu de spus în ce măsură acest diavol ironic, care şi-a tratat şi exilurile ca pe un salon, nu tratează cu acelaşi dispreţ celula în care a stat la Bastilia şi salonul regelui Prusiei care l-a găzduit la Potsdam. E aici chiar duplicitatea raţiunii care a făcut nu o dată joc dublu încercînd să servească şi pe Dumnezeu şi omul, şi îndoiala şi certitudinea.

E firesc să fim circumspecţi. Altfel, domnul Voltaire ne va pune cătuşe de aur. Campionul anticonformismului nu s-a jenat de compromisuri cînd vanitatea i-a cerut-o. Inteligenţa cea mai vie a secolului al XVIII-lea şi-a presărat drumurile cu capcane. Cînd un abate a venit şi i-a spus că l-a trimis Dumnezeu, Voltaire i-a răspuns sarcastic: „Arătaţi-mi scrisorile de acreditare“. Dar el a rîs şi de certitudini în acelaşi fel. Şi nu e inocent nici faţă de poeţi, mai ales că poeţii, ca şi profeţii, trebuie să creadă pînă la capăt în ideile lor. Ei nu se pot juca de-a îndoiala şi nici nu-l pot iubi pe domnul Voltaire. Între altele, tocmai pentru că în surîsul său bănuiesc două adevăruri. Unul care s-a născut în Bastilia, contra Bastiliei, şi unul care a triumfat în saloane, de partea saloanelor. Şi nu se poate, îşi spun poeţii, să fii în acelaşi timp contra Bastiliei şi de partea saloanelor. Desigur, e greu să nu zîmbeşti gîndindu-te că un Paris rafinat care-l

gusta pe Montaigne, pe Pascal a făcut coadă în faţa librăriilor ca să cumpere, cu greu, un exemplar din *Noua Eloiză*, dar imediat auzi rîsul domnului Voltaire care ricanează: eroii lui Rousseau plîng de dorinţă înainte de a şi-o satisface şi de remuşcări după ce şi-o satisfac; adesea plîng chiar în timp ce şi-o satisfac. Atunci vezi o grimasă sub fardul nebunului care face tumbe; el rîde de propria lui inimă.

Dar, cum ar spune Lessing, nu se poate oare rîde rămînînd foarte serioşi? Căci sună ciudat în gura unui om care surîde acest sfat: „Să aveţi totdeauna ceva de făcut dacă nu vreţi să vă sinucideţi“. Tresărim ascultîndu-l. Oare domnul Voltaire surîde din aceleaşi motive ca grecii, pentru a se apăra de disperările metafizice? E o taină cu care el a plecat în mormînt. Şi, poate, e chiar taina spiritului nostru aici. Cum să nu surîzi cînd există atîtea motive de dezolare? Dar cum să te mulţumeşti cu un surîs? Pumnalul ascuns în zîmbetul lui Filip al II-lea era destinat să-i înjunghie pe alţii. Dar există, poate, ascunse în surîsuri şi pumnale cu care cel ce surîde nu se ameninţă decît pe sine însuşi. Cu alte cuvinte, Voltaire întruchipează şi gloria şi compromisurile spiritului, dar, într-un fel, şi tragedia lui. În consecinţă, a-l dispreţui înseamnă, poate, a dispreţui chiar ideea de intelectual. Dacă îl uităm, îi uităm şi rătăcirile, dar riscăm într-adevăr să uităm totul, iar omul să trebuiască s-o ia de la capăt. Poate chiar de la mersul în patru labe.

Dacă disputa Voltaire-Rousseau ar interesa numai istoria culturii, ne-am putea opri la un refuz, oricare ar fi el. Cu atît mai mult cu cît numai nedreptăţile trăite sunt cu adevărat grave. În realitate, aici nu se poate refuza decît totul. Altfel spus, avem nevoie în acelaşi timp de raţiune şi de inimă şi, sacrificînd-o pe una, o sacrificăm fără voie şi pe cealaltă. Dacă-l uităm pe Voltaire, îl vom uita şi pe Rousseau. Curios e că tocmai un poet, şi încă unul romantic, Victor Hugo, a ţinut să declare

că „Secolul al XVIII-lea e Voltaire“. Dar cred că se înşela. Voltaire n-ar fi fost Voltaire fără Rousseau, după cum Rousseau n-ar fi fost Rousseau fără Voltaire. Un secol în care ar fi trăit numai Voltaire, fără Rousseau, ar fi fost un secol care ar fi dus raţiunea dincolo de triumf. În cea mai rea şi sterilă aroganţă. Aşa cum, în absenţa lui Voltaire, pumnul lui Rousseau ar fi căzut, poate, şi mai greu în balanţa veacului răsturnînd-o cu totul. Cultura a avut totdeauna nevoie de „o pace încheiată la timp“. Grecii l-au privit pe Dionysos dansînd sălbatec şi apoi au scris pe templul lui Apolo „Nimic prea mult“. Şi, în cele din urmă, Rousseau însuşi a înţeles că în războiul dintre inimă şi raţiune nu există victorie. „Vieţile noastre, a exclamat el la moartea lui Voltaire, erau legate una de alta. Moartea lui e şi a mea“. A murit, de altfel, aproape simbolic la cîteva luni după Voltaire. Şi lui, ca şi lui Voltaire, i-a fost refuzată înmormîntarea în pămînt binecuvîntat.

Ciudat, soarta lor a avut prea multe asemănări ca aceasta să nu ne atragă atenţia. Amîndoi ameninţaţi să fie proscrişi, obligaţi să rătăcească uneori, cunoscînd amîndoi şi exilul şi triumful, admiraţi şi huliţi cu aceeaşi furie. Ceea ce înseamnă că atunci cînd a fost hăituită raţiunea, n-a trecut mult şi a fost hăituită şi inima. Şi invers. În acest război, orice exclusivism se plăteşte mai devreme sau mai tîrziu. Şi orice condamnare la moarte e în acelaşi timp o sinucidere. Iată, cred, marea lecţie a disputei dintre Voltaire şi Rousseau, care din fericire şi simbolic poate s-a încheiat în Panteon, unde Voltaire şi Rousseau dorm alături în eternitate.

Şi inima şi raţiunea au pînă la urmă aceiaşi duşmani şi aceiaşi prieteni. De fapt, asta am vrut să spun de la început. Să fiu iertat dacă pentru a ajunge aici am făcut un ocol prea lung.

Rugaţi-vă să nu vă crească aripi

Ce-am notat într-o zi de mai în Grand-Place din Bruxelles

Din multe puncte de vedere, Grand-Place seamănă cu o scenă. Pătrunzi aici după ce ai rătăcit prin culisele străduţelor strîmte din jur; iar, pe margini, la mesele aşezate în faţa celor cîtorva braserii din acest salon de piatră, clienţii devin pe nesimţite spectatori.

Spectacolul se schimbă mereu. Dimineaţa, piaţa e invadată de flori. Se vînd şi păsări în colivii, cuiburi de păsări, seminţe pentru păsări. Natură la domiciliu. Suntem prea obosiţi să-l mai urmăm pe Rousseau. Şi prea grăbiţi în acelaşi timp. Am văzut asta şi la Waterloo.

Acolo erau multe cafenele. În mijloc, bineînţeles, o cafenea care se chema *Wellington.* Şi alta *Bonaparte.* Faţă în faţă. Fiecare vrea să ia clienţii celeilalte. Lupta continuă, deci.

Ca să vedem cîmpia unde s-a desfăşurat bătălia adevărată, am urcat pe o colină. Mai exact, pe o scară de beton. De sus, nu se vede însă nimic altceva decît un cîmp gol. Ţi se arată o lunetă. Pentru a o folosi trebuie să introduci, firește, o monedă. Totul se plăteşte azi. Inclusiv iluziile. Dar nici prin lunetă nu se vede nimic. Şi ce-ar putea să se vadă? Am coborît. Din gheretă, portarul în uniformă ne-a strigat: „E mai uşor la coborîre, nu-i aşa?“. Da, desigur. Şi pentru Napoleon a fost la fel.

Spre prînz, vînzătorii de flori din Grand-Place se retrag. Păsările reintră în colivii. Nu mai rămîn decît vînzătorii de baloane colorate şi mulţimea pestriţă a celor ce se plimbă, se fotografiază sau privesc altoreliefurile aurite de pe faţada primăriei sau edificiile (baroc flamand) care erau cîndva

casele diverselor corporaţii, de pe celelalte trei laturi ale pieţei. Unii stau pur şi simplu la soare. Sunt rare, se spune, zilele însorite aici. De obicei plouă sau e nor. Şi prin parcuri am văzut lume multă. Toţi vroiau să profite de această duminică frumoasă, să evadeze în natură, cu toate că nu evadau decît într-o seră. Rousseau e din ce în ce mai anacronic. Numai Rastignac e din ce în ce mai actual. „Între noi doi…“ Dar nu, el şi-a schimbat provocarea.

Rastignac, la Bruxelles, e un copil de bronz care face pipi spre hazul echivoc al turiştilor ce merg, undeva foarte aproape de Grand-Place, să vadă celebra sculptură ajunsă mascota oraşului şi proliferată în toate suvenirurile posibile: Manneken Pis. O fîntînă şi o legendă. Un ştrengar durduliu, imaginat parcă de Rubens, întreţine prin gestul său necuviincios bună-dispoziţia celor care privesc jetul de apă cu pricina, ce-i stropeşte uneori. Cînd suflă vîntul.

„Vîntul suflă unde vrea“, aşa scria pe coperţile unor caiete roz pe care le-am văzut tot azi. Intrasem în catedrala Sacré-Cœur. Un tînăr cu o ghitară cînta acolo acompaniat de altul la flaut, de o fată aplecată peste o pianină şi de un cor alcătuit numai din adolescenţi. Aveau, toţi, în faţă, acele caiete cu foi roz pe care era copiat la xerox textul recitativelor şi al corului. Am ascultat ce zicea, aproape şoptit, solistul: „Să uităm cîteva clipe obişnuita agitaţie a celor care se încrucişează pe trotuare, care se grăbesc să traverseze, care se înghesuie la porţile magazinelor, care se înghiontesc la intrarea în metrou, care se îmbrîncesc peste tot. Să facem să tacă această forfotă ca să auzim glasul speranţei…“.

Nu departe de mine, un grup de adolescenţi, arătînd cu totul altfel decît cei de la Sacré-Cœur, s-au aşezat jos, pe trotuar. Sunt mai multe fete decît băieţi. Aproape toate blonde. Băieţii fac glume şi

rîd. Fetele cîntă. Pe urmă se plictisesc. Izbucnesc şi ele în rîs.

În acest timp la Waterloo vizitatorii privesc prin lunetă.

Şi foarte aproape de aici, un băieţel de bronz face pipi peste toate Waterloo-urile noastre.

Secolul XX: între rugăciuni şi Manneken Pis.

Un adolescent se apropie de mine. Se uită pe o bucată de hîrtie şi mă întreabă:

— Scuzaţi-mă, domnule, ce este o tetralogie?

Recunosc, nu mă aşteptam să mi se pună o asemenea întrebare. Îi explic. Îi vorbesc despre Eschil, despre *Orestia* şi *Prometeu.* Se uită la mine. Eschil? Orestia? Renunţă să mai întrebe altceva.

— Merçi, monsieur.

Da, merçi. Merçi micului neruşinat care face pipi. Merçi celor care cîntă la Sacré-Cœur. Merçi celor care urcă scara la Waterloo. Merçi celor care o coboară. Merçi celor care mor. Merçi celor care se nasc. Merçi celor care au venit să vadă Grand-Place. Merçi celor care n-au văzut-o niciodată.

Clădirea primăriei e chiar în faţa mea. E cel mai vechi şi mai impunător edificiu din Grand-Place. Aripa dreaptă e în mod vizibil mai scurtă decît cea stîngă şi legenda pretinde că, descoperindu-şi greşeala de calcul, arhitectul s-a aruncat din turn pentru a-şi ispăşi vina. Pe atunci încă mai erau naivi care credeau că nu e bine să se prezinte nepedepsiţi în faţa Judecăţii de Apoi.

Piaţa îmi pare acum o imensă corabie de piatră pe care toţi cei de aici suntem îmbarcaţi. „De unde venim? Ce suntem? Încotro ne îndreptăm?“ Iată că-mi pun din nou întrebările lui Gauguin. Merçi, domnule Gauguin.

Cei de la mese beau bere.

— Plata, vă rog.

Un chelner face nota unor consumatori care pleacă şi se întoarce spre mine:

— Domnul ce doreşte?

Sunt gata să întreb ce este o tetralogie.

— Rien. Merçi.

Cum scria în afişul pe care l-am văzut la Sacré Cœur? *Je perds mon temps. Tu perds ton temps. Tout le monde y gagne*?

În această piaţă a fost decapitat Egmont. Pe o placă de bronz scrie: *Devant cet édifice furent decapités le 5 juin 1568 les comtes d'Egmont et de Hornes, victimes du despotisme et de l'intolérance de Philippe II.* Egmont nu era tînăr, cum spune Goethe. În realitate, el avea în momentul executării sale patruzeci şi cinci de ani şi era tatăl a nouă copii.

Dar pe cine mai interesează asta?

O maşină veche trece prin piaţă.

Cîţiva porumbei ciugulesc grăunţe. Sunt numai cîţiva. Lipseşte regia ornitologică de la Veneţia.

Orologiul din turnul primăriei anunţă orele, jumătăţile de oră şi sferturile. Sau poate secolele.

Din Declaraţia drepturilor omului, glumea Baudelaire, lipsesc dreptul de a contrazice şi dreptul de a pleca. Unde să ne ducem plecînd de aici, din Grand-Place? Să-l vedem pe Manneken Pis? La Sacré-Cœur? Sau la Waterloo? Acum trece o trăsură. Vizitiul n-are nici o ţintă. Aşteaptă un client care să-i indice o adresă, un ţel. Dar noi ce aşteptăm? Cine e clientul nostru? A, da, noi îl aşteptăm pe Godot. Godot e clientul nostru. Va veni şi ne va şopti o adresă. Ne va da un ţel.

Pînă atunci să privim în jur. Tot n-avem altceva mai bun de făcut. Să notăm totul. Fără gînduri. Ne vom gîndi mai tîrziu la semnificaţii. Deocamdată, jos semnificaţiile! Trăiască detaliile goale! Ele domnesc aici. Ca şi pe cîmpia de la Waterloo.

O femeie îşi plimbă căţelul.

De ce există oare un indicator de circulaţie în mijlocul pieţei? Ce dirijează? În nici un caz paşii celor care se plimbă.

Florile au dispărut cu totul.

Privesc statuetele din altoreliefuri. O lume de piatră care nu se mai roagă, nici nu rîde. Stă mută între rugăciunile de la Sacré-Cœur şi acel necuviincios de bronz care atrage mai mulţi curioşi decît muzeul de artă.

Am văzut la muzeu un tablou de Bruegel: *Prăbuşirea lui Icar.* Pe un ţărm, în mijlocul turmei sale, un păstor stă cu spatele la mare şi priveşte cerul. Un cer gol. În apropiere, un om ară, aplecat deasupra brazdei întoarse de plug. Pentru el cerul nu există. Un al treilea personaj aflat pe ţărm stă aplecat deasupra apei ca şi cum şi-ar examina imaginea reflectată în mare. În acest timp, dincolo de nişte corăbii ce plutesc liniştite, un trup se îneacă. E ultimul pe care-l descoperim pe suprafaţa tabloului. Deasupra apei se mai zăresc picioarele goale, gata să se afunde şi ele în nepăsarea luminoasă a mării.

Icar se prăbuşeşte, deci, în indiferenţa generală. Nimeni pe ţărm n-are timp de compasiune. Fiecare îşi vede mai departe de treburile lui, de parcă nimic nu s-a întîmplat. Dacă vreunul din cei trei a auzit ţipătul zburătorului, îşi va fi zis că fiecare trebuie să plătească singur pentru nebuniile lui.

Aud pe cineva întrebînd, un american, probabil, după accent: „Egmont? Cine a fost Egmont?“. Poate că într-o zi ne vom întreba privind pînza lui Bruegel: „Icar? Cine a fost Icar?“.

Sub soarele care arde, un poliţist cu braţele încrucişate priveşte, de pe trotuar, piaţa. O clipă mi-l închipui în locul lui pe ducele de Alba privind decapitarea lui Egmont şi nemulţumit de ceva. Înţeleg. În cea mai adîncă înfrîngere a omului există ceva care nu depinde de cel care l-a înfrînt. Consimţămîntul victimei. Şi cîtă vreme acest consimţămînt lipseşte, învingătorul cel mai vanitos se simte limitat şi frustrat; destinul cel mai implacabil încetează de a fi atotputernic; un „da“ suspinat care nu vine lasă opera lui imperfectă.

Ei bine, orice s-ar întîmpla, ne rămîne măcar asta: să nu ne dăm consimţământul.

Un bătrîn conversează cu porumbeii. Singurele păsări care au rămas de azi-dimineaţă.

Poliţistul stă în acelaşi loc.

Trecut de amiază, soarele începe să coboare încet. Se micşorează partea însorită a pieţei. Umbrele se alungesc uşor. Întrebările încep să se audă mai clar. Dar nu, nu-mi dau consimţământul.

Un tînăr, singur, citeşte aşezat pe trotuar. Altul pictează.

Două călugăriţe care trec. Îmi aduc aminte de Sacré-Cœur.

Un căţel care face pipi. Îmi aduc aminte de Manneken Pis.

O maşină a poliţiei. Apoi o maşină a salvării. Salvare? Nu există salvare. Singura soluţie e să fim păziţi. Dar cine ne păzeşte? Poliţistul care stătea pe trotuar a dispărut. Suntem singuri.

Şi dintr-odată orologiul sună din nou. Anxios. A, nu, putem să fim liniştiţi. Poliţistul a reapărut. Se uită la tînărul care pictează. Stimaţi artişti, continuaţi să lucraţi liniştiţi, poliţia veghează. Între cei care se roagă pentru voi şi cei care au vocaţie de Manneken Pis, rămîneţi calmi şi meditaţi la condiţia umană. Acesta e Waterloo-ul vostru. Poate veţi avea norocul şi, într-o zi, se va instala o lunetă prin care doritorii, plătind o taxă oarecare, vor privi spre ceea ce aţi fost fără să vadă nimic.

Poate că, într-adevăr, orologiul din turn nu anunţă orele, ci secolele. Dar dacă ar da cineva arcul înapoi? Ne-am trezi, brusc, martori ai decapitării lui Egmont. Şi mi-i închipui pe toţi de aici martori la execuţie. Mîncînd îngheţată, bînd bere, discutînd, cîntînd, în vreme ce capul lui Egmont se rostogoleşte şi poliţistul a recăpătat trăsăturile ducelui de Alba.

Un duce de Alba ştie, fără îndoială, că un om raţional e mai uşor de redus la tăcere. Frica este mai ales o boală a celor care gîndesc. În vreme ce

un om al pasiunii, ca Egmont, poate ignora faptul că puterea există. Raţiunea e ca o piaţă luminată în care de la ferestrele poliţiei şi de pe acoperişuri se vede totul. Orice gest, orice mişcare. Dar în spatele pieţei, în cotloanele întunecoase ale pasiunii, ce se întîmplă? Orice e incontrolabil e, pentru ducii de Alba, suspect. Ei nu-şi pot permite, aşadar, să fie îngăduitori cu unul ca Egmont.

Porumbeii zboară inocenţi. Sunt singurii inocenţi. Noi toţi suntem vinovaţi. Unii mai puţin, alţii mai mult. Să cerem iertare? Cui? Adolescenţii de la Sacré-Cœur o cer lui Dumnezeu. Dar Dumnezeu…

— Pardon, monsieur, mă întrerupe cineva…

Nu continuă. Dacă mă întreabă ce fac aici? Ce-aş putea răspunde? Că notez tot ce-mi trece prin minte? Nu e oare un abuz? „Cogito, ergo sum“ e o deviză total anacronică. Şi, adesea, suspectă. Filosofia băieţelului de bronz e mai sănătoasă şi te scuteşte de plictiseli. Dacă reuşeşti s-o aplici. Dacă nu… Dar, în definitiv, de ce-ar fi atît de greu? Secolul nostru ne apără din ce în ce mai mult de obligaţia de a gîndi. Într-un magazin din apropiere am văzut scrisori gata tipărite şi puse pe categorii, ca sortimentele de detergenţi. Scrisori de dragoste (*De plus en plus, je m’aperçois que mon soleil c’est toi. Tu me manque…*), scrisori pentru prieteni (*L’amitié qui nous lie rend la vie plus agréable. Des amis comme nous il n’y en a pas beaucoup…*), scrisori de trimis cuiva care se află în convalescenţă (*Sachez combien je pense à vous. Je suis bien triste quand vous…*), în sfîrşit pentru toate împrejurările. Nu mai e nevoie să gîndeşti. E destul să alegi ceva care să ţi se pară convenabil. Am văzut, în acelaşi magazin, inclusiv un raion cu definiţii ale dragostei pentru uzul celor comozi sau lipsiţi de imaginaţie.

Dragostea este:

– un buchet de flori de cîmp;

– a aştepta cu aspiratorul pînă se termină meciul;

– a fi buiota lui cînd el nu se simte bine;

– o lumină care arde în tine şi care nu trebuie să se stingă niciodată.

Asta îmi aduce aminte de inscripţiile de un umor dubios de pe suvenirurile din San Marino:

„Eva făcută din coasta lui Adam

a început imediat să i le mănînce pe celelalte“.

Sau:

„Iubirea e un turnir“.

În Evul Mediu seniorii aveau măcar stil. Astăzi, vasalii au devenit valeţi, iar seniorii sunt adesea pe măsura lor. Alchimiştii au devenit şperţari. Cavalerii, banali intriganţi. Lupta se dă de obicei în absenţa adversarului, cruciaţii au uitat pentru ce s-au înrolat şi nimeni nu mai ştie să admire. Manneken Pis şi „Vîntul suflă unde vrea“.

Un motociclist trece cu farul aprins. E 17 şi 13 minute. Soarele arde încă, n-a coborît dincolo de turnul primăriei şi totuşi motociclistul are farul aprins la motocicletă. Nu-i foloseşte la nimic. Dar astfel iese din comun. Atrage atenţia asupra sa. În fond, poate că asta facem cu toţii.

Noaptea, unii înghit flăcări aici, tot ca să atragă atenţia asupra lor. Am auzit de o nuntă cu miri goi şi martorii la fel. Tot ca să atragă atenţia asupra lor. Îi admir pe greci pentru că nu erau ipocriţi şi arătau trupul gol. Pe ţărmul mărilor, Afrodita n-avea nevoie de nici un jurnal de mode. Îi ajungea gloria trupului ei. Şi numai un cardinal stupid putea să fie indignat de trupurile goale ale lui Michelangelo din *Judecata de Apoi* şi să ceară să fie îmbrăcate. Adică, vroia el să spună, nu ne putem prezenta oricum în faţa Judecăţii de Apoi, trebuie să fim îmbrăcaţi decent cînd ne primim pedeapsa. Dar nunta cu miri goi şi martori goi mi se pare de un exhibiţionism la fel de stupid. Nu pot concepe Marseilleza cîntată de o fanfară compusă din instrumentişti în pielea goală. Trupul trebuie să

ştie cînd să se ascundă. Ar fi ridicol să-i opunem lui Schopenhauer profesori de filosofie făcînd nudism în amfiteatre. Manneken Pis este numai un copil hazliu. Deşi faptul că el a fost răpit de atîtea ori şi că unul din regii Franţei l-a decorat cu ordinul Sfîntul Ludovic spune, parcă, mai mult.

Un taxi „liber“ pătrunde printre turişti în patrulaterul de piatră. Nimeni nu-l ia în seamă. Nimeni nu strigă: „Taxi!“. Secolul nu se mai grăbeşte. Secolul este numai indiferent. „Je m'en fiche.“ Ce-mi pasă? spune acest secol.

Ca martorii din tabloul lui Bruegel.

Sau ca micul vagabond de bronz care-şi continuă isprava.

În sfîrşit, mi-am găsit un loc mai comod. Pe un scaun rămas liber la una din mese. Sunt chiar în spatele consumatorilor.

Un ziar de după-amiază anunţă o crimă oribilă, petrecută în pădurea La Roche. Două tinere ucise. Găsite de un pădurar. Una împuşcată în tîmplă. Alta, în colţul gurii. Cam douăzeci de ani fiecare. Nici o hîrtie de identitate. Peste blugi, una purta un pulover grena. Alta, o vestă de piele de culoarea antracitului.

În sala mare a primăriei se desfăşoară o dezbatere internaţională despre pace. Cine e pentru? Cine e contra? Cine se abţine? Între timp pericolul de război creşte. Toţi ştiu asta. Dar se consolează cu ideea că pacea e un lucru bun.

Pe stradă nu te întreabă nimeni dacă eşti „pentru“ sau „contra“. Dar în vitrina unei librării am văzut o carte pe coperta căreia scria: *Violenţa calmului.*

Cînd am venit spre Grand-Place, pe una din străduţele înguste, ca un gang, din jurul pieţei, un tînăr îşi dezbrăcase bluza de la blugi, o aşezase jos, pe capacul ghitarei şi, rezemat de zid, cînta. Avea o faţă imobilă, absentă. M-am oprit la cîţiva paşi şi l-am privit. Eram singurul care-i dădeam atenţie. El cînta totuşi imperturbabil. Cînd a terminat cîntecul,

a luat paharul cu bere pe care-l pusese jos lîngă capacul ghitarei şi l-a dus la gură. S-a oprit atunci o clipă, s-a întors spre mine şi a zîmbit: „À votre santé, monsieur“.

Mai tîrziu l-am văzut; însoţit de o fată. Se opriseră să-i asculte pe alţi ghitarişti. Stătea cu capul înclinat, cu aceeaşi mască impenetrabilă pe obraz. La un moment dat s-a smuls din această încremenire, i-a spus ceva fetei care-l aştepta tăcută, probabil „hai“, şi au plecat împreună pe străduţă. I-am văzut pierzîndu-se prin lumea din Grand-Place. Şi iarăşi mi-am amintit de Baudelaire şi de dreptul de a pleca. Unde? în Grand-Place? Şi apoi? Oricum, merçi, domnule Baudelaire. Nu putem sta pe loc. Merçi.

Ziarele de după-amiază anunţă şi alte ştiri. Un răufăcător prins a fugit chiar din proces. Unul din complicii săi aranjase să i se pună un pistol sub bancă. A somat cu el judecătorii şi poliţiştii. Afară îl aştepta o maşină. Poliţia a ajuns maşina din urmă şi a ciuruit-o cu gloanţe… La Sacré-Cœur nu s-au auzit, probabil, împuşcăturile ca să tulbure corul… În jungla filipineză a fost găsit un om, la 16 kilometri sud de Manilla. Se crede că este un soldat japonez dispărut cu 36 de ani în urmă, care s-ar fi căsătorit cu o femeie din tribul Mangyan avînd mai mulţi copii cu ea. Reporterul care l-a întîlnit a precizat că fostul soldat japonez nu i-a răspuns decît prin cuvîntul care indica numele tribului „Mangyan, mangyan“. Poate că şi-a îngropat în junglă memoria şi nu mai vrea s-o trezească la viaţă… La Waterloo o tavernă se cheamă *Les Alliés s.a.* … Înainte de război, Europa şi-a căutat scăparea într-un compromis care n-a fost pînă la urmă decît o complicitate. Compromisurile sfîrşesc aproape totdeauna în complicitate. Şi cele pe care le încheiem cu noi înşine. Şi dacă nu orice eşec are la origine un compromis, cele mai triste eşecuri sunt, probabil,

cele pe care le meritãm. Devenim complici cu decepţiile noastre.

„Oui?“ „Non?“ „Abstention?“ Tresar. Ar trebui să dau un răspuns. Şi între timp am uitat care a fost întrebarea. N-am altă soluţie, deci. Mă abţin. Cu toate că, vai de singurătatea celui care nu poate opta. El se află deja pe Golgota. „Întindeţi braţele, monsieur. N-o să vă doară. Merçi.“

Nu, nu sunt calm. Şi totuşi… E ceva care nu merge în această logică. Asasinii fetelor din pădurea La Roche, dacă vor fi prinşi, vor trebui să mărturisească. Dar cei care nici nu citim reportajul crimei? Ne-am plictisit de atîtea crime. Ucigaşii pot fi, prin urmare, liniştiţi. Pot conta pe noi. Pot să-şi încarce pistolul. Există multe şanse să nu fie prinşi. Şi dacă vor fi prinşi, există multe şanse să fugă din sala de judecată. Şi dacă fug mai repede…

Dar noi? Între larve şi metafizică ar trebui totuşi să alegem un drum. Sau între cei care cîntă la Sacré-Cœur şi Manneken Pis. Pietrele unde a căzut capul lui Egmont. Sau cîmpia de la Waterloo. N-avem ce face, trăim înlăuntrul istoriei şi trebuie s-o facem mai bună sau să pierim odată cu ea. Nu există ucigaşi în metafizică. Nietzsche? Asasinatul lui Nietzsche a fost o glumă pe lîngă crimele din acest secol. Nimeni n-a fost aruncat în închisoare pentru că Nietzsche l-a ucis pe Dumnezeu. În schimb, Doamne, cîţi au îngrăşat pămîntul… Cine e pentru? Cine e contra? Pas d’objections? Aplauze. La Sacré-Cœur corul cîntă. Manneken Pis îşi continuă gestul indecent. II pisse toujours. Între cîntecele evlavioase şi susurul apei aplauzele se opresc. Toţi sunt mulţumiţi. Se pot felicita reciproc. Şi-au făcut datoria vorbind despre pace. Acum războiul poate începe. Se aude Dalida cîntînd la un tranzistor.

M-am adresat vînzătorului:

— Am văzut ieri la dumneavoastră o carte. Se chema *Violenţa calmului.* Aş vrea s-o cumpăr.

— Dacă nu mai este unde aţi văzut-o înseamnă că s-a vîndut, domnule. Îmi pare rău.

— Merçi.

Afroditele surîd pe copertele albumelor. Numai Afrodita lui Magritte are o pată de sînge pe obraz. Ca fetele din pădurea La Roche.

Sau poate că nu mai există statui curate.

„Nu mă atingeţi“ scria pe un copac bătrîn în parc. Inscripţia se afla pe o tablă bătută în cuie. Piroane groase care au străpuns copacul. Aşa s-a întîmplat şi cu Arhimede pe plaja de la Siracuza unde desena cercuri pe nisip. În clipa cînd a strigat „Nu te atinge de cercurile mele“, centurionul roman căruia i se adresase l-a străpuns. Oamenii abia mai au timp să-şi audă strigătul prin care cer să nu fie atinşi. În clipa următoare sunt asasinaţi.

Dacă mă întreabă cineva: „Scuzaţi-mă, domnule, ce este condiţia umană?“.

Abia acum văd ce pictează tînărul spre şevaletul căruia se uita mai devreme poliţistul. Un număr de dresură de circ.

Şi, în timp ce privesc, îmi şi imaginez animalul, cîndva sălbatec, care se teme de biciul dresorului şi ascultă porunca. A uitat pădurea în care a trăit în libertate. S-a învăţat cu aplauzele, cu reflectoarele şi cu pocnetul biciului. Sare prin cercul de foc la comandă. Face tot ce i se cere. În fiecare zi acelaşi spectacol, aceleaşi aplauze şi aceeaşi întoarcere în cuşcă. Numai noaptea aude parcă un vînt ciudat: murmurul stins al libertăţii. Adoarme tîrziu şi, a doua zi, abia la al doilea pocnet de bici dispare orice urmă de tristeţe…

Cîţiva turişti trec sugîndu-şi preocupaţi cornetele de îngheţată. Un ghid le dă lămuriri arătîndu-le aripa dreaptă din clădirea primăriei. Nu aud ce spune. Le vorbeşte, probabil, despre arhitectul care s-a aruncat din turn.

Unde am mai văzut asemenea scene? A, da, la Waterloo. Jos, în muzeu, se află acolo o pictură

circulară care redă bătălia şi pe care lumea o priveşte ronţăind ciocolată de la bufet.

Mi s-a făcut foame. Dacă aş avea bani, m-aş aşeza la o masă. Dar n-am.

Lui Monet, care a pictat de atîtea ori faţada catedralei din Rouen, i-ar fi plăcut cu siguranţă să picteze şi faţada primăriei din Grand-Place la diverse ore ale zilei. Dimineaţa. După-amiaza. Mereu aceeaşi şi mereu alta.

Nici eu nu mai sunt acelaşi de azi-dimineaţă. Am mai îmbătrînit. Ar fi poate timpul să-l revăd pe Manneken Pis. Ca să nu devin melancolic.

Fără nici o noimă, îmi amintesc ce povesteşte Cocteau despre cura de dezintoxicare de opium. Fumase zece pipe pe zi. Apelase la acest echilibru artificial ca să se opună unui dezechilibru nervos. Cel puţin aşa se plîngea. Oare dacă aş fi avut ocazia, aş fi fumat vreodată opium? Nu cred. Mi-ar fi fost frică, probabil. Frică de consecinţe, întotdeauna m-am temut de consecinţe. Au fost multe lucruri în viaţa mea pe care nu le-am făcut nu pentru că le socoteam rele. Poate nici nu erau. Dimpotrivă. Dar m-am temut de consecinţe. Şi mă gîndesc din nou cu ciudă la puşlamaua de bronz.

Un alt grup.

Un alt ghid.

Aceleaşi explicaţii despre capul lui Egmont.

Pe marginea pieţei se bea bere. Se stă la soare. Se cîntă. Se doarme. Se speră. Nu, asta nu. Speranţa este invocată în alte părţi. „În acest timp pe trotuare…“ cînta corul de la Sacré-Cœur. În acest timp în faţa pieţei care se goleşte, încerc să mă conving că poţi să surîzi fără să fii un imbecil. Totul, îmi zic, e să-ţi găseşti în orice situaţie justificări, să ai grija exclusivă a micii tale afaceri cu viaţa. Într-o lume în care atîtea lucruri te împing la indiferenţă, poate că asta nici nu e prea greu…

Chiar. Puţină voinţă, domnilor. Merçi. Acum e bine. Semănăm toţi cu cei care îşi văd de treburi în tabloul lui Bruegel în vreme ce Icar se cufundă în

mare. Dar cine e Icar? Nu ştiţi? Nu vă faceţi probleme. N-are importanţă. Poate că a fost omul din jungla filipineză.

Piaţa e aproape goală acum. Urmează un antract. După aceea va începe alt spectacol. Cel de seară.

Pînă atunci, „à votre santé, messieurs“. Şi cîtă vreme puteţi să surîdeţi, plimbaţi-vă liniştiţi între caietele roz şi băieţelul rubicond care face pipi. Chiar dacă aţi văzut tabloul lui Bruegel, nu uitaţi în ce secol suntem. Rugaţi-vă numai să nu vă crească aripi.

Mai 1980

Momentul Waterloo

Scrisoare din partea unei necunoscute (I)

Domnule, sunt singură în noaptea de Anul Nou. Şi n-am decît două soluţii. Ori mă sinucid, ori scriu cuiva ca să-mi omor timpul. Şi cum a doua perspectivă mi s-a părut mai convenabilă, cel puţin deocamdată, m-am apucat să vă scriu. De ce dumneavoastră? Ei da, aici nu e chiar o simplă întîmplare. Dar o să înţelegeţi pe parcurs, poate. Din moment ce m-am hotărît să-mi descarc sufletul, s-ar putea să vreau să vă şi conving. Mai ales că ştiţi cum se întîmplă. Nu suporţi să fii singur într-o asemenea noapte, cînd toată lumea rîde şi petrece, şi gata prostia. Un pumn de somnifere, radioul cîntă sau, mă rog, se poate găsi un alt mijloc, tot din astea laşe, care presară drumul spre moarte cu flori şi minciună.

Ca să vă spun drept, într-o vreme mă familiarizasem cu ideea. Îmi trebuie, îmi ziceam, doar doza bine calculată, seringa şi o venă bună. Odată am vrut s-o şi fac. Reuşisem ceva foarte important, să mă detaşez de toate. Şi cum stam aşa, întinsă în pat, privind prin întuneric spre dunga luminoasă a uşii, la radio a început să cînte aria lui Andrea Chénier. Arie minunată despre iubire într-o epocă în care dictatura iacobină secera sufletele deopotrivă cu capetele. Am ascultat vrăjită aria şi am făcut o amînare pe care, apoi, uneori am regretat-o. Cum să vă explic? Pe lîngă panica pe care ţi-o dă moartea, intervin o mulţime de gînduri. Îţi pasă de cum vei arăta după, de faptul că-i deranjezi pe medici, de cei apropiaţi cărora le faci greutăţi. Cam multe încurcături. Şi cîte comentarii

după aceea, care nu vor avea nici o legătură cu sufletul şi cu problemele tale.

Ce a priceput, de pildă, lumea din sinuciderea unei prietene, Laura, care s-a spînzurat? Am ţinut la fata asta. Era frumuşică, simţitoare, cochetă şi nu era proastă deloc. Avea un bărbat care o iubea şi l-a părăsit pentru un pictor care arăta ca un cow-boy. Dar unul lipsit de caracterul cow-boy-lor care, se ştie, sunt aspri, bădărani, naivi şi curajoşi. Ăsta nu era decît bădăran. După un timp, Laura s-a spînzurat. Şi nu m-a mirat atît gestul, cît mijlocul pe care l-a ales. În ce priveşte gestul, am găsit o explicaţie. Îşi dăduse seama că a mizat rău. Pentru că ea nu făcea parte dintre cei care sunt prudenţi şi îşi păstrează o rezervă; ca jucătorul care îşi lasă măcar bani de taxi, să se ducă acasă de la cazino după ce s-a ruinat. Nu, ea făcea parte dintre cei care pun pe masă şi mărunţişul; care îşi întorc buzunarele pe dos şi nu-şi mai lasă nici o rezervă; care îşi ard punţile de întoarcere şi nu mai au decît speranţa din faţa lor; dacă o pierd, rămîn fără nici un rost pe lume; nu au de ce să se agaţe. Dar dacă s-a hotărît să moară, de ce a ales să se spînzure? Unica ei ocupaţie esenţială au fost hainele frumoase, cochetăria, cosmeticalele. Înţeleg să se spînzure cineva care nu-şi iubeşte trupul. Unuia care n-a avut niciodată tentaţia de a se admira îi vine mai uşor, bănuiesc, să-şi aşeze frînghia de gît. Dar cum să facă acelaşi lucru cineva care s-a privit de atîtea ori cu plăcere în oglindă, care şi-a îndreptat cu grijă fiecare rid, speriindu-se de fiecare dată şi fugind la cosmeticiană, cineva pentru care o cută pe frunte era un abis? Asta, zău, e mai greu de priceput. Eu m-am gîndit că suferinţa ei a fost atît de atroce încît a avut nevoie să simtă durerea cărnii. Trebuia să pedepsească ceea ce iubea mai mult. Trupul ei o trădase, trebuia să şi-l pedepsească. Nu suportase nici un rid, trebuia să se acopere de toate ridurile morţii. Gelozie, au zis tîmpiţii, cînd cow-boy-ul a început

să umble cu altele. O, nu. Din gelozie, zic eu, nimeni nu-şi pune gîtul în laţ. Eventual găseşte pe altul şi aşteaptă să-i treacă. Nu, nu cred că a fost gelozie. Nu de asta s-a sinucis Laura. Ea n-a putut probabil să trişeze, n-a vrut să transforme căsătoria în cantină sau casă de nebuni, deşi „trişorii cîştigă totdeauna“, spunea un cow-boy.

Sper că ne-am înţeles, prin urmare, domnule. Puteţi să ridicaţi din umeri, dacă aveţi chef, dar să nu-mi puneţi întrebări despre cum am ajuns să fiu singură într-o asemenea noapte şi să-mi expun ideile unui străin. Sau în parte străin. Pentru că v-am citit, domnule, şi cam ştiu în ce ape vă scăldaţi. La drept vorbind, tare aş vrea să pot fi şi eu atît de naivă, să pot crede şi eu, ca dumneavoastră, în ce ziceau grecii despre fericire. Dar nu pot.

De altfel, viaţa mea nu e deloc pasionantă. Cei mai mulţi zic: „Viaţa mea, ce roman!“. Eu nu pretind asta. Ce roman să iasă din ce-am trăit eu? Prostii, domnule. Să lăsăm literatura în pace. Sunt o persoană atît de insignifiantă încît sunt deopotrivă de neimportante şi hotărîrile mele şi slăbiciunile mele. Şi apoi mi-aş uza şi mai mult inima. Şi aşa nu mă mai poate ajuta ea mult. N-are rost s-o stresez în plus, povestindu-vă o viaţă destul de goală. Viaţa unei femei oarecare, ciopîrţită la trup şi la suflet. Pe deasupra nu mai sunt nici tînără şi am alte idei decît dumneavoastră.

Da, domnule, în anul care se încheie am descoperit că inima mea nu mai rezistă. A rezistat cît a rezistat şi acum gata. Dă semne de oboseală. N-aţi observat că slăbiciunile oamenilor se găsesc chiar în forţa lor? Din fericire, logica mea e ca o plasă cu multe ochiuri rupte. Mai am pe unde scăpa. Trăiesc, deci, şi tocmai am ascultat un concert de Vivaldi. Vivaldi în noaptea asta? o să vă întrebaţi. Da, Vivaldi. Muzica lui cu parfum vechi şi proaspăt mă face să mă simt ca într-un miez de vară, în miez de copilărie, prin pădurile unde mă

jucam, păduri ce mi s-au părut totdeauna mai apropiate decît o locuinţă. Ce păcat că s-au terminat. Şi muzica lui Vivaldi. Şi copilăria.

În ultima vreme n-am mai făcut decît asta. Am ascultat muzică şi am citit. Conversaţiile mă agasează. Despre ce să vorbesc? Alţii îşi fac castele în Spania, iar eu mă laud cu bolile. Fiecare cu ce are. Şi, la urma urmei, dracu' s-o ia de viaţă. Eu nu sunt dintre cei care pot să scoată şi din suferinţă un avantaj. Am văzut din ăştia destui la spital. Cum se apropia ora vizitelor, feţele lor deveneau sobre, importante, şi apoi reproşurile curgeau: „De ce n-aţi venit mai repede?", „Uite ce spun ultimele analize"… O, dacă trebuie să te milogeşti astfel pentru puţină atenţie, mai bine singură la o răscruce de vînturi.

Sau poate că îţi trebuie vocaţie chiar şi pentru a-ţi îngriji sănătatea. Eu n-o am. Mă gîndesc că, oricum, biletul meu de plecare de pe lumea asta e semnat. Dar mă încăpăţînez şi nu-mi fac bagajele. În loc să mă pregătesc de drum, recitesc, ce credeţi? Viaţa lui Napoleon. O recitesc, deşi o cunosc pe dinafară, pentru că totdeauna l-am iubit pe micuţul corsican care, de fapt, nici nu era atît de mic, avea 1,65, exact înălţimea mea. Nu-mi dau seama de ce alţii nu-l preţuiesc. Era bădăran cînd era copleşit de gînduri, dar ce să facă? Era singurul care gîndea într-o lume în care cei ce nu l-au trădat l-au încurcat sau invers.

Nu-i aşa că vă miră? Eu, care aparţin tuturor renunţărilor, m-am îndrăgostit de cineva care n-a respectat decît acţiunea? În momentele de supărare, tata mă întreba dacă pentru mine cafeaua este viciu sau tabiet. „Cred că e mai degrabă tabiet", adăuga apoi cu o oarecare tristeţe. Întotdeauna am bănuit că ar fi preferat să fie viciu. Dar e greu să-ţi transformi defectele în vicii. De obicei, ele rămîn ceea ce sunt: defecte. Vicioşi devin numai cei mai dotaţi, cei care nu stau cu ochii la acul cîntarului. Nici în privinţa asta n-am

avut, se vede, noroc. N-am nici un viciu cu care să mă mîndresc. Doar defecte banale. Unele mai grave, altele mai puţin. În schimb, nu mi-a plăcut niciodată să înlocuiesc realitatea cu visuri. Cunosc destule femei care, spălîndu-şi vasele, aşteaptă un film romanţios la televizor. Eu nu vreau să mă scălîmbăi între ceea ce mi-e dat şi himere. Şi nici nu vreau să mă consolez cu ideea că toate vieţile sunt istorii ale unui eşec. N-am subtilităţi, nu reuşesc să înţeleg lucrurile decît în alb şi în negru. M-am uitat la steaua mea, pe care alţii n-au văzut-o niciodată, cum n-au văzut-o pe a lui Bonaparte, fără să mă văicăresc. Văicăreala, domnule, este nu numai urîtă, dezagreabilă, ci mai ales inutilă. Lucrurile sunt cele care sunt cu sau fără văicăreala mea. Şi îşi urmează cursul.

De fapt, am un motiv anume ca să mă intereseze Napoleon. Sunt ca el la Waterloo. V-aţi gîndit vreodată că fiecare dintre noi are sau poate avea un „moment Waterloo“? Nu, cu siguranţă nu v-aţi gîndit. Dumneavoastră vă gîndiţi numai la greci şi la statuile Afroditei. Dar să vă explic, totuşi. „Momentul Waterloo“, zic eu, intervine cînd suntem învinşi şi tocmai de aceea forţăm o victorie imposibilă; cînd nu mai avem nici o şansă, dar noi nu vrem s-o recunoaştem, sau nu putem s-o recunoaştem, şi atunci ne batem cu toţi. Ne ridicăm lumea în cap. Nu mai avem un adversar, ci avem numai adversari. Cei care ne-au fost apropiaţi ne-au trădat, au fugit, ne-au părăsit. Iar cei care au rămas lîngă noi dintr-un sentiment de onoare sau jenă nu au încredere în noi. Ne privesc şi îşi dau seama că suntem învinşi. Nu ştiu cum să ne spună că n-are rost, că ar trebui să renunţăm, poate astfel adversarii noştri vor fi mai îngăduitori, mai ales dacă ne cerem şi iertare pentru aroganţa cu care am crezut în steaua noastră… Dar nu, în destinul nostru e scris clar „insula Sfînta Elena“. Şi tocmai de aceea bătălia trebuie purtată ca să fie pierdută; ca adversarii noştri să fie necruţători cu

noi. Încă n-am pierdut totul, mai avem iluzii, trebuie să cunoaştem înfrîngerea pînă la capăt, să bem întreg paharul… Să nu uit, domnule, dumneavoastră cunoşteaţi acest amănunt? Bonaparte, elev, studia geografia. Sus, la începutul unei foi de caiet, o singură însemnare şi apoi gol: „Sf. Elena, mică insulă în Atlantic“… Dar să mă întorc la „momentul Waterloo“. Cînd nu ne mai putem cuceri decît înfrîngerea definitivă şi ne batem, de fapt, pentru ea. Parcă n-am vrea să rămînă nici un dubiu în privinţa asta. Căci după un „Waterloo“, toate lucrurile sunt clare. Nu mai e nimic de făcut, nu mai e nimic de sperat. Ne mai rămîne un singur drum, spre insula Sfînta Elena, contînd, fireşte, pe mila învingătorilor şi pe resemnarea noastră, a celor învinşi, căci nu vom întîrzia să plecăm. După un Waterloo nu mai poţi să faci greutăţi nimănui. Cel mult ţie, aducîndu-ţi aminte ce s-a întîmplat. Cînd, de fapt, cel mai bine atunci ar fi să ai o memorie goală, ca un butoi gol.

Din păcate, domnule, e lucrul cel mai greu de obţinut. Tocmai cînd n-ai nevoie de ea, memoria îţi rămîne întreagă şi te trezeşti că o iei mereu de la capăt.

Am visat noaptea trecută ceva care nu mi-a plăcut. Era o casă nouă, cu pereţii văruiţi proaspăt, cu nişte geamuri mari ca într-un castel. Ce rost are să visez eu castele? Se zice că Napoleon era un mare visător. Dar visele lui au mers la pas cu acţiunile lui. El a transformat tînjitul în voinţă. Aşa e bine. Dacă nu poţi aşeza nimic în locul unui vis, e de preferat să-l stîrpeşti.

Am pus un alt disc. Doamne, Verdi înainte de toţi. Pasiunea nu e aici ascunsă sub crinoline, ci undeva direct în creierul, în sîngele şi în sufletul nostru.

Cînd am fost ultima oară la spital, medicul s-a scandalizat. A zis că trebuie să repet analizele. Am plecat repede, altfel cine ştie ce surprize mi-ar fi făcut inima mea, care nu mai rezistă la şocuri. Păi

nu? Atîta revoltă şi lacrimi pentru un destin orb? Nu e caraghios şi inutil? Dumneavoastră, domnule, se vede că n-aţi trăit niciodată lipsa totală de speranţă. Eu am trăit-o. Am avut şapte zile şi şapte nopţi pe care nu le-aş putea explica decît cuiva care ar fi stat lîngă mine şapte nopţi fără să închidă ochii. Şapte nopţi în care am cunoscut deplina, adevărata singurătate pe care n-a cîntat-o nici un poet. Nu mă mai lega de nimeni nici o punte.

De altfel, uneori, am impresia că punţile sunt bune doar să lege sălile de tribunal cu celulele de puşcărie, spitalele de morgă; şi că rostul lor e să te strecori repede, fără vorbe (poate doar cu suspine) de la o stare la alta.

Au urmat alte zile în care credeam că mă sufoc. După care mi-am zis: „Dacă Dumnezeu mă confundă cu o căţea, păi să vedem ce putem face“. Şi m-am hotărît să-mi adun puterile. Nu ştiu cît a crezut Iov în al lui „Domnul a dat, Domnul a luat“, dar ştiu cît cred eu în al meu „dracu’ să le ia pe toate“.

N-aş vrea să credeţi cumva că n-am simţul ridicolului. Waterloo-ul meu n-a fost spectaculos. O amărîtă de bătălie acolo în care n-au fost decît cîţiva combatanţi. O luptă fără surle şi trîmbiţe. Cu puţin noroi şi cu destulă ipocrizie. La urma urmei, fiecare avem nu numai bătăliile de care suntem în stare, ci şi înfrîngerile pe care le meritäm. Ale unora sunt răsunătoare. În cazul lui Napoleon a trebuit să se strîngă toată Europa ca să-l trimită în surghiun pe insula Sfînta Elena. La alţii e de ajuns o piedică, o boală, o porcărie sau un nenoroc. Asta e. Dar tot un Waterloo se cheamă că a trăit.

Acum pricepeţi ce este „momentul Waterloo“? Cînd încercăm prea mult pentru că nu mai e nimic de făcut. Cînd, în realitate, toate lucrurile sunt decise. Toţi din jurul nostru înţeleg asta. Numai noi, în marea noastră mîndrie oarbă şi jignită, nu vedem nimic. Nu înţelegem nimic. Ieşim din cort şi încă mai credem că izbînda poate fi a noastră.

Încă mai facem planuri. Încă mai vorbim despre noroc. Încă ni se pare că nu e totul pierdut. Şi că am putea, cu puţină şansă, să recucerim totul. Oricum, ne spunem, e marea noastră bătălie. Ea va decide. Şi, prin urmare, credem că Waterloo e o răspîntie.

De fapt, Waterloo n-a fost niciodată o răspîntie. Acolo există un singur drum, care duce în insula Sfînta Elena. Dar noi nu vrem să citim pe indicator. Suntem prea mîndri pentru asta şi, pe de altă parte, încă n-am pierdut toate iluziile. Deci încă mai avem ceva de pierdut. Căci în insula Sfînta Elena nu putem ajunge decît goi şi săraci ca Iov, fără nici o speranţă. De-acolo nu se mai pleacă nicăieri. Acolo e capătul destinului.

Deocamdată insula mea nu se vede bine pentru că eu nu mi-am terminat bătălia. E aproape pierdută, am rămas singură la Waterloo, dar în loc să plec vă scriu dumneavoastră. Şi asta e o formă de bătălie, nu? Încerc să mă debarasez de ultimele resturi de încredere în frumuseţe şi speranţă, ca să mă pot retrage liniştită. Altfel, s-ar putea, în ultimul moment, să mă roadă regretele.

În treacăt fie zis, domnule, nu l-aş fi iubit pe Napoleon dacă ar fi renunţat să se bată la Waterloo. Pentru mine, acolo a fost el, într-adevăr, mare. Toate celelalte bătălii ale lui nu înseamnă nimic fără Waterloo. Ele n-au fost decît pregătirea Waterloo-ului. E uşor să fii Napoleon cînd învingi, cînd drapelele flutură în vînt după victorie şi armata te aclamă: „Vive l'empereur!“. Dar e greu să fii Napoleon cînd ştii că peste cîteva ceasuri poţi pierde şi totuşi, ieşind din cort, nu eziţi; să ştii că toată lumea e împotriva ta şi tocmai de aceea ridici mai mîndru capul; să ştii că nu mai ai aproape nici o şansă şi tocmai de aceea să înfrunţi lupta. Nu e grandios, domnule? Austerlitz-ul şi toate celelalte victorii ale lui Napoleon nu mă interesează decît în măsura în care ele l-au dus la Waterloo.

Deşi, ca să fiu sinceră, aici e şi tristeţea mea. Eu m-am luptat cu bolile, m-am luptat cu suferinţa, m-am luptat să nu mă murdăresc prea tare, dar n-am avut curajul şi puterea, domnule, să vorbesc despre frumuseţe cu palma pe gură. De aceea, învinuindu-vă, vă şi invidiez. Îmi reproşez nu că n-am văzut adevărul, ci că m-am încăpăţînat să nu mă abat de la el. N-am avut tăria să fiu slabă.

Uneori, mă întreb dacă nu cumva m-am îndrăgostit de Napoleon tocmai pentru că la capătul vieţii lui se află o înfrîngere, şi pe urmă, din fidelitate, m-am pregătit tot timpul pentru Waterloo-ul meu. N-am avut vreme de victorii. Am ocolit Austerlitz-ul şi am pornit direct spre Waterloo. Mai ales că lumea m-a ajutat să mi-l pregătesc în tăcere, profitînd de marea şi penibila mea modestie. Unii, domnule, zîmbesc şi cînd trebuie şi cînd nu trebuie. Eu tac şi cînd trebuie şi cînd n-ar trebui.

Adevărul e că n-am dorit ceva mai mult decît să nu sufăr. Am dorit asta pînă la ridicol. Şi pentru că n-am vrut să sufăr, zeii m-au pedepsit. Am ajuns să fiu mulţumită că nu sunt obligată nimănui cu explicaţii, care pe alţii i-ar nedumeri. Exagerez, credeţi? Nu, nu exagerez. Am cunoscut un bărbat blînd, senin şi înţelept. Într-o zi, omul acesta a apucat o faţă de masă de un colţ şi a smuls-o, împrăştiind pe jos farfuriile cu supă, florile şi tot ce era pe masă. Aşa ni se întîmplă cîteodată. Răbdăm ce răbdăm şi smulgem într-o zi faţa de masă. Atunci ceilalţi se miră. Ce l-a apucat?

Cum vă miraţi, probabil, dumneavoastră acum, deşi nu ştiţi despre mine decît că în noaptea de Anul Nou sunt singură, ascultînd – am schimbat discul – un concert pentru ghitară de Aranjuez. O melodie întinsă deopotrivă spre bucurie şi durere.

Doamne, cînd vorbesc despre bucurie mă cuprinde panica. De mult nu mai am legătură cu ea. Chiar dinainte de zilele şi nopţile care, în anul

trecut, au însemnat pentru mine dovada definitivă că important nu e să ai dreptate, ci să ai noroc.

Îmi era dragă altădată seara de Anul Nou. Şi niciodată n-am trăit-o cum mi-aş fi dorit-o. În copilărie mă temeam de priculici. Ştiţi ce sunt priculicii? Nişte spiriduşi negativi. Pe vremea aceea nu ştiam că priculicii mă aşteptau să cresc.

Dar au trecut anii şi i-am întîlnit.

De la Judecata lui Paris
la Judecata de Apoi

Scrisoare din partea unei necunoscute (II)

Dumneavoastră, domnule, sunteţi în stare să faceţi din viaţă o doctrină, dar uitaţi ceva important. Că vorbăria grecilor în legătură cu asta e bună numai pentru cei norocoşi. Unii au noroc şi au motive să spere. Alţii n-au noroc şi în zadar s-ar grozăvi cu filosofia grecilor. Îmi amintesc că o cunoştinţă m-a chemat odată să-i văd nepotul, prilej cu care mi-am dat complet în petic. Cînd am văzut copilul, m-am speriat cît era de urîţel. Asta m-a blocat şi nu mai ştiam ce să spun. Ca să nu se observe, m-am aruncat cu toate forţele asupra copilului să-l giugiulesc, într-un fel care l-a făcut pe bietul copil să urle cum nici la injecţii n-a urlat. Aşa faceţi dumneavoastră cu viaţa. Or, viaţa, domnule, nu e nici teatru, nici filosofie. Viaţa e viaţă. Şi, din păcate, foarte adesea viaţa e ca zugravii, raşchetatorii de parchete şi bărbaţii. Cu cît te porţi mai frumos cu ei, cu atît e mai rău. Purtarea delicată o interpretează ca prostie şi se comportă în consecinţă. Îţi fac o zugrăveală în bătaie de joc, zic că parchetul e prost şi le e ruşine de dragostea pe care au dat-o. O, dacă aş fi putut pune filosofia în locul norocului, ar fi fost simplu. Mă apucam şi citeam tot ce-mi cădea în mînă şi pînă la urmă rezolvam cît de cît problema. Ori plesneam de erudiţie, ori mă împăcăm cu viaţa. Dar aşa ce să fac? Că norocul nu poţi să-l cerşeşti, nici să-l cauţi. Nu poţi decît să te plîngi că nu l-ai întîlnit. Înţelegeţi?

Sigur că nu înţelegeţi. Dumneavoastră înţelegeţi numai ceea ce vă spun grecii. Dar să vă povestesc

ceva despre un concurs de frumuseţe desfăşurat la Paris. Dintre toate frumuseţile care se etalau acolo, reporterul de la radio a remarcat o fată care-i amintea de Afrodita. În schimb, juriul nu pe ea a ales-o. Ceea ce, la drept vorbind, nici nu m-a mirat. La sfîrşit, acelaşi reporter i-a luat fetei un interviu şi a întrebat-o: „Ce credeţi despre decizia juriului?“. Frumoasa, în timp ce se îmbrăca, şi-a scuipat chewing-gum-ul din gură şi a zis trecînd: „Idioţi“… Vedeţi ce înseamnă concurs de frumuseţe în timpurile noastre? Aşadar, vă pierdeţi vremea uitîndu-vă la toate mările pe lîngă care treceţi, doar, doar veţi zări o zeiţă ieşind din valuri. Ei, aflaţi că vă uitaţi degeaba. N-o să iasă nimeni. Sau o să iasă o frumuseţe ca aceea de la Paris care, după ce-şi va scutura pletele de alge şi de spuma mării, va scuipa chewing-gum-ul din gură şi va zice despre noi: „Idioţi“… Sau, poate, nu ştiţi în ce secol trăiţi? Lumea a evoluat, domnule, iar pămîntul nu s-a învîrtit totdeauna în sensul cel mai bun.

Într-una din iernile trecute, am primit de la nişte prieteni, de ziua mea, o vulpe roşie. M-am bucurat, dar am ezitat să mi-o pun. E o istorie veche cu complexele astea ale mele. Pe la optsprezece ani, tata mă striga uneori negru de supărare: „Te-am văzut pe stradă cu nişte băieţi, ce, te crezi Cleopatra?“. Nu, nu mă credeam, deşi am adorat-o o viaţă întreagă fără ezitări. Încetul cu încetul, cei din jur mi-au inculcat un sentiment de vinovăţie. Ajunsesem să merg cu capul plecat, ferindu-mă să privesc oamenii în faţă; umblam adusă de spate, ca să nu par cochetă, şi cu timpul mi-a apărut o cută adîncă între ochi. Mai tîrziu mi-am impus să merg drept, ca să mă corectez, numai că era prea tîrziu. Dar să revin la blana de vulpe. „Iar o să am un sentiment de vinovăţie şi o să mă tîrăsc pe lîngă ziduri dacă mi-o pun“, mi-am zis. Prietenii mei m-au asigurat însă că e plină lumea de asemenea „vulpi“, nu era cazul să-mi fac probleme. Şi pe

urmă s-ar fi supărat dacă nu mi-aş fi pus-o. Bun. M-am dus şi mi-am cusut-o. Am coborît de la blănar în piaţă şi m-am oprit în staţie să aştept troleibuzul. Seara, la opt. Lume bună. Tinere suple, vioaie, cu blănuri uriaşe din cap la călcîie. Soseşte un beţiv. Se învîrte printre noi tăcut. Apoi se clatină de cîteva ori în jurul meu, se depărtează şi deodată mă arată cu degetul strigînd: „Uită-te la ea, n-are ce mînca, dar şi-a pus blană. Şi uite ce ochi are, vrea să ne dea gata acum dacă şi-a pus blana la gît“. În cîteva minute s-a făcut un adevărat circ, pentru că omul s-a autoaţîţat din ce în ce. Mai zbiera încă după ce plecase troleibuzul… Aşa a fost. Ca să vedeţi că nu e o întîmplare concursul de frumuseţe de la Paris.

Să nu credeţi că dispreţuiesc frumuseţea şi din pricina asta vorbesc aşa. Nici vorbă. Eu zic, însă, că mai bine lipsă decît o frumuseţe care scuipă chewing-gum-ul din gură şi ne consideră idioţi. Mai bine lipsă decît o iubire care ar intra în formula „Amorul e un lucru foarte mare“, semnat Ghiţă Popîndău. Aşa cum nu cred că o oră de frumuseţe e destul. O viaţă întreagă de frumuseţe ar însemna ceva, într-adevăr. Am fost într-o zi pe un rîu unde mergeam în copilărie. Am văzut valea, s-a schimbat. Noaptea am auzit totuşi sunetul apei ca altădată cînd ne uitam la stele. Doamne, cum ne-am risipit cu toţii. Poate că şi prietenia şi iubirea nu merită, într-adevăr, să fie trăite, dacă nu sunt veşnice. Descoperirea asta mi s-a părut, cînd am făcut-o, cea mai dureroasă. Ziua e prea scurtă, domnule, soarele prea puţin. Cerul e plin de nori, fericirea o simplă vorbă. În fine, dracu să le ia pe toate. Că zeii te pedepsesc exact cu calităţile cele mai frumoase pe care ţi le dăruiesc.

Vă amintiţi de povestea dintre Eros şi Psiche? Cînd el dormea, ea a aprins un opaiţ să-l vadă. El s-a trezit şi ea l-a pierdut pentru totdeauna. Mie mi se pare că nu e atît de simplă povestea asta. De ce n-a avut voie să-l vadă? Înseamnă că nu trebuie să

cercetezi dragostea, s-o vezi, că dispare? Dar de ce? Între Eros şi Psiche n-a fost, se pare, decît o vorbă. Mai bine zis, o fraudă. Şi alţii au descoperit-o, probabil, dar au trecut peste şoc, cum au trecut şi peste descoperirea că sunt muritori. S-au prefăcut în continuare că nu ştiu ce au aflat. Nu e dragoste? Se obişnuiesc cu lipsa dragostei. A dispărut Eros? Nu-i nimic, aşezăm în locul lui un manechin. Căci dragostea seamănă atît de bine cu lipsa ei încît uneori se confundă. Şi nu sunt puţini cei care se mulţumesc cu orice. Cu o cavalcadă în loc de Verdi, cu o boală în loc de iubire. Şi trăiesc. Unii chiar bine. Treabă de structură, domnule. N-aţi observat că unii trăiesc chiar fără să se spele? Sau reduc totul la aparenţe. Într-o excursie, m-am oprit cîteva zile la o prietenă pe care n-o mai văzusem de mult. Mi s-a demonstrat atunci o căsnicie model care arăta cam aşa. Soţul, arhitect, vine dimineaţa din camera lui (că dormeau în camere separate) şi îşi sărută soţia pe frunte. Ne aşezăm la micul dejun. Apoi, soţul se ridică, mulţumeşte pentru masă, sărută fruntea soţiei şi pleacă. La amiază, soseşte, sărută fruntea soţiei, ne conduce în dining-room, luăm masa, mulţumeşte pentru masă, apoi sărută fruntea soţiei şi pleacă iar. Seara, vine acasă, sărută fruntea soţiei. La cină ne conduce festiv. Termină, mulţumeşte pentru masă şi sărută fruntea soţiei. A doua zi, sărută fruntea soţiei, mergem la micul dejun… mai vreţi, domnule? Ei, nici eu n-am mai vrut! În trei zile m-am ofilit. Între timp, aflasem că el avea o amantă, iar ea, o femeie mică, rotunjoară şi toată un zîmbet şi o ciripitură, fusese prinsă în WC-ul unui restaurant cu un student. Nu murise de ruşine şi nu încetase să rîdă. Alta în locul ei n-ar mai fi ieşit poate din casă toată viaţa, de spaimă să n-o arate lumea cu degetul. În schimb, ea mi-a spus liniştită: „Vezi, aşa se poartă de cincisprezece ani, aşa l-am obişnuit“. Doamne sfinte, m-am îngrozit. Ne-am despărţit satisfăcuţi de ambele părţi. Ei că mi-au

demonstrat ceva ce, sigur, gîndeau ei, n-am mai văzut, iar eu că am scăpat de corvoadă şi m-am dus în treaba mea ca omul care a adus ploaia.

Din păcate, evoluţia multor lucruri îmi aminteşte evoluţia mustăţilor şi a frizurii lui Franz Iozef, mustaţa aia cu vîrfurile în sus şi frizura cu părul despărţit la mijloc, vă amintiţi?, pe care la început le-a purtat împăratul, apoi ofiţerii lui, iar în timpul copilăriei mele moda a ajuns la birjari. Şi nu toată lumea e capabilă să stea în mlaştină pînă în gît şi să surîdă. Unii nu se pot stăpîni să nu dea din mîini, încercînd să iasă, chiar dacă astfel se scufundă cu totul.

O să ziceţi despre mine că nu sunt un om normal. Dar ce înseamnă normal pentru dumneavoastră? E normal ca oamenii să se iubească prin closete? Una din două, domnule, ori eu nu mai înţeleg lumea, ori lumea nu mă înţelege pe mine. Deşi, poate de aceea mi s-au întîmplat toate, pentru că n-am ştiut să fiu concesivă. Am fost prea ţeapănă, prea serioasă, lucru care îi irită pe mulţi. M-am purtat mereu ca măgarul care se opinteşte înapoi cînd e tras de hăţuri înainte.

Acum ascult un concert de Corelli. Adînc, consistent. Dar cine are nevoie de el cînd avem cîntecele de voie bună?

Să nu vă închipuiţi că mă socot o întruchipare a virtuţii. Nu cred decît în virtutea trecută prin toate bătăliile vieţii, dar am vrut să rămîn măcar cu trupul curat, dacă sufletul mi-a fost murdărit. Nu m-am dus prin closete să caut dragostea. Unii oameni trăiesc ca şi cum ar avea zeci de vieţi de trăit, iar alţii ca şi cum ar avea o singură zi. Eu cam aşa am trăit-o. Cînd ai o zi, atunci vezi cine eşti cu adevărat după felul în care trăieşti. Poţi, de exemplu, să te îmbeţi zdravăn în prima jumătate din această zi, apoi vomiţi în cealaltă jumătate şi ai şi terminat-o. E şi ăsta un punct de vedere, e şi cel mai comod şi nimeni nu va zice că eşti nebun. Numai că eu n-am putut sau nu m-am priceput s-o

fac. După o baie bună cu săpun bun nu mi-a venit să mă bag în cocină cu porcii. Şi, credeţi-mă, o spun fără nici un resentiment. De altfel, ce rost ar mai avea acum? Nu mă laud şi, de fapt, nici nu sunt sigură că a fost bine cum am gîndit. Poate că a fost vorba mai degrabă de o laşitate a mea. Trebuia, poate, să înfrunt viaţa. Ca om şi ca femeie. Să mă bat nu numai cu morile de vînt. E o datorie pe care n-am fost în stare s-o îndeplinesc. Am fugit de luptă.

Ca şi acum. Simt cum îmi creşte febra, mă doare spatele şi mă lupt cu o tuse mizerabilă, dar sunt liniştită.

Nu m-aş mira să fi făcut şi o pleurezie, dar ce mai contează asta după ce te-ai temut de cancer? Cum vedeţi, domnule, sunt omul cel mai potrivit ca să-mi vorbiţi despre Afrodita cu aerul dumneavoastră de profesor de fericire. Mai ales că tare sunteţi simpatic cînd începeţi să vă înfierbîntaţi cu grecii dumneavoastră. Uneori, iertaţi-mă, mă faceţi să mă simt ca un şarpe boa care a înghiţit o predică despre speranţă. Şi o diger. Cu toate că vorbele importante se digeră foarte greu. Înaintea operaţiei la sîn, am întrebat pe cineva dacă ştie ce e disperarea. Mi-a răspuns foarte de sus, ceva în genul dumneavoastră. Cu răspunsul lui m-am dus apoi la operaţie. Dar eram atît de zdrobită, încît nu mi-a servit deloc ceea ce mi se spusese. Pînă am intrat în sala de operaţie am fost singură. Fără nici o vorbă de la nimeni. Această singurătate a ucis definitiv relaţia mea cu oamenii şi cu zeii.

Atîta cîtă a fost. Cel dintîi bărbat cu care m-am împrietenit era un băiat frumos şi deştept care şi-a dat cuvîntul că-şi va menaja mama, pe care o adora, şi-şi va chinui soţia. Şi s-a ţinut de cuvînt. S-a însurat tîrziu cu o femeie mai în vîrstă decît el. A luat-o pentru că „era credincioasă ca mama“. Nu s-a gîndit cum va fi cu ea alături, ci cît de frumos se vor ruga ele două, soacra şi nora, care erau să se

omoare după prima lună de miere a rugăciunilor. Apoi l-am cunoscut pe M. Cred că din perioada aceea au început oamenii să creadă că-mi lipseşte o doagă. M. era un bărbat reuşit, numai că totul la el mi se părea contrafăcut. O floare de seră, dacă nu de plastic. Nu-l interesa ceea ce nu i se spunea, nu punea întrebări şi am apreciat asta pînă am priceput că proceda aşa în parte din calcul, în parte din nepăsare. Încet, încet, lucrurile au început să miroasă a mucegai şi a praf. Căci, din păcate, şi în dragoste am avut nevoie de adevăr, nu de droguri. N-am reuşit să transform un ban găurit în monedă de valoare. Mai bine singură în singura viaţă ce mi-a fost dată, mi-am zis cu mulţi ani în urmă, şi pînă la urmă aşa a fost. Domnul D., fostul meu soţ, mi se păruse decent, tăcut, cînd l-am cunoscut. Abia mai tîrziu am aflat că tocmai descoperise ceva neplăcut pentru vanitatea lui şi de aceea era atît de tăcut. După căsătorie, priculiciul a prins aripi de vultur. Şi datorită tendinţei mele de a lua totul în serios cu o anumită solemnitate, am ajuns încetul cu încetul ca un lucru care pentru alţii este un bobîrnac să fie pentru mine o ghiulea de tun.

Aşa e viaţa, domnule, veţi zice: ceea ce ne răneşte ne şi întregeşte. Dar eu m-am întregit atît de mult încît îmi ajunge, m-am săturat pînă în gît să fiu întreagă. Cu timpul, mi s-a făcut din ce în ce mai frică de priculici şi deopotrivă de oameni, ceea ce îmi dădea o senzaţie de inutilitate şi de neputinţă. Una e să-ţi ardă casa dintr-un fulger şi alta să ţi se smulgă trandafirii din grădină fir cu fir.

Vedeţi de ce mi-a venit să rîd cînd v-aţi grozăvit undeva cu o poveste cu lupi? Pentru că eu am priculicii mei. Lupii dumneavoastră? Lupi de paie, domnule. Îmi permit să vă spun că e mai bine să tăceţi. Dumneavoastră nu ştiţi ce e singurătatea. În timp ce eu asta am reuşit în viaţa mea, să rămîn singură cu priculicii. Şi cum să vorbesc atunci frumos despre oameni? Cum să ascult liniştită să mi se vorbească despre „trestia gînditoare“? Cînd

eu ştiu că trestia e uneori altceva. Şi e dreptul meu să spun asta. Înţelegeţi? După tot ce mi s-a întîmplat, am dreptul. Nimeni nu mi-l poate nega.

Într-un film slab, am văzut o scenă plină de tîlc. O fetiţă sălbatecă, orfană şi chinuită e adoptată de nişte oameni de treabă care o îmbracă frumos şi o trimit la şcoală. Dar, acolo, copiii ceilalţi nu vor s-o accepte în jocurile lor. Pînă cînd fetiţa le arată o pasăre ce stătea pe braţul ei şi nu mai putea zbura. Fusese rănită, dar copiii nu ştiau. Au pus pasărea jos, au făcut roată în jurul ei şi au încercat s-o determine să zboare. La început hîşîind-o, apoi aruncînd cu pietricele în ea. La treaba asta lua parte şi fetiţa care adusese pasărea. Pînă la urmă, pasărea a fost ucisă. Mai tîrziu fetiţa a spus că a procedat aşa ca să nu fie eliminată din jocurile celorlalţi copii care, dacă ar fi aflat adevărul, ar fi alungat-o din nou. Aşa că şi-a sacrificat pasărea. Iată viaţa, domnule. Eu am făcut cu viaţa mea la fel, sperînd că astfel îmi voi găsi un loc printre ceilalţi… Prin urmare să nu-mi vorbiţi despre datoria de a trăi pînă la capăt. Depinde ce înţelegem prin „a trăi pînă la capăt“. Pentru unul poate însemna a duce ideea crimei pînă la crima însăşi. Pentru un trişor înseamnă a trişa pînă la capăt, iar pentru un mincinos a mînji şi ultima parte de adevăr care rămăsese neatinsă de minciună. Ce părere aveţi? Că doar totul e viaţă. Şi palatul şi bordelul. Şi vulturul şi gîngania. Şi rîma şi trestia gînditoare. Toţi „trăim“. Şi pungaşii şi naivii.

Să nu vă mire înverşunarea mea. Că nici eu nu m-am mirat auzind un cîntec în care erau şi aceste versuri superbe: „Cînd îl vezi c-abia se mişcă,/ Parc-ar fi mălai cu frişcă“. Aţi înţeles? Mălai cu frişcă! Meritul minunatei naturi e că dă pînă la urmă Cezarului ce e al Cezarului şi oamenilor ceea ce merită. Cum mi-a dat mie, ca să-mi distrugă sănătatea. Cu firea mea de cîine (din nenorocire nu şi de căţea), am visat să mă pot ataşa de ceva în

care să pot crede, şi, negăsind, mi-am zis mereu: „Să vedem, poate şi mîine este o zi“. În spital, am stat la început în salon cu o bolnavă de cancer la plămîni. Şase săptămîni nu m-am odihnit nici ziua, nici noaptea. Am îngrijit-o tot timpul pînă au luat-o acasă să moară. Ţineam la ea, era o ţărancă frumoasă, inimoasă şi plină de duh. Apoi s-a internat una de vreo nouăzeci de kilograme, cu coc, capot roz de supraelastic şi nevroză. Ritmic se ţinea ba de cap, ba de inimă, ba de poşetă, că se temea să nu-i fure cineva ceva de-acolo. Nu putea dormi de grijă, ca nu cumva soţul şi fiica ei să facă acasă vreo cheltuială nesăbuită sau să murdărească, Doamne fereşte, covoarele de pe perete ce reprezintă, se putea altfel?, răpirea din Serai. Aşadar, viaţă ziceţi? Viaţă e şi amestecul de mălai cu frişcă. Prietenul meu Sofocle zicea că numai trăită în neştiinţă viaţa este plăcută. Dar dacă am apucat să ştim cîte ceva?

Asta ca să remarcaţi, domnule, că nu numai dumneavoastră vă pricepeţi la greci. Mă gîndesc şi la Penelopa. Aşteptarea ei a fost extraordinar de frumoasă. O aşteptare gîndită, trăită, cu risc. Alta în locul ei ţesea şi, apoi, ce dădeau zeii. Nu, ea desfăcea totul, cu riscul de a fi prinsă. Ceea ce a fost o mare îndrăzneală şi a cerut un mare consum de energie. Dar, dumneavoastră, bărbaţii, nu veţi înţelege niciodată cît de extraordinară a fost aşteptarea Penelopei. Ulise nu la ea s-a întors, ci la regină şi la regatul lui, ceea ce e cu totul altceva. Iertaţi-mă c-o spun, dar bărbaţii pot fi mai meschini decît femeile care după ce-şi fac o casă n-o prea părăsesc chiar dacă ea seamănă uneori cu o cocină de porci.

Uf, dar e atîta drum de parcurs pînă la înţelegere.

Şi vă rog să nu vă supăraţi că folosesc uneori cuvinte mai tari. Ce să fac dacă pe lume există şi cocini? Nu eu sunt de vină, domnule. Viaţa. Ea m-a învăţat şi ce e rău şi ce e bine. Am cunoscut un

farmacist italian, bărbat frumos şi prost, cu sufletul iască. Într-o zi, l-am auzit explicîndu-i cuiva că el nu pricepe legătura dintre „dragoste“ şi „pat“. Patul e pentru tîrfe, iar dragostea pentru copii. *E basta,* a conchis el, convins că a formulat o lege a universului. Trăia la Roma de cincizeci de ani, dar nu cunoştea din ea decît banca, restaurantele şi farmacia Vaticanului.

Şi pe urmă în starea mea am dreptul să vorbesc oricum. Am febră din ce în ce mai mare. Ca s-o combat, ascult Schubert. Mi se pare limpede, curat şi serios pînă la rugăciune.

La spital am văzut cît de diferit se comportă oamenii pînă şi în bolile lor. Veneau unele care se internau cu pompă şi alai. Se aşezau pe patul care le era arătat, cu o mină ce nu se poate descrie. Îşi dădeau ifose şi importanţă, de parcă boala aceea li s-ar fi cuvenit şi toată lumea trebuia să ştie despre ea. Apoi erau cîteva ţărănci şi eu. Pe feţele noastre se vedeau, cred, uimirea că ne aflam acolo şi jena că deranjam cu problemele noastre pe alţii. Dar lumea e a celor mulţumiţi de ei înşişi. Cui îi pasă de cei care îşi duc boala în deplină singurătate?

Mi-e dor, domnule, de o pădure adîncă, să uit, pînă cînd totul ar deveni o urmă vagă şi nedureroasă. Îmi aduc aminte că aveam vreo şase ani şi am mers cu părinţii la nişte cunoştinţe la ţară. Oameni gospodari. Aveau multe animale, o curte mare şi o grădină cu pomi fructiferi. Dincolo de grădină începeau dealurile şi pădurile. Era luna iulie, cred. Într-o zi au fost de toate: zăpuşeală mare, un ropot violent de ploaie, apoi curcubeu şi o căldură senină. Toţi s-au culcat şi m-au silit şi pe mine să mă culc. Dar după ce am stat cît am stat în pat, m-am furişat afară. O fată care ajuta pe acolo m-a luat în braţe şi m-a dus în grădină, unde am trăit o clipă care a avut, poate, o mare importanţă în viaţa mea. Mă uitam la cerul senin, la milioanele de picături de pe frunze şi din iarbă care scînteiau în soare şi la curcubeul care se

stingea. Atunci a început, bănuiesc, iubirea mea pentru natură. Cărţile şi pădurile, acestea au fost iubirile copilăriei mele. Da, şi Tahiti mai tîrziu. Ştiţi că am vrut să ajung în Tahiti? Ca Gauguin, domnule. Şi n-a fost un vis de copil. A fost ceva mai grav, o dorinţă vie şi aprigă. Bineînţeles, n-am ajuns, dar cred că Tahiti mi s-a tras de la ziua aceea minunată.

Mă întreba cîte unul: „De ce nu-ţi plac ţie plantele decorative? Uite ce splendizi sunt merii japonezi“. Ce să-i răspund? Merii japonezi m-au lăsat complet indiferentă. Pentru mine mărul e parmenul. Creanga înfloritâ a acestui măr mă copleşeşte, dar nu dau doi bani pe drăgălaşele plante decorative, care-mi sugerează pedanterie şi gol umplut cu ciripitură veselă. Eu iubesc varza, domnule, mai mult decît mărul japonez. Asta e firea mea. Varza nu te înşală. Nici pădurea. Numai plantele decorative şi oamenii fac asta.

Prin urmare, nu din capriciu exotic am visat să mă duc în Tahiti. Nu, Tahiti e altceva. Nimeni n-a înţeles. Unii chiar au rîs de mine. „E prea departe.“ Dar nu-i condamn. De ce să nu rîdă? Am avut o prietenă al cărei bărbat a înşelat-o, începînd din prima săptămînă după căsătorie, cu cine s-a nimerit. Din păcate, Mara n-a fost frumoasă şi n-a avut succes la bărbaţi, ceea ce a fost rău, deoarece, într-o astfel de situaţie, unica formulă de supravieţuire era legea talionului; dinte pentru dinte. De la o vreme, în poveştile ei a apărut un bărbat tînăr, splendid, pe care, însă, nimeni nu-l văzuse vreodată. Am ascultat povestea de nenumărate ori fără s-o cred. Şi, treptat, am înţeles că acest bărbat era un fel de Tahiti. Cu deosebirea că Tahiti al ei nu exista deloc.

Ei bine, domnule, n-am putut asculta la nesfîrşit o minciună. Mă jenam şi s-o aprob şi să tac. Mă temeam tot timpul că Mara mă prinde. Ce mai, am sfîrşit prin a o ocoli. Nu mă pot înfierbînta pentru o cauză care nu există şi poate mă înţelegeţi acum

de ce nu mă pot înfierbînta nici pentru cauza grecilor antici. Numai că în timp ce Marei m-am ferit să-i spun că inventează, faţă de dumneavoastră, cum vedeţi, sunt mai sinceră. Poate chiar nepoliticoasă. În fine, înţelegeţi ce vreau să spun. Şi apoi dracu s-o ia de politeţe, că nu mi-a servit niciodată la nimic. Sunt unii plini de atîta politeţe încît ţi se încleştează gura şi nu mai ai chef să scoţi un cuvînt. Sunt ca un perete surîzător. Apropo, ştiţi cum definea Paul Valéry amabilitatea? Indiferenţă organizată. Dar să revin la ce vă ziceam. Eu am ţinut Tahiti pentru mine, n-am avut ambiţia să fac prozeliţi. Dumneavoastră, în schimb, nu vă păstraţi iluziile pentru dumneavoastră. Vreţi cu orice preţ ca ele să fie luate drept adevăr. Or, asta e mai greu de înghiţit, domnule, chiar pentru un şarpe boa. Pot visa la Tahiti, dar nu pot visa la frumoasa care ne face idioţi.

Îmi pare rău că n-am un pustiu să vi-l pun la dispoziţie, să vă dezvoltaţi în el teoriile. Mi-ar fi plăcut din cînd în cînd să vin să vă ascult şi pe urmă să-mi văd de treburi. Că doar eu ştiu ce e viaţa. Nu degeaba sunt ciopîrţită la trup şi la suflet. Şi ce să mă înveţe grecii dumneavoastră? Liniştea şi ordinea? Foarte bine, la cimitir domnesc amîndouă. Iar, dacă-i vorba de iluzii, mi-au ajuns ale mele. Păcat că nu mai am timp să devin şi cinică. Totdeauna descoperim prea tîrziu ceea ce trebuie să ştim. Mă gîndesc la desenele acelea ale lui Picasso care arată trecerea de la peşte la găină. Eu am trăit momente cînd aş fi reprezentat omul trecînd de la leu la hienă, şi de la hienă la lipitoare. Şi dacă nu vă povestesc nimic despre ele este pentru că nu vreau. În final, totdeauna tăcerea, domnule.

Deşi, dacă ţineţi cu tot dinadinsul, m-aş putea uita liniştită la concursurile de frumuseţe, s-o văd pe frumoasa care ne face idioţi. Cu o condiţie. Să nu mă socotiţi lipsită de subtilitate din pricina

faptului că nu mă mai pot minţi. Una ca mine ştie ceea ce dumneavoastră n-aţi aflat, se pare. Că e mult mai simplu să iubeşti o plajă luminoasă şi caldă decît să te baţi împotriva prostiei şi suferinţei. Şi că, de obicei, prosperă cei care se pricep să mimeze iubirea, care nu se iubesc decît pe ei înşişi şi ştiu să ascundă asta cît mai bine. Dacă Afrodita ar ieşi azi pe ţărmul mării ar fi pusă, nu mă îndoiesc, în dificultate. În cazul că n-ar vrea să înveţe nimic de la secolul XX, nu i-ar rămîne, probabil, decît să se retragă într-un muzeu ca într-o mînăstire.

Am văzut în centrul unui oraş o scenă care vă putea lămuri singură ce-a făcut omul din frumuseţea pentru care s-a bătut în războiul troian. Un băiat urina lîngă o poartă. Mai departe era oprită o cisternă. Pe apărătorile mari, de cauciuc, de la roţile din spate ale cisternei erau pictate cu ulei alb două nuduri imense, stînd faţă în faţă. În prima clipă mi-am zis că semănau cu Venus de Willendorf, dar erau mai puţin poetice. Pe urmă a trebuit să constat că nu erau decît două sirene vulgare.

Oare ce face dumineca băiatul care a pictat nudurile? Probabil îşi netezeşte părul şi merge să se ţină de deget cu o fată. Pentru că omul e o fiinţă complexă. El proiectează azi o navă spaţială şi mîine se plînge că nu e iubit cum iubeşte el. A scris „Romeo şi Julieta“, după care a compus cîntecul „Ochii care nu se văd se uită“. Poate că a avut dreptate să procedeze aşa. Dacă vulgarizezi durerea, ea trece mai repede. Numai că această vulgarizare distruge şi pe alţii şi te trezeşti uneori în imposibilitate de a mai iubi ceva. Din tot ce ai visat se alege un fel de limonadă sălcie şi ajungi să te simţi penibil… Am citit undeva despre nişte femei frumoase care-şi mutilau faţa şi sexul, adică ceea ce aveau ele desăvîrşit. Mi s-a părut patologică treaba asta şi poate chiar este. Dar există, vă rog să mă credeţi, situaţii cînd îţi vine

să-ţi bagi foarfeca în suflet întrucît ceea ce ai lucrat în tine n-a dat nici un rezultat bun. Atunci mă cuprinde o furie oarbă şi mă apucă brusc dorinţa de a mă mutila. Cu toate că e o prostie şi asta. Destul m-au mutilat alţii.

Cum vedeţi, domnule, e greu să înţelegi pe toată lumea, şi pe Ghiţă Popîndău şi pe micuţa Psiche şi pe mine. Şi nu totul se scuză prin faptul că „aşa e viaţa“. Cu „aşa e viaţa“ putem ajunge departe. Păi dacă „aşa e viaţa“, atunci să-i lăsăm pe escroci să ne trişeze în continuare, nu?

Dar ce zic eu „departe“. Sunt obosită şi nu mai am putere deloc. Nici timp.

Poate bănuiţi că dezamăgirile în dragoste m-au înverşunat? Aici e ceva adevărat, dar nu e ceea ce vă imaginaţi dumneavoastră. Şi chiar dacă mi-a plăcut să trag la căruţă mai mult decît să stau pe capră, nu m-ar fi sugrumat o decepţie sentimentală. La urma urmei, după cîteva eşecuri am înţeles ce trebuie făcut ca bărbaţii să te respecte. Cînd ei scot biciul, tu să le arăţi cravaşa. Şi chiar să-i plesneşti peste ochi. Pentru că le place. Nimic nu le place mai mult. Cum văd şi simt cravaşa, încep să iubească plini de pasiune, ca nişte nou-născuţi.

Dar să nu mint. E obositor, totuşi, să umbli mereu cu cravaşa în mînă. Poate fi amuzant o zi, două. Pe urmă, gata. Ai vrea să fii iubită pentru tine însăţi, pentru zîmbetul tău, nu pentru cravaşa pe care o faci să şuiere. Şi atunci îţi zici: „Dă-o dracului de cravaşă. M-am săturat de ea“. Şi pleci. Şi cauţi mai departe ceea ce ai visat. Pînă cînd ţi se arată din nou biciul şi atunci îţi dai seama că n-ai nici o şansă. Şi te trezeşti singură.

Puţină nepăsare mi-ar fi trebuit, probabil. Aşa, m-aş fi descurcat, poate, înaintea Judecăţii de Apoi. Din păcate, n-am deosebit niciodată ce este urgent de ce este important. Şi nici n-am ajuns să le consider pe toate urgente şi importante ca să corectez această lacună.

Pantera domesticită

Scrisoare din partea unei necunoscute (III)

O, ştiu, domnule, sunt destui care fac apologia omului, în vreme ce nu cred o iotă, poate, din ceea ce spun. S-au obişnuit să discute despre om în general, fără nici o legătură cu ceea ce a trăit una ca mine. E ceva ce ne defineşte, se pare. Ne place să ne auzim lăudaţi, să ni se vorbească despre confruntarea noastră cu zeii. În felul acesta ne putem urî liniştiţi, la adăpostul vorbăriei despre ideea de om. Iubirea faţă de mare şi faţă de stele e ceva clar, domnule, o înţeleg şi eu, dar e la fel şi iubirea de oameni?

Vai, uneori aproape că-mi venea să plîng înduioşată de naivitatea dumneavoastră în această privinţă. Şi mai că-mi venea să mă înrolez într-o ligă de idealizare a omului. Una care să ia la rînd toate bibliotecile şi să ardă toate documentele compromiţătoare despre oameni. Apoi să pună în locul lor un fel de proclamaţie solemnă în care să se arate că n-au existat răstigniţi, arşi de vii, călcaţi în picioare, înjunghiaţi, sugrumaţi, spînzuraţi, jupuiţi, traşi pe roată, otrăviţi. Nu, toate astea sunt calomnii. Bietul om a privit mereu stelele şi florile. S-a uitat la clepsidră şi la firul de nisip. Nici prin gînd nu i-a trecut să-şi ascută cuţitul de silex. El a stat la taclale cu zeiţele care au venit să-l roage să aleagă pe cea mai frumoasă dintre ele şi n-a ridicat bîta decît în clipa cînd frumuseţea a fost ofensată. E adevărat, au existat şi inşi care n-au murit de moarte bună. Care au fost, să nu ocolim cuvîntul, ucişi. Dar de ce nu protestează nimeni şi împotriva savanţilor care studiază bolile pe şobolani, care schilodesc şobolanii sau îi omoară ca să afle un

leac? Ce altceva a făcut omul decît că i-a transformat pe unii din semenii săi în şobolani ca să studieze moartea pe pielea lor? Cu timpul, e drept, lumea s-a transformat într-un imens laborator în care unii sunt cercetători şi alţii şobolani, dar cine e de vină că ne-am născut cu această boală incurabilă şi misterioasă care e moartea? Pentru a-i smulge secretul trebuie sacrificii şi poate că omul n-are nici o şansă să găsească vreodată leacul morţii, dacă nu o practică asupra altora… Deci, puţină nobleţe a fanteziei, domnilor. E plicticos să vorbim întruna de crime. Gîndiţi-vă că, tot omorînd, omul va afla, poate, într-o zi ce este eternitatea. Şi că atunci lumea va cinsti cu recunoştinţă amintirea tuturor şobolanilor care au plătit această eternitate cu sîngele lor. Pînă atunci, laboranţii n-au ce face. Trebuie să stîrpească în sufletul lor mila şi să-şi continue experienţele, nu-i aşa? Căci trebuie să fie şi şobolani pe lumea asta. Mai tîrziu, urmaşii lor vor înţelege şi pentru ei.

Cum s-ar zice, nici Nero, nici alţii ca el n-au fost simpli ucigaşi. Au fost laboranţi. În marele laborator al vieţii, fiecare dintre ei a sacrificat un număr mai mare sau mai mic de şobolani ca să aflăm ceva despre moarte. Liga de care vorbeam ar fi putut lămuri lucrurile, înlăturînd totodată din enciclopedii toate murdăriile care s-au spus vreodată despre oameni. Înlăturînd, domnule, chiar şi faimoasa afirmaţie a lui Pascal că omul e o trestie gînditoare. Pentru că e duplicitară. Niciodată nu poţi să ştii dacă Pascal a omagiat astfel omul sau l-a luat în derîdere. De ce n-a zis stejar? De ce n-a zis plop? De ce a ţinut neapărat să zică „trestie“? Pentru că trestia se leagănă după vînt?

Dar nu mă mai pot înscrie într-o asemenea ligă de idealizare a omului. E prea tîrziu. Am aflat prea multe. Şi n-am nici răbdare, nici timp să le înşir. Într-o zi, eram la o prietenă a cărei fetiţă dădea

rîme puilor. Venind fetiţa în casă, bunica i-a spus că puii se pot îneca mîncînd rîme, fiind încă mici. Fetiţa a întrebat: „Ce să fac atunci?“. Cineva i-a propus să taie rîmele în mai multe părţi. Dar altul a protestat: „Se poate? Asta e cruzime!“.

Cum vedeţi, domnule, lumea nu e de piatră, ea protestează imediat, indignată, cînd rîmele sunt tăiate înainte de a fi înghiţite. N-o deranjează prea mult că un om va fi împuşcat, cu condiţia ca nu cumva, înainte de execuţie, frizerul să-i ciopîrţească obrazul cu briciul. Cam aşa e morala secolului nostru. Preferăm ca victimele să fie ucise decent. Fără să ni se arate capul. Altădată se strîngeau cu miile în jurul eşafodului sau al butucului, aşteptînd să li se arate capul celui omorît, ca pe un trofeu, şi izbucneau atunci în urale sau în hohote de rîs. Vai, ce cruzime, ne spunem. Cum au putut oamenii să fie astfel? Nu, acum nimeni nu mai procedează aşa. Treburile astea se fac cu discreţie, fără spectatori, fără martori. Aflăm doar că unii au fost trecuţi în lumea drepţilor în timp ce noi dormeam sau mîncam sau ne iubeam. Asta da, e decent. Nu mai suntem provocaţi să ne întoarcem maţele pe dos. Am fost scutiţi de un spectacol neplăcut. Unde mai pui că în felul acesta se scuteşte o mare pierdere de vreme, ceea ce, avînd în vedere că timpul costă, nu e chiar un fleac. Pe vremuri, vă daţi seama, trebuia totuşi o întreagă regie. Să aduni mulţimea, să asiguri ordinea, ca nu cumva vreun zănatec să sară în sprijinul celui condamnat, să-l ajute să fugă. Mă rog, multe se pot întîmpla într-o asemenea zi. Pe urmă şi călăul. Dacă îl vede lumea, trebuie să urmeze şi el anumite reguli, să respecte un ritual, chiar dacă asta lungeşte execuţia şi chinurile condamnatului. Nu-i poate decepţiona pe cei strînşi să asiste la execuţie. Dacă oamenii au venit, trebuie să li se ofere ceva, nu se poate termina totul cum ai bate din palme. Altfel, organizatorii ar risca să fie huiduiţi. Lumea trebuie să fie întărîtată

de aşteptare, şi abia atunci să fie adus, purtat de funie ca o vită, cel condamnat. Care şi el se simte dator să lase o impresie bună. A, nu, toate astea nu cadrau cu secolul XX. Secolul nostru n-are timp de prostii. N-are timp să aştepte cînd ucide. El ucide repede, igienic şi fără martori pentru că, între altele, s-a văzut în situaţia de a face faţă mai multor victime decît alte secole. În felul acesta gropile comune pot fi umplute mai uşor. Nu se face nici atîta zarvă, nu se pierde nici timp şi e respectată şi siesta oamenilor. Ei se pot odihni, îşi pot vedea de treburi. Pot dormi liniştiţi. Şi doar la ceai, dimineaţa, luînd ziarul vor afla. Asta în cazul cel mai bun. Pentru că s-ar putea ca în dimineaţa respectivă mulţi să fie grăbiţi, să plece fără să citească ziarul, ori să fie prost dispuşi…

Vedeţi, domnule, ăştia sunt oamenii pentru care a sculptat Michelangelo şi a cîntat Bach.

Nu mai ştiu cine mi-a spus că primul violonist al unei mari orchestre, un muzician excelent, era întotdeauna acru şi taciturn. Un dirijor străin venit la pupitrul acelei orchestre a fost intrigat de această atitudine. Într-o zi l-a invitat la un restaurant şi, acolo, după ce i-a lăudat calităţile, l-a întrebat de ce era mereu atît de rezervat. La care violonistul a răspuns: „Mais je déteste la musique“. Eu, domnule, n-am conceput niciodată că se poate face admirabil un lucru pe care-l deteşti. Dar, mă rog, asta-i altă problemă. V-am povestit întîmplarea numai pentru a vă mărturisi că natura nu m-a jignit şi nu m-a ofensat niciodată, că toate lucrurile pe care vreau să le uit acum au venit de la oameni, şi totuşi nu zic „je déteste l’homme“. Aş avea motive, dar nu zic. Mă mulţumesc să vă atrag atenţia că omul e singurul animal care îşi maltratează femela. Ca să nu mai spun că animalele nu se folosesc de limbajul lor fără nici o măsură. De cîte ori zbiară un măgar? Atît de rar de parcă s-ar ruga.

Vă amintiţi, poate, ce-am învăţat prin şcoală despre discul lui Newton, discul colorat, format din toate nuanţele spectrului solar, care, învîrtit repede, devine alb prin dispariţia culorilor. Ce-aţi zice dacă v-aş întreba cum e discul: alb sau colorat? Dacă afirmaţi că e alb, n-aveţi dreptate decît pe jumătate, pentru că el doar se vede alb, în vreme ce în realitate rămîne colorat, cu toate nuanţele curcubeului. Dacă afirmaţi că e colorat, nu este adevărat decît tot pe jumătate, pentru că discul ne apare, totuşi, alb. Probabil, ar trebui să spunem şi una şi alta, că discul e în realitate colorat, însă noi îl vedem alb din cauza învîrtirii sale rapide; adică e alb şi colorat în acelaşi timp. Ca viaţa, a cărei complexitate nu se reduce probabil la contrastul dintre umbră şi lumină. Destui au zis, simplificînd, fie că omul e visul suprem al naturii, fie că e o bestie. În loc să spună ca Tolstoi că e şi zeu şi porc, dar că se înşală crunt cînd ia porcul drept zeu. El îşi pictează nuduri vulgare pe apărătorile roţilor de la cisternă şi pe urmă se plînge că dragostea a murit.

Nu-mi place de aceea să mi se vorbească despre om în general. Prefer să mi se spună ceva despre oameni. Oamenii, domnule, nu înseamnă acelaşi lucru cu omul. Bustul lui Michelangelo nu poate fi pus pe aceeaşi etajeră cu bustul lui Nero. Cum adică? Facem unul din Michelangelo şi din Nero? Şi-l arătăm tuturor ca la bîlci, strigînd „acesta e omul“? Păi n-ar fi asta o farsă, domnule? Dacă bestiile sunt puse pe acelaşi plan cu geniile, atunci cum să mai vorbim serios despre om? Eu am aflat, din păcate, că nu poţi să fii singur cu adevărat decît în mijlocul oamenilor. Departe de ei îţi idealizezi decepţiile şi începi să crezi că numai tu ai greşit, te învinuieşti, şi singurătatea ta se umple de remuşcări. Pe cînd în mijlocul oamenilor iluziile se pot risipi. Vezi că trestia gînditoare e uneori murdară de noroiul din care a ţîşnit; că ea se îndoaie adesea după vînt şi că, în fapt, nu e

totdeauna gînditoare. De aceea, în ultima vreme, de cîte ori am avut nostalgia oamenilor, m-am retras în camera mea pentru a mă gîndi la „trestia“ lui Pascal. Nicăieri ea nu e mai frumoasă ca acolo unde n-o vezi.

În copilărie aveam o prietenă. Într-o zi am primit amîndouă cîte o bucată de ciocolată cu cremă şi ne-am apucat s-o mîncăm încet, cu sfinţenie. Nu eram atentă la ce făcea ea, eram într-o grădină. La un moment dat m-a întrebat de ce mîncam ciocolata aşa de încet, că ea o terminase şi se simţea prost uitîndu-se la mine. M-am ruşinat şi am înghiţit într-o clipă bucata mea de ciocolată. Atunci şi-a scos bucata ei întreagă şi a ronţăit-o o după-amiază întreagă. Ei, cam aşa m-a păcălit viaţa mereu. Iar acum nu mai am timp nici să regret, nici să rîd, domnule. Şi nu mai am timp pentru că nu mai am nici resurse. Eu m-am terminat atunci cînd mi-au extirpat sînul, cînd am constatat că mi se poate întîmpla şi mie acest lucru îngrozitor, că destinul nu mă cruţă, nici zeii, care faţă de mine au fost muţi şi surzi, zei confecţionaţi din hîrtie uscată şi translucidă. Dar dacă vă voi spune că m-au lăsat să cred că am cancer la sîn şi mi-au extirpat sînul din nepricepere, sau din indiferenţă, mă veţi înţelege?

Doamne, prin ce zile şi nopţi am trecut. Doream sălbatec să trăiesc, pentru ca în clipa următoare să doresc să mor. Niciodată n-am iubit cu mai multă disperare obiectele pe care le atingeam, gîndindu-mă că foarte curînd n-aveam să le mai ating. Şi tocmai din disperarea asta vroiam să termin mai repede cu toate. Să nu mai sufăr. Într-un fel, boala îmi dăduse mai mult decît sănătatea. Am fost sănătoasă şi n-am fost fericită că trăiesc. Şi dintr-odată, în clipa cînd m-am temut pentru trupul meu, toate s-au tulburat. Şapte nopţi, aproape n-am închis ochii. Venea seara şi mi se făcea frică. Mă cuprindeau gîndurile. Ştiam că nu voi reuşi să adorm şi nu mă mai întindeam în pat. Mă aşezam

în fotoliu şi aşteptam să se facă dimineaţă. Auzeam cum bătea pendula din hol. Stăteam ca prostită, cu ochii pironiţi în perete şi revedeam fel de fel de imagini din viaţa mea pe care le lăsam să plece aşa cum au venit, fără să le cer nimic şi fără să-mi dea nimic. Îmi era frică, domnule. Frică de mi se făcea greaţă.

Şi n-am spus nimănui nimic. Ziua mă duceam la lucru. Şi venea seara şi veneau nopţile pe care le-am petrecut cu sufletul plin de groază fără să pun capul pe pernă. Nu puteţi, domnule, înţelege ce zile şi mai ales ce nopţi am trăit eu. Erau momente cînd mă apuca un fel de furie oarbă. Dacă Dumnezeu m-a terfelit, atunci s-o facă din plin, nu cu ţîrîita! Şi cît mai repede. Să nu prelungească degradarea, care mi se părea penibilă. Totdeauna am fost de părere că trupul e cea mai minunată creaţie a zeilor, dar nimic nu e mai jalnic ca un trup ajuns la capătul puterilor. N-aveam curaj să mă duc la oglindă şi să mă privesc. Nu-mi mai inspiram decît milă. Şi ce tristă situaţie pentru un om să n-aibă demnitate. Pentru că, recunosc, eram fără demnitate.

Aşa că ştiu cum arată infernul. Ca nopţile mele de-atunci. Şi ştiu cum arată singurătatea. În fine, am trecut şi eu un Rubicon, dracu să-l ia de simbol. Şi trebuie să recunoaşteţi că e greu să trăieşti cu o asemenea singurătate în suflet. Nu singurătatea cea bună şi serioasă care te ajută să nu pui în locul dragostei o porcărie şi să rămîi curată şi liberă, ci singurătatea care te lasă descumpănit şi nu mai ştii încotro s-o iei. Aşa ceva lasă urme chiar dacă ai un sistem nervos de bivol.

Ei, domnule, cum rămîne cu rîsul grecilor?

Poate că e în zadar, totul e în zadar dacă n-ai reuşit să îmblînzeşti frica din tine. Vedeţi dumneavoastră, ca să ai un Waterloo trebuie să fii mai curajos decît alţii. Dacă o bătălie pe care o cîştigi îţi cere curaj, o bătălie pe care o pierzi îţi cere un curaj însutit. Pentru asta trebuie să fii, dacă

nu un Napoleon, măcar un om în toată firea. Şi mă tem că n-am fost, domnule, iată tristeţea mea. Toată viaţa am vrut să domesticesc frica din mine. Mi-am zis de nenumărate ori că frica e ca un animal sălbatec pe care-l dresezi. Că eşti dresorul propriei tale frici, care te poate sfîşia dacă nu te pricepi s-o ţii la respect. Şi, o vreme, am fost foarte mîndră că reuşisem. Îmi venea să strig, să mă audă toată lumea: „Am reuşit, am reuşit să-mi dresez frica! E destul să mă uit în ochii ei şi imediat fiara se retrage în cuşcă“. Şi deodată, în nopţile acelea îngrozitoare cînd n-am putut adormi aproape nici o clipă, am înţeles că mă amăgisem şi în privinţa asta. Frica era acolo, în faţa mea, şi mă privea cu ochi tulburi şi răi, gata să mă sfîşie. Mă simţeam slabă şi tremuram de frică. Şi poate că mi-am pierdut ultima bătălie înainte de a o purta. Cum ai fi înfrînt în somn, domnule. Noaptea mă trezesc, uneori, după vise de coşmar, leoarcă de transpiraţie, cu acest gînd înfipt ca un cui înroşit în creier. Atunci mă detest.

Mă consolez zicîndu-mi că eu sunt o femeie oarecare şi am văzut oameni mai valoroşi decît mine înfrînţi. Am văzut chiar o panteră transformată în oaie. Nu, nu glumesc. Din prima clipă cînd am întîlnit-o pe C., am privit-o hipnotizată. Era o femeie în mişcările căreia se amestecau mişcarea şarpelui şi a leoaicei. Un trup superb. Capul nu, ce-i drept. Poate chiar urîţel. Avea ochi cenuşii, asimetrici şi o mimică extrem de mobilă, ca la maimuţe. Dar mîinile şi trupul erau absolut superbe şi deosebit de expresive. Cînd stăteai lîngă ea, mîinile tale ţi se păreau nişte cioturi informe. Mergea repede, puternic şi totuşi moale, parcă dansa. Iar cînd se angaja într-o explicaţie care-i făcea plăcere era un adevărat spectacol, de la vocea scînteietoare, cu mii de inflexiuni, pînă la ritmul buzelor şi ochilor care îi urmau gîndurile. Treceai cu ea de la înţelegere la ironie, şi de la răceală la duioşie. În puţinele clipe

cînd stătea să asculte, avea imobilitatea capului de cobră, iar faţa, pe care în fine puteai s-o contempli în voie, privilegiu extrem de rar, căpăta o iluminare misterioasă venind de undeva dinlăuntru. Alături de ea te simţeai ca vrabia lîngă un exemplar de flamengo sau ca scaietele lîngă trandafir. Tot ce credeai că e judecată în tine se făcea o mică grămăjoară de gunoi. Cînd era rea, te aşteptai să scoată o limbă bifurcată dintre nişte dinţi perfecţi ca de lup, şi te mirai de ce întîrzia s-o scoată, şi o gheară de undeva de la deget. De fapt, pe aia o şi scotea şi nu foarte rar. Noroc că uneori cînd simţeai că te destrami, îţi arăta o mică bunăvoinţă care te ajuta să-ţi refaci puterile.

Era om cu toane. Îşi schimba dispoziţia la fel de repede ca mimica. Mai tîrziu, m-am lămurit că era şi snoabă. Dar în ciuda acestor defecte o admiram. Îmi plăcea cum pornise în profesia ei ca o săgeată de diamant. Totul pînă într-o zi cînd invidiile şi adversităţile, de care în parte era vinovată, au început s-o încolţească. Un timp a rămas semeaţă. Aşa cum fusese. Apoi deodată a cedat. Pantera s-a transformat în oaie, umilă, terminată, înfrîntă. Îşi mai ascuţea gheruţele pe ici, pe colo, dar din ce în ce mai rar şi fără convingere. Nu m-am mirat cînd a divorţat. Dar m-am mirat cînd am auzit-o explicîndu-şi metamorfoza prin asta. Ce, divorţul e cancer? Din asta nu se moare. Uneori chiar din contră. De fapt, dacă ar fi fost o panteră pur sînge, n-ar fi cedat, zic eu. Ar fi rămas cu capul sus. Şi poate nu vă daţi seama cum arată o panteră umilă. Oribil. Asta a fost una din marile mele decepţii. Mai ales că, eu aşa cred, domnule, avem nevoie de cei pe care-i admirăm, chiar cînd ei n-au vreme de noi. Admirîndu-i, ne ruşinăm pentru micimea noastră. Ne uităm la pantere şi le admirăm pentru supleţea lor, pentru forţa lor şi pentru nesupunerea lor. Dar o panteră domesticită? Să vezi o panteră transformată în oaie e mai mult decît o umilinţă. E o dovadă că orice poate sfîrşi astfel. Pantera

domesticită ne ia tot ce ne-a dat pantera liberă. Prin ea aerul liber, sălbatec, al junglei a fost domesticit şi pus la dispoziţia biciului dresorului. Şi parcă vezi cum Himalaia, copacii uriaşi din junglă, ploile, vîntul, toate ascultă de biciul dresorului. E destul ca dresorul să-şi ia biciul şi să-l rotească o dată prin aer pentru ca întreg pămîntul să tremure, pentru ca toţi leii din junglă să-şi caute cuştile, pentru ca şerpii să se încolăcească înfricoşaţi, pentru ca vîntul să-şi ţină respiraţia, pentru ca soarele să se oprească pe arena cerului aşteptînd aplauze. Va daţi seama ce-ar însemna să credem că orice pe lume se poate dresa? Şi că n-ar trebui să fim surprinşi auzind asemenea strigăte? „Trăiască viaţa într-o arenă de circ! Veniţi să vedeţi cum vîntul îşi ronţăie bucăţica de zahăr. Veniţi să vedeţi cum mîndria aleargă grăbită spre cuşcă în clipa cînd aude pocnetul biciului.“ N-ar fi trist acest spectacol, domnule, şi nu suntem oare în drept să detestăm panterele care s-au lăsat îmblînzite? Indiferent cine le-a îmblînzit şi din ce motive s-au lăsat îmblînzite. Eu nu m-am compromis decît pe mine. Şi de domesticit nu m-au domesticit nici bolile, nici porcăriile oamenilor. Le-am suportat, m-au înfrînt, dar nu m-au domesticit.

Şi vă asigur, domnule, că nu vorbesc aşa din orgoliu. De altfel, dacă m-aţi cunoaşte, aţi şti că nu dau doi bani pe orgoliu. Natura mare şi minunată pe care am iubit-o mereu nu m-a învăţat asta. Un cal de rasă nu e orgolios, îşi trăieşte frumuseţea. Mersul leoaicei e natura ei, nu orgoliul ei. Mie, orgolioşii mi se par nişte cerşetori. Cînd nu-şi aruncă singuri un os, cerşesc ceva ce, cred ei, li se cuvine. Nu-i vorbă că le şi merge. Căci numai inteligenţa şi bunul simţ sunt limitate. Prostia şi ipocrizia n-au limite. Deci nu te poţi apăra de ele. În fine, astea le ştiţi dumneavoastră la fel de bine ca mine.

Nu, domnule, eu nu dau o ceapă degerată pe orgoliu. Am vrut altceva de la viaţă, nu motive să-mi satisfac orgoliul. Orgoliul să şi-l păstreze cei care se pot hrăni cu el şi-l pot pune în locul fericirii. Eu n-am putut.

N-am provocat destinul decît prin modestia mea. Am cunoscut un bărbat şi o femeie, fără copii, care şi-au aranjat viaţa după gustul lor. Şi-au luat maşină, apoi au zis că le e frică de accidente. Au vîndut maşina şi şi-au cumpărat un apartament. S-au mutat în el şi, într-o zi, scara blocului s-a dărîmat şi au murit amîndoi. Eu n-am avut ca ei dorinţe foarte precise. M-am mulţumit şi cu o dimineaţă plină de soare în care lumina se adună ca într-un lac încălzit. Aşa cum era dimineaţa care mi-a dat ultima lovitură.

Simţeam lumina ca o pudră şi parcă iertasem totul. Nu mai exista, în viaţa mea, decît ora aceea minunată. Spre amiază au început să se strîngă norii. Apoi s-a dezlănţuit furtuna. S-a făcut şi frig. Seara, am simţit o durere în gît. Am pus-o pe seama răcelii, în prima clipă. Pe urmă m-am îngrijorat puţin. Cu ani în urmă avusesem o boală gravă a laringelui, care se vindecase.

Am aşteptat cîteva zile şi, cum durerea în gît s-a accentuat, m-am dus la doctor. Am urcat aceleaşi scări uzate, mai absentă decît prima oară. Sus, mai erau şi alţi pacienţi. A trecut ceva vreme pînă să-mi vină rîndul. Dar nu eram nici grăbită şi nici înfricoşată.

Prima oară, îl implorasem pe doctor să mă ajute. El mi-a zis politicos şi sceptic: „Încerc, doamnă. Depinde şi de dumneavoastră“. Acum, am ascultat destul de detaşată verdictul: boala reapăruse.

Am reluat, fireşte, tratamentul, dar, după o vreme, întunecîndu-se la faţă, doctorul a început să mă învinuiască. Zice că nu vreau să cooperez cu el. Eu vreau, domnule, dar cred că explicaţia e alta. Puterea mea de a iubi viaţa s-a uzat, iar uzura asta se întoarce împotriva mea acum. Oare nu s-au mai

văzut asemenea exemple? Am avut un profesor de o mare eleganţă şi distincţie. Cînd apărea, îţi tăia respiraţia. Era frumos şi strălucitor. Într-o zi am aflat că omul acela splendid a murit în comă alcoolică. Pur şi simplu ca o epavă. Soţia lui era bolnavă de mult şi totdeauna am crezut că se va prăpădi înaintea lui. Nu s-a prăpădit, dar a ajuns o ruină. Cînd i s-a spus „A murit Mircea“, a zis: „Care Mircea?“; şi apoi: „Bine“.

Deci, în vreme ce altă dată am reacţionat impulsiv, sălbatec, acum n-am mai reacţionat decît împotriva mea. Chiar dacă n-am reuşit să omor sufletul din mine, nu-mi mai vine să mă lupt pentru un dar al zeilor. Am obosit. Poate că speranţa şi disperarea, domnule, nu ţin nici de filosofia noastră, nici de caracterul nostru, ci de norocul nostru, aşa că mulţumiţi destinului care v-a ocrotit. Şi dacă vreţi să vă dau un sfat, cumpăraţi-vă un cîine. Aţi învăţa, atunci, ceva despre oameni. Mai mult decît de la greci.

Uneori, simt că mă înstrăinez de mine, că intru într-un fel de somn, ceva asemănător stării premergătoare îngheţului, care mă împacă oarecum cu lumea asta, poate chiar şi cu cealaltă. Alteori, mă gîndesc ce bine ar fi să fie puţin soare acum. Numai că pînă la vară mai e mult, domnule. Prea mult.

Cu puţină imaginaţie, mă pot vedea într-o insulă. Şi parcă văd oceanul de aici. Aţi observat că iarna mările sunt totdeauna ostile? Dar ce vă povestesc eu despre mări ostile, dumneavoastră care nu vă puteţi închipui decît Afrodite ieşind din valuri? Mă străduiesc în zadar. Insula e mică. Asta e insula pe care o merit eu. Că doar n-o să mă compar cu Napoleon. El avea 122 de kilometri pătraţi. Cum aş putea pretinde să am şi eu la fel? Un pat, o noptieră plină de cărţi, masa la care scriu, cam asta e toată împărăţia mea. Toată insula Sfînta Elena rezervată mie.

Şi cu asta gata. Vive l'empereur! Nu vă speriaţi, domnule, că strig. Nu mă aude nimeni. Şi chiar dacă m-ar auzi, nu e dreptul meu? Măcar noi să strigăm asta, dacă armatele ne-au trădat şi au fugit de la locul dezastrului lăsîndu-ne singuri la Waterloo. Şi ce dacă armatele erau foarte mici? Cîţiva prieteni. Nici aceia fideli. Un soi de prieteni mercenari, dacă se poate spune aşa. Ne-au părăsit. Bine ne-au făcut. E mai clar aşa, fără ei.

Într-o noapte am avut un vis ciudat. Eram trei femei undeva într-o sală plină de hărţi. Cu creioane ascuţite, trăgeam linii pe hărţi. Făceam calcule. Nu ne cunoşteam, dar ştiam că fiecare avea în urmă o viaţă ratată şi acum îşi căuta insula. Şi mai ştiam că una singură dintre noi pierduse totul. Celelalte mai aveau încă bătălii de purtat. Fireşte, cea care pierduse totul era cea care avea să-şi găsească insula. De aceea căutam cu o anumită disperare amestecată cu teamă. În cele din urmă am descoperit, nu mai ţin minte cum, că n-avea rost să căutăm. Trebuia să vină din zi în zi un sol care să ne anunţe cine va pleca în insula Sfînta Elena şi cine mai avea bătălii de purtat. Atunci am lăsat deoparte creioanele ascuţite, iar hărţile au început să se prăfuiască, să se acopere cu pînze de păianjen. Stăteam toate trei cu ochii pironiţi spre uşă şi aşteptam. Ascultam vîntul care, undeva departe, stîrnea parcă valurile unui ocean. Adormeam aşa, cu ochii la uşă, şi tresăream din somn cîteva ore mai tîrziu. De cîte ori se auzea un zgomot afară, simţeam un fior de teamă.

Treptat, am simţit că nu mai puteam suporta. Nervii noştri erau surescitaţi la maximum. Ajunsesem să ne urîm în tăcere. Speram că în momentul cînd avea să vină, solul va arăta pe una din celelalte două. Într-o dimineaţă, uşa s-a deschis. Toate trei am încremenit aşteptînd. Solul era un individ îmbrăcat în redingotă, cu cămaşa scrobită, cu capul gol şi încălţat cu cizme negre. Avea ochii răi, îngheţaţi şi ironici şi pielea

pergamentoasă, plină de coşuri. Se juca cu un măr. De fapt, arăta ca un poliţist în travesti, dar redingota, cămaşa scrobită se asortau absurd cu cizmele negre. Se uita la noi, fără să spună nimic, şi se juca încontinuu cu mărul pe care-l arunca din cînd în cînd, ca la circ, şi-l prindea cu dexteritate. În cele din urmă a deschis gura şi ce credeţi, domnule, că a zis?: „Eu sunt Paris. Am venit să dau uneia dintre voi mărul. Cea pe care o voi alege va merge în insula Sfînta Elena“. Am avut o clipă impresia că mă privea stăruitor şi că avea de gînd să se îndrepte spre mine şi atunci am strigat „Nu!“. Strigătul m-a trezit. Eram singură în camera mea. Ca acum.

Mai aveam nişte lucruri importante să vă spun, însă am obosit de tot.

E inutil să-mi uraţi ceva de Anul Nou. Ce rost are? Ca să nu vă simţiţi obligat, nici eu n-o fac. Oricum, vă sunt recunoscătoare că m-aţi urmărit pînă aici. Azi toată lumea vorbeşte şi nimeni nu ascultă, aţi observat? Şi există două feluri de singurătate. A celor care vorbesc. Şi a celor care nu-i ascultă.

Şi cu asta punct, domnule. Eu nu sunt Hamlet, să trăiesc din ezitări. Vă las cu bine. S-a făcut dimineaţă şi cred că trăsura m-aşteaptă.

Un amănunt

Ca să corecteze lacuna de a fi muritori, faraonii s-au gîndit la o stratagemă. Şi-au pus sclavii să le înalţe o piramidă, care să le apere trupul şi totodată să le asigure nemurirea. Şi cum faraonii se temeau să nu se apropie Moartea cîtă vreme piramida nu era terminată, au hotărît ca sclavii să fie grăbiţi cu biciul.

În schimb, Parthenonul nu putea fi construit din ordinul unui autocrat. Ce interes ar fi avut un autocrat să întărească încrederea în logică a supuşilor săi? Noaptea, cum spunea cineva, Parthenonul devine muzică şi rugăciune. Dar ziua, muzica se transformă în logică.

Tocmai de aceea mă mir că un amănunt este totdeauna uitat de ghizi pe Acropole. Li se spune celor care urcă să vadă ruinele Parthenonului cît cîntăreşte fiecare coloană, cît măsoară arhitrava, dar cîţi ştiu că pe Acropole au lucrat marmura numai cetăţeni liberi, că Pericle n-a îngăduit să lucreze acolo nici un rob? Dacă li s-ar spune asta, şi-ar aminti mai mulţi că omul nu poate cuceri perfecţiunea în genunchi.

Nimic prea mult?

Văd, la cîţiva paşi, ruinele templului lui Apolo de la Delfi şi-mi aduc aminte că pe marmura acestui templu au fost înscrise două sfaturi alese de cei şapte înţelepţi. Primul: „Nimic prea mult“. Şi al doilea: „Cunoaşte-te pe tine însuţi“.

Nimic prea mult? Între ruinele vechiului oracol, am senzaţia că grecii s-au temut mai degrabă de exact contrariul; s-au temut ca nu cumva să fie ceva prea puţin; prea puţine temple, prea puţine statui (cîte au fost furate şi totuşi muzeul de la Delfi geme!), prea puţine scări, prea puţin mister şi prea puţin destin. Deviza de pe templul lui Apolo pare mai curînd o ironie. Aici, nimic nu respectă măsura. Nici munţii, nici ruinele, nici şopîrlele care dorm pe ele, nici măcar ziua în care am ajuns aici.

Ploua violent cînd am sosit şi, pe cerul spînzurat de contraforturile Parnasului, se învălmăşeau nori sumbri. Apoi ploaia s-a oprit şi a ieşit soarele. Aerul s-a umplut de mirosurile frunzelor răscoapte şi piatra a început să ardă, ceea ce a atras şopîrlele să-şi părăsească ascunzătorile din bălării şi să invadeze ruinele. Vechiul sanctuar al lui Apolo s-a transformat în paradis pentru şopîrle.

Nici eu nu păstrez măsura, gîndindu-mă că am întîrziat venirea mea aici cu cîteva veacuri. Preoţii lui Apolo au murit demult. Pithia s-a făcut şi ea oale şi ulcele şi, în locul ei, numai vîntul mai murmură printre pietre. Trepiedul Pithiei s-a pierdut şi el. Doar locul se mai ştie, iar ghizii îl arată turiştilor. Din templul zeului Poeziei n-a mai rămas decît o terasă unde se ridică şase coloane, dintre care una singură şi-a păstrat capitelul.

În plus, am venit într-o lună nepotrivită. În septembrie, cînd balanţa anului stă dreaptă; nici un talger nu se prăbuşeşte sub greutate, nici unul nu sparge cerul. Vacanţele se încheie şi totul e fie început, fie sfîrşit, fie aşteptare. Nimic nu hohoteşte. Nici ploaia, nici lumina. Aceasta nu-i o lună în care să te sui pe cruce sau să învii din morţi. Peste umbra celor răstigniţi triumfă mirosul de laur.

Dar poate că tocmai această măsură mă ajută să observ mai bine cît de preţioasă e aici lipsa de măsură. Căci, pentru a-ţi oferi totul, un oracol nu trebuie să-ţi ofere nimic precis; pentru a-ţi răspunde la orice întrebare, trebuie să-ţi răspundă ambiguu la toate.

Cum face Delfi şi azi, la atîtea veacuri după ce a încetat să mai fie o scenă grandioasă pentru Pithii analfabete. Florile cresc aici între viaţă şi moarte şi orice şoaptă ţi se pare la un moment dat bolborosită de destin. Lumina are, cred, aproape acelaşi efect ca şi vaporii care ieşeau altădată dintr-o crăpătură a pămîntului, lîngă trepiedul Pithiei; o simt ca un alcool greu care mă ameţeşte. Între măslini bătrîni şi tufe de dafin înflorit, singurătatea s-a instalat pe un tron de piatră putrezită de ploi, potecile s-au sălbăticit, statuile au căzut de pe socluri, şopîrlele care dorm pe buzele statuilor i-au amuţit şi pe zei şi totul e de o ambiguitate care te lasă să crezi orice. Deasupra fîntînii Castalia stîncile sunt sîngerii, îmi vine în minte povestea uciderii lui Esop care i-a batjocorit pe preoţii lui Apolo, iar aceştia, ca să se răzbune, i-au pus în traistă odoare sacre şi după aceea l-au acuzat de hoţie, aruncîndu-l de pe stîncile care şi azi par roşii de sînge, dar, aşezat pe o piatră, între spini şi trandafiri sălbateci, pot să uit că istoria are, uneori, ciudata voluptate de a se repeta; mai ales că, în vale, plantaţiile de măslini întruchipează pacea.

Îmi spun, în liniştea pe care numai păsările, Pithiile de azi, şi vîntul o tulbură, că într-un peisaj nu e important ceea ce găseşti, ci ceea ce cauţi. Oare nu pe asta se baza şi oracolul? Delfi a unit poezia şi soarta. Aici înţeleg că, tălmăcind vorbele încîlcite ale Pithiei în hexametri, preoţii lui Apolo nu preziceau altfel viitorul decît o face poezia. Numai că, vai, bîiguielile Pithiei reprezintă tot ce ne-a dat ca poezie Apolo. Zeul Poeziei n-a atins nici valoarea unui poet mediocru, iar cînd îl supăra cineva îşi amintea că ţinea în mînă nu numai lira, ci şi trăsnetul. Ceea ce, să fim drepţi, nu e cel mai potrivit motiv de reverie pentru un pelerin sosit cu întîrziere la Delfi. Să mă întorc mai bine la sfaturile înscrise pe templul lui Apolo.

Adică, totuşi, cum „nimic prea mult“? Toţi cei care au făcut ceva în viaţă au făcut ceva „mai mult“. Au suferit mai mult decît alţii sau au ars mai mult. Ei au bătut cu pumnul, ca Luther, într-unul din talgerele balanţei. Au făcut ceva în exces. Au depăşit într-un fel măsura. Au avut norocul unei pasiuni care i-a silit să fie excesivi, care i-a împiedicat să-şi drămuiască, să-şi limiteze acea calitate a lor care a cîntărit mai mult decît celelalte. Măsura grecilor? Măsura în care am crezut eu însumi? Mă întreb dacă n-am exagerat căutînd multă vreme înţelepciunea grecilor în măsură. În definitiv, nimeni n-a vorbit atît de mult despre frumuseţe cum au făcut-o ei. Ce fel de măsură e aici? Poate că orice moderaţie ascunde o renunţare şi poate că singurul mod de a nu ne frustra singuri este curajul de a trăi prin ce avem mai lipsit de măsură în noi.

Mai ales că niciodată, se pare, cei care ne impun motive de tristeţe nu ţin seama de filosofia grecilor. Ei nu acţionează după principiul „nimic prea mult“. Dimpotrivă. Nici moartea n-a fost răspîndită în acest secol după deviza „nimic prea mult“. Or, dacă răul se înmulţeşte şi ameninţă după principiul „nimic prea puţin“, e clar că şi cei care

încearcă să se apere trebuie să urmeze acelaşi principiu.

Şi, poate, nu întîmplător cele două sfaturi au fost scrise pe acelaşi templu. Pelerinii care veneau la Delfi doreau să afle ce le rezerva viitorul, nu să-şi scruteze conştiinţa. Dar, odată sosiţi acolo, se loveau de al doilea sfat: „Cunoaşte-te pe tine însuţi“. Heraclit era de părere că destinul este propriul nostru caracter şi poate că oracolul de la Delfi n-a făcut decît să repete mereu, într-o formă ambiguă, această idee.

Publicul şi pantalonii lui Henry Miller

Scrisoare către T.F.

Nu ştiu care e numele dumneavoastră real. Şi, de fapt, nici nu mă interesează. Cum nu mă interesează nici frazele flatante la adresa mea, care mai degrabă m-au întristat. Ceea ce mă împinge să vă răspund este ceea ce dispreţuiţi, mai mult sau mai puţin explicit. Ziceţi că dispreţuiţi „înfumurarea“ artistului de a se considera „un fel de demiurg“ şi „înfumurarea“ lui de a zice „eu“. În realitate, dispreţuiţi chiar cultura.

În privinţa „înfumurării“ artistului de a se socoti „un fel de demiurg“, mă mulţumesc să vă spun că Picasso a sculptat odată nişte pietre pe care vroia să le arunce în mare, convins că marea le va primi ca fiind ale ei. Ceea ce înseamnă că arta adevărată n-are vanităţi, ci altceva, înflăcărarea primului om care s-a ridicat în picioare. Dacă ar fi fost „modest“, Picasso s-ar fi oprit la dorinţa de a cuceri Luvrul. Or, el a visat, ca orice mare artist, să colaboreze cu zeii la facerea lumii şi chiar să devină rivalul lor. Mai e nevoie oare să adaug ce importanţă are asta? Imaginaţi-vă că pe acest fir de praf din univers, noi avem trufia de a nu muri de frică. Biete puncte în infinit, ridicăm totuşi fruntea şi strigăm cerului: Eu, omul, exist. Creez, deci exist. Dar veniţi dumneavoastră şi spuneţi: „Înfumuraţii!“. Dumneavoastră care credeţi că totul se opreşte la capătul umbrei dumneavoastră. Ei bine, nu. De la capătul umbrei dumneavoastră pînă la cea mai apropiată stea sunt ani-lumină de singurătate.

Despre „singurătatea“ artistului vă voi scrie, poate, altă dată. De altfel, nu vorbiţi despre turnul

de fildeş. În acest caz v-aş fi înţeles. Eu însumi cred că mitul turnului de fildeş e perimat şi că în turnurile de fildeş nu mai e loc azi decît pentru învinşi. Dumneavoastră învinuiţi altceva, pretenţia de a visa eternitatea în loc de a vîna ceva imediat. Şi chiar dacă n-aţi avut vreme pînă acum să aflaţi că *terater* nu e totuna cu *terre à terre* (în fond, nimeni nu e obligat să ştie asta, cu condiţia să nu ţină neapărat să invoce lucruri pe care nu le cunoaşte), mi-ar fi fost greu să evit un moment de perplexitate. Sigur, o scrisoare nu e decît o scrisoare. Nu e chiar un pumn de ţărînă în gura cuiva. Nu e chiar o pată de frig în ceafă. Dar, din păcate, toţi pumnii de ţărînă azvîrliţi vreodată în gura visătorilor, toate petele de frig simţite vreodată de cei care au ars pentru arta lor au avut la bază un dispreţ ca acela pe care-l arătaţi dumneavoastră. Totdeauna au fost unii care au zis dispreţuitor: „Pe creator sau, dacă nu, măcar pe Fiul Creatorului, răstigniţi-l!“.

Îmi permit să vă atrag atenţia că libertatea de opinie nu înseamnă libertatea de a urî orice. Şi că, apărîndu-şi limba şi spiritul, un popor îşi apără fiinţa şi istoria. E nevoie de grăniceri care să apere, oriunde trebuie, spiritul unui popor, în aceeaşi măsură în care e nevoie de grăniceri ai teritoriului acelui popor. Căci cultura unei ţări e tot atît de importantă ca şi teritoriul ei. Au existat popoare care, stingîndu-se în istorie, n-au dispărut în neant pentru că a rămas cultura lor. Elada nu mai e azi o ţară. Dar cîţi nu şi-au luat cetăţenia elină şi azi? Fără soldaţi, Elada continuă să cucerească lumea. Triumfătoare, cultura ei colindă pe toate drumurile Europei. Grecii antici au coborît demult între umbre, dar cultura elină îşi seamănă încă recoltele şi le culege. Imperiul roman nu mai există. Istoria l-a sfărîmat şi i-a azvîrlit cojile. Cuceririle centuriilor romane nu mai sunt decît amintiri. În schimb, dreptul roman, cea mai înaltă cucerire a gîndirii romane, continuă şi azi să facă dreptate în

aproape toate tribunalele din lume. Aşadar, cine dispreţuieşte cultura săvîrşeşte o nelegiuire la fel de gravă ca aceea de a necinsti mormîntul lui Ştefan cel Mare.

Dacă veţi avea vreodată ocazia, vă propun să treceţi prin Sparta de azi. Să vedeţi ce-a rămas din rivala de odinioară a Atenei, care n-a crezut decît în forţă, dispreţuind cultura. În timp ce Atena a fost totdeauna o amică a sculptorilor, chiar cînd i-a izgonit, o admiratoare a filosofilor, chiar cînd i-a ucis, o cetate a poeţilor, chiar cînd i-a nedreptăţit, Sparta n-a ridicat nici un monument. Şi, vai, cît de necruţător s-a dovedit timpul cu această orbire fanatică. Din vechea Sparta a mai rămas doar un sat obscur stăpînit de pustiu şi de amnezie, peste care praful spulberat de vînt se aşază ca o pedeapsă şi ca un avertisment. Spartanii n-au cucerit decît acest pustiu postum, iar Sparta a descoperit prea tîrziu că numai prin cultură ceea ce moare în noi poate cuceri o fărîmă de eternitate.

Desigur, nu sunt atît de naiv încît să cred că răul din om şi din lume poate fi combătut numai cu cărţi şi tablouri. Oricît mi-ar face plăcere să cred în forţa culturii, ştiu că ea nu poate singură să aducă mai multă dreptate. Dar mă gîndesc adesea că totuşi nu întîmplător omul s-a ridicat în două picioare şi că, săvîrşind acest miracol, el şi-a asumat o anumită obligaţie, de a nu se mai întoarce în peşterile din care a ieşit şi de a se împotrivi peşterilor din el însuşi. Îmi place să cred că picturile rupestre din grote sunt o victorie tot atît de mare ca şi focul, ca şi roata. Căci a fost prima oară cînd, între peşteră şi el, omul a pus arta.

Un singur lucru aş vrea să vă mai spun azi. Am citit undeva că Henry Miller, acuzat atunci în America de obscenitate de către puritani, trăia în mizerie şi într-o dimineaţă şi-a rupt ultima pereche de pantaloni atît de rău încît nu mai puteau fi cîrpiţi. Miller nu mai avea decît cîţiva dolari, dar în loc să meargă să-şi cumpere o salopetă nouă a

dat un anunţ în *Los Angeles Times*: „Scriitor american nu mai are pantaloni. Roagă să i se trimită urgent“. America, aceeaşi care nu vroia să-l citească, a consimţit să-l îmbrace. Miller a primit trei sute de pantaloni şi trei sute de costume, toate în excelentă stare.

Dar artistul n-a luat tocul, nici penelul în mînă pentru a obţine mai uşor cîteva sute de pantaloni cînd i se rupe ultima pereche. El n-are nevoie de filantropie, cum n-are nevoie de privilegii. Tot ce cere e să fie citit sau privit şi înţeles. Fără asta, nici măcar admiraţia sau reputaţia nu mai înseamnă nimic, avînd aceeaşi valoare ca şi cei trei sute de pantaloni pe care i-a primit Miller. Altfel zis, ştiu că, oricît ar greşi, nu există judecător mai bun decît publicul. Dar acest drept creează şi datorii. Oare nu e adevărat că s-a rîs în hohote de impresionişti şi că Flaubert a primit şi scrisori ameninţătoare? Publicul e bine să ştie că nu numai creatorii au greşit faţă de el, ci şi o parte a lui faţă de creatori. Şi că, neacceptînd aroganţa creatorului care l-ar dispreţui, nu trebuie să-şi asume el aroganţa de a nu face nici un efort pentru a-l înţelege pe creator. La urma urmei, istoria artei nu este numai istoria creatorilor, ci şi istoria înţelegerii muncii lor. Şi dacă au existat turnuri de fildeş ale creatorilor, au existat şi turnuri de fildeş ale publicului. Sau ale unei părţi din el.

Atît deocamdată. Singurătatea artistului e o poveste mai lungă.

Artistul şi arborele universului

A doua scrisoare către T.F.

Être soi de plus en plus, pour être frères de plus en plus.

(J. Michelet)

Nu sunteţi dumneavoastră primul care suspectează singurătatea scriitorului, aşa că în privinţa asta nu vă reproşez nimic. Mai mult, recunosc că scriitorii înşişi au creat destule confuzii care au încurajat suspiciunile. Am auzit, de pildă, că Georges Simenon a făcut odată o demonstraţie aşezîndu-se într-o vitrină şi scriind acolo un capitol de carte; dintr-o taină, scrisul era transformat astfel într-o curiozitate exotică. Dar să trec peste aceste amănunte. Mai ales că, am impresia, nu vă preocupă modul *cum* se scriu cărţile. Cel mult v-ar putea interesa *de ce* se scriu.

În faţa relei înţelegeri a singurătăţii sale, artistul a avut totdeauna două soluţii: să ridice din umeri sau să se explice. El a fost mereu tentat să creadă că tăcerea e cea mai decentă, dar cum prea mulţi l-au sfătuit uneori să nu uite că într-o perlă lucrul cel mai important este grăuntele de nisip, a fost obligat pînă la urmă să constate că n-are de ales. Unui asemenea îndemn nu-i poţi răspunde printr-un refuz de principiu.

Dar ce se poate, totuşi, explica? Omul poate fi singur în multe feluri, iar singurătatea e ambiguă. Uneori, ea este rezultatul unei opţiuni. Alteori, este rezultatul unei constrîngeri. Or, între singurătatea voită şi singurătatea impusă e, vă daţi seama, o prăpastie. Prima te apropie de tine însuţi. Cea de a doua nu face decît să te îndepărteze de alţii. Prima dăruie uneori. Cea de a doua frustrează totdeauna.

Prima e foarte aproape de un început de drum. Cea de a doua e foarte aproape de un mormînt. De altfel, din pricina acestei ambiguităţi, despre singurătate s-a vorbit în toate felurile. A fost şi blamată şi linguşită, şi invocată şi contestată, şi dorită şi temută. Şi întotdeauna a stîrnit reticenţe şi reacţii contradictorii; pentru că e ciudat să blestemi ceea ce îţi e de ajutor şi e greu să binecuvîntezi ceea ce te sugrumă.

Probabil, tot ce poate face cineva căruia destinul îi impune singurătatea e să nu se lase domesticit de ea. Altfel, riscă să încheie el însuşi opera celor care l-au împins în deşert, ceea ce e şi trist şi iremediabil. Căci omul poate fi învins de mai multe ori în viaţă, dar el e domesticit o singură dată. Însă trebuie să adaug imediat că nici singurătatea voită nu e scutită de capcane. Uneori, scriitorul ezită şi se întoarce din drum. N-are curaj să renunţe provizoriu la viaţă pentru a vorbi despre ea. Alteori, dimpotrivă, el e în primejdie să se îmbete de propria sa singurătate şi s-o transforme din mijloc în scop. Acum, renunţarea e chiar prea uşoară. Pentru cine să mai scrie cel care nu mai vede pe nimeni dincolo de foile sale? Ceea ce înseamnă că un artist se poate rata ferindu-se să se privească în ochi, dar el se poate rata şi privindu-se doar pe sine în oglindă.

De fapt, în artă războaiele se pierd aproape totdeauna în spatele frontului. Nu în cîmp deschis, ci în defileele ceasurilor de singurătate pe care nimeni nu le vede şi puţini le ştiu. Pentru că „în spatele frontului“ e totdeauna un om singur care-şi caută un drum spre semenii săi.

M-ar ispiti să spun că turnul de fildeş a lăsat locul unei chilii de salahor, ridicată în unele cazuri chiar pe Golgota, căci scriitorul trebuie să îndure o lungă tăcere pentru a vorbi. Dar aceasta ar putea să pară o vanitate sau o pretenţie de a considera singurătatea artistului un punct de onoare. Or, de fapt, unica scuză a artistului solitar este că el nu se

retrage în singurătate pentru a trăi *fără* alţii, ci ca să trăiască mai adevărat *pentru* alţii. În plus, singurătatea unui artist nu este nici mai bună, nici mai rea decît a altor oameni. Ea poate fi la fel de zadarnică şi la fel de fertilă.

De aceea, nu vreau să apăr această singurătate decît de o vină pe care ea n-o are: aceea de a semăna cu fîntîna lui Narcis. Pentru că, în realitate, artistul se află la polul opus. Vreţi dovezi? Ele sunt, după părerea mea, evidente. Narcis întoarce spatele lumii, pentru a renunţa în cele din urmă şi la sine, în vreme ce artistul, explorîndu-şi singurătatea, speră că va descoperi în ea lumea. Unul se priveşte în oglindă pentru a muri. Altul, pentru a trăi şi pentru a vorbi despre asta. Pentru ca Narcis să se salveze, ar fi fost de ajuns să fi întors capul. La un artist, aceasta ar echivala cu un abandon. Nu putem da altora decît ceea ce există în noi înşine şi tocmai de aceea a fi singur din cînd în cînd e necesar, probabil, pentru a fi solidar totdeauna.

Dacă vreţi, păcatul originar al unui artist nu este atît singurătatea, cît dorinţa de a o face cu orice preţ să vorbească. El e ţintuit de aceea într-o ambiguitate care îl devoră din două părţi. Într-o parte se luptă cu îndoielile şi cu spaima că nu va fi înţeles; din cealaltă parte, aude reproşurile celor care-l învinuiesc pentru jumătatea sa de singurătate. Astfel că singurătatea unui artist este şi povară şi ogor. Şi blestem şi loc de muncă. Lumea este pentru el un adevăr mereu pierdut şi mereu visat, strălucind la limita fiecărei nopţi, iar tăcerea ascunde o dublă ameninţare.

Căci dacă se rupe de lume, artistul vorbeşte în pustiu. Dacă n-are curajul să rămînă deloc singur, nu va mai avea ce spune. Şi astfel, el descoperă la un moment dat că nici nu-şi aparţine complet, nici nu se poate rupe cu totul de singurătatea sa pe care şi-a pus în cap s-o fertilizeze. E singurul om, probabil, care nu poate năzui să-şi vindece cu totul

imperfecţiunile. Îl suspectaţi că neagă lumea? Nu, vă înşelaţi, el o caută. Credeţi că e prea interesat de sine? Orice scriitor adevărat ştie că nu-şi poate fi de ajuns sieşi. Şi, de altfel, el scrie chiar din acest motiv. Raţiunea artei e comunicarea, iar cine cunoaşte cît de cît viaţa lui Van Gogh ştie că fraternitatea nu este reversul singurătăţii, ci victoria asupra ei.

În fapt, singurătatea unui artist este totdeauna contradictorie, pentru că el se retrage în singurătate nu pentru a tăcea. Şi, cu cît e mai singur, cu atît e mai însetat să o spună cuiva, contestîndu-şi singurătatea chiar prin faptul că o mărturiseşte. Concluzia, mi se pare, se impune: acolo unde singurătatea eşuează, triumfă arta. Nici un scriitor nu s-a confesat pentru că a fost singur, ci pentru că în singurătate n-a consimţit să devină mut, n-a renunţat la dorinţa de comunicare. În chiar momentul cînd începe să scrie, el recunoaşte că trebuie să iasă dincolo de limitele sale, că nu poate trăi fără alţii. Ce credeţi că sunt în realitate invectivele sarcastice aruncate uneori din singurătate de un artist-solitar? Eu vă propun să vedeţi în ele strigăte mîndre de ajutor. Cînd nu mai are curaj să spună că iubeşte lumea, artistul pretinde că o dispreţuieşte. Dar dispreţul său nu e decît un mod de a ascunde o iubire care sîngerează. „Eu sunt singur, în timp ce ei, ei sunt toţi“, spune cineva în Dostoievski. Artistul nu poate înainta prea departe pe acest drum. În singurătate, el descoperă ceea ce îl face solidar.

Dar e oare necesar să fim singuri pentru a face această descoperire? Într-adevăr, o asemenea întrebare trebuie pusă. De ea depinde în bună măsură soarta scriitorului. Pentru că şi scriitorul vrea să se bucure din plin de lumea în care trăieşte. Numai că pentru a iubi lumea trebuie, cum zicea Leonardo, s-o cunoaştem, iar pentru a o cunoaşte trebuie mai întîi să ne cunoaştem pe noi. Probabil, nu poate fi cu adevărat solidar cine n-a plătit nici

un tribut ca să nu iubească superficial. Numai cine a străbătut un deşert ştie cu adevărat ce înseamnă setea.

O legendă din Mexic spune că arborele universului are două braţe. Unul al dragostei, altul al durerii. Şi mă gîndesc că, poate, şi artistul e un astfel de arbore. Pe de o parte singur, pe de altă parte solidar, el îşi obţine tocmai în singurătate dreptul de a iubi. Şi uneori se ratează nu pentru că n-a dorit să fie solidar, ci pentru că n-a îndrăznit să fie singur, nu s-a cufundat destul de adînc în adevărul său, fără de care ar sfîrşi prin a repeta numai ceea ce aude la alţii. Problema cea mai spinoasă a unui artist e tocmai aceasta, să ţină o cumpănă dreaptă. Întrucît, trăind la o răspîntie, între „eu“ şi „noi“, el n-are voie să uite că o singurătate care naşte tot singurătate înăbuşă încet şi că rostul singurătăţii sale nu poate fi decît acela de treaptă spre o solidaritate mai adîncă.

Şi poate că singurătatea unui artist e mai mult un mod de a arde decît un mod de a trăi. Prin urmare, trebuie să sîngereze acolo unde se ciocnesc forţele ostile din el pentru a-şi plăti astfel privilegiul nepreţuit de a iubi lumea mai profund şi mai dureros.

Vă cer scuze, în încheiere, dacă nu v-am convins. Dar nu ştiu cum să explic mai bine ceea ce ţine, de fapt, de norocul şi de curajul fiecăruia.

Teatrul şi Rubiconul regiei

Regizorul trăieşte şi el, se pare, la o răspîntie de paradoxuri. E flatat de toată lumea care are cît de cît legătură cu teatrul şi contestat, adesea, de aceiaşi care-l flatează. Într-o artă prin excelenţă colectivă, el are aerul unui solitar. Într-o artă prin excelenţă democratică, el trebuie să reziste ispitelor tiraniei.

Acestor paradoxuri li se adaugă, am impresia, încă unul. Am citit recent opiniile despre repertoriu ale unor regizori de autentică valoare, dintre cei care au înţeles la timp că în artă a-ţi urma maeştrii înseamnă a-ţi căuta un drum propriu. Ceea ce m-a surprins în mărturiile lor a fost senzaţia că succesele i-au făcut cumva melancolici, poate mai sceptici şi mai singuri. Atît de singuri încît „şansa de a vorbi“ a devenit parcă pentru ei aproape numai şansa de a se confesa, opera, piesa, fiind, dacă am înţeles bine, doar ocazia, instrumentul de care au nevoie ca să-şi facă propriile mărturisiri. Trecerea ar fi una de la condiţia de filosof al culturii la aceea de poet. Cum să interpretăm această schimbare?

Cîteva lucruri ar trebui spuse înainte de a încerca un răspuns. Multă vreme regizorii au fost admonestaţi sau priviţi cu reticenţă cînd au ţinut să spargă tiparele. Argumentul zdrobitor care li se opunea de obicei era: sacralitatea operei dramatice. Regia, credeau cei tulburaţi de unele porniri iconoclaste faţă de text – simpli iubitori profani ai teatrului sau chiar critici –, nu putea fi decît slujnica operei. Iar regizorului îi era permisă o singură atitudine faţă de operă: umilinţa de a fi doar reflectorul care-i luminează toate detaliile. Încercările unor regizori de a spune altfel şi mai

ales de a spune altceva decît spusese pînă atunci piesa respectivă li s-au părut unora adevărate sacrilegii. Voci indignate le cereau regizorilor mai mult decît o atitudine de respect religios faţă de text. Li se cerea chiar un respect bigot.

Or, după părerea mea, greşeala pe care o săvîrşeau aceste reproşuri, izvorîte din stima pentru valorile constituite, era una de alt ordin. Ele considerau opera de artă o valoare închisă. Care nu trăieşte, ci durează. Ca roca munţilor. În sensul că, odată creată, nimic nu se mai schimbă în ea, traversînd timpul cu o imperturbabilă detaşare, ca un surîs al eternităţii. În treacăt fie zis, eternitatea mi se pare o valoare mai nesigură decît adevărul unui om care moare. Poate tocmai de aceea cred că există ceva mai important de spus despre bătrînii lui Rembrandt, de pildă, decît faptul că sunt nemuritori. Mă tulbură infinit mai mult ideea că ei, aceşti bătrîni ai lui Rembrandt, îmbătrînesc încă. Ei sunt mai bătrîni azi, în muzee, decît pe vremea lui Rembrandt şi ştiu probabil lucruri pe care creatorul lor nu le-a ştiut. Căci au văzut mai multe decît el şi decît modelele lui din Amsterdamul secolului al XVII-lea. Dacă o operă de artă este ceea ce vedem noi în ea, aceşti bătrîni ne pot spune azi şi altceva decît le-au spus contemporanilor lui Rembrandt. Poate chiar lucruri pe care Rembrandt însuşi nu le va fi gîndit. Aşa cum Oedip sau Hamlet ne pot spune azi despre vină sau despre melancolie mai mult decît au făcut-o iniţial.

Nu mi se pare prin urmare o insolenţă ca un regizor să-i concureze pe Shakespeare şi pe Sofocle; adică să vrea să spună şi altceva decît vor fi gîndit ei. Dimpotrivă, cred că, spre deosebire de reverenţa umilă care celebrează o nemurire pietrificată, a cere unei opere dramatice să ne vorbească despre ceea ce trăim noi înşine este unica formă de respect adevărat. Ca şi bătrînii lui Rembrandt, Oedip însuşi a evoluat între timp. El are astăzi şi alte vini decît cele pe care i le-a pus în

seamă Sofocle. Iar umbra lui Hamlet este mai alungită decît va fi fost pe treptele castelului de la Elsinor. În aproape patru secole, s-au petrecut multe lucruri pe care Hamlet al nostru le cunoaşte şi pe care cel de la primul spectacol le ignora. În consecinţă, regizorul autentic n-ar putea eluda faptul că întrebările lui Hamlet sunt mai tăioase acum sau că, azi, conştiinţa lui Oedip este mai încărcată decît pe vremea lui Sofocle. Şi cum avem nevoie totuşi să credem în nemurirea capodoperelor, trebuie să adăugăm că Hamlet sau Oedip vor fi eterni nu pietrificîndu-i, ci lăsîndu-i să trăiască melancoliile şi culpabilităţile fiecărei generaţii.

Împotriva admonestărilor, inerţiilor, strigătelor de indignare, incomprehensiunilor şi reticenţelor, regizorii noştri cei mai buni şi-au văzut de treabă şi au dat scenei, la noi sau aiurea, multe spectacole excepţionale. În tăcere, încurajaţi de cei care i-au înţeles, ei şi-au continuat căutările, înfrîngerile şi victoriile, uneori în epuizante curse cu obstacole, bătîndu-se şi cu propriile lor limite şi cu scepticismul celor care aşteptau de la ei să oficieze, nu să creeze. Azi, după mulţi ani, le datorăm acestor regizori de excepţie respect nu numai pentru victoriile artistice pe care le-au obţinut, ci şi pentru admirabila lor credinţă în artă. Ei au dovedit astfel mai mult decît că se poate face teatru bun. Au dovedit încă o dată că drumul artei adevărate are nevoie de curaj şi că, în ce-l priveşte, regizorul trebuia să-şi asume riscurile unui explorator care-şi aşază cortul acolo unde întrebările ard. Prin chiar misiunea sa socială, el trebuie să fie un ferment de progres în cultură, unul din cei ce pot să ne cutremure din cînd în cînd conştiinţele, apărîndu-ne de blazare.

Iată de ce mă tem că pe un drum atît de dificil pentru cine vrea să-l străbată, există şi capcana unui Rubicon primejdios. În clipa cînd a trecut de acest Rubicon, regizorul încetează să mai

vorbească despre opera dramatică. El vorbeşte atunci numai despre sine. Nu-i mai acordă, parcă, operei alt rol decît acela de alfabet sau de material de construcţie din care se poate ridica şi un palat şi o colibă, uitînd că o operă e o valoare deschisă, dar nu în sensul că în ea se poate pune orice.

În ce priveşte atitudinea faţă de teatrul scris, nu vreau să spun că orice piesă este intangibilă şi că n-au fost adaptări sau prescurtări care au dat vigoare unor texte pe care o lectură de rutină le uza iremediabil, ameninţîndu-le cu exilul la arhivă. Dar nici nu cred că e obligatoriu să se instaleze pe fiecare scenă un pat al lui Procust şi că orice capodoperă trebuie silită să înveţe modestia de a deveni o adaptare, o prelucrare sau aşa ceva. Acesta n-ar fi decît un soi de dogmatism *à rebours.* Şi dacă nu e normal să fie sacralizată opera, e cu atît mai puţin normal să fie sacralizată „revizuirea“ ei. Ţin minte că odată am ascultat siderat un regizor care, montînd un spectacol cu versurile lui Eminescu, declara cu un calm înfricoşător că a folosit numai cuvinte din Eminescu, dar într-o altă ordine. Nici astăzi nu ştiu ce-a vrut să spună.

Dar n-am început să scriu aceste rînduri cu intenţia de a protesta împotriva intervenţiilor în textele, mai ales, clasice. Am înţeles singur ce era de înţeles. Ceea ce mă preocupă acum este teama că există un Rubicon dincolo de care regizorul îşi poate face din victoriile sale cătuşe, declarînd nu cu aroganţă, ci, paradoxal, cu melancolie „Arta sunt eu“. Mă feresc să numesc asta egolatrie; însă am impresia că problema care se ridică este chiar a sensului regiei. Odinioară, i se ceruse să pună în gura lui Oedip numai remuşcările pe care le va fi gîndit şi simţit Sofocle. Regizorul s-a opus şi l-a silit pe Oedip să vorbească despre vina noastră. Acum, s-ar zice, el e ispitit să ne propună o radicalizare a curajului său: să-l silească pe Oedip să vorbească despre remuşcările lui, ale

regizorului. Numai că aici nu cred că e vorba de o radicalizare a curajului, ci de altceva. Mă gîndesc fără voie la Caligula, care a decapitat statuile zeilor pentru a pune pe umerii lor efigia sa şi mă întreb dacă e în folosul culturii ca, din interpret al lui Shakespeare sau al lui Sofocle, regizorul să devină un călător însingurat care se afundă în deşert pentru a ne vorbi numai despre sine şi pentru a-şi vedea numai umbra lui. Întrucît consider teatrul filosofie pusă sub reflectoare, mărturisesc că mi se pare prea puţin să ni se dea în locul acestei filosofii adevărul unui singur om, chiar dacă acest om este cel care face arta teatrală să trăiască.

Mă tem că dincolo de acest Rubicon trebuie să i se amintească regizorului că nu poate intra în Roma singur, ci numai împreună cu autorii operelor pe care le pune în scenă. De fapt, dacă el şi-ar imagina că are dreptul să fie singurul autor, acesta ar fi, înainte de orice, un abuz faţă de sine însuşi. Curajul lui s-ar transforma într-o nouă singurătate, orgoliul lui într-o autofrustrare, într-o îndîrjire eroică şi inutilă de a trece Niagara printr-o bucată de tifon. Prea orbit de obsesiile lui, ne-ar vorbi din ce în ce mai puţin despre ale noastre. Şi atunci regizorul ar înfrunta riscul de a-şi dogmatiza singurătatea, aşa cum alţii au vrut să-i dogmatizeze umilinţa. În realitate, el ar fi vinovat nu de o uzurpare, ci de o abdicare. Iar dincolo de Rubicon nu l-ar aştepta, poate, decît un marş lung, istovitor, spre zădărnicie.

Morala bumerangului

Eu cred că un scriitor poate face un rău mai mare decît acela de a se retrage în turnul de fildeş. Şi anume să bîrfească singurătatea sa şi pe a altora la baza acestui turn, celor dispuşi să-l asculte şi să se amuze; să spună în gura mare că în turnul de fildeş se petrec, de fapt, orori, că bolnavii de absolut nu sunt în realitate decît bolnavi de ambiţii foarte relative, că eternitatea pe care a visat-o creatorul întotdeauna e un moft, deoarece în realitate pe el nu-l interesează decît conjuncturile şi prosperitatea personală, că fraternitatea pe care o invocă este un alt moft, deoarece în singurătate învaţă jiu-jitsu şi în timpul insomniilor visează răfuieli. Mai tîrziu, scriitorul va auzi aceste lucruri spuse de alţii. Şi va descoperi că propriile lui vorbe se întorc şi-l lovesc peste obraz.

Daţi-mi voie să fac o digresiune. Cineva mi-a trimis o scrisoare după un articol al meu despre performanţă în teatru. Autorul ei mă asigura că şi-a rupt palmele, de multe decenii, aplaudînd diverse spectacole. Mă asigura, de asemenea, de întreaga sa consideraţie, dar după aceea, pe mai multe pagini, îşi mărturisea consternarea că i-am elogiat pe regizori, cînd aceşti „ciulei şi pintilii“ nu merită, în viziunea sa, decît o cură de modestie, dacă nu chiar un stagiu la şcoala de corecţie. Ca să-mi demonstreze cît de primejdioşi sunt aceşti „ciulei şi pintilii“ îmi dădea exemplul unui regizor care a scris un articol sau cam aşa ceva intitulat „Creatorul“. Ei bine, izbucnea apoi semnatarul, cu ce drept îşi permite un regizor să se considere creator, şi ce este, la urma urmei, un creator? Vă mărturisesc că pînă la lectura acestei triste scrisori, care m-a împins să iau cuvîntul aici[1], am crezut

multe despre ignoranţă, dar n-am ştiut că ea poate urî cu atîta violenţă nedisimulată. Întrucît ceea ce m-a surprins şi m-a tulburat, în împrejurarea respectivă, a fost tocmai acest fapt: semnatarul scrisorii renunţa la pudoarea de a spune cu jumătate de voce că detesta artişti de mare talent. El socotea că era timpul ca asemenea lucruri să fie spuse pe faţă, ritos, în gura mare, la lumina zilei, sub proprie identitate, fără să se ferească în nici un fel, fără să-şi ia un pseudonim, fără să-şi ia nici o măsură de precauţie. Şi tocmai acest curaj m-a înspăimîntat. Am detestat totdeauna anonimele, dar în clipa aceea m-am gîndit că o calomnie anonimă încă mai are un rest de pudoare sau de jenă. Cel puţin detractorul care nu semnează nu vrea să se ştie a cui e murdăria. Dar cineva care demonstrează pe şapte, opt pagini, sub proprie semnătură, că ar trebui reduşi la tăcere cei care au pretenţia de a se considera „creatori“ ridică o problemă ce depăşeşte, cred, simpla obtuzitate. Mai gravă decît obtuzitatea agresivă, într-un asemenea caz, e convingerea că ea e posibilă şi îndreptăţită.

Posibilă şi îndreptăţită de ce? Oare nu şi pentru faptul că înşişi creatorii au spus uneori aceleaşi lucruri, sau chiar mai rele, despre alţi creatori?

Nu cred că artistul are voie să se considere altceva decît omul obişnuit. Spiritul elitist nu este, în fond, decît degradarea şi mistificarea conştiinţei valorii. El dispreţuieşte, în vreme ce valoarea admiră. El se izolează, în vreme ce valoarea vrea totdeauna să fie alături de ceilalţi. Există o aristocraţie a talentului rău înţeles, aşa cum există o aristocraţie neagră a ignoranţei. Spiritul elitist consideră tot ce e străin de el vulgar. Valoarea nu se desparte de lume, ci de mediocritate. În fapt, amatorii de singurătăţi elitiste locuiesc foarte aproape de amatorii de egalizări amorfe în care totul e o apă şi un pămînt, interesul mediocrităţii

fiind totdeauna să atace valoarea pentru a o sili să nu se mai distingă de ea.

Am spus aceste lucruri nu pentru că n-ar fi bine cunoscute, ci pentru a fi bine înţeles. Un creator nu e vinovat de elitism dacă are orgoliu de creator. Orgoliul său nu e un orgoliu social, ci unul moral. El nu înfruntă oameni, ci îşi înfruntă complexele, îndoielile, singurătatea, propriile limite şi teama de zădărnicie. Şi mai degrabă decît un privilegiu, acest orgoliu este o povară. Tocmai de aceea a degrada, a umili ideea de creator mi se pare că înseamnă a compromite chiar şansele creaţiei. Nu pledez, deci, pentru sacralizarea creatorului, dar pledez pentru prestigiul lui, pentru datoria lui în primul rînd de a-şi apăra condiţia şi acel nimb de mister de care cititorul are nevoie ca să creadă în creator. Nu pledez pentru aristocraţia creatorului, dar pledez pentru demnitatea lui, pentru datoria lui în primul rînd de a-şi apăra demnitatea, de a nu şi-o terfeli singur. Pentru că terfelind-o la alţii, e cu neputinţă să nu ţi-o terfeleşti pe a ta. Într-un domeniu unde privilegiile sunt de fapt datorii, nu e de mirare, cred eu, că toate cuţitele se transformă în bumerang. Că orice dispreţ aruncat altuia se întoarce, mai devreme sau mai tîrziu, împotriva ta. Că orice invectivă pe care o arunci în obrazul unui adversar pentru a-l desfiinţa te plesneşte pînă la urmă peste ochi. Şi că patima oarbă care renunţă şi la reguli şi la adevăr şi la cîntărirea consecinţelor este şi un început de sinucidere. Închipuiţi-vă că în faţa unei săli uluite, actorii din *Hamlet* ar începe să sfîşie decorurile şi să le arate spectatorilor culisele. Un asemenea gest mi se pare indecent şi trivial.

Ce să creadă, mă întreb, cititorii dacă li se spune că scriitorii sunt borfaşi, escroci, beţivi, pederaşti, bătăuşi şi că mitul creatorului nu e decît o minciună neigienică? N-ar avea oare dreptul să repete ei înşişi aceste ultragii din moment ce chiar din gura sau de sub pana unor scriitori au aflat că a fi creator este egal uneori cu a te învîrti foarte

aproape de codul penal, dacă nu cumva chiar înlăuntrul codului penal? Eu sunt convins că nu se poate apăra demnitatea unui scriitor dispreţuind demnitatea *ideii de scriitor*. Şi că plăcerea sau interesul imediat de a înjosi se răzbună, dăunînd pînă la urmă şi celui care înjoseşte. Cine cîştigă din atacuri străine de cultură, dictate de patimi şi interese conjuncturale, în care insinuarea devine cîteodată metodă iar vehemenţa ţine loc de adevăr? Mi se pare că ne aflăm în faţa unuia din exemplele clasice că există bătălii fără învingători, numai cu înfrînţi. Căci uităm prea des, poate, că atunci cînd pierde ideea de scriitor, pierd toţi scriitorii şi, dincolo de scriitori, cultura. Printre ruinele acestei idei ar dispare pînă la urmă diferenţa dintre cel care loveşte şi cel lovit. Ceea ce ar rămîne ar fi nedumerirea dureroasă a cititorilor care iubesc cărţile bune, dar nu înţeleg cum autorii lor îşi pot mina singuri propria condiţie după ce au plătit-o scump cu atîtea insomnii în faţa foii de hîrtie, şi voluptatea celor care, neînţelegînd misterul creaţiei, preferă să-l vadă tăvălit în banalitate şi despuiat de orice nobleţe.

Nu pledez pentru escamotarea adevărului că există păreri diferite uneori chiar în ce priveşte morala şi onoarea profesiei noastre, nu pledez împotriva polemicilor. Ştiu, de altfel, că tăcerea, dacă nu sporeşte răul, nu face nimic pentru a-l micşora. Şi că furtunile de nisip nu încetează cînd struţul îşi ascunde capul. Dar scrisoarea la care m-am referit m-a determinat să pledez pentru decenţa, luciditatea şi înţelepciunea de a nu ne face rău singuri. Încă refuz să cred că absenţa unei adevărate solidarităţi intelectuale e un rău incurabil. De aceea, obligînd patimile să tacă pentru a examina tot răul imens pe care l-au făcut de-acum, poate vom găsi luciditatea de a ne delimita unii de alţii cu o intransigenţă care să clarifice fără să maculeze şi fără să ştirbească în nici un fel ideea de scriitor. Nu linguşind un public

abstract, ci ajutîndu-l să respecte ceea ce citeşte vom face ca munca noastră să fie întîmpinată cu toată încrederea de care are nevoie. Altfel, i-am stimula noi înşine pe cei care nu înţeleg prea bine dependenţa omului faţă de cultură să n-o înţeleagă şi mai mult. Mai exact, i-am stimula nu să înţeleagă mai bine, ci să dispreţuiască mai motivat. Şi din păcate tot ce dăunează ideii de creator dăunează şi culturii.

În rest, ar fi trist ca într-o bună zi Don Quijote să nu se mai lupte cu morile de vînt, ci cu gleznele adversarilor. În ce mă priveşte, îmi ofer gleznele şi-mi păstrez iluziile.

1 În dezbaterile adunării generale a Asociaţiei scriitorilor din Bucureşti.

Polemică şi polemici

Am auzit şi am citit multe lucruri despre polemici, inclusiv că ar pune în pericol unitatea culturii. În ce mă priveşte, mă tem, dimpotrivă, de lipsa polemicii. Unitatea unei culturi, cred eu, este altceva decît armonia dintre cei care fac cultură. Ea ţine nu de relaţiile personale, ci de modul de a vedea şi de a simţi lumea. Aşa că, în privinţa aceasta, mi se pare că putem sta liniştiţi. Cultura română e asemenea cerului albastru de-afară; există dinaintea noastră şi va exista după noi. De altfel, fără o clipă sau alta, eternitatea nu rămîne imperfectă, cu toate că şi eternitatea e formată din clipe. Ceea ce depinde de noi, ceea ce putem pune în cauză prin polemici nu este unitatea culturii române, ci binele sau răul pe care-l putem face culturii române. Şi mai ales destinul nostru ca scriitori. Acest destin, da, putem să-l maculăm şi să-l risipim ireversibil.

Pe urmă, eu unul cred în acest paradox: că istoria culturii datorează chiar mai mult adversităţilor decît prieteniilor artistice. Prieteniile i-au ajutat pe artişti şi în genere pe oamenii de spirit să fie mai puţin singuri. Adversităţile i-au împins să se delimiteze mai clar şi mai intransigent. Într-un cuvînt, i-au silit să fie ei înşişi pînă la capăt. Rousseau n-ar fi fost, poate, acelaşi Rousseau, în absenţa lui Voltaire. După cum, pumnul lui Luther şi mîna fragilă a lui Erasm s-au respins pentru a apăsa împreună în balanţă. Şi poate că Sparta i-a ajutat pe atenieni să preţuiască mai mult filosofia şi artele, să vadă că nu toate gloriile seamănă între ele şi că între gloria efemeră şi cea eternă diferenţa nu e o problemă de timp.

Cred, aşadar, că o cultură nu trebuie să evite polemicile şi să deplore rivalităţile. Ele o feresc şi de lîncezeală şi de confuzie. Ne-am putea oare imagina cultura română fără opoziţia dintre Maiorescu şi Gherea? Ne-am putea închipui cultura franceză, şi nu numai, fără cearta dintre clasicism şi romantism? Sau Renaşterea fără rivalitatea tăioasă dintre Leonardo şi Michelangelo? Multe capitole glorioase din istoria culturii sunt, în fapt, povestea unor certuri. N-a fost aproape toată a doua jumătate a secolului trecut, în artă, o luptă fără menajamente între gustul academic şi impresionism? Dacă nu m-aş teme să împing paradoxul prea departe, aş spune că numai în epocile plicticoase şi stagnante a existat o armonie fără opinii. În rest, istoria culturii este plină de confruntări. Polemicile, pasiunile, controversele au împiedicat cultura să semene unui lac somnolent pe care se aşază netulburată mătasea-broaştei.

Dar dacă n-ar fi util să regretăm, în sine, polemicile şi rivalităţile, e necesar, cred, să deosebim polemicile care slujesc idei, de cele care slujesc doar interese, pasiunile care iau foc, de cele care vor doar să dea foc. Problema nu e dacă luptele de opinii pun (căci nu pun) în pericol unitatea culturii, ci dacă toate opiniile, toate polemicile se înscriu în cultură. Altfel spus, problema nu e de a amuţi şi de a presăra tăcerea cu flori, ci de a face deosebirea obligatorie între, să zicem, disputele lui Baudelaire şi procesul intentat lui Baudelaire. Dacă disputele lui Baudelaire fac parte din istoria culturii, procesul intentat lui Baudelaire face parte, ca şi procesul intentat lui Flaubert, din istoria agresiunilor împotriva culturii.

N-am de gînd să polemizez aici cu trista voluptate de a scoate uneori din uitare limbajul domnului Pinard, procuror şi împotriva *Doamnei Bovary* şi împotriva *Florilor răului.* Însă ţin să-mi exprim cîteva nedumeriri şi cîteva temeri.

Sigur că oricine are dreptul să se pronunţe în orice domeniu doreşte. Cu o condiţie. Să fie în cunoştinţă de cauză şi să aibă un minimum de moralitate. Altminteri, am risca să ajungem la concluzia că şi cei care au refuzat un legat al lui Brâncuşi n-au făcut decît să-şi exercite dreptul de a avea o opinie. Şi cei care au vorbit de „putrefacţia poeziei“ la Arghezi sau cei care au pus la index opera lui Blaga. Şi ce fel de drept este oare acela de a murdări cu orice preţ scriitori şi cărţi? Nu fac parte din nici o grupare literară, dacă vrem să numim aşa plaurii de la suprafaţa vieţii literare. Sunt, cum spune un proverb mexican, singur ca diavolul între paradis şi infern. Dar îmi lipseşte virtutea de a rămîne senin cînd e escaladată graniţa dintre reproş şi insinuare. Tresar şi mă întreb. Oare avem atît de multe valori încît ne putem permite plăcerea zăpăcitoare de a le jigni pe unele din ele şi nepăsarea de a tăcea cînd cineva le jigneşte?

E un adevăr cunoscut că adesea n-am ştiut să ne impunem valorile. Din contră, uneori am avut parcă o funestă înclinare de a denigra, de a suspecta, de a minimaliza propriile noastre valori. E trist, dar de-a lungul timpului celebritatea multor români a trebuit să fie importată sau a fost impusă de tragedie. E aici, parcă, unul din blestemele noastre. Şi poate nu numai vicisitudinile istoriei sunt de vină că în ochii unor străini ignoranţi cultura română mai este încă un soi de *terra incognita* exotică. E oare nevoie de exemple? Ajunge unul. În timp ce atîtea mediocrităţi de pe alte meridiane se răsfaţă în dicţionarele mondiale, în dreptul lui Eminescu în *Larousse* am întîlnit această explicaţie laconică şi ridicolă: *auteur de nouvelles et de contes populaires.* Trebuie, prin urmare, să credem noi cei dintîi în propriile noastre valori, ferindu-ne, evident, de exagerări. Şi cum să accepţi atunci că se poate plimba cineva cu praştia în mînă (sau mai rău) prin literatura română?

Mai ales că răul nu se opreşte la ofensă. Nu o dată, polemicile care au practicat stilul, tonul şi indecenţa proceselor intentate lui Baudelaire şi Flaubert s-au dovedit o bună şcoală de dogmatism. Ele au înlocuit dialogul cu sentinţa şi argumentele cu noaptea. Au mizat nu pe comunicare, ci pe excomunicare. În felul acesta au secretat dogmatism chiar cînd au pretins că-l combat. Şi oare nu în pulberea de invective azvîrlită cîndva peste poezia lui Arghezi a clocit un dogmatism care l-a lovit nu numai pe Arghezi? Sunt lecţii care n-ar trebui uitate de nimeni, nici de cei care pun capcane pentru alţii, uitînd că, într-o zi, ar putea să cadă ei înşişi în ele. Căci dacă somnul raţiunii naşte monştri, somnul dialogului naşte dogme. Iar dogmele sfîrşesc totdeauna prin a înăbuşi ceea ce pretind că sacralizează.

Mi-ar fi greu de aceea să ridic din umeri şi să zic „joacă-se cine vrea cu focul, important e să nu-mi pîrlească mie hainele“. De fapt, ştiu că tot ce mă desparte mă defineşte în aceeaşi măsură ca şi ceea ce mă apropie.

Neutralitatea activă

După atîţia ani şi după atîtea experienţe, era vremea să învăţ şi eu ceva de la viaţă. Şi chiar de la viaţa literară. Dar, spre ruşinea mea, n-am devenit mai lucid decît cu o foarte gravă pierdere de timp. Aşa se face că, la un moment dat, m-am pomenit pronunţînd acest cuvînt „cordialitate“, fără să-mi dau seama că el putea să pară unora o provocare, o sfidare, o insultă chiar. Cum adică? Să ne confruntăm opiniile fără să ne jignim? Ce iluzie! Şi ce primejdie! Cum îi mai reducem la tăcere pe cei care îndrăznesc să nu fie de acord cu noi, dacă discutăm normal? Nu, sub nici un motiv aşa ceva nu se poate accepta. Trăiască sensul etimologic al polemicii. *Aux armes*, băieţi…

Toate aceste lucruri nu le-am înţeles de la început. Aşa că am circumstanţe atenuante. Cine ştie, poate mă abţineam să pronunţ un cuvînt atît de odios. Dar, jur pe cenuşa iluziilor mele că am crezut în şansa unei dispute intelectuale. Jur pe tristeţea mea că n-am ştiut ce grave confuzii semănau ideile mele despre cordialitate şi ce coşmar reprezintă pericolul civilităţii. Jur pe singurătatea mea că nu mi-am dat seama cît de inacceptabil era răul de a discuta normal şi că, susţinîndu-l, mă expuneam ca sfîntul Sebastian tuturor săgeţilor.

Acum, recunosc, am mai puţine iluzii. Cu o întîrziere regretabilă, am devenit mai lucid şi am înţeles de ce sunt atîţia care nu se amestecă în nici un fel de polemici, care preferă o gaură de şarpe şi, acolo, aşteaptă să vadă ce se mai întîmplă. Unii se amuză şi chiar trag concluzii practice: „Nu e bine să scoţi capul afară. Cel mai cuminte e să te laşi la

fundul lacului, să iei o trestie în gură şi să respiri prin ea. Pînă trece furia“.

Am descoperit prea tîrziu această veche înţelepciune ca să mă mai pot folosi de ea. Dar, mai ales, îmi pare rău că nu mi-a venit în minte la timp o formulă, oarecum neaşteptată în cultură, „neutralitate activă“, care, fără să implice riscurile înfricoşătoare ale cordialităţii, are avantajul că pare limpede fără să fie. Ea neagă şi afirmă în acelaşi timp. Neagă o apartenenţă de grup şi totodată se delimitează de înţelepciunea struţului, ceea ce intră întru totul în vederile mele. Singurul reproş pe care i l-aş face e că nu prea înţeleg cum poţi fi neutru faţă de adevăr şi faţă de ceea ce iubeşti. Din care cauză, am o vagă bănuială că „neutralitatea activă“ ar putea însemna şi o demisie elegantă, o formă ceremonioasă de a te scuza că nu vrei să arzi. Adică un mod de a spune: „Mă scuzaţi, eu nu ader la nici o poziţie aflată în polemică. Eu nu sunt decît de partea lucrurilor indiscutabile. Cum apare o dilemă, mă retrag. Nu vreau să fiu amestecat în chestiuni controversate. Aştept în mod activ să se termine bătălia. În clipa cînd învingătorii îşi şterg sudoarea de pe frunte cu un gest obosit pot trece, eventual, de partea lor. Dar pînă atunci nu mă pronunţ. Toate bătăliile să se poarte fără mine. Îmi beau ceaiul, îmi şterg ochelarii, şi dacă lupta e plicticoasă mă apuc şi citesc. Iar în timpul liber sap tranşee de jur împrejur ca să mă apăr împotriva oricărei tentaţii de a mă amesteca în vreo controversă. Nu vreau să militez decît pentru neutralitatea mea“.

Deşi s-ar putea să am aceste obiecţii din pură invidie pentru că n-am descoperit eu primul această formulă.

Decadenţa lui Don Quijote

Cu iluzii, nu e greu să fii Don Quijote. Îţi faci iluzii şi le urmezi. Dar dacă nu le mai ai? Şi dacă, pe deasupra, nu poţi să fii nici raţional? Nu, nu e greu să fii Don Quijote cînd nu înţelegi prea bine ce rişti. Greu, obositor, e să fii Don Quijote văzînd că morile de vînt sunt mori de vînt şi că drumul nu te duce, probabil, decît într-o singurătate şi mai mare.

Ce să facă Don Quijote în această situaţie? Să arunce armura? Şi pe urmă să ducă flori la mormîntul lui Descartes? Desigur, ar fi o soluţie…

Altădată mă lăudam cu iluziile mele, cum se laudă alţii cu pustiul lor. Îmi plăcea să spun că iluziile sunt ca un antinevralgic. Nu vindecă, dar amorţesc durerea şi, cîtă vreme îşi fac efectul, nu te mai plîngi. Sau refuzam să trag vreo concluzie din istorioara care zice că la Budha a venit un ascet lăudîndu-se că merge pe apă. Budha l-a întrebat: „Cît timp ţi-a trebuit să obţii acest har?“. „Zece ani“, i-a răspuns ascetul. „Păcat, i-a replicat ironic Budha. Pentru cîţiva bănuţi puteai închiria o barcă.“ Dar eu refuzam să mă amuz.

Mi se părea nedrept ca lumea să rîdă de Don Quijote, considerîndu-l înduioşător şi ridicol, după ce alţii au văzut în ochii săi găurile de pe cruce, iar în trupul său crucea însăşi. Şi nu e oare adevărat, mă întrebam, că există iluzii care ne înalţă prin simplul fapt că ne-am dovedit capabili să credem în ele? şi că într-o lume fără nici o iluzie singurătatea noastră ar ţîşni, într-o zi, ca sîngele prin toţi porii?

Pe vremea aceea, puteam recunoaşte cel mult că nu acesta e singurul mod de a trece onest prin lume, în postură de cavaler, gata mereu de asalt

împotriva morilor de vînt, spre disperarea celor care ne iubesc şi spre amuzamentul celorlalţi; şi că, probabil, e la fel de rău să dispreţuieşti iluzia şi să-i dai un rol prea mare. De la o vreme, îmi căutam chiar un loc între Don Quijote şi cei care îl dispreţuiesc. Nu vroiam nici să detest iluziile, nici să rămîn doar cu ele, deşi mi se întîmpla uneori să mă întreb dacă e bine că n-am reuşit niciodată să mă hotărăsc: ori să fiu naiv pînă la capăt, ori lucid pînă la capăt.

Într-o bună zi, m-am pomenit gîndind că nu Don Quijote, ci Sancho, aşa cum îl ştim de la Cervantes, e azi cel mai anacronic. Dacă mai există oameni care cred în iluzii, mi-am zis, cei care îi înţeleg fără să-i dispreţuiască sunt aproape de negăsit. Au dispărut ori sunt pe cale de dispariţie. Cu timpul, Sancho a devenit cinic. Rîde şi el de Don Quijote şi-l lasă să plece singur. Nu mai e dispus să-l urmeze, să-şi piardă timpul. Şi, probabil, nu de dispariţia lui Don Quijote ar trebui să ne speriem în primul rînd, ci de dispariţia lui Sancho, căruia nu i-am dat niciodată atenţia cuvenită, socotindu-l un simplu scutier. Şi ce rost mai au scutierii într-o lume în care abia se mai găsesc cu greu cavaleri?

Treptat, m-am convins că în vreme ce Don Quijote e sublim, Sancho Panza e necesar… Pe urmă, am renunţat şi la asta.

Aşadar, nu mai cred că morile de vînt sunt cel mai preţios lucru pe care-l putem cuceri; sau că o iluzie ajunge să excludă singurătatea. În plus, acum ştiu cîtă candoare intră în dorinţa celor care au oftat după secolul lui Cervantes. Nici prostia, nici răutatea nu sunt în funcţie de secole. Te loveşti de ele în funcţie de împrejurări şi de noroc. Am înţeles, cred, şi greşeala celor care l-au luat în derîdere pe Don Quijote: dacă în loc să-l persifleze, i-ar fi arătat nişte monştri adevăraţi, cavalerul nu i-ar mai fi confundat apoi cu morile

de vînt. În privinţa aceasta, secolul nostru nu ne-a frustrat.

În consecinţă, declar nule toate părerile mele anterioare despre Don Quijote şi mă pregătesc să fac penitenţă la mormîntul domnului Descartes.

Cu toate că, în secret, mai am o iluzie: că, de fapt, mint.

Laudă irealităţii

Sunt, totuşi, dintre cei care se simt comod în irealitate, deoarece irealitatea e mai docilă, mă ascultă, mă menajează, şi pot s-o modelez după voia mea, pe cînd realitatea e de atîtea ori refractară, intransigentă sau chiar necruţătoare. În plus, în irealitate tot ce ai greşit poate fi mai uşor suportat, erorile nu se plătesc şi uneori chiar te poţi lăuda cu ele, pe cînd în realitate lucrurile se petrec de obicei cu totul altfel. E adevărat că există un mic inconvenient în faptul că e greu să te consolezi cu fericiri ireale. Şi vin întotdeauna momente cînd eşti gata să dai tot universul tău de himere peste care eşti monarh absolut pentru o mansardă adevărată în care nu domneşti decît dacă ştii să fii în acelaşi timp şi vasal. Dar să nu fiu ingrat. Irealitatea a fost extrem de înţelegătoare cu nevoile mele. Ea a fost totdeauna aproape de mine cînd, în realitate, prietenii m-au părăsit. Şi cînd nimeni nu mi-a întins mîna, irealitatea mi-a oferit toate darurile. Ea nu mi-a refuzat nimic din ce i-am cerut. Am vrut să mă visez Don Quijote, irealitatea m-a lăsat să mă visez Don Quijote. Am vrut să-mi iau revanşe iluzorii, mi-am luat revanşe iluzorii. N-a existat un singur lucru pe care să-l fi cerut irealităţii şi pe care ea să mi-l fi refuzat. Am cutreierat Spania, am ajuns la Polul Nord, adică peste tot acolo unde am dorit să ajung şi unde realitatea nu mi-a oferit nici o şansă. Am privit cum cumpăna dreptăţii stă în perfect echilibru. Am văzut cum nimeni nu-şi face rău decît sieşi şi că omul este, în orice împrejurare, visul suprem al naturii.

Singurul lucru care mă încurcă e că prea des n-am cui spune toate astea. Irealitatea nu mă poate

ajuta oferindu-mi pe cineva care să mă asculte. Acest lucru nu-l putem cere decît realităţii.

Bănuiesc că tot de aceea irealitatea m-a îndemnat uneori să ascult voci imaginare.

Elogiul izgonirii din paradis

Conferinţa unui apostat

Doamnelor şi domnilor,

Mi-am propus să vă vorbesc astăzi despre păcat ca formă de libertate şi vă rog să nu vă grăbiţi să vă arătaţi indignaţi. Vă avertizez că nu mă las intimidat uşor. Şi chiar dacă nu vă place, voi continua să spun tot ce am de spus. Aşa că nu vă mai foiţi pe scaune în zadar. Mai bine ciuliţi urechile să nu pierdeţi nici un cuvînt. S-ar putea să nu vă spun doar prostii.

Oricum, aveţi o şansă rară. Aţi auzit atîtea baliverne pe tema asta încît vă puteţi socoti norocoşi că ascultaţi, în sfîrşit, un om sincer. Sinceritatea, doamnelor şi domnilor, este azi o calitate şi mai rară decît caracterul. Eu mi-o permit pentru că sunt un original, dar cîţi sunt ca mine? Aşa că bucuraţi-vă de această baie de sinceritate şi scutiţi-mă, vă rog, de priviri scandalizate care parcă întreabă: „Ce l-a apucat pe ăsta? Ce urmăreşte, de ce a început să cîrtească împotriva paradisului?“. Stăpîniţi-vă, tot nu vă cred. Din moment ce aţi venit aici înseamnă că aţi vrut să mă ascultaţi. Şi dacă aţi presupus că la mijloc e o glumă, ei bine, nu sunt eu vinovat că v-aţi obişnuit să vi se spună una şi să credeţi alta.

De fapt, într-o privinţă vă înţeleg. Se pare că nu e nici un pericol să ne vîre cineva cu forţa în paradis. Şi cum e puţin cam ciudat să te războieşti împotriva unui lucru inexistent, e firesc să vă întrebaţi ce m-a determinat să vin aici în faţa dumneavoastră pentru a vă deschide ochii împotriva unui rău care nu ne ameninţă.

De aceea vreau să vă declar de la început că pe mine nu mă deranjează atît paradisul cît condiţia pe care Dumnezeu a pus-o celor care vor să locuiască în paradis, făcînd atîta caz din pricina unui măr. Gîndiţi-vă cîte suspine, cîte regrete, cîte priviri întoarse înapoi au căutat mereu paradisul pierdut. Ca să regăsim, vă întreb, ce? O grădină unde e interzis să iubeşti? Un fel de parc în care, în loc să scrie „Nu călcaţi pe iarbă“, scrie „Nu vă iubiţi“? Şi unde Dumnezeu stă cu toroipanul în mînă şi, cum vede un bărbat şi o femeie sărutîndu-se, îi goneşte?

Aş fi putut să vă spun că am mai multe obiecţii împotriva paradisului, iar prima dintre ele e că paradisul nu există. Am renunţat la asta şi am trecut direct la obiecţia cea mai serioasă, pentru că mi-aţi fi putut răspunde cu vorbele lui Jules Renard: „Nu există paradis, dar trebuie să facem aşa ca să meritǎm să existe unul“. Ei bine, nu, ferească zeii să-l meritǎm. V-aş propune să întrebaţi odată pe unul din cei care ne înşiră vorbe frumoase despre paradis: „Stimate domn, ce fel de paradis e acela pe care ni-l propovăduieşti dumneata? Nu cumva tot un paradis păzit de interdicţii acre?“. Şi o să vedeţi că dă din colţ în colţ. Foarte puţini vor avea curajul să recunoască fără ocoluri că vă cheamă într-o rezervaţie unde n-ai voie să cunoşti nici un sentiment în afară de dragostea pioasă pentru Dumnezeu. Fiţi atenţi prin urmare. Nu vă lăsaţi îmbătaţi de vorbe. Lumea e plină de escroci.

Dacă ar fi fost numai faptul că paradisul nu există, nu era atît de grav. „Nu există, nu există, ne consolăm şi gata, cu asta problema s-a închis“, am zice. Dar, din nefericire, după ce că e utopic, paradisul mai pune şi condiţii inacceptabile. „Să nu iubeşti!“ Cum iubeşti, cum ai păţit-o. Dumnezeu stă ca un gardian tupilat prin tufişuri şi îşi spionează credincioşii. „Afară!“, le strigă mînios celor care se iubesc.

Staţi, nu vă agitaţi, vă rog. N-am nimic cu Dumnezeu. Nu pe el îl judec. În definitiv, nici nu vreau să ştiu cum a ajuns atît de ursuz şi inchizitorial. Se va fi întîmplat ceva, înainte de apariţia noastră, care l-a ofensat sau l-a durut, şi de aceea se răzbună. Dar, treaba lui. Nu-i aduc nici o vină. Din moment ce paradisul îi aparţine, face ce vrea cu el, pune ce condiţii doreşte. E stăpîn pe domeniul lui. Dacă are chef să primească pe acest domeniu doar oameni singuri, are dreptul, ca orice proprietar. Ce să-i reproşăm? El a zis: „Nu vă împiedic să vă iubiţi, dar nu faceţi asta în grădina mea. Duceţi-vă aiurea dacă vreţi să vă vindecaţi de singurătate“. Problema, doamnelor şi domnilor, e alta. De ce să regretăm noi că ne-a izgonit din paradis? Am fi vrut oare să rămînem fără dragoste? De unde nostalgia de a fi pustii şi singuri?

Bănuiesc că fiecare dintre dumneavoastră are o amintire dragă, păstrată dintr-o iubire. Păi, dacă aţi fi fost în paradis, n-aţi fi avut asemenea amintiri! O să mă înţelegeţi, sper, de ce afirm, aşadar, că, în măsura în care ar exista, paradisul ar fi ceva foarte plicticos. Şi ce zic eu plicticos, înfricoşător. Acolo n-aş putea spune ca Feuerbach: „Unde nu există dragoste nu există adevăr“. Aş fi gonit înainte de a sfîrşi fraza.

De fapt, ca să fiu sincer cum am promis, înţeleg ce doriţi dumneavoastră în ascuns. Vreţi să aveţi şi paradisul şi dragostea. Vreţi să-l trişaţi pe Dumnezeu, instalîndu-vă în paradis şi continuînd să iubiţi, nu-i aşa? Dar nu se poate. Îmi pare rău, dar nu se poate. Trebuie să alegem. În paradis nu e voie să se iubească oamenii între ei. Toată dragostea trebuie revărsată exclusiv asupra lui Dumnezeu, care nu admite nici o concurenţă. Cum adică, Dumnezeu să aibă drept rival un amant oarecare? Nu vă supăraţi, ar fi curată blasfemie. Ce vă închipuiţi dumneavoastră că e Dumnezeu? Cineva care asistă neputincios cum dreptcredincioasele sale fac bezele altor bărbaţi?

Nu, aşa ceva ar fi, bineînţeles, de nesuportat pentru stăpînul universului. Şi pe urmă Dumnezeu e un cuvînt confuz, dar pretenţiile lui sunt clare. Aşa că în chestiunea asta nu încape nici o discuţie. În paradis trebuie să fie numai oameni inocenţi. Ori singuri şi cu Dumnezeu, ori păcătoşi dincolo de poarta paradisului. *Tertio non datur*, cum ziceau latinii. Şi vă întreb atunci: vă mai trebuie paradisul?

Tăceţi, desigur. Nu vreţi să răspundeţi. Şi vă înţeleg.

Dar să încerc să fiu şi eu, asemenea conferenţiarilor de profesie, mai metodic. Să ne lămurim mai întîi asupra păcatului, motivul izgonirii noastre.

Există inşi care fug de dragoste ca de o durere de dinţi. Îi priveşte. Eu nu le semăn şi vă sfătuiesc şi pe dumneavoastră să le întoarceţi spatele. Sunt ori mincinoşi, ori fac asta din alte pricini. Pînă şi sfînta Thereza a iubit. Ea l-a iubit pe Christos ca pe un amant. Şi tot ea îi spunea dracului că este nefericit pentru că nu ştie să iubească. Sfîntul Francisc făcea femei de zăpadă. Şi oare trebuie să vă explic eu că misoginismul e o descoperire a celor care n-au avut noroc şi care, nefiind în stare să iubească, s-au transformat în profeţi ai nefericirii lor? De fapt, toată povestea noastră pe pămînt poate fi spusă cu ajutorul a doi oameni, un bărbat şi o femeie. Şi fiecare dintre noi îşi poate alege din această poveste ce i se potriveşte. Eu îmi permit să vă mărturisesc că nu mi se potriveşte pustiul. Dacă a iubi e un păcat, sunt un păcătos. Şi nu regret păcatul. Chiar vreau să-l teoretizez.

Am ascultat în viaţa mea atîtea prostii solemne încît acum mă mir foarte greu de ceva. Mă mir totuşi de cei care îşi închipuie că fericirea trebuie să fie aseptică. Dacă dragostea e un păcat, eu cred că fără păcat nu există fericire. Şi poate chiar ar trebui să lămurim de la început lucrurile. Cei care cred că fericirea e posibilă renunţînd cu totul la

dragoste şi dispreţuind-o pot părăsi sala. Ei n-au ce aştepta de la mine. Eu voi încerca să demonstrez tocmai contrariul credinţei lor.

…Bun. Aşadar, am rămas între noi, cei care n-am pierdut încă orice speranţă. E mai bine aşa, vă asigur. Cu cei înclinaţi să locuiască în grote nu se poate găsi un limbaj comun. Iar paradisul nu este pentru ei decît o grotă. A iubi într-un asemenea paradis înseamnă a săvîrşi ceva neîngăduit, a stîrni mînia unui Dumnezeu puritan; înseamnă a alege plecarea din paradis. Or, dacă nu se poate fericire fără să iubeşti nimic, vă daţi seama că în paradis rămîn numai cei nefericiţi. Insensibil, Adam ar fi îmbătrînit în rai. Nu l-ar fi alungat nimeni. Ar fi rămas acolo, posac şi zadarnic.

Din acest punct de vedere, şi poate nu numai din acest punct de vedere, grecii antici au fost mult mai logici decît cei care au ieşit mai devreme din sală. Nu pentru că Olimpul grecilor era plin de adultere, ci pentru că ei au înţeles, se pare, că în afara lucrurilor pe care le iubim nu mai reprezentăm nimic. Tocmai de aceea i-au pus chiar pe zei să ispitească omul spre dragoste. Eva, devenită zeiţă, nu-l chema pe Adam într-o grădină cu fructe oprite, ci pe o plajă. De-acolo nimeni nu-i mai izgonea… Unii dintre dumneavoastră s-ar putea să pretindă că Afrodita a fost un pretext pentru ca sculptorii să dezbrace o femeie frumoasă şi s-o sculpteze goală. N-am intenţia să-i contrazic, ci să le atrag atenţia că grecii nu erau vulgari. Şi nici ipocriţi. Ei mizau totul pe lumea aceasta, pe ceea ce puteau obţine trăind. Lumea era pentru ei singurul paradis cu putinţă. Singura şansă. De aceea, Afrodita era şi zeiţă şi femeie.

Paradisul grecilor nu era, ca în legendă, plin de arbori calzi, de rîuri răcoroase, de iarbă înaltă şi tandră. Era un paradis arid, secetos, cu rîuri puţine, pe care perşii se lăudau că le-au băut în întregime; un paradis cu coline pietroase, goale, cu mai multă piatră decît vegetaţie. În plus, în el, după cum ştiţi,

crima era cunoscută. Filosofii trebuiau uneori să bea otravă sau să plece în exil. Sculptorii, chiar geniali ca Fidias, erau cîteodată izgoniţi. Discuţiile despre fericire erau cîteodată pălăvrăgeli despre fericire. Dar tot ce se promitea, se promitea pentru această viaţă. Plăcerea sau otrava. Fiecare ştia că odată cu moartea trupului totul s-a terminat. De aceea trupul era sărbătorit, pus pe soclu în temple, iar marea din care ieşea Afrodita nu cerea nimănui să fie orb şi surd ca să fie pe placul zeilor. Dimpotrivă, chiar zeii cîntau melodia şarpelui! Chiar ei îl corupeau pe om să se despartă de o inocenţă searbădă. Pe plajele Eladei nu erau înţelepţi decît păcătoşii; cei care îşi simţeau inima tresărind.

Neruşinatul Alcibiade şi-a reprezentat pe scutul său de aur nu capul Gorgonei, ca să-i sperie pe duşmani, ci un Eros cu fulgerul în mînă. Ca să demonstreze, zicea el, că nici o femeie nu-i rezista. Zîmbiţi? Foarte bine, să zîmbim. Acest neruşinat a coborît filosofia greacă în pat. Prin iubire eu înţeleg, firește, şi ceea ce leagă un bărbat şi o femeie, dar mai mult decît atît. Înţeleg viaţa, dragostea de viaţă, chiar dacă n-aş putea spune ca Hegel că tot ce este real este şi raţional. O legendă pretinde că o albină a lăsat pe buzele lui Platon, cînd s-a născut, un strop de miere pentru ca filosofia amară despre viaţă să devină dulce. Ei bine, eu cred că această poveste a fost născocită de un mizantrop. Pentru că numai un mizantrop a putut insinua că a iubi viaţa este o minciună generoasă.

Trebuie să vă asigur, doamnelor şi domnilor, că nu sunt atît de naiv încît să cred că profeţii grotelor n-au învăţat nimic. Ei au evoluat. Nu mai spun că viaţa e un adevăr grosier. Asemenea vorbe prindeau altădată, acum ar fi ineficiente. Predicatorii grotelor nu mai pomenesc nici măcar de grote. Ei nu umblă în zdrenţe şi nu ne invită în peşteri. Dimpotrivă, ştiu uneori să poarte

smochingul mai bine decît noi ceilalţi. Ei sunt însă cinici şi dezabuzaţi. Strigă că adevărul e o fanfaronadă şi dragostea un amestec de sirop şi salivă. Că viaţa nu e decît o tumoră a timpului. O tumoră urîtă şi dezgustătoare. Ei ne anunţă că nebunii nu mai au geniu, nu se mai cheamă Van Gogh sau Nietzsche. Şi amestecă şi adevăruri printre frazele lor, avertizîndu-ne, de pildă, că pămîntul devine un ambuteiaj de roboţi şi că Simfonia a IX-a e în pericol să fie înăbuşită de junglă. Lumea, strigă ei, e plină de bitum şi de rataţi, de vorbe goale, de fum, de vinovaţi care judecă, de ameninţări şi de ultimatumuri. Vă spun toate astea ca să vă încredinţaţi că ştiu în ce lume trăiesc. Dar ştiu că în această lume sunt şi lucruri care merită să fie iubite şi că alta nu avem. Tot aici sunt şi Parthenonul şi muzica lui Bach, mîinile meşterilor şi luptele disperate în care ţii cu cei ce pierd, plajele mărilor şi laboratoarele unde se caută leacurile bolilor. În ce mă priveşte, dacă m-aş fi călugărit vreodată, ar fi trebuit să găsesc o mînăstire unde fantoma lui Dionysos să aducă crengi pe altare. Vă daţi seama, prin urmare, de ce între o morală care recunoaşte păcatul de a iubi şi îl consideră sacru şi alta care-l consideră un stigmat, eu nu ezit să aleg. Cu atît mai mult cu cît am visat totdeauna nu să mă mîntui, ci să fiu fericit. Nu credeţi că un paradis fără dragoste nu mai e paradis, ci infern?

Imaginaţi-vă, o clipă, cu ce ochi l-ar fi văzut Dumnezeu pe Don Juan dacă l-ar fi întîlnit în paradis. 1003 femei care în loc să se roage şi-au pierdut nopţile în îmbrăţişări, ce oroare! Şi cîte vor fi suspinat între timp, cîte au visat să fie îmbrăţişate de Don Juan în loc să bată mătănii. Nu, hotărît lucru, Dumnezeu l-ar fi privit cu ochii lui Savonarola şi l-ar fi alungat cu biciul în iad, căci el n-a avut un adversar mai redutabil decît acest spaniol insolent care şi-a căutat paradisul singur, urcîndu-se pe ziduri spre ferestrele iubitelor sale.

Apropo! Sper că sunteţi de acord că în paradis n-au răsunat niciodată serenade.

Dar Don Juan nici n-ar fi îndrăznit să se apropie de gardul paradisului. De ce s-o fi făcut, în definitiv? Pentru ceea ce unii au numit umilinţa păcatului? Misoginii să se laude cu asta, cei fără noroc, pe care nu-i iubeşte nimeni şi care, fiind fără noroc, pretind că sunt înţelepţi. Dar noi? Noi de ce să-i ascultăm? Scuzaţi-mă, doamnelor şi domnilor, că m-am înfierbîntat, însă aici e unul din punctele nevralgice ale chestiunii. Tot felul de misogini, de mizantropi, de inşi care consideră viaţa un eşec al neantului ne ameninţă, în timp ce noi păcătoşii tăcem şi n-avem curajul să ne strigăm drepturile. Ni se pare că e o ruşine să fii păcătos. Adică cum? A iubi este ruşinos? Şi ce doresc aceşti domni de la noi? Să regretăm şi noi că ne-am născut? Să fim şi noi la fel de îngreţoşaţi de viaţă?

Chiar şi povestea asta cu „izgonirea“ din paradis e puţin ipocrită. Am fost „izgoniţi“, zicem, ca să arătăm, probabil, că noi n-am vrut să părăsim paradisul. Am fost scoşi cu forţa de-acolo. Or, ar trebui să avem întreaga responsabilitate a fericirii şi să spunem, răspicat, că *noi* am optat pentru izgonire, întrucît am optat pentru dragoste. Nu Dumnezeu ne-a alungat, ci noi ne-am luat tălpăşiţa. În loc de asta, ne prefacem că nu înţelegem şi vorbim mai departe de „izgonirea“ noastră. Adică, vedeţi dumneavoastră, am fi dorit să rămînem acolo, însă Dumnezeu n-a fost rezonabil. Mă rog, se pare că nu e cu putinţă o claritate desăvîrşită în raporturile noastre cu fericirea… Ca să nu mai spun că, strigîndu-ne cu orgoliu păcatul, Dumnezeu ar fi fost tulburat şi descumpănit. Cum să striveşti un om care se leapădă de inocenţă şi care, în loc să se pocăiască, nu vrea decît să aibă cît mai multe păcate de mărturisit? După un moment de perplexitate, Dumnezeu ar fi înţeles, poate, că nu mai are cum

să înfricoşeze un păcătos liber care cîntă imnuri izgonirii sale din paradis.

„Fericiţi cei săraci cu duhul“, se zice. Ei, nu, stimatele mele doamne şi stimaţii mei domni, eu refuz. Inteligenţa, ştiu şi eu, nu ne poate duce în paradis. Ea ne poate călăuzi cel mult în infern. Dar refuz un paradis care pune asemenea condiţii umilitoare. Să-l dorească alţii, cei plictisiţi de viaţă şi scîrbiţi de ea. Eu nu sunt scîrbit decît de ceea ce a făcut uneori omul din viaţă.

Una dintre cele mai cunoscute diversiuni la care apelează profeţii paradisului este că noi căutăm, de fapt, nu fericirea, ci absolutul. Trec peste faptul că fericirea este astfel bagatelizată, înlocuită cu o vorbă destul de vagă. Cei care ne spun asta mai fac însă o greşeală. Ei uită că nu există decît exilul din absolut. Întrucît numai în copilărie trăim în absolut. Apoi, într-o zi, descoperim valorile relative ale existenţei. Începe exilul. Izgonirea din paradisul copilăriei, izgonirea din absolut. E momentul cînd ne descoperim şi moartea. Atunci începem să vorbim despre absolut, cînd l-am pierdut iremediabil. Cu alte cuvinte, descoperim paradisul copilăriei abia în clipa cînd nu mai avem nici o şansă de a pătrunde în el. Poate de aceea am fost convinşi că nu există decît paradise pierdute. Pentru că, într-un fel, ştim sau bănuim că mîna întinsă spre absolut va încremeni într-o zi în gol.

Dar am adoptat un ton prea grav, de care aş vrea să mă feresc. Nu vreau nici să fiu liric, nici să vă emoţionez. Tot ce urmăresc e să vă arăt că ne lăsăm amăgiţi. Întîi ni se spune: „Căutaţi paradisul“. Şi apoi ni se şopteşte la ureche: „Şi nu disperaţi dacă nu-l veţi găsi, căci paradisurile sunt totdeauna pierdute. Nimeni n-a reuşit pînă acum să se reîntoarcă într-un paradis pierdut“. Într-adevăr, nimeni n-a reuşit, asta zic şi eu. Dar dacă paradisurile sunt iremediabil pierdute, de ce le mai căutăm? Pentru a nu le găsi niciodată? De fapt, paradisul, admiţînd că nu-l visăm în zadar, ar

trebui căutat nu în urma noastră, ci numai în viitor. Şi el ar fi, obligatoriu, un paradis cu oameni vinovaţi.

Asta se vede destul de limpede în cîteva tablouri celebre. Înainte de a mă referi la ele, îngăduiţi-mi o paranteză. După părerea mea, istoria artei o datorăm în bună măsură păcatului. Inocenţa ar fi lăsat muzeele aproape pustii. Şi dacă am exclude dragostea din ele, muzeele s-ar umple de frig.

Şi acum îngăduiţi-mi să lipsesc cîteva clipe. Am lăsat în culise două reproduceri pe care vreau să vi le arăt.

Iată, doamnelor şi domnilor, vă propun să-i priviţi întîi pe Adam şi Eva din cele două panouri celebre ale lui Dürer. Şi mai ales uitaţi-vă la pămîntul pe care merg, dansînd parcă, Adam şi Eva… Pămînt? Nu, iertaţi-mă, m-am grăbit. Adam şi Eva nu merg aici pe un pămînt obişnuit. E un sol lunar, pietros, pe care nu creşte nici un fir de iarbă. Un soi de deşert. Sau chiar un deşert… Dar un paradis într-un deşert? Ce părere aveţi? Ne aşteptam să vedem un parc tropical, luxuriant, unde vegetaţia să fie aliatul şarpelui şi unde e greu să rămîi inocent, şi, cînd colo, ni se arată un pustiu presărat cu pietre, în care vegetaţia a fost exterminată. Dar, ziceţi şi dumneavoastră, cum se poate teme cineva să fie izgonit dintr-un deşert? Nu cumva omul n-a fost izgonit din paradis, ci din singurătate? Şi nu cumva paradisul pierdut nu e decît singurătatea pierdută? O, desigur, nu pretind că Dürer a urmărit să ne sugereze asta, dar nimic nu ne împiedică s-o gîndim noi. Pentru că, într-un deşert nu poţi să speri altceva decît să fii izgonit…

Şi acum uitaţi-vă la paradisul pictat de Rubens împreună cu Jan Bruegel, care arată cu totul altfel, de un mare lux vegetal. Rubens, doamnelor şi domnilor, dă dovadă, aş zice, de o insolenţă cuvioasă. Mărul, şarpele sunt accesorii aproape

inutile la el. Paradisul însuşi, cu vegetaţia lui de o moliciune caldă, a devenit senzual, iar Adam şi Eva sunt, cum să vă spun, atît de „tereştri“ încît e limpede că nu pot renunţa nici la îndrăzneala de a iubi, nici la provocarea de a lăsa să se vadă asta. Ei pot fi expulzaţi nu din paradis, ci din dragostea care îi apropie. Primejdia care pluteşte deasupra lor e riscul de a nu înţelege importanţa faptului că s-au întîlnit.

Iată, deci, că nu sunt eu cel dintîi care are necuviinţa de a păşi fără smerenie în această utopie. Rubens ne invită într-un paradis care a încetat să mai transforme dragostea în interdicţie şi păcat; un paradis în care omul îşi poate face declaraţiile de dragoste fără teama că va plăti pentru ele. Adam şi Eva s-au reîntors acolo nu pentru a-şi renega vina, ci pentru a o aşeza la loc de cinste chiar în peisajul din care au fost izgoniţi.

Înţelepţii strîmbă din nas cînd aud asemenea lucruri. A iubi lumea li se pare prea puţin. A înţelege lumea, iată ce ne trebuie, zic ei. Cine fuge însă de dragoste şi de viaţă, crezînd că astfel va avea timp pentru înţelepciune, nu-şi dă seama că, de fapt, renunţă tocmai la ceea ce căuta. De aceea, eu glorific, doamnelor şi domnilor, omul de după păcat. Omul care s-a lepădat de inocenţa singurătăţii, care şi-a cîştigat libertatea de a iubi; care e dezgustat de tot ce murdăreşte lumea în care trăieşte, dar nu renunţă la convingerea că singura sa bogăţie e păcatul de a iubi ceea ce nu e murdărit şi trebuie apărat. Ştiu astfel că iubirea există, chiar dacă ea e mereu în pericol.

Anumite popoare din Antichitate nu socoteau decît zilele fericite. Şi se citează cazul unui înţelept care în pragul morţii şi-a făcut acest epitaf: „Am străbătut cincizeci şi şase de ani şi am trăit patru“. Eu nu ştiu ce cifră ar trebui să invoc, dar ştiu destul de bine că n-am trăit cu adevărat decît în zilele în care m-am simţit păcătos. Zilele cînd

m-am simţit inocent le-am uitat. Tot ce mai ţin minte sunt păcatele mele.

Mă grăbesc încă o dată să-i liniştesc pe misogini, asigurîndu-i că nu e vorba numai de ei aici. Dacă trebuie să fiu lovit cu pietre, aş merita să fiu lovit cu pietre de toţi cei care îşi deplîng naşterea. Întrucît, cum v-am mai spus, în „dragoste“ eu includ tot ce mă leagă de această lume unde soarele răsare în fiecare dimineaţă în ciuda mizeriilor şi ticăloşiilor pe care trebuie adesea să le scalde cu lumina lui. Şi dacă pentru Dumnezeu nu e nici o deosebire între rai şi o grotă, nu m-aş putea ruga decît în chip sfidător: „Doamne, ajută-ne să păcătuim cît mai mult. Şi nu ne mai flutura prin faţă ispita paradisului. Căci în paradis nu ne-ar aştepta decît o singură descoperire importantă. Dorinţa irepresibilă de a fi izgoniţi. Într-o zi vom căuta prin toţi arborii şarpele care să ne întindă un măr“. Adevărul e că nu vreau să mă număr printre orbii şi surzii care au ochi şi urechi. Sunt vinovat pentru multe, dar nu recunosc vina de a mă fi născut. Destul de devreme am fost anunţat că lumea în care trăim e profund vinovată, dar, treptat, am priceput că tocmai păcatele care murdăresc omul nu sunt ispăşite, cerîndu-ni-se în schimb să expiem un păcat iniţial pe care nu l-am săvîrşit. Aşa că am încetat să mai vorbesc despre păcate în general şi de a le condamna împreună. Există abjecţia de a te comporta ca o fiară şi există păcatul de a iubi ca un om. Iar eu detest abjecţia şi înţeleg păcatul.

Cîndva, am fost şi eu în marginea unui deşert. Am înţeles atunci că nimic nu se poate clădi pe nisipul care a curs din clepsidră. Toate păcatele pe care nu le-am săvîrşit sunt elanuri ratate şi dacă trebuie să mă mustru pentru ceva, în primul rînd trebuie să mă mustru pentru că destule prejudecăţi m-au împiedicat să beau cînd mi-a fost sete, să muşc dintr-un fruct cînd mi-a fost foame, să fac mărturisiri cînd am iubit. Şi ce virtute e aceea de a

spune „nu“? Ce înţelepciune e aceea de a porunci inimii să tacă? Dacă n-am fost destul de fericit cît am visat este pentru că n-am avut curajul sau n-am ştiut să fiu destul de păcătos. N-am crezut în pustnici niciodată şi nici nu i-am admirat, dar ceva din ipocrizia grotelor m-a influenţat fără să-mi dau seama. Mi-am zis că e o obrăznicie prea mare să-mi strig setea şi că, pentru a fi acceptabilă, o dragoste trebuie să fie discretă. Ah, doamnele mele şi domnii mei, acum ştiu că discreţia nu e uneori decît un pretext pentru pasiunile care n-au destulă putere ca să fie scandaloase. Cînd cineva nu e în stare să ardă, invocă virtutea ca să ascundă adevărul. Dar aceştia nu vor putea iubi niciodată marea ca pe o femeie. Ei nu vor avea neruşinarea de a iubi ce se află la poalele Golgotei şi nu vor înţelege de ce a zis Baudelaire că iubirea rîde şi de infern şi de cer. Eu nu le semăn şi de aceea vorbesc despre lumea aceasta, trist că o voi părăsi într-o zi fără să fi iubit-o de ajuns. Nu e destul, oare, că o anume oră ne va omorî? De ce-ar trebui să ne grăbim cu o renunţare care oricum ne va fi impusă? Mie, vă mărturisesc, îmi e la fel de greu să mă tăvălesc în noroi sau să urc spre o minciună frumoasă.

Doamnelor şi domnilor,

Un singur lucru ar mai trebui să vă spun, pentru că, probabil, aţi rămas totuşi cu o nedumerire în privinţa motivelor care m-au împins să fac această critică a paradisului. Eu am trăit unele întîmplări în care m-am lovit de infern. Ştiu, aşadar, că e mult mai simplu să rîzi în gura mare de un paradis fictiv decît să judeci în tăcere un infern trăit. Dar nu-mi luaţi în nume de rău această mică laşitate. Dragostea mea de viaţă e într-adevăr dureroasă, chiar dacă am ales calea cea mai comodă pentru a o mărturisi. Cînd tac…

Iertaţi-mă. Mi s-a făcut frig.

Comentarii la războiul troian

Conferinţa unui semibarbar

Doamnelor şi domnilor,

Daţi-mi voie să mă prezint. Sunt un semibarbar. Şi pentru că nu înţelegeţi, poate, ce e un semibarbar, vă explic. Mă număr printre cei pe care grecii antici i-au îmblînzit şi i-au îmbolnăvit cu vorbăria lor despre frumuseţe, dar nu mi-am pierdut într-atît capul încît să nu văd ce se întîmplă cu mine. Am căzut prizonier în războiul troian, dar nu m-am predat cu totul nici pînă în ziua de azi. M-am îmbolnăvit de frumuseţe, dar n-am uitat urîtul. Încă mai am nostalgia lui. Şi, uneori, fără voia mea duc mîna la şold unde îmi purtam cîndva spada. Dar degeaba. Spada mea nu se mai află acolo de mult şi pe urmă chiar dacă aş avea-o tot nu mi-ar folosi la nimic. Secolele lungi de robie petrecute prin muzee m-au vlăguit. Nu mai sunt bun decît să ţin conferinţe despre războiul troian şi despre şmecheriile grecilor antici care ne-au făcut să suferim de o boală ciudată ce a produs victime şi printre hoţi.

Îl mai ţineţi minte pe lordul Elgin? Acum mai bine de un secol şi jumătate, el a luat tot ce se putea fura de pe Acropole şi a dus în Anglia. Dar naivul lord Elgin nu şi-a dat seama că marmura sculptată pe care o duceau corăbiile era un cal troian pe care, orbi ca şi troienii, englezii l-au aşezat cu mare cinste la British Museum. De-atunci, cine vede aceste sculpturi e pierdut. Apar în el simptomele bolii.

Da, scumpii mei auditori, Parthenonul este templul fatal al spiritului european. În zadar s-au străduit creştinii să-l transforme în bazilică, în

zadar s-au chinuit turcii să-l transforme în moschee şi în pulberărie, în zadar au tras veneţienii cu tunul asupra lui, în zadar a fost dărîmat şi jefuit, lăsat să devină cuibar de şerpi. Toate astea n-au folosit la nimic. Parthenonul n-a încetat să umple lumea cu victime ale frumuseţii. După cum, în zadar s-au străduit atîţia s-o ponegrească pe Afrodita, lăsîndu-ne să înţelegem că zeiţa frumuseţii a fost o tîrfă care a transformat cerul în bordel şi a coborît apoi pe pămînt. Şi că nu întîmplător, la Corint, preotesele Afroditei se ofereau tuturor trecătorilor pentru bani cu care să fie ridicat templul. Cum ştiţi, această tîrfă divină i-a luat minţile bietului Paris, silindu-l să-i dea mărul şi provocînd pe urmă un război de care lumea n-avea nevoie. Zece ani să se bată două armate, nu e o glumă. Şi pentru ce? Pentru un adulter?

În treacăt fie spus, numai troienii ştiau că frumuseţea nu poate fi cucerită cu forţa. Pentru că, trebuie să recunoaşteţi, între Menelau şi Paris exista o deosebire esenţială. Paris n-avea nevoie de o armată ca să oblige frumoasa cauză a războiului troian să se culce în acelaşi pat cu el. Dar să las asta. E mai important să vă atrag atenţia că grecii au fost mari şmecheri. Ei au profitat de răpirea Elenei ca să declare război Troiei. Toată lumea a zis după aceea că ei n-au suportat să trăiască fără Frumuseţe. Că nu sunt multe popoare care ar fi fost în stare să echipeze corăbii, să-şi trimită şi bărbaţii şi zeii şi poeţii pe cîmpul de luptă ca să aducă înapoi o femeie frumoasă şi infidelă. Şi că războiul troian ar fi fost de ajuns ca să-i definească pe greci, întrucît a fost singurul război purtat pentru cauza frumuseţii. Înţelegeţi, sper, tîlcul acestor pretenţii. Ni se sugerează nici mai mult, nici mai puţin că estetica nu s-a născut în biblioteci, ci pe cîmpul de luptă.

Adică la Troia. Vă daţi seama cît de şireţi au fost grecii? Ei au urmat exemplul lui Ulise. Au

făcut chiar din povestea războiului purtat împotriva Troiei un cal troian pe care l-au împins în Europa. Fără să observăm, cultura lor ne-a cucerit. Cînd am înţeles asta, pentru unii dintre noi era prea tîrziu. Nu mai puteam trăi fără s-o admirăm pe neruşinata cu trup de zeiţă care stă pe soclu, la Luvru, cu mîinile retezate după ce s-a îmbrăţişat cu toţi. Aţi văzut-o? Chiar aşa, cu mîinile retezate, ea tot zîmbeşte. Ca şi cum n-ar exista pe lume nici pudoare, nici reguli. Un adevărat scandal. Şi dacă ar fi singurul… În Evul Mediu, statuile acestea au fost acoperite de pămînt. Li s-a pus ţărînă în gură, li s-au astupat ochii cu iarbă. În zadar. Ele n-au putrezit. N-au amuţit. N-au orbit. Cînd au fost dezgropate, după o mie de ani, zîmbeau ca şi cum abia se întorseseră de la Troia. Ziceţi şi dumneavoastră, nu e o viclenie genială şi impertinentă să cucereşti lumea printr-un surîs?

Şi cine sunt cei care au reuşit asta? Scuzaţi-mă, dumneavoastră aţi fost vreodată la Micene unde se află ruinele palatului din care Agamemnon a plecat la Troia? Eu am fost şi pot să vă spun cum arată. Şi vă jur că nu născocesc nimic. Ei bine, nici vorbă de estetică. Aheii ăştia erau nişte bădărani.

Am sosit aşa cam pe la vremea amiezii. Eram cu capul plin de poveştile ştiute de la Homer şi Eschil cînd m-am pomenit pe o colină copleşită de pietre; ruinele unui palat care trebuie să fi semănat cu un cuib de piraţi, din care au rămas ziduri grosolane, pustiite acum de soare, şi, într-o margine, nişte morminte care seamănă cu muşuroaiele de termite. Pe frontonul faimoasei Porţi a Leilor, doi lei sculptaţi în piatră aşteaptă parcă noaptea ca să sară unul asupra celuilalt. Şi aveţi răbdare, surpriza abia acum urmează. Aflaţi că, pe toată colina, maci nenumăraţi stropeau pietrele cu pete de sînge şi că printre pietre foiau vipere, de care trebuia să mă feresc mereu. Nici un regizor n-ar fi putut născoci un decor mai potrivit pentru atmosfera *Orestiei*,

încărcată de suspiciuni şi comploturi, decît aceste ruine amestecate cu maci însîngeraţi şi vipere. Ruine în care nu se vede nici un semn că Agamemnon şi Menelau ar fi gîndit ca Praxitele şi Fidias. Pietrele sunt neşlefuite, iar muchiile lor sticlesc ca un tăiş de secure.

Nu se poate să fi fost chiar aşa, veţi zice dumneavoastră. Ceva s-a pierdut, probabil. Şi vă înţeleg. Eu însumi mi-am zis acelaşi lucru, pentru că nu-mi pot lămuri de unde a ieşit toată istoria cu frumuseţea. A, era să uit. Leii sculptaţi de care v-am vorbit sunt decapitaţi.

Ei, vă place? Iată cine a pus bazele esteticii sub zidurile Troiei. Credeţi-mă, povestea Troiei nu e decît cea mai genială dintre escrocheriile grecilor antici. O lume întreagă stă de-atunci cu gura căscată şi ascultă, fermecată de isprăvile lui Ahile şi Ulise. Recunoaşteţi că şi dumneavoastră vi s-a împuiat capul în copilărie cu aceste legende. Şi, după ce le auzi ani la rînd, nu te mai miri cînd, mai tîrziu, ţi se spune că într-o cetate greacă locuitorii alegeau ca preot în templul lui Zeus pe cel mai frumos tînăr, că Platon punea între cele patru mari însuşiri pe care un atenian trebuia să le aibă în primul rînd frumuseţea sau că la un proces, apărătorul, nemaiavînd alte argumente, s-a adresat judecătorilor: „Uitaţi-vă ce sîni frumoşi are clienta mea“.

Dar, veţi zice, nu vedem ce rău e în faptul că unii ţin să urce pe Acropole şi chiar să plîngă acolo. Îi priveşte. De abia nu-i încurcă pe cei neatinşi de boală, care între timp îşi văd de interesele lor. Şi pe cine deranjează, mă veţi întreba, o frumuseţe care te însoţeşte în muzee pînă la uşă, lăsîndu-te să cobori singur în stradă? Estetica, îmi spunea cineva într-o zi, este o capcană. Te retragi în ea să te odihneşti, să te bucuri ori să uiţi şi te pomeneşti că, avînd frumuseţea, nu mai ceri să ai şi dreptate. Renunţi la dreptate şi te consolezi cu frumuseţea. Alţii sunt

şi mai vehemenţi. Zic că estetica poate deveni os de ros, cînd te ajută să fii fericit chiar într-o lume nedreaptă în care ţi se lasă frumuseţea pentru ca alţii să-şi păstreze privilegiile. Şi că ea riscă să ajute răul, făcîndu-l suportabil. Dar vine cîte unul din cei ce şi-au pierdut cu totul vigoarea barbariei şi, privindu-te cu ochii mistuiţi de boală, îţi declară pe un ton categoric, care te tulbură: „Capcană, compromis, e adevărat. Cu aceasta, însă, eu am terminat obiecţiile mele împotriva esteticii. Nu vreau s-o învinuiesc mai mult decît merită. Pentru că n-aş putea să accept în acelaşi timp nedreptatea şi urîtul. Şi nu cred că ar fi normal ca un om care trebuie să suporte o servitute să se revolte din pricina aceasta împotriva esteticii. La urma urmei, nu ea e de vină pentru ce se întîmplă rău în lume“… Vedeţi, aşadar, unde e buba? Boala aceasta curioasă şi aparent neprimejdioasă nu se mulţumeşte să despartă frumosul de urît. În cele din urmă, barbarii s-ar fi împăcat cu asta, lăsînd bolnavilor muzeele şi păstrînd pentru ei strada. Numai că, în formele mai grave, cei bolnavi ajung să pretindă că nu doar frumuseţea se opune noroiului, ci şi dreptatea. Şi că tot ce degradează omul îl urîţeşte în acelaşi timp.

De fapt, vreau să vă previn că războiul Troiei continuă. Nu s-a terminat. Şi că *noi* suntem Troia. În fiecare muzeu în care pătrundem suntem făcuţi prizonieri. Umbrele grecilor antici ne aşteaptă acolo cu statuile lor frumoase care ne aruncă în robie. Şi după aceea, gata. Odată îmbolnăviţi, ne trăim boala. Nu mai putem privi urîtul fără să ne crispăm. Şi ca să vă daţi seama de ravagiile bolii, n-aveţi decît să vă reamintiţi întîmplarea pusă pe seama lui Goethe care, la trei ani, jucîndu-se cu alţi copii, ar fi început să plîngă, se zice, deoarece văzuse un copil urît.

Au existat, e adevărat, profeţi care au încercat să ne mîntuiască. Dar n-au reuşit. Au existat şi cîteva puciuri în istoria artei. Degeaba. Au eşuat şi ele.

Dictatura frumuseţii a rezistat. Cel mai mult am sperat cînd domnul Manet a pictat-o pe urîta *Olympia.* Atunci, am crezut că în sfîrşit, după atîtea veacuri, domnia Afroditei va fi definitiv doborîtă. Voci revoltate au insultat-o pe *Olympia*, zicînd că această femeie plăpîndă, cu trupul rigid şi capul pustiu, n-are ce căuta în artă; că pe bulevard ea n-ar fi primit nici trei franci, iar în tabloul lui Manet, unde stă sub privirile fosforescente ale unei pisici negre, stîrneşte compasiune. Poliţia a păzit-o ca să nu fie linşată de publicul înfuriat împotriva picturii domnului Manet, însă, de fapt, aici a fost o greşeală. În loc să li se explice celor bolnavi de frumuseţe care era boala lor şi că exista o şansă ca Afrodita să fie detronată, a intervenit poliţia. Şi sigur că nu e plăcut ca poliţia să apere un tablou împotriva publicului. Asta a făcut impresie proastă, iar Afrodita a rămas pe tronul ei, surîzînd ironic. Parcă ar vrea să insinueze că oamenii nu se pot lipsi de frumos fără să fie dezgustaţi de izbînda lor cînd reuşesc.

Uneori, vă spun drept, aproape nu mai sper că *Venus din Milo* va fi coborîtă într-o zi în pivniţele Luvrului. Prea am sperat de multe ori în zadar. Aşa s-a întîmplat în Evul Mediu cînd coloanele de marmură erau arse ca să se obţină var. Sau mai tîrziu cînd… mai ţineţi minte? Arheologii puneau pază, apărînd locurile unde săpau. Cu toate acestea, mii de statui au fost transformate în cioburi… Dar au mai rămas. N-au dispărut toate. Şi au rămas, pe lîngă statui, şi ruinele. Or, chiar ruinele se luptă în acest război al Troiei. Zeii de marmură de pe Acropole comandă lupta, iar ruinele ne atacă, ameninţînd să ne subjuge, să ne arunce în captivitate pe toţi.

Din fericire, doamnelor şi domnilor, încă mai există barbari adevăraţi, incoruptibili, care scuipă pe ideea de frumuseţe. Existenţa Parthenonului nu-i interesează, iar statuile greceşti îi lasă indiferenţi.

Aceşti barbari adevăraţi şi-au păstrat intactă credinţa lor în urît. Nu şi-au plecat urechea spre cei care şoptesc că victoria împotriva frumuseţii nu poate fi decît o victorie tristă şi provizorie. Dar vreau să vă fac o mărturisire neplăcută pentru mine. De secole tînjesc să recapăt brutalitatea şi pustiul lor, şi nu izbutesc. Boala asta, de care sufăr, te sleieşte de puteri. Şi ca mine, mai sunt alţii. Sau chiar mai rău, unii au uitat cu totul de frumoasele timpuri ale barbariei… Vai, nu ştiu dacă mai putem spera să vină o zi în care să nu mai fie semibarbari ca mine şi cu atît mai puţin nebarbari. Cînd nimeni n-ar avea nevoie de nici o justificare ca să deteste frumuseţea şi toţi ar fi superiori barbarilor care au cucerit Roma. Pentru că, trebuie să vă spun, vizigoţii lui Alaric nu erau barbari curaţi. Erau şi ei atinşi de boală, nu erau perfect sănătoşi. Dovadă că s-au temut de prestigiul Romei mai mult decît de centuriile ei şi că au lăsat atîtea monumente la Roma în picioare. N-au mai avut putere să le şteargă de pe faţa pămîntului. Erau, vă spun, atinşi de molima pe care grecii au răspîndit-o în Europa. Molima frumuseţii care, iată, bîntuie chiar de mii de ani şi tot nu s-a găsit încă un leac radical împotriva ei. Nici crimele, nici sîrma ghimpată, nici închisorile, nici războaiele, nici dispreţul împotriva culturii n-au reuşit să curme din rădăcină acest flagel. Frumuseţea n-a fost învinsă decît parţial şi vremelnic. De fiecare dată, cînd părea eradicată, molima reizbucnea. Ca un incendiu. Ca o insomnie pentru toţi barbarii care trebuiau să ia lupta de la capăt.

Şi cu toate că barbarii, necontaminaţi încă, îşi dau toată silinţa, îmi dau seama că e din ce în ce mai grea această luptă. Dacă şi ruinele se înrolează în ea, vă imaginaţi… Şi miturile ne pîndesc, toate, din umbră. Aşa că oricît proliferează urîtul în lume, lucrurile sunt încurcate de nostalgia frumosului. Cine nu-l are îl visează. Şi, poate, cei care-l visează sunt chiar mai periculoşi decît cei

care-l au. Cei care au frumosul mai aţipesc din cînd în cînd. Dar cei care-l visează cu ochii deschişi, ei bine, aceştia sunt cei mai înrăiţi şi cei mai primejdioşi. Imaginaţi-vă, unii sunt chiar dispuşi să moară pentru boala lor, ori să înfrunte prigoana şi închisorile. Sunt turbaţi ai frumuseţii, intratabili şi de needucat. Nebuni de legat, nu alta. Degeaba le vorbeşti. Nu aud nimic din ce spui. Stau pierduţi în reveriile lor şi visează Parthenonul. Tu le spui că omul nu e creat numai din lut, ci şi din noroi, şi uneori mai mult din noroi, le vorbeşti despre tăria de a dispreţui frumosul şi de a căuta fericirea în răul pe care-l faci altora, în voluptatea de a strivi… Şi nimic. Ei nu te ascultă. Surîd şi privesc peste tine. Surîd ca statuile grecilor. Sau îţi răspund în doi peri: „Trăiască grecii şi rîsul lor“. Cum să te descurci cu ăştia? Spinoasă problemă… Pentru că, înţelegeţi şi dumneavoastră cred, nu e de ajuns ca urîtul să existe. Un barbar nu se poate mulţumi cu atît. Trebuie ca molima care pune în pericol urîtul să fie strunită şi dacă se poate chiar eradicată. De altfel, de aceea am şi venit în faţa dumneavoastră să ţin această conferinţă. N-ar fi bine să renunţăm noi înşine cu atîta uşurinţă la ceea ce boala încă nu ne-a luat, lăsîndu-ne amăgiţi de stratagema grecilor antici care îşi asmut şi azi asupra noastră haitele lor de marmură.

Destul că au făcut troienii o gafă de neiertat deschizînd porţile cetăţii în calea calului de lemn. Ea trebuie să fie repetată în vecii vecilor? Ca semibarbar, nu pot sta cu braţele încrucişate. Trebuie să-mi împlinesc datoria faţă de cei din rîndurile cărora boala m-a izgonit. Vă îndemn, prin urmare, să închideţi ochii cînd vedeţi ceva frumos, să-i îmbrînciţi şi să-i daţi la o parte pe cei care vă tot spun legendele grecilor. Îngropaţi, cînd nu vă zăresc paznicii, orice bucată de marmură puteţi. Dacă fiecare ar îngropa măcar un ciob de marmură, am reuşi, poate, să scăpăm de aceste

ruine care ne spionează mereu şi ne înnebunesc cu surîsul lor, nelăsînd barbaria să-şi vadă de treabă şi împiedicîndu-i pe semibarbari să-şi vîre capul în nisip cînd boala îi chinuie prea rău.

Dar eu însumi, doamnelor şi domnilor, sunt într-o situaţie disperată. Şi mi-e ruşine că v-o spun, dar trebuie să plec. E ora cînd se deschid muzeele, şi blestemul meu mă împinge totdeauna la ora aceasta să dau tîrcoale.

Poate că azi voi reuşi să nu intru.

Bietul Oedip

Conferinţa unui vagabond

Doamnelor şi domnilor,

Azi-noapte, în vis, am auzit din nou strigătul mut al nopţii antice. S-a întîmplat pe drumul dintre Teba şi Delfi, unde e cît se poate de limpede că nici azi Christos n-a cucerit Grecia. Pe drumul acesta zeii vechi mai umblă şi acum fără să se teamă. Numai porumbeii sălbateci care zburau peste tufişuri speriau uneori fantoma lui Pan, care începea să alerge cu picioarele sale de ţap pînă ce se dumirea că nu-l urmărea nimeni. Cîte un ţipăt de raţă sălbatecă mă făcea şi pe mine să tresar. Apoi, cam în dreptul Heliconului, unde locuiau altădată muzele, noaptea a căzut dintr-odată, ca blestemul pe capul lui Oedip, şi vîntul a început să aducă şoapte încîlcite de la Delfi.

În general, eu merg liniştit. Numai pe la răspîntii mi se face frică. Îmi aduc aminte de toate răspîntiile pe la care am trecut şi mă îngrozesc la gîndul că la una din ele n-am ales bine. Dar azi-noapte, din pricina munţilor sumbri şi a tăcerii care înnegrea văile umede, uitasem cu totul de crîngurile de laur şi mirt prin care trecusem şi nu mă gîndeam decît la răspîntia unde Oedip l-ar fi întîlnit pe tatăl său Laios, fără să-l recunoască, şi, dintr-o ceartă, l-ar fi omorît, cum prezisese oracolul. Uneori, aveam chiar senzaţia că Oedip mergea în spatele meu. O dată chiar am întors capul. Nu era nimeni. Şi am zorit paşii.

Mi-a trecut prin minte că viaţa însăşi e ca un drum şi că răspîntiile seamănă cumva între ele. Toate ne pun în încurcătură şi ne constrîng să alegem. După ce ne-am hotărît, mergem mai

liniştiţi. Şi aşa toată viaţa. Cînd vom muri, cineva ne va săpa un mormînt în marginea drumului sau ne va arunca pur şi simplu într-un tufiş de mărăcini şi va porni mai departe. Fiecare la rîndul său va avea acelaşi sfîrşit. Sunt mereu alte morminte pe marginea drumului şi mereu alţi drumeţi. Ei îmbătrînesc pe drum şi vine o zi în care îl părăsesc. Dar drumul nu simte asta. Iar drumeţii reacţionează diferit cînd văd pe unul căzînd. Cei mai apropiaţi plîng, suferă, apoi îşi continuă la rîndul lor drumul. Ceilalţi tresar o clipă: a murit cineva. De fapt, se gîndesc la ei. Îşi aduc aminte că nu vor merge nici ei la nesfîrşit. Într-o zi… Dar alungă imediat acest gînd. Ce rost are? Toţi ştim că drumul este infinit şi că nu ne e dat să mergem pe el decît un timp limitat. Măcar să nu ne mai gîndim tot timpul la asta. Şi să ne ierte cei care rămîn în urmă, în pămînt, pe marginea drumului. N-avem altă soluţie decît ingratitudinea. Aşa au fost rînduite toate. Nu noi am descoperit moartea.

Dar nu pentru a vă vorbi despre asta m-am prezentat în faţa dumneavoastră, ci pentru a vă spune părerea mea despre Oedip. Ca vagabond, am dreptul să mă pronunţ despre alt vagabond, chiar dacă, înainte de a rătăci pe drumuri, el a fost rege la Teba. Şi vă mărturisesc că nu sunt lipsit nici de milă, nici de înţelegere. Numai că mila şi înţelegerea au şi ele limite. La drept vorbind, n-a exagerat oare Oedip? Ce părere aveţi? Sunt atîţia care au ucis şi nici unul n-a procedat ca el. Unii i-au mituit pe cei care ştiau sau i-au ucis şi pe ei. Au găsit o metodă ca să-i silească să uite pe cei care nu vroiau să uite. Sau cel puţin să-şi ţină gura. Altora nu le-a păsat. Le-a fost de ajuns să se încrunte pentru ca toţi cei din jur să priceapă ce era de priceput, că regii Tebei nu sunt vinovaţi niciodată cîtă vreme se află pe tron. Tronul le asigură o inocenţă absolută pe care nici zeii n-o pot pune în cumpănă. În loc de asta, Oedip s-a apucat să bată toba prin toată cetatea despre crima

sa. Toată ziua nu mai vorbea decît despre asta, învinuindu-se singur cînd nimeni n-ar fi îndrăznit s-o facă. Şi parcă le repeta celorlalţi: „Ei, ce mai aşteptaţi, alungaţi-mă, siliţi-mă să-mi scot ochii şi pe urmă îmbrînciţi-mă pe poarta cetăţii ca să-mi ispăşesc vina. Nu vă fie frică. În spatele tronului nu e nimeni care să vă taie capul. Remuşcările mele nu sunt o farsă, sunt adevărate. Nu, nu vă speriaţi. Poate unii îşi închipuie că procedez aşa numai ca să-mi descopăr duşmanii. Ei ştiu că toţi regii au fost învinuiţi numai după moarte, în vreme ce în timpul vieţii au fost asemănaţi cu zeii. Dar, iată, există şi un rege care vrea să fie vinovat în timpul vieţii. Poate că astfel va fi iertat după moarte“. Pînă la urmă, curtenii au înţeles că Oedip încetase de a mai fi un adevărat rege din moment ce-şi recunoştea vina. Ba, risca să-i pună în pericol şi pe alţii. Dacă fiecare nespălat din cetate ar fi început să creadă că stăpînii Tebei pot fi judecaţi ca orice muritor? Pe toţi zeii, aşa ceva ar fi fost cu neputinţă de acceptat.

Cred că nimeni dintre dumneavoastră nu se îndoieşte de faptul că Oedip putea rămîne liniştit pe tronul Tebei, dacă ar fi înţeles că o mantie de rege e destul de încăpătoare pentru a acoperi oricîte fărădelegi. Avea în mînă toate mijloacele ca să înăbuşe vocea cîrtitoare a lui Tiresias. Şi chiar să găsească pe cineva pe care să-l declare vinovat pentru moartea tatălui său şi apoi să-l condamne la moarte. Dar Oedip vroia să fie prins vinovatul adevărat deoarece îi intrase în cap că ideile există nu pentru a ne juca cu ele cum vrem. El vroia să facă lumină prin anchetă şi să le arate tuturor că trăim într-o lume în care numai vinovaţii ispăşesc.

Sărmanul Oedip. După tragedia lui, vinovaţii n-au avut mai multe insomnii decît înainte. Regii Tebei au rămas pe tronurile lor, preferînd să acuze pe alţii, să găsească nişte vinovaţi şi să-i condamne. Ei nu s-au încurcat în scrupule inutile, fiind convinşi că tronul este un lucru infinit mai

important decît adevărul. Şi, uneori, au reuşit chiar o performanţă de abilitate, să-şi facă victimele să culeagă pentru ei frunze de laur. Aceşti regi ai Tebei l-au socotit, probabil, pe Oedip nebun sau exaltat. Ce-i trebuia să se îmbrace în zdrenţe cînd avea mantia de rege? De ce şi-a crăpat ochii cînd putea să-l arunce în lanţuri pe Tiresias şi pe oricine ar mai fi îndrăznit să bîrfească? Nimic mai simplu pentru un rege decît să aibă dreptate. Din moment ce deţine coroana, se înţelege că dreptatea este de partea sa şi că vinovaţii trebuie căutaţi la bucătărie sau în camera slugilor. Cum n-a priceput Oedip un lucru atît de simplu? A făcut ceea ce numai un exaltat fără minte putea să facă. Un adevărat rege nu se poartă aşa. El n-are voie să plece capul cîtă vreme îl poate tăia pe al altora. Atunci de ce să se plîngă? Să vagabondeze în zdrenţe dacă i-a plăcut asta, dar să nu învinuiască zeii. Stăpînii Olimpului i-au dat titlul de rege. El singur e vinovat că n-a ştiut cum să-l folosească. Şi dacă trebuie judecat, atunci Oedip trebuie judecat nu pentru uciderea tatălui său, ci pentru că a dat un exemplu primejdios. A fost primul rege vinovat care a hotărît să ispăşească.

Dar de ce am zis eu „sărmanul“? În cazul acesta, un vinovat a stricat armonia ipocriziei, ceea ce a deschis o rană în liniştea celorlalţi. Căci toţi avem o vină mai mare sau mai mică. Aici nu e decît o chestiune de proporţii. Şi, pe toţi zeii, ce înţelepciune e aceea de a da cu piciorul unui tron pentru a deveni un vagabond orb?

Noroc că în toată povestea asta cineva a avut ideea să amestece destinul. O idee absolut genială şi salvatoare. Altfel, cine ştie cît rău ar fi făcut acest vagabond scandalos. Dar, din moment ce el este victima destinului, putem răsufla uşuraţi. Şi putem zice din nou: „Bietul Oedip“.

Discurs imaginar al lui Socrate după ce a fost condamnat

Nu vă speriaţi, nu mai am de gînd să mă apăr. Dar renunţ nu pentru că m-aş teme, ci pentru că mi se pare zadarnic. Am crezut că se poate discuta în acest proces. Am crezut că poate exista dialog. M-am înşelat. Voi nu acceptaţi decît monologul. Cine a stîrnit această ură şi cum a pornit ea nu înţeleg şi zeii îmi sunt martori că nu mai vreau să înţeleg. Ce utilitate mai poate avea un adevăr pe care voi, oricum, nu-l recunoaşteţi?

Aş vrea să vă spun altceva înainte de a ne despărţi. Şi mă adresez acum acuzatorilor mei.

Mai întîi, aflaţi că sunteţi la fel de singuri ca mine, dar mai demni de milă ca mine, deoarece sunteţi singuri în haită. Întrucît orice om care nu cunoaşte decît monologul e un om singur. Numai prin dialog putem scăpa de singurătate, or voi sunteţi prea orbi şi prea turbaţi ca să-l mai puteţi accepta. Voi nu mai sunteţi în stare decît să strigaţi împreună o orbire care vă face singuri. Tristă soartă vă pregătiţi.

Apoi, vă lăudaţi că iubiţi Atena? Îmi repugnă metoda voastră de a-i învinui pe alţii că n-o iubesc, de aceea nu voi spune că minţiţi. Dar dacă iubiţi Atena, o iubiţi urît. O iubiţi tîrînd această dragoste în noroi, amestecînd-o cu ură, cu denunţuri şi învinuiri născocite. Eu aş putea dovedi oricînd sentimentele mele faţă de Atena, dar mi se pare că a mă lăuda cu ceea ce iubesc e nedemn. Prefer să tac.

Tac întrucît ştiu că e inutil să discuţi cu cei condamnaţi de propria lor ură la monolog. Şi rog zeii să mă ajute să înfrunt mila ce mi-o inspiraţi,

aşteptînd otrava pe care mi-o veţi trimite la închisoare.

Două discursuri imaginare ale lui Nero

Primul discurs

Puteam să vă ucid pe toţi fără nici o explicaţie. Nici măcar n-aş avea nevoie să zic: „Omorîţi-i!“. Ar fi de ajuns să arăt cu degetul pe cei care urmează să fie înjunghiaţi. Dar am vrut să fac ceva pentru voi şi de aceea renunţ de bunăvoie la privilegiul zeilor de a fi muţi, ca să vă spun de ce vă omor.

Ei bine, vă dau o şansă rară. Aceea de a muri nevinovaţi. În felul acesta, vă feresc de primejdia de a greşi. Dacă v-aş lăsa în viaţă, cine ştie ce vini grave ar apăsa la sfîrşit pe capetele voastre. Nu e mai bine să vă scap? Ar trebui chiar să-mi mulţumiţi pentru că vă dau această şansă, dar m-am învăţat cu nerecunoştinţa.

Şi pe urmă chiar faptul că vă socotiţi nevinovaţi arată că purtaţi în voi sămînţa răului, că gîndiţi. Or, gîndind, nu mă veţi considera niciodată un zeu adevărat, chiar dacă vă veţi pleca în faţa mea şi-mi veţi aduce, ca şi alţii, ofrande. Veţi recunoaşte doar de teamă că sunt zeu. Şi, într-o zi, aţi putea deveni judecătorii mei. Trebuie să fiu, prin urmare, prevăzător, să vă ucid eu, înainte de a mă putea judeca voi, să-i înlătur pe toţi cei care, într-o zi, m-ar putea judeca. Nu e firesc să mă apăr? Voi fi în siguranţă abia atunci cînd tribunalul în care aş putea fi tîrît va fi gol.

De fapt, asta fac de cînd am reuşit să-l înlătur pe Britannicus de la tronul lui Claudiu, dar voi n-aţi priceput. Îi caut pe cei care mai gîndesc. Cu cît ucid mai mulţi, cu atît scade numărul celor care m-ar putea judeca. Vreau să-mi ucid judecătorii acum, cîtă vreme se află în puterea mea. Mai

tîrziu, dacă aş fi tîrît în faţa lor, ar trebui să plec capul sau să-mi deschid venele ca Seneca. Ei, nu. Nu sunt dispus la una ca asta. Ce fel de zeu aş mai fi eu atunci? N-am devenit zeu pentru a mă retrage în Olimp. Am rămas pe pămînt, să domnesc peste muritori şi chiar să-i ajut să moară mai repede.

Ca să nu mai spun că nu mi-a plăcut nici altceva. Cei care gîndesc îşi îngăduie să judece ei înşişi ce e bine şi ce e rău, or, asta numai destinul şi cu mine ştim. De ce v-aţi amestecat în lucruri care nu sunt de nasul vostru? Voi singuri m-aţi silit să vă dau pe mîna gărzii pretoriene. Şi o fac fără remuşcări pentru că, declarîndu-mă zeu, m-am scutit de probleme de conştiinţă. Zeii ucid fără să fie datori să-şi motiveze crimele. Asta e treaba celor care scapă neomorîţi.

Văd pe chipurile voastre că nu pricepeţi. Se pare că acesta a fost destinul meu, să fiu un geniu neînţeles… Ce, parcă atunci cînd am dat foc Romei m-aţi înţeles? Dimpotrivă, m-aţi învinuit că sunt un incendiator. Fireşte, în şoaptă, căci n-aţi avut curaj s-o faceţi pe faţă. Voi aţi văzut în acel incendiu doar un incendiu. Asta înseamnă să n-ai suflet de artist: să urli de teamă, în loc să urli de emoţie. V-aţi temut pentru casele voastre, în loc să înmărmuriţi privind spectacolul acelui incendiu grandios… Sau am auzit că mi se pune în cîrcă furtul a cinci sute de statui de la Delfi. Nesimţitori ce sunteţi! N-aţi priceput că am luat statuile din dragoste pentru artă? Nu suportam să le ştiu atît de departe de mine, vroiam să le pot mîngîia cu privirea.

Grecii m-au proclamat învingător cînd am sosit ultimul la cursele sportive de la Olimpia, drept care i-am scutit de tributul datorat Romei, dar nici ei nu mi-au preţuit cum se cuvine talentul. Am auzit că ferecau porţile la concertele mele, ceea ce nu era un semn de admiraţie pentru arta mea. Ce să mă mai mir de voi? Voi m-aţi bîrfit zicînd că nu e de rangul unui împărat să apară ca gladiator în

arenă ori să cînte pe scenele teatrelor… De ce plecaţi capetele în pămînt? Credeaţi că nu ştiu? Un zeu ştie tot, ticăloşilor. Vede tot. Şi cînd vă scăldaţi şi cînd vă luaţi nevestele în braţe. Aşa că nu vă prefaceţi. Tot veţi muri.

Fiecare om moare, de fapt, într-o zi. Aşa vrea destinul. Dar hotărînd eu, Nero, ziua morţii cuiva, iau din mîna destinului acest drept. Căci, să fiu sincer cu voi, m-am săturat să împart puterea cu Destinul. Nu mai sunt dispus să am doar jumătate de putere. Fiecare crimă a mea e, în realitate, o frunză smulsă din cununa de lauri a destinului. Cunună pe care vreau s-o jumulesc toată, pentru că atunci voi fi mai mult decît un zeu.

Am suportat şi concurenţa destinului şi concurenţa ciumei. Acum nu mai suport nimic. Vreau să hotărăsc numai eu cine moare şi cînd moare. Oare eu sunt mai prejos decît ciuma?

În genunchi, nemernicilor! Şi rugaţi-vă, înainte de a muri, cum vă rugaţi în faţa ciumei.

Al doilea discurs

Vasăzică, am ajuns ţinta pumnalelor voastre. Şi dacă nu mă grăbesc să mă omor, mă veţi înjunghia voi. Ca pe o oaie, nu ca pe un zeu.

Dar mi-e teamă să-mi duc pumnalul la gît. Înseamnă că n-am fost zeu? O, vă urăsc că nu m-aţi lăsat să mor cu această iluzie. Trebuia să mă înjunghiaţi pe la spate, cum aţi făcut cu Caligula. Trebuia să mă otrăviţi ori să mă ucideţi în somn. Orice ar fi fost mai bine decît să mă puneţi faţă în faţă cu moartea şi să mă lăsaţi s-o văd… Cu toate că ştiu de ce aţi procedat aşa. Ca să-mi dau seama cum au murit victimele mele. Ca să înţeleg ce-au simţit alţii… E în zadar.

Mi s-a părut mereu că orice era neîngăduit mă împiedica să fiu un zeu adevărat. Şi n-am vrut să mă limiteze viaţa nimănui. Cu fiecare moarte, simţeam cum coroana de lauri strălucea tot mai

puternic pe fruntea mea, ca un nimb. Asta îmi dădea putere să-mi continui liniştit prînzul după ce-mi otrăveam comesenii, ori să iau lira şi să cînt în vreme ce voi cleveteaţi că numai un monstru îşi poate omorî mama. Pe un zeu nu-l ating bîrfelile. Aşa că mi-am văzut mai departe de opera mea. Şi iată că pumnalele voastre risipesc acum întreg visul vieţii mele. Omorînd, tot n-am învăţat să mor eu însumi.

Şi, din moment ce aţi prăbuşit zeul din mine, puteţi acum să vă jucaţi cum vreţi cu omul. Nu mai sunt decît o cîrpă care tremură de frică. Asta aţi reuşit să faceţi din marele Nero. L-aţi silit să se bălăcească în frica de moarte.

Ar trebui, ticăloşilor, să aplaudaţi cînd îmi voi înţepa gîtul cu vîrful pumnalului. Doar ştiţi ce artist moare în mine. Altădată, mi-aţi înconjurat cu lauri fruntea cu care am gîndit moartea voastră. Acum, dacă mai aveţi un dram de mîndrie în voi, s-ar cuveni să cinstiţi în acelaşi fel moartea mea. Dar văd pe feţele voastre că nu mai aveţi răbdare… Şi cît de greu e să accepţi ceea ce le-ai oferit altora…

Discurs imaginar al lui Giordano Bruno în faţa tribunalului Inchiziţiei

Îmi dau seama, din felul cum mă priviţi, cît de convinşi sunteţi că puterea, şi a cerului şi a pămîntului, e întreagă în mîinile voastre. Şi nu mă feresc să recunosc că, într-adevăr, puteţi face multe împotriva mea. Mă puteţi pălmui, mă puteţi sili să stau în genunchi, mă puteţi arunca în lanţuri în cea mai rea închisoare, mă puteţi scuipa, mă puteţi purta într-o colivie pe străzi, mă puteţi excomunica, mă puteţi ameninţa cu flăcările iadului, mă puteţi acoperi de batjocuri şi de blesteme, mă puteţi lăsa să putrezesc într-o tăcere de moarte, mă puteţi azvîrli printre leproşi, mă puteţi intimida, mă puteţi tortura, mă puteţi ucide sau mă puteţi izgoni. Da, puteţi face toate astea. Nu vă pot împiedica.

Dar nu mă puteţi sili totuşi să fac cîteva lucruri şi eu ştiu prin urmare că nu sunteţi atotputernici. Nu mă puteţi sili, de pildă, să nu regret că s-a întîmplat să trăiesc pe acelaşi pămînt cu voi. Nu mă puteţi obliga să nu mă gîndesc că voi, care invocaţi mîntuirea omului, l-aţi înjosit mai rău decît au făcut-o alţii. Pentru că omorîţi în numele unor dogme, mînjind astfel şi ideile nu numai mîinile voastre. Ba, mai mult, l-aţi amestecat şi pe Dumnezeu în crimele voastre.

Oricînd doriţi mă puteţi obliga să tac şi oricînd doriţi mă puteţi face să strig de durere. De altfel, mint toţi cei ce spun că în beciurile voastre nu s-au înfricoşat, iar pentru cine ajunge înaintea tribunalului vostru speranţa nu mai înseamnă aproape nimic. Dar voi nu ştiţi ceva, că tocmai în disperare eu găsesc forţa de care am nevoie. Credeaţi, sunt sigur, că la mijlocul disperării mele

mă voi opri, voi îngenunchea şi vă voi cere iertare. Că, pe urmă, lumea va vorbi despre mărinimia voastră. Numai că eu nu vreau să mă opresc şi voi nu mă puteţi împiedica să înaintez în disperarea mea.

Şi, mai ales, nu mă puteţi constrînge să mă folosesc de clemenţa voastră dacă v-ar trece prin minte să vă arătaţi indulgenţi. Viaţa mea, după ce-aş abjura, v-ar ajuta să păreţi mărinimoşi şi să vă confirmaţi dogmele. În schimb, prin moartea mea vă refuz această şansă. Nu-mi e indiferent dacă mor sau trăiesc, dar nu vreau să vă dau posibilitatea să vă auriţi minciuna cu umilinţa şi cu pocăinţa mea.

Şi din moment ce iau o hotărîre pe care voi nu puteţi s-o împiedicaţi, ce valoare mai are atotputernicia de care păreţi atît de siguri? Eu, victima voastră, sunt, măcar în clipa aceasta, mai puternic decît voi. Mă ridic deasupra voastră şi chiar în disperarea mea îmi găsesc libertatea.

Aşa că, sumbri de neputinţă, cutremuraţi-vă în jilţurile voastre. Eu sunt cel care decide în ultimă instanţă aici! Şi vă condamn să nu scăpaţi niciodată de urmările verdictului vostru.

Acum, aprindeţi focul!

Nu merită să vă înduioşaţi

Conferinţa unui solitar ciudat şi suspect

Doamnelor şi domnilor,

Noroc că am găsit un pahar de vin la recuzită înainte de a veni pe scenă. De mult doream să închin fără să fiu singur.

Permiteţi-mi, mai întîi, să vărs cîteva picături de vin pentru fraţii mei întru singurătate care au murit fără să apuce ziua în care unul dintre noi are, în sfîrşit, şansa de a vorbi unei asistenţe.

Şi acum, ridic paharul pentru toţi cei care au trecut pe lîngă mine fără să mă vadă şi fără să ştie măcar că exist; pentru toate femeile pe care le-am iubit fără ca ele să ştie.

Credeţi că o spun în semn de reproş? O, nu. Vă asigur că aţi avut dreptate cînd nu m-aţi luat în seamă. Şi, oricum, n-aş vrea să profit de faptul că v-aţi dat osteneala să veniţi aici, pentru a începe cu incriminări.

Destul au făcut-o alţii. Căci din păcate, doamnelor şi domnilor, solitarii nu cunosc, se pare, modestia şi discreţia. Îmi pare rău că trebuie s-o recunosc, dar n-am încotro. Adesea, ei devin vehemenţi şi îşi strigă cu orgoliu singurătatea. Fac din ea un merit. Se împopoţonează cu singurătatea lor. Îşi pun zdrenţele singurătăţii şi umblă cu ele de parcă ar fi nişte împăraţi. Eu nu doresc să le semăn şi de aceea mă bucur că am decenţa să vă vorbesc ca un om normal şi lucid care ştie cît costă timpul dumneavoastră.

Şi să nu vă închipuiţi cumva că aştept, după ce voi pleca de aici, să mă recunoaşteţi pe stradă. Puteţi să mă ignoraţi în continuare. Acest sfert de oră face cît o viaţă de fraternitate, aşa că mă simt

răsplătit. De altfel, ce-aţi greşit dumneavoastră ca să aveţi remuşcări? De vină sunt totdeauna cei care rămîn singuri.

Şi dacă trebuie neapărat să fie cineva arătat cu degetul, atunci noi solitarii trebuie să ne facem un examen de conştiinţă. Cînd am greşit? Cînd ne-am pierdut de ceilalţi şi am rămas singuri? De ce nu e nimeni lîngă noi? De ce n-avem martori? Şi de ce totdeauna noi suntem cei care ne plîngem?

Într-adevăr, aţi auzit vreodată pe cineva dintre dumneavoastră plîngîndu-se împotriva celor singuri? Nu. În schimb, noi, după ce că suntem lăsaţi în pace, după ce că nimeni nu ne deranjează cu prezenţa sa, tot noi suntem nerecunoscători. Eu, dacă am vrut să plîng, am plîns. Dacă am vrut să rîd, am rîs. Nu mi-a zis nimeni: „Nu plînge!“. Sau: „Nu rîde!“. Am discutat cu mine cît am vrut şi m-am oprit cînd am vrut. Aşa că împotriva cui să mă plîng? Şi de ce?

Vă cer scuze, doamnelor şi domnilor, în numele tuturor solitarilor care v-au ofensat cu învinuirile şi ingratitudinea lor, fără să aprecieze şi, poate, chiar fără să înţeleagă discreţia dumneavoastră.

Desigur, aş putea să-i scuz, explicîndu-vă cum se petrec lucrurile cînd stai prea multă vreme închis între patru pereţi fără să vezi pe nimeni şi fără să schimbi o vorbă cu nimeni. Pentru că avem, poate, şi noi unele circumstanţe atenuante. Nu e simplu, într-adevăr, să stai multă vreme aşa. Te înrăieşti, cum se înrăiesc cîinii ţinuţi în lanţ. Dar asta nu e vina dumneavoastră.

Să vă spun mai bine că, după părerea mea, cel mai mare profesor de dragoste este singurătatea. Aşa cum cel mai bun profesor de certitudini este îndoiala. Vă spun asta ca să înţelegeţi de ce, uneori, noi solitarii dăm impresia unor cerşetori. Cerşim o prietenie. Cerşim o iubire. Cu cît suntem mai singuri, cu atît suntem mai însetaţi de dragoste. Profesorul nostru nu ne mai vorbeşte la un moment dat decît despre ea. Şi tocmai asta ne

împinge să facem greşeli şi să vă nedreptăţim. În loc să-i vedem numai pe cei care au timp de noi, care se înduioşează şi ne acordă prietenia sau iubirea lor, căci sunt şi oameni miloşi pe lumea asta, noi ne revoltăm împotriva celor care nu întorc capul. Ca şi cum ar fi o vină că oamenii au şi alte treburi decît să se uite la noi.

Trec peste faptul că incriminările respective sună şi a obrăznicie. Dar ce sunteţi dumneavoastră? Surori de caritate? Vă plăteşte cineva ca să suportaţi tribulaţiile noastre? Ce, dumneavoastră n-aveţi propriile dumneavoastră griji?

Uneori, să fiu sincer, v-am învinuit şi eu. Dar regret că am făcut-o. Acum ştiu că fiecare are grijile şi interesele lui şi că solitarii nu pricep asta. Ei cred că lumea există ca să-i vindece pe ei de singurătate. Stau închişi în singurătăţile lor şi aşteaptă, ca nişte convalescenţi, să vină lumea la ei. Parcă ar murmura: „Iubiţi-ne cu forţa!“. Cine te poate iubi cu forţa?

Nu, doamnelor şi domnilor, eu unul văd un semn de generozitate chiar în faptul că nu mă huiduiţi. Pentru că numai nişte oameni generoşi pot trece cu atîta uşurinţă peste multele jigniri ce le-au fost aduse.

În realitate, noi am mers cu nerecunoştinţa pînă acolo încît avem chiar pretenţii. Pretindem că n-am ajuns singuri din vina noastră sau numai din vina noastră. Şi spunem că aceia care ne-au constrîns să fim singuri au unele obligaţii faţă de noi. Nu ne pot părăsi cu totul după ce au făcut din noi nişte leproşi. Trebuie să ne arunce, măcar din cînd în cînd, cîte o fărîmă de prietenie, cîte o ciosvîrtă de dragoste. Şi, uneori, această vorbărie dă rezultate. Mi s-a întîmplat să văd cum oameni normali îşi rup din rezervele lor de prietenie sau de dragoste, se înduioşează cînd văd sau aud de un om singur şi chiar lăcrimează. Da, da, să nu vă surprindă. Am văzut oameni care îşi ştergeau pe furiş o lacrimă de

duioşie auzind povestea unor semeni de-ai lor loviţi de singurătate. Şi abia după ce au lăcrimat au plecat spre treburile lor.

Or, nu merită să vă înduioşaţi. Credeţi-mă, nu merită. De ce să vă tulburaţi liniştea? Pentru cine? Pentru unii care după aceea tot vă fac reproşuri? Iertaţi-mă că v-o spun, dar chiar meritaţi aceste reproşuri. Pentru că n-aţi fost totdeauna destul de tari ca să treceţi mai departe. Pentru că v-aţi scos uneori batista în faţa lor. Nu mai faceţi asta de aici înainte niciodată şi veţi vedea că lucrurile vor merge mai bine.

Era să zic „Vă asigur, în încheiere…“ sau „Primiţi, vă rog…“, pentru că nu sunt obişnuit să discut cu dumneavoastră faţă în faţă. De fapt, sunt cam miop şi nu văd bine în sală. Nu mă aplaudaţi, aşadar, ca să n-am surpriza să constat că scaunele sunt goale.

Doamnelor şi domnilor, ridic paharul în cinstea dumneavoastră.

Decadenţa lui Don Juan

Conferinţă imaginară a unei femei în faţa unei săli pline numai de bărbaţi

Domnilor,

Vă avertizez de la început că nu sunt o luptătoare pentru exterminarea bărbaţilor. Deşi uneori aş fi avut, poate, motive să devin. Căci am auzit bărbaţi care vorbeau despre iubirile lor ca despre halbele de bere băute. Dar nu asta am venit să vă spun. Mă aflu aici pentru a vă atrage atenţia asupra unui mic amănunt care a fost neglijat, văd, de toţi cei care s-au ocupat pînă acum de problema lui Don Juan. Căutaţi, domnilor, tot ce s-a scris rău despre Don Juan şi vă veţi convinge că toate acele texte sunt semnate numai de bărbaţi. Nu s-a găsit nici o femeie care să se amestece în această imensă flecăreală care a făcut din bietul Don Juan tot ce vreţi şi nu vreţi. Ba un Hector al Sevillei, ba un răzvrătit, ba un libertin, ba un Faust însetat de infinit, ba, culmea, o problemă catolică. Numai ceea ce este, sau mai degrabă a fost Don Juan, nu vrea să vadă nimeni. Asta pentru că bărbaţii sunt nişte animale curioase. Unui bărbat nu trebuie să-i dai sentimentul că e vinovat. E sentimentul pe care îl tolerează el cel mai greu încă de pe vremea cînd locuiam în caverne. Cum vă simţiţi vinovaţi, începeţi să daţi din mîini şi din picioare ca să scăpaţi de sentimentul acesta jenant. Şi pe urmă nu noi femeile l-am făcut pe Don Juan mincinos, sperjur, infam, trişor, fanfaron, odios şi insolent. Nu noi l-am făcut să creadă şi în Dumnezeu şi în diavol, răstignindu-l, bietul de el, între onoare şi păcat. În legătură cu asta adresaţi-vă, dacă vreţi să

vă lămuriţi, unor bărbaţi. Tirso de Molina. Molière. Goldoni. Byron. Şi alţii.

Sigur că aceşti bărbaţi erau prea inteligenţi ca să-l aşeze pe Don Juan la stîlpul infamiei. Vă daţi seama, nimeni nu i-ar fi crezut atunci. Şi, cine ştie, s-ar fi găsit vreo admiratoare care s-ar fi legat ea însăşi alături de Don Juan la stîlpul infamiei. Nu, nu l-au ţintuit şi n-au chemat lumea să-l scuipe, dar au făcut ceva şi mai grav dacă ne gîndim cîtă confuzie a semănat povestea asta. L-au transformat pe Don Juan în problemă filosofică! Bravul şi sărmanul Don Juan care n-a cunoscut altă dilemă decît aceea a numărului la care se va opri a fost transformat într-un fel de Socrate al iubirii. Ce glumă, zău! Vasăzică de aceea făcea el jurăminte prin alcovuri, din disperare metafizică. Vroia să protesteze împotriva compromisurilor evlavioase şi n-a găsit un soclu mai bun pentru protestele sale decît patul. A transformat, vasăzică, alcovul în aulă. Mi-l şi închipui cum, în vreme ce se furişa spre o nouă aventură, se răfuia cu Dumnezeu în gînd. Şi cum, făcînd bezele iubitelor sale, era chinuit de problemele absolutului. Încît îţi vine să te ruşinezi dacă ai crezut vreodată că acest andaluz a fost un uşuratec frumuşel care s-a tăvălit pe toate cerceafurile curate din Sevilla creînd complexe bărbaţilor cu mai puţin noroc şi cu mai puţină impertinenţă.

Eu nu zic, domnilor, nici că e bine, nici că e rău că Don Juan a fost infidel. Nu sunt profesor de morală şi nu vreau să-l judec. Mă întreb numai de ce-au ţinut bărbaţii să facă din el un caz, predîndu-l, legat fedeleş, amatorilor de filosofie. Simţea nevoia filosofia de asta? Unii i-au reproşat că n-a înţeles inutilitatea eforturilor sale; că din moment ce nu putea iubi *toate* femeile, în zadar a iubit 1003 dintre ele; că una sau o mie trei înseamnă acelaşi lucru faţă de nici una sau toate. De ce-or fi simţind nevoia oamenii să se joace cu vorbele? Pentru Don Juan absolutul avea în fiecare noapte

alţi ochi, o dată negri, altă dată albaştri sau căprui; acest absolut tremura de plăcere aşteptîndu-l în spatele unei draperii. Şi nu credeţi că, auzind tot ce s-a spus despre el, Don Juan ar fi pufnit în rîs? Sau, poate, s-ar fi încruntat şi ar fi dus mîna la mînerul sabiei, închipuindu-şi că e luat peste picior.

Din păcate, nici aşa, amestecat în problemele bisericii şi ale lui Faust, Don Juan n-a rezistat, n-a rămas acelaşi. Dar n-am ajuns încă la exemple.

Zău, domnilor, nu ştiu cum se face că bărbaţii sunt primii care nu se înţeleg pe ei înşişi. Şi sunteţi înduioşători cînd vă apucaţi să vă judecaţi între dumneavoastră. De fapt, nu-i iertaţi bietului andaluz nici în mormînt succesele. Dueluri, pălăria împodobită cu pene, suspine în dosul perdelelor albe, o, ce şi-ar fi dorit să fie în locul „ipocritului“, „trădătorului“, „uşuratecului“ Don Juan mulţi dintre cei care-l trimit în iad, uitînd că nu merită toţi să fie norocoşi. Şi pe urmă nu credeţi că şi în domeniul iubirii există mediocrităţi şi valori? Unii sunt în stare să ardă ca un rug în iubire, alţii nu pot trece de întîlnirile prin subsoluri. Iertaţi-mă, domnilor, e o diferenţă între cineva care coboară ca un şobolan într-un subsol, ca să nu-l vadă nimeni, şi altul care se caţără pe o scară de mătase. Din păcate, lumea nu mai înţelege, se pare, prea bine diferenţa şi nu-şi dă seama că iubirea s-a degradat.

Poate că avem şi noi vina noastră în asta. Nu mi-am imaginat, de pildă, că un individ fără har, slab ca un ţîr, trecut binişor de tinereţe şi cocoşat, cu o fire infectă, rău şi insolent pe deasupra, poate înhăţa sabia lui Don Juan, făcînd o fată tînără, frumoasă ca o tigroaică, să-şi părăsească logodnicul şi pe urmă să se sinucidă. A lăsat o scrisoare în care declara că nu putea trăi fără el.

Şi mă întreb: asta a vrut lumea să facă din Don Juan? Avem nu numai greşelile pe care le meritǎm, ci şi iubirea pe care o meritǎm. Don Juan s-a

săturat, se pare, să mai fie frumos. Şi s-a plictisit tot auzind că femeile l-au iubit pentru purtările lui. Era prea curtenitor? Ei bine, a devenit mitocan şi obraznic. În felul ăsta nu-l mai poate amesteca nimeni, nici în glumă, cu absolutul şi metafizica. Nu, el e practic ca secolul în care trăim. Cucereşte fără să-şi mai piardă timpul cu fleacuri. Şi nici măcar nu tresare cînd aude că tînăra care s-a îndrăgostit de el s-a sinucis. „S-a sinucis? Proasta!“, rîde el vulgar. Şi pleacă mai departe. În timp ce altădată lăsa în urma lui numai regrete, azi, Don Juan lasă în urmă fete care au murit, probabil, cu iluzia că lumea va crăpa de ruşine citind ultima lor scrisoare. De fapt, lumea nici măcar nu mai citeşte aceste scrisori. Le aruncă nedesfăcute în mormînt. Nu-şi mai pierde nici ea vremea cu poezia. Cum face Don Juan care, devenind pragmatic, calculat şi porc, îşi înhaţă victimele şi le degradează. Le murdăreşte iluziile despre dragoste, lăsînd în urmă nu femei care visează, ci femei care nu mai vor să audă de dragoste. Don Juan trece astfel prin lume ca un incendiu. Ca o molimă. Pe unde trece el nu mai rămîne decît dezgust.

Chiar dacă nu e ca individul despre care v-am vorbit. Cunosc şi un Don Juan cult, adică nu cult, citit, prezentabil, ca o vedetă de cinema blazată. Are bani, joacă bridge şi fumează pipă. Ce mai, un Don Juan *à la page.* Poartă ochelari cu ramă de aur şi-ţi întinde mîna ca şi cum ţi-ar face o favoare. O prietenă de a mea s-a îndrăgostit de el. I-a fost confidentă, apoi a devenit servitoarea lui. El îi zice „mami“, iar ea „pisicu“. Ei, domnilor, vă place? Iată ce-aţi făcut din Don Juan: „pisicu“. Ce problemă catolică? Ce absolut? Ce filosofie? Nu. „Pisicu“. Asta e tot. Şi ce ferestre cu dantele, în spatele cărora femeile să aştepte oftînd? Totul e mult mai simplu decît la Tirso de Molina sau la Molière. Don Juan (bineînţeles, tot burlac) se întîlneşte pe fugă cu altele, în vreme ce „mami“ îl

aşteaptă, convinsă că „pisicu“ se află la o partidă de bridge. De aceea, în treacăt fie zis, Don Juan nu mai are timp să-şi încînte victimele cu poveştile sale. El se grăbeşte. Orele îi sunt numărate. Iar „mami“ îl justifică dacă îndrăzneşte cineva să-i atragă atenţia că el îi preferă o partidă de bridge: „Lui pisicu aşa-i place“. Şi se justifică. „Ce să fac, dragă, îl iubesc.“ Îl iubeşte, nu-i aşa? Tot iubire e, cum să-i zică altfel? Asta e iubirea care ne-a rămas, dacă Don Juanii au uitat să se poarte. În sfîrşit, ce să mai lungesc vorba. Înţelegeţi. Fapt e că „mami“ s-a apucat acum de băut, că altfel cum?

E drept, domnilor, că destule femei mai au iluzii. Anacronice, ce vreţi. Ce să facem, nu toţi evoluăm atît de repede. Unele suntem mai lente, se prinde mai greu de noi pedagogia secolului. Încă mai avem inerţii romantice, aşteptăm să ni se spună că suntem iubite şi ne e greu să trecem prin viaţă fără să visăm dragostea, chiar dacă n-o vom avea niciodată. Dar veacul nu se împiedică, se pare, de noi. Şi are motive. Dacă lumea n-ar fi fost pregătită să-l suporte aşa pe Don Juan, n-ar fi apărut, probabil. Avem aproape totdeauna ceea ce meritǎm, nu sunteţi de aceeaşi părere? Şi pe urmă de atîtea ori iubirea se confundă azi cu interesul şi de atîtea ori cu un pic de exerciţiu reuşeşti să mimezi ceea ce nu simţi, încît cei evoluaţi îşi pot spune că o să ne învăţăm cu timpul să fim la fel. Totul se învaţă pe lumea asta. O să ne dezbărăm şi de obiceiul anacronic de a distinge iubirea de simulacrele ei. Ce înseamnă, în definitiv, „nu pot“? Nu există „nu pot“. Trebuie să poţi. Trebuie doar să ţuguieşti puţin buzele şi să spui „pisicu“. Nu e simplu? La dracu cu celelalte poveşti. Erau bune pentru cei care se plimbau cu diligenţa şi care aveau timp să se urce pe frînghii de mătase. Dar noi?

Nu ne-a plăcut frumosul andaluz şi uite ce s-a ales din el, tot obrăznicindu-l. Dar tot bărbaţii sunt principalii vinovaţi. Ei au remarcat că Don Juan nu

le vorbea femeilor despre frumuseţea lor pentru ca apoi să le acapareze zestrea, ci le vorbea despre frumuseţea însăşi. Or, asta li s-a părut, probabil, de netolerat. Le punea în pericol confortul. Ce nevoie aveau de un asemenea ins original care umbla cu torţa în mînă şi lumina frumuseţea femeilor fără să le pretindă să-i zică „pisicu“ şi fără ca el să le strige „mami“? Cum puteau să stea liniştiţi dacă unul lăuda frumuseţea în sine şi dragostea în sine? Ei, nu, acest individ periculos trebuia compromis, prins într-o plasă de păianjen. Şi atunci bărbaţii au urzit o vastă conspiraţie în care, pe lîngă autorii de care am avut onoarea să vă amintesc, au fost atraşi filosofi, preoţi, moralişti, caricaturişti, mă rog, tot ce era nevoie ca vendeta să aibă succes. În jurul lui Don Juan, dincolo de literatura care i s-a consacrat, s-a urzit o vastă reţea de ironii, de semne de întrebare, de anecdote, pentru a-i ştirbi prestigiul şi pentru a-i mistifica adevărul. Şi, mă rog, de ce s-au străduit toţi aceşti moralişti? Pentru ca în locul lui Don Juan să fie pus unul ca „pisicu“?

Vă voi fi foarte îndatorată, domnilor, dacă nu veţi scoate de la naftalină vechile reproşuri bine cunoscute la adresa lui Don Juan din legendă. Le cunosc şi eu foarte bine. De altfel, nici nu pretind că n-a făcut greşeli. Şi chiar mai multe decît i s-au imputat. Între altele, greşeala lui a fost că şi-a luat tălpăşiţa grăbit. Dacă aştepta puţin, poate că ar fi fost oricum expediat. Dincolo de păcatele lui, însă, el n-a înşelat pe nimeni. Şi n-a jignit. N-a transformat niciodată femeia în cîrpa lui de şters pantofii. Şi-a cîntat serenada şi a plecat. Asta n-ar trebui să se uite nici chiar într-un secol cu zgîrie-nori şi explozii nucleare. El a rîs de cei care-şi dau poze cu dedicaţie: „O mică piedică în calea uitării“. Şi n-a împuiat nimănui capul cu amintirile lui, dăruind tot ce-a avut bun prezentului. N-a scotocit prin clepsidră, nici n-a visat o lume de sfinţi. Ca să nu mai vorbim că n-a făcut din „carpe

diem“ ce-au făcut din formula asta beţivii şi gurmanzii, care se mint între trecut şi viitor.

După părerea mea, domnilor, au greşit la fel de mult cei care au văzut în andaluz doar patul în care se culca şi cei care au făcut din el un chinuit de absolut. Unii l-au coborît la fiziologie, alţii l-au transformat într-un filosof. Adevărul e că legendarul Don Juan vorbeşte o limbă mult mai simplă. El nu e nici vulgar, nici pedant. N-are ce căuta într-un bordel, nici într-un amfiteatru. El ne spune doar că dragostea există, că ea merită să fie onorată, şi că prezentul nu trebuie dispreţuit. Dar bărbaţii s-au năpustit asupra lui şi l-au tăvălit prin toate ipotezele, după ce l-au tras de barbă cum trăgea el de barbă, necuviincios, statuile morţilor. Iar femeile au ţinut, uneori, morţiş să-l ducă la bucătărie desfiinţînd artistul din el, în loc să facă asta cu alţii, care pentru aşa ceva erau născuţi. Vina a fost, poate, şi a noastră, nu numai a lui, că a şters-o. Ce e rău în încercarea de a scoate un pic de praf din astre? După despărţirea de el, oricare din cele o mie trei femei putea să tragă un plîns bun, care o remonta, şi să caute apoi să-şi vadă de treburi. În vreme ce după întîlnirea cu succesorul său degradat îţi vine uneori să-ţi schimbi capul. Şi dacă nu eşti dispusă să transformi un asemenea ins într-un cavaler, descoperi că ai nevoie de curaj.

Don Juan, domnilor, riscă să dispară cu totul, după ce a fost jumulit de toţi filosofii, iar urmaşii săi detestă în gura mare orice galanterie. Am auzit într-o zi un bărbat zicînd că trebuie să fii precaut cu femeile, deoarece o femeie vrea azi o floare, mîine o blană şi poimîine o maşină. Şi ca să prevină cererea maşinii, unii nu mai dau nici o floare. Or, asta e mai rău ca o crimă, e o greşeală… cine a zis asta? A, da, Talleyrand. Un bărbat, desigur, pentru că bărbaţii se pricep să dea definiţii. Ei zic fie ca Napoleon, „Dragostea este o prostie făcută în doi“, fie ca Pitigrilli, „În amor, ca şi la testamente, ultimul este singurul valid şi

anulează pe cele precedente“. Numai o femeie putea, în schimb, să spună: „Dragostea este un nu ştiu ce, care vine de nu ştiu unde şi care se sfîrşeşte nu ştiu cum“.

Discurs imaginar al lui Machiavelli la o cursă de automobile

Ideile mele, domnilor, sunt puse azi în aplicare fără ca numele meu să mai fie citat. Poate nu mai sunt nici citit. Unii au ajuns la aceleaşi concluzii cu mine fără să mă citească. E interesant, nu? Aceasta zic şi eu eternitate. Să-ţi dea dreptate indivizi care habar n-au de tine.

Dar între atîţia impostori, mi-am zis că nu strică să mă audă lumea chiar pe mine. Nu de alta, dar ar fi păcat să fiu răstălmăcit de nişte ignoranţi. Ce vreţi, orice personalitate are epigoni. Ai mei sunt deosebit de geloşi. Numai că din nefericire cei mai mulţi dintre ei sunt cam rudimentari. Or, treaba asta, aplicarea ideilor mele, cere o anume subtilitate. Altfel n-ar face decît să le compromită.

De aceea aş vrea să vă spun cîteva lucruri înainte de start. Poate vă vor fi de folos.

În primul rînd, e bine să ştiţi că nimic nu e cum pare. Cursa asta pare o simplă cursă, nu-i aşa? Ei bine, domnilor, vă înşelaţi. Cursa asta nu e o simplă cursă, ci e „viaţă“. Şi vreţi s-o cîştigaţi, desigur. Cine nu vrea? Cine trăieşte pentru a fi un învins? Dar, din păcate, oamenii nu ştiu cum să se comporte într-o astfel de cursă pentru a o cîştiga.

Cei mai mulţi îşi închipuie că totul depinde de norocul de a avea o maşină bună, care să nu se strice, şi de piciorul care apasă pe accelerator. Alţii, ceva mai subtili, zic că totul depinde de talent, de calităţile concurenţilor. Într-un cuvînt, de valoarea lor. Unii merg mai departe. Pretind că nici maşina, nici talentul nu sunt hotărîtoare. Ceea ce contează este curajul de a te folosi de ele, de a nu te teme de nici un obstacol de-a lungul cursei. Şi, în sfîrşit, cei mai sobri sunt de părere că încă mai

trebuie ceva. O lungă, minuţioasă şi deplină pregătire a cursei. Altfel, orice efort e în zadar.

Toate astea, veţi zice, le-am auzit de o mie de ori. Unde e noutatea? Aveţi răbdare, vă rog. Nu v-am avertizat că nimic nu e cum pare? Trebuia să vă fac să pricepeţi că prezenţa dumneavoastră la start, voinţa de a cîştiga cursa şi antrenamentele pe care le-aţi făcut nu constituie decît o condiţie preliminară. Dacă nu eşti în cursă, n-ai nici o şansă. Tot aşa cum morţii nu pot participa la împărţirea darurilor vieţii. Dar nu ajunge să fii viu şi să vrei să cîştigi. Şi dacă n-aţi observat pînă acum, vă atrag atenţia că lumea e plină de naivi şi de ticăloşi mediocri. Ei îşi închipuie fie că trebuie să alergi cît mai repede tu, fără să te uiţi nici în dreapta, nici în stînga, pe culoarul tău, fie că, uneori, trebuie să te aşezi de-a curmezişul ca să nu poată trece nimeni. Asta fac numai proştii. Cei abili folosesc, după situaţie, procedee mai evoluate.

De pildă, trebuie să-ţi supraveghezi adversarii pentru a şti care e mai bun şi, la momentul oportun, să-l scoţi din cursă. Căci într-o asemenea cursă toţi aveţi, evident, acelaşi scop: să cîştigaţi trofeul. Vă pot deosebi numai mijloacele. Şi tocmai mijloacele vor hotărî în cele din urmă pe învingător.

Aşadar, nu priviţi doar în faţă, la traseu, spre linia de sosire. Fiţi cu ochii în patru mai ales la cei din jur. Uneori, a-ţi jena adversarul cînd vrea s-o ia înainte e mai important decît curajul de a intra în curbă în mare viteză. Viaţa nu-i un joc, domnilor. Un ghiont dat la timp, un surîs arborat cînd trebuie, o şoaptă plasată la momentul oportun, o murdărie făcută tocmai cînd era nevoie de ea pot face în viaţă minuni. Aici, tot aşa, mijloacele adecvate te pot plasa direct în fruntea plutonului, chiar dacă ai mai puţin antrenament decît alţii şi n-ai alte calităţi. Totul e să participi la cursă şi să n-ai probleme de caracter. Să nu-ţi faci scrupule. Să-l

arunci în şanţ pe altul care te jenează, care îţi închide culoarul, atunci cînd nu te observă nimeni sau chiar în văzul tuturor dacă poţi da impresia că nenorocirea s-a produs dintr-un regretabil accident sau din impetuozitatea ta.

Aşa e într-o cursă. Mai scurtezi la viraje, mai faci un semn de ameninţare către altul care nu vrea să-ţi cedeze culoarul, fiind atent, în acelaşi timp, să nu laşi pe nimeni să se strecoare pe lîngă tine. E mai curajos? Cu atît mai mult trebuie împiedicat. Şi, uneori, cu ăştia nu se glumeşte. Nu e de ajuns să le tăiaţi calea la viraje… Dacă se încăpăţînează şi nu se cuminţesc, trebuie, într-un moment potrivit, tamponaţi ca din întîmplare şi proiectaţi în şanţ. Dacă vreunul va fi accidentat grav, nu vă faceţi remuşcări. Asta e viaţa, domnilor. În viaţă, dacă te-ai hotărît să trădezi ceva, trebuie să ajungi să trădezi totul. Altfel, compromisul se va răzbuna. Şi nu vei fi iertat de nimeni. Nici de cei pe care i-ai trădat în parte, nici de cei pe care nu i-ai egalat în trădări. Calea de mijloc nu duce de obicei decît în pustiu sau la spînzurătoare. Iar într-o cursă duce la eşec.

Ţineţi minte, prin urmare, că a lovi pe altul e unica metodă sigură de a te proteja pe tine. Şi că nu poţi ajunge primul dacă nu-i împiedici pe ceilalţi să facă ei asta. Cine e mai abil învinge.

Şi acum, domnilor, aliniaţi-vă la start.

O enigmă a istoriei

De peste două mii de ani, istoricii se întreabă de ce, ajuns la porţile Romei, Hanibal s-a oprit şi a dat înapoi în faţa unei cetăţi înfricoşate. S-a temut? Titus Livius ne asigură că Hanibal era totdeauna primul care intra în luptă şi ultimul care ieşea. N-a mai vrut să ucidă şi să jefuiască? Istoricii romani pretind că generalul cartaginez n-avea scrupule. S-a gîndit cumva că armata era obosită de atîtea victorii? Aceiaşi istorici recunosc că soldaţii îl adorau pe Hanibal şi credeau orbeşte în el. A ezitat oare în faţa zidurilor Romei după ce nu ezitase în faţa Alpilor îngheţaţi şi acoperiţi de zăpadă? S-a hotărît oare să cruţe cetatea eternă, cu toate că jurase, copil fiind, dinaintea altarului lui Baal-Haman că într-o zi va răzbuna Cartagina? Vroia să încheie campania, după ce, de la nouă ani, trăise, departe de Cartagina, numai în corturi militare? Uitase că romanii veniseră la bătălia de la Trasimene cu căruţe întregi de lanţuri pe care vroiau să le atîrne de picioarele prizonierilor? Nu aflase de la iscoadele sale că Roma era cuprinsă de panică şi de disperare, că nobilele matroane spălau cu părul lor pardoseala templelor şi că patru victime fuseseră înmormîntate de vii pentru a fi înduplecaţi zeii să-şi aducă aminte de Roma? Sau a considerat inutilă cucerirea cetăţii eterne, mulţumit că a făcut-o să dispere?

Fapt este că, ajuns la porţile Romei, singurul general care i-a bătut de patru ori pe romani a luat-o spre est, spre Capua.

Probabil, prestigiul Romei va fi jucat şi el un rol în această enigmă. Căci prestigiul Romei era cu siguranţă un apărător mai bun decît zidurile ei. În consecinţă, am putea bănui că învingătorul de la

Trasimene şi de la Cannae n-a cutezat să pătrundă în sanctuar. Că miracolul pe care nu l-au săvîrşit legiunile Romei, l-au săvîrşit în cele din urmă miturile ei, făcîndu-l pe Hanibal să ezite.

Dar îmi place să cred că Hanibal nu s-a temut de Roma, ci s-a temut s-o cucerească. Era prea inteligent ca să nu fi înţeles că Roma tremura; şi prea bun strateg ca să se îndoiască de faptul că romanii aveau motive întemeiate să tremure. Elefanţii săi ar fi zdrobit porţile de apărare ale Romei ca pe nişte coji de nucă. Dar, poate, tocmai asta l-a împiedicat pe Hanibal să înainteze. Privind spre Roma, el îşi va fi amintit, desigur, de jurămîntul pe care-l făcuse în copilărie, dar s-a temut să demonstreze posterităţii că adversara sa, pe care jurase s-o îngenuncheze, şi care era de-acum îngenuncheată de spaima ei, era atît de slabă. O Romă cucerită atît de uşor i-ar fi umbrit lui gloria de învingător de la Trasimene şi Cannae, în timp ce o Romă iertată avea să însemne pentru vanitatea romanilor un coşmar greu de uitat. Printr-o ironie a destinului, tocmai ca să fie necruţător cu duşmana de moarte a Cartaginei, trebuia, aşadar, s-o cruţe.

Hanibal a înţeles atunci, îmi place să cred, că a învinge şi a cuceri sunt două lucruri diferite, că o cucerire înseamnă mult mai puţin decît o victorie; adesea, înseamnă chiar eşecul victoriei. Şi s-a ferit să-şi pună în pericol biruinţele asupra Romei, a refuzat să-şi asume umilinţa cuceritorului. După ce i-a înspăimîntat pe romani, venind dinspre nord, unde ei se credeau apăraţi de Alpi, Hanibal va fi trecut el însuşi, în singurătatea cîmpiei romane, printr-un moment de panică înţelegînd că Alexandru cel Mare, pe care-l venera şi de la care învăţase să-şi supună duşmanii la ei acasă, nu-l învăţase tocmai lucrul cel mai important, că o victorie poate fi pierdută după ce ai cîştigat-o, transformînd-o într-o cucerire. Astfel că renunţarea cartaginezului de a pătrunde în Roma n-a fost nici

gestul de mărinimie al unui învingător; a fost spaima unui învingător de a nu-şi compromite victoria strivindu-şi adversarul.

Şi de abia aşa, Hanibal a devenit cel mai orgolios învingător; un învingător din rasa rară a celor care biruie fără să înjosească, dimpotrivă, înălţînd, stimulînd energiile adversarilor: Roma a strălucit, a suit spre apogeul gloriei, după ce a tremurat, disperată, în faţa lui Hanibal.

Ce lecţie superbă şi inutilă pentru cei care nu ştiu decît să cucerească fără să învingă.

În loc de o victorie ratată, eu văd, prin urmare, în ezitarea lui Hanibal o victorie salvată în ultimul moment şi un orgoliu mai mare decît orgoliul Romei. De aceea, probabil, Cato cel Bătrîn îşi încheia fiecare cuvîntare în senat, indiferent de subiectul ei, cu aceeaşi frază celebră, prin care cerea distrugerea Cartaginei, *Ceterum censeo Carthaginem esse delendam*!; pentru că Roma vroia să şteargă din memoria ei şi a altora umilinţa de a fi fost cruţată. Şi tot de aceea, cînd au cucerit în cele din urmă Cartagina, romanii au distrus-o casă cu casă, au incendiat ruinele, iar cînd flăcările s-au stins, locul a fost arat şi presărat cu sare ca să nu mai crească nici iarba. Cum zice Herder, Cartagina a fost ştearsă de pe faţa pămîntului, de parcă ar fi fost o căpăţînă de varză.

Sigur, Cartagina are partea ei de vină în această soartă. Ea îşi răstignea comandanţii de oşti cînd erau înfrînţi şi punea elefanţii să calce în picioare prizonierii. Marinarii ei scufundau în Mediterana orice vas care nu era cartaginez sau n-avea un contract comercial cu Cartagina. Dar, răzbunîndu-se atît de cumplit, Roma a dovedit că, încă de atunci, ea începea să nu mai ştie să învingă. Ştia doar să cucerească. Se pregătea, adică, încă de atunci, pentru prăbuşirea ei.

Cultura şi istoria

În ziua cînd am pătruns pe poarta castelului de la Elsinor, am simţit ceva între gratitudine şi panică. Mă temeam, vizitînd conştiincios castelul, scară cu scară, sală cu sală, să nu pierd ceva din şansa pe care mi-o oferise întîmplarea. Mi se părea că toate oglinzile reflectau silueta romantică a nefericitului Hamlet şi căutam în decorul castelului amănuntele cunoscute din Shakespeare.

Astăzi mă ruşinez de insistenţa mea pedantă de atunci, deoarece cred că, în vreme ce o carte de istorie e cu atît mai demnă de laudă cu cît e mai exactă în raport cu evenimentele pe care le descrie, pentru o operă de artă aceasta nu înseamnă nimic. Drumul simplelor echivalenţe duce, se pare, direct la muzeul Grévin, unde în locul unor personaje adevărate întîlnim manechine de ceară, identice sau aproape identice, dar fără viaţă. De fapt, cred astăzi, istoricii războiului troian nu pot avea acelaşi scop cu Homer. Şi nu adevărul istoric ne interesează în *Iliada* sau în *Hamlet.* Are vreo importanţă, oare, dacă Hamlet a existat în realitate? Un mare personaj este pînă la urmă posibil oriunde tocmai pentru că nu poate fi aşezat nicăieri.

Aristotel stabilea, cum se ştie, următoarea deosebire între poezie şi istorie: poetul, zicea Stagiritul, exprimă, în esenţă, universalul, în timp ce istoricul exprimă particularul. Cu alte cuvinte, în vreme ce istoricul ne spune ceea ce a fost sau ceea ce este, poetul ne spune ce *trebuie* să fie. Încă pentru antici, aşadar, era limpede că istoria nu se poate dispensa de poezie, deci de cultură, fără riscul de a rămîne oarbă. Căci cultura este cea care îi poate lumina drumul.

Din acest raport al culturii cu istoria mai rezultă cel puţin două idei care merită atenţie. Întîi, că nu există cultură în afara istoriei. Apoi, că pentru a fi de folos istoriei, cultura nu se poate sustrage datoriei de judecător. Există nenumărate dovezi că ori de cîte ori a servit răul, cultura a ajutat mai răul; şi că, în fond, cultura a trădat istoria de cîte ori a renunţat s-o mai judece.

Un tren spre Weimar

În timpul războiului, Paul Valéry traducea *Bucolicele* lui Vergiliu şi scria *Decalogul arborelui*, o evocare a naşterii unui arbore. Un ofiţer german l-a întrebat: „Cum puteţi să scrieţi astfel despre realităţi eterne şi să nu faceţi nici o aluzie la arzătoarea actualitate a epocii noastre atît de agitate?“. (Aliaţii debarcaseră în Italia; Corsica era eliberată; ofensiva sovietică eliberase Smolenskul şi Kievul.) „Evenimentele mă plictisesc, a răspuns atunci Paul Valéry. Evenimentele sunt spuma valurilor, dar pe mine cea care mă interesează este marea“. Bănuiesc în vorbele lui Valéry o ironie subtilă, dispreţul spiritului în faţa aroganţei forţei. Altminteri, nu cred că i-am putea da dreptate.

Am citit recent undeva despre călătoria pe care au făcut-o la Weimar, în timpul războiului, un grup de scriitori francezi colaboraţionişti. La un moment dat, în Germania, trenul cu care călătoreau şi-a încetinit mersul şi s-a oprit în plină cîmpie. Cineva a deschis fereastra şi deodată, de-afară, s-au auzit voci care vorbeau franţuzeşte. Scriitorii au ieşit intrigaţi din compartimente, s-au repezit la ferestre şi au descoperit un grup de prizonieri francezi care opriseră lucrul pe linia ferată pentru a lăsa trenul să treacă. Erau vreo zece, păziţi de doi soldaţi germani înarmaţi. Şi ce contrast între feţele supte şi nerase ale prizonierilor, între hainele lor, cu iniţialele KG marcate cu vopsea albă, şi ţinuta elegantă şi trupurile bine hrănite ale călătorilor. Aceştia s-au ruşinat de situaţia lor privilegiată în faţa nefericirii compatrioţilor lor. Au încercat să angajeze o conversaţie, dar n-au reuşit să răspundă cînd ceilalţi i-au întrebat ce căutau, acolo, în tren. Şi ce puteau răspunde? Că ei erau scriitori şi se duceau la Weimar, că făceau un pelerinaj în onoarea lui Goethe? Că arta poate fi deasupra

conflictelor, deasupra călăilor şi deasupra victimelor? Că pe ea n-o interesează istoria, istoria care stă pe marginea căii ferate, istoria care are pe haine iniţialele KG sau păzeşte cu arma în mînă pe cei care le au? Au urmat cîteva momente de jenă. Călătorii au mai schimbat cîteva vorbe cu prizonierii, apoi au răsuflat uşuraţi auzind sirena locomotivei. Trenul îşi relua drumul spre Weimar, în timp ce ţevile puştilor se îndreptau din nou spre piepturile prizonierilor.

De aici încolo totul e presupunere. Nimeni nu ne povesteşte ce s-a mai petrecut în tren şi ne putem închipui orice. Că, reluîndu-şi locurile, călătorii au discutat despre alte lucruri, ca să uite întîlnirea aceea stînjenitoare, sau că fiecare s-a retras în tăcerea sa. Poate au încercat să transforme trenul de Weimar într-un turn de fildeş pe roate, prefăcîndu-se că dorm, că scriu sau citesc, în timp ce fiecare se gîndea încă la scena pe care o văzuse şi încerca să-şi dea pentru sine un răspuns la întrebarea pusă de prizonieri.

Dacă s-a întîmplat aşa, cum ar fi arătat aceste răspunsuri? Am încercat într-o zi să mi le închipui.

Întîiul

„Îmi pare rău, sincer rău, că a trebuit să-i văd pe compatrioţii mei în această situaţie. Dar nu sunt eu vinovat că istoria a înnebunit. Nu eu am provocat răul. Eu am fost silit, ca şi alţii, să-l suport, să-i fac faţă. Şi era normal să evit cît pot riscul de a ajunge şi eu într-o haină de prizonier şi de a lucra la terasamentul unei căi ferate, păzit de soldaţi înarmaţi. Mai ales că pentru un artist există o ameninţare mai gravă decît ţeava unei puşti. Tăcerea. Tăcerea la care poate fi redus.

Unii zic că, în anumite condiţii, artistul e mai bine să tacă, dar eu am vrut să vorbesc. Încerc să salvez ce se mai poate salva în asemenea vremuri tulburi cu care nu e de glumit, căci Hitler are de

partea lui tancurile, lagărele şi moartea. Cum să-l înfrunţi?

Şi, la urma urmei, fiecare cu destinul său. Nu putem fi toţi victime. Dacă aş lucra şi eu, păzit cu puşca şi îmbrăcat în haine de deţinut, Franţa ar cîştiga o victimă şi ar pierde un scriitor.“

Al doilea

„Nu văd cu ce i-aş fi ajutat pe prizonieri dacă m-aş fi alăturat lor. Am fi fost mai mulţi, doar atît. Nici treaba lor, nici suferinţa lor n-ar fi fost mai uşoare. Aşa că îi las pe ceilalţi să-şi justifice, dacă vor, prezenţa aici în tren prin minciuni subtile. Eu recunosc fără ocoluri că e mai bine într-un tren încălzit decît în bătaia puştilor. N-am nici un chef să cobor ca Dante în Infern. Prefer acest tren care mă duce la Weimar. Evident, ştiu ce murmură unii, că există ceva mai rău decît să fii oprimat, să cauţi în ruşine un loc confortabil. Dar n-au decît să vorbească. Eu nu ţin să stau pe marginea unei căi ferate cu o puşcă îndreptată spre mine.“

Al treilea

„Aşa sunt vremurile, nu poţi să fii moral, fără să fii în acelaşi timp imoral. Nu poţi să fii curajos fără să te temi. Şi nu poţi să-ţi satisfaci vanităţile, fără să te umileşti din cînd în cînd. Cei care nu acceptă o jumătate din această pilulă nu pot avea cealaltă jumătate. Căci totul e atins de duplicitate azi. N-a mai rămas nimic curat.

Dacă nu eşti dispus să minţi niciodată, trebuie să taci. Şi cine te aude că taci? Cine te vede că eşti singur? E mai bună oare o tăcere care nu spune nimic decît să vorbeşti pe placul lui Hitler, avînd posibilitatea să strecori printre minciuni şi o fărîmă de adevăr? Dar, cu siguranţă, dacă le-aş fi explicat asta, prizonierii nu m-ar fi înţeles.“

Al patrulea

„«De ce nu faci ceea ce facem şi noi?» te întreabă cineva la un banchet văzînd că nu te-ai atins de nimic şi stai deoparte, tăcut. Ridici din umeri şi surîzi stînjenit. Ce să spui? Încă n-ai învăţat bine să te foloseşti de aceleaşi cuvinte ca şi ei. Dar îţi vei da toată osteneala. Şi, treptat, începi să bolboroseşti. Căci e aproape cu neputinţă să judeci limpede cînd teroarea îţi repetă mereu că ea reprezintă speranţa.

Totuşi, altceva ne-au promis. Şi uite că acum nu s-au jenat să oprească trenul chiar acolo unde… Trebuia să cobor la prima gară după aceea. Dar n-am avut puterea s-o fac.

Oare din pricina asta mi-e greaţă? Mi-e teamă să nu vomit. De nu m-ar vedea ceilalţi.“

Al cincilea

„Viitorul este singurul lucru care se promite mereu. Dar prezentul, prezentul cui să-l lăsăm? Eu m-am săturat să mai aştept. M-am decis să iau tot ce se poate lua din prezent, iar preţul pe care sunt dispus să-l plătesc mă priveşte. Cel puţin, îmi asigur o reuşită imediată, mai preţioasă decît o eternitate incertă. Nu eu mi-am ales epoca, de mine depind numai mijloacele prin care o pot obliga să-mi dea toate onorurile care cred eu că mi se cuvin sau să o las să mă strivească. Şi dacă asta se cheamă cinism, cu atît mai bine. Înseamnă că nu sunt chiar un imbecil. Dacă tot nu le pot schimba, măcar să trişez cît mai bine evenimentele. Doar proştii sunt cinstiţi în asemenea vremuri.“

Al şaselea

„Cine putea să prevadă că lucrurile vor ajunge unde au ajuns? Din păcate, istoria e aşa cum e. Uneori, ea şterge graniţa dintre cei dinlăuntrul închisorilor şi cei dinafara lor, nu în sensul că toţi devin liberi, ci în sensul că toţi devin captivi, cu

excepţia unui grup de gardieni care şi ei pot plăti cu capul. Aşa că nu numai cei pe care i-am văzut lucrînd sub pază înarmată sunt prizonieri. Şi eu sunt prizonier, doar că nu am pe haine iniţialele KG. Nu pot sări din tren. Sunt prizonierul lui.

Şi la ce bun o revoltă cu mîinile goale împotriva unei puteri care dispune de toate mijloacele pentru a te amuţi? Doar pentru a muşca ţărîna în faţa unui pluton de execuţie? Sau pentru a putrezi undeva între gardurile de sîrmă ghimpată ale unui lagăr? E greu să-i contrazici pe cei care îndreaptă pistolul asupra ta. Deşi înţeleg că e un cerc vicios tragic aici. Pentru că prin frica noastră îl ajutăm pe Hitler să ne înfricoşeze şi mai mult. Sigur, poţi striga celor care te ţintesc: «Toate închisorile şi toate tiraniile sunt provizorii. Numai libertatea e eternă!». Dar, în clipa următoare, cînd soldaţii duc degetul pe trăgaci, trebuie să recunoaştem că şi noi suntem ca tiraniile şi ca închisorile. Provizorii.“

Al şaptelea

„Pe mine nu mă interesează decît cărţile mele. Încolo se poate întîmpla orice cu lumea. De aceea i-am lăsat pe ceilalţi să se repeadă la ferestre cînd s-a oprit trenul. Eu am rămas la locul meu în compartiment. Am aflat numai după aceea ce s-a întîmplat.

În definitiv, m-am suit în acest tren cu un singur gînd: să ajung la Weimar. Şi, astfel, să întorc spatele circumstanţelor. Pentru că nu vreau să depind de ele. M-am săturat de atîta vacarm şi mi-e silă de el. Nu mai vreau să aud nici împuşcături, nici gemetele celor împuşcaţi. Aşa că, facă istoria ce pofteşte şi din călăii ei şi din victimele ei. Eu nu pot fi călău. Şi nu ţin să devin victimă. Regret doar că m-am născut într-o lume care mă sileşte să aleg între a fi călău şi a fi victimă ori să-mi caut un refugiu. Din fericire, cred în şansa pe care mi-o oferă cărţile mele şi în nebunia de a dori eternitatea. Restul e trecător şi vulgar. Aştept astfel

ziua cînd nu vor mai fi prizonieri păziţi de soldaţi înarmaţi, deoarece tot ce pot face împotriva nefericirii care ne-a lovit e s-o ignor. Nu asta contează, de fapt, cărţile? Omul e o maimuţă socială şi din moment ce el se grăbeşte să fie ori ucigaş, ori ucis, nu-mi rămîne altă alegere.“

Al optulea

„Bănuiesc ce gîndeşte ăsta din faţa mea. Nu e cinic ca alţii, nici ipocrit. Şi e mai scîrbit decît alţii de tot ce se întîmplă. Dar se minte şi el. Se minte, poate, chiar mai rău decît noi ceilalţi. Crede că a refuzat să aleagă între a fi victimă şi a fi călău? Basme. Refuzînd să aleagă, el a şi ales. Trenul îl duce pe sub nasul prizonierilor pe care nu-i aude.

Ceilalţi suntem, în proporţii diferite, profitori, lichele, conformişti, ipocriţi sau ticăloşi. Unii ne-am lăsat înşelaţi, prostiţi, dar cu timpul ne-am amenajat un culcuş bun, ori de-a dreptul somptuos, în această eroare. El e singurul într-adevăr naiv dintre noi. Pentru că el chiar crede că arta îl scuteşte de orice obligaţii. Îşi vîră capul între cărţi, ca struţul în nisip, şi îşi închipuie că numai alţii sunt complici. Sărmanul, el e complicele cel mai orb. Alţii tot se mai sustrag cît de cît prin viclenie. Nu dau totul circumstanţelor, tocmai pentru că vor să profite de ele, în timp ce el, care nu vrea să fie un profitor… Ce paradoxală e cîteodată viaţa. Ca şi istoria. Hitler i-a făcut să urle pe toţi, ca să-i reducă la tăcere pe fiecare în parte. De altfel, aceasta a fost mereu marea farsă a dictatorilor, de a atîrna fiecăruia de grumaz un şţreang împletit din laurii acordaţi, demagogic, tuturor. Şi în loc să înveţe ceva din experienţă, omul, cu nenorocita lui complexitate, a căzut în aceleaşi capcane. După care, tot el şi-a găsit scuze.

Ce, parcă eu vreau să devin victimă? Nu vreau. Mi-e frică şi de moarte şi de suferinţă. Dar, cel puţin, nu pretind că fiind de partea celor care împuşcă o fac spre folosul celor împuşcaţi. Nu mi-

am transformat compromisurile în merite. E singura decenţă care mi-a rămas. Tocmai de aceea nu-mi caut justificări şi mi-e lehamite să le aud la alţii… Nu, nu pot fi nici atît de naiv, nici atît de laş încît să pot spune: «Nu mă interesează decît cărţile mele».

Cine naiba zicea că nefericirea omenească are două cauze, frica de zei şi frica de oameni? E fals. De fapt, numai frica de oameni ne omoară. Numai relele reale. Eu o ştiu, de aceea mă aflu aici. Şi ceilalţi o ştiu. Numai ăsta n-a aflat încă. O ţine, tot timpul, morţiş că nu-l interesează decît cărţile lui. Adică, vezi, dragă Doamne, «mă ocup de cele eterne şi las cele imediate pe seama altora». Dar eternitatea cu care se minte el nu-i decît un alibi, un praf cu care se orbeşte singur. Zice că e scîrbit de circumstanţe şi vrea să uite de ele, să trăiască în imperiul senin al artei, unde nu există nici soldaţi cu arma întinsă, nici deţinuţi. Şi-l cred. Nu e un fanfaron. Mai cunosc eu pe unii care se mint la fel. Dar întorşi cu faţa spre eternitate pentru că dispreţuiesc circumstanţele, ei nu fac decît să se pună la dispoziţia circumstanţelor, să vină, pe alt drum, alături de cei care profită de ele. Ce, parcă noi ne ducem la Weimar în numele eternităţii? Nici vorbă. Ne ducem în numele circumstanţelor. Una e să cauţi eternitatea în ceea ce trece şi alta să cauţi eternitatea doar pentru a nu fi de faţă în clipa cînd călăul întinde mîna spre victima sa.

Cel puţin, eu nu mă mai mint. Nu-mi mai fac de mult iluzii în privinţa laşităţii tăcerii noastre. Tăcerea a ajutat ocupaţia şi a devenit complice cu ea. Pe urmă am consimţit discret, continuînd ceea ce începuse tăcerea. Şi, din moment ce mă aflu aici în tren, nu înseamnă că puştile îndreptate de soldaţii germani împotriva compatrioţilor mei sunt îndreptate şi în numele meu? Şi că şi degetul meu va apăsa pe trăgaci dacă unul din prizonieri va încerca să fugă? Într-o istorie ca asta, autonomia esteticului nu e decît o formă ocolită de

complicitate. Pentru cei care nu suportă să vadă sînge. Aceştia sunt criminalii prin procură. În timp ce ne îndreptăm spre Weimar, cine ştie cîte crime săvîrşim în altă parte, crime pe care nici măcar nu le cunoaştem.

Tocmai de aceea voi renunţa să mai scriu. N-are nici un rost. Tot ce-mi rămîne, dacă nu mai cred că poţi să rămîi curat odată ce eşti amestecat în ruşine, e să caut o sticlă de vin bun şi să beau pînă uit.“

Al nouălea

„«Heil Hitler»“? La urma urmei, de ce nu? Nu sunt singurul care face asta.“

Al zecelea

„Întîmplarea cu prizonierii mi-a adus aminte de zilele cînd frica mă trezea din somn. După aceea tuşea gros şi aştepta lîngă pat să mă ridic, să mă spăl, să mă bărbieresc şi să rămîn pe gînduri. Eu vroiam să mai întîrzii în pat, să-mi termin visul, dar frica n-avea răbdare. Mă privea cu răutate, făcîndu-mă să mă simt ca un vierme şi-mi dădea de înţeles că nu trebuia s-o scot din fire. Apoi, auzeam un mormăit furios. Aproape îngheţat de spaimă săream îndată din pat şi mă repezeam în faţa oglinzii la baie.

Şi care e vina mea? N-am rezistat să trăiesc cu o gheară înfiptă în gît. Am cedat. Dar am cedat nu pentru că aş fi de acord cu cei care m-au înfricoşat, ci pentru a nu mai fi ţinta lor. Unul ca mine îndură istoria, nu o face.

Din nenorocire, am înţeles prea tîrziu un lucru, că Hitler mă putea omorî în multe feluri, dar mă putea terfeli într-un singur mod, făcîndu-mă să cred că e imposibil să nu devii pînă la urmă ticălos într-o lume ticăloasă. Sau n-am avut curajul să înţeleg.“

Al unsprezecelea

„Aş scrie ceva. Dar cum să spun adevărul despre ceea ce am văzut? Va fi interpretat ca o provocare. Nu, mai bine să mă abţin. Sau să retuşez cumva scena. Să povestesc, de pildă, că paznicii stăteau cordial de vorbă cu cei pe care-i păzeau. Că paznicii n-aveau puşti, iar cei păziţi nu erau îmbrăcaţi în haine de deţinuţi cu iniţialele KG. Deplîngeau împreună fatalitatea războiului şi făceau proiecte de pace. Da, cam aşa ceva.“

Al doisprezecelea

„Eu mă culc. Să încerc să nu mă mai gîndesc la asta. Ce rost are? Tot nu pot să schimb nimic. Nu reuşesc decît să-mi stric somnul şi pe urmă nu voi mai putea adormi pînă la Weimar. Voi ajunge frînt de obosit şi voi face impresie proastă. Mai ales că mi-am uitat şi somniferele acasă.“

Al treisprezecelea

„Înţeleg că arta s-ar cuveni să stea alături de cei care lucrau la terasament. Dar cum să scrii cu puşca îndreptată spre tine?“

Al patrusprezecelea

„M-am săturat de toţi deştepţii care-şi bat gura pentru a ne face morală; care pretind că nu se poate face literatură cu mîinile murdare şi că, fără caracter, talentul e orb. *Je m’en fiche.* Literatura e o curvă care se oferă celui ce o plăteşte. Asta e. Cine mă plăteşte mă are. Simplu. Restul e minciună.“

Al cincisprezecelea

„Cu siguranţă, toţi se gîndesc la prizonierii pe care i-am văzut. Îşi fac procese de conştiinţă, îi cunosc. Nu sunt de azi, de ieri, în mijlocul lor. Sunt colaboraţionist vechi şi-mi cunosc oamenii. Numai individul acela negricios de lîngă fereastră mă pune pe gînduri. Priveşte în gol. A căpătat o privire fixă. Trebuie să fiu atent. La noapte s-ar putea să sară din tren.“

În sinea lor, pasagerii ştiau însă, probabil, că sunt lucruri care nu pot fi justificate. De aceea, nu mi-i pot imagina surîzînd. Cu excepţia unuia: cel care a refuzat să iasă pe culoar cînd trenul s-a oprit, convins că refuzul său era şi înţelept şi curat.

Dar el e şi singurul care se minţea pînă la capăt.

Sigur, arta poate sta în tren bine rasă şi parfumată. Poate să închidă fereastra, să nu întrebe nimic, să nu audă, să zică „sunt sătulă de istorie, vreau s-o ignor“. Şi să-şi continue pelerinajul la Weimar. Dar ea uită atunci două lucruri. Că asemenea trenuri nu duc la Weimar, ci în neant. Şi că puşca îndreptată spre prizonierii de pe marginea terasamentului l-a prins, între timp, în cătare şi pe pasagerul care, cu ochii închişi, visează o eternitate curăţată de circumstanţe.

P.S.

Spre sfîrşitul războiului s-a mai făcut un pelerinaj la Weimar. De data aceasta erau mult mai puţini pasageri.

Nietzsche sau semnul securii duble

Iniţial am vrut să-mi spun părerea despre unele afirmaţii dintr-o suită de articole despre Cazul Nietzsche *publicate de o revistă. Ulterior, am renunţat datorită unor nedumeriri*:

1. Menţionînd apariţia în româneşte, în 1980, a versurilor lui Nietzsche, autoarea declară că volumul a fost „inteligent prefaţat“ de Marian Popa. Or, prefaţa respectivă combate chiar modul de înţelegere (*şi de deformare*) *a semnificaţiei operei lui Nietzsche practicat în aceste articole, ceea ce m-a aruncat în cea mai adîncă perplexitate. Nu mai ştiu ce să cred. „Inteligent“ înseamnă „pro“ sau „contra“*?

2. Nu-mi dau seama cum s-ar putea răspunde ideii că ateismul „ucigaşului lui Dumnezeu“ este în realitate un puci.

3. Vreau să cred că autoarea acestor articole ştie, totuşi, ca toată lumea, cît de circumspecţi trebuie să fim cînd e vorba de părerile autorilor despre propriile lor opere, inclusiv atunci cînd se dezic de ele. Şi că, prin urmare, nu se poate spulbera cu un bobîrnac o operă cum e Naşterea tragediei *numai pentru că, ulterior, Nietzsche s-a îndoit de ea. Altfel, ar trebui să luăm în serios ceea ce ni se povesteşte, de pildă, în legătură cu faptul că Vergiliu a vrut la un moment dat să arunce în foc manuscrisul* Eneidei *sau că Gogol a regretat „rătăcirea“ de a fi scris* Suflete moarte.

Textul de mai jos nu este, aşadar, un răspuns. El reprezintă o opinie ca oricare alta, dincolo de pasiuni de moment.

Dogmatismul n-a iubit niciodată cîntarul. El a preferat totdeauna să deschidă leprozerii şi, peste drum, temple. În felul acesta nu mai e nevoie de dovezi. Sunt de ajuns anatema sau adoraţia, teama că fiecare pas pe care-l faci îl faci pe riscul tău.

În „cazul“ Nietzsche, cîntarul a lipsit adesea şi din motive obiective, de înţeles. Rănile tragediilor trăite în acest secol nu s-au cicatrizat toate şi chiar cicatricele dor încă. Astfel că, şi cînd s-a cîntărit, nu s-a putut face asta destul de calm. Şi cum un exces aduce în genere după el un alt exces, de la repudierea fără lectură s-a ajuns, se ştie, la apologia fără măsură. Dar vina pentru aceste exagerări nu este a lui Nietzsche, ci a judecătorilor săi. După cum astăzi, cînd în lume sunt semnalate noi încercări de a confisca anumite idei ale lui Nietzsche cu intenţia de a fi folosite în scopuri funeste, ar trebui acuzată chiar confiscarea, nu de a consimţi, fie şi indirect, că ea e legitimă.

Fireşte, nu ignor faptul că rezultatele filosofiei se văd, uneori, nu numai în biblioteci, ci şi în cimitire. Nu-mi place să văd ideile în boxă, dar, cum zicea Camus, nu pot exista călăi privilegiaţi. Dacă o idee a ucis, ea trebuie să răspundă pentru crimele săvîrşite. Şi, bineînţeles, n-am putea trece cu vederea nici participările fără voie. În măsura în care o filosofie trebuie judecată şi pentru consecinţele ei, nu numai pentru intenţiile ei, ea trebuie judecată şi pentru ceea ce a greşit explicit şi pentru ambiguităţile care au îngăduit să fie utilizată ca să facă victime.

Cu aceasta cred că am spus ce trebuia să spun pentru a evita o justificare pripită. Principala vină, după părerea mea, a viziunii lui Nietzsche este că ea seamănă cu securea dublă din labirint. Adică are două tăişuri. Cu unul poate ucide. Cu altul poate vindeca. Şi la fel ca în labirint, acelaşi drum duce spre Minotaur şi spre faţa radioasă a Ariadnei.

În această ambiguitate, totul pare posibil, totul este dublu, fascinant şi înfricoşător în acelaşi timp.

Iar vorbele pot fi citite în două feluri. Puternic? A fi puternic împotriva altuia nu e totuna cu a fi puternic împotriva ta. După cum, în mîna lui Nero focul a însemnat altceva decît pentru cel care, în mijlocul zăpezilor, se luptă să nu îngheţe. Orgoliul? Aroganţa celui puternic faţă de cel slab nu e totuna cu orgoliul celui care, singur în faţa tainei noastre, îşi exaltă ţărîna înţelegînd că împotriva abisului nu se poate ridica un om smerit. Şi dacă nu orice orgoliu trebuie respins, nu orice slăbiciune merită să fie dispreţuită. Mai ales cînd chiar în slăbiciune găseşti tăria de a te ridica deasupra ei. Căci nu există nici dreptul de a strivi, nici datoria de a te lăsa strivit; nici dreptul de a fi stăpîn, nici datoria de a fi sclav.

Filosofia lui Nietzsche nu e, deci, inocentă, în sensul în care labirintul nu e inocent. Ea ne aminteşte mereu securea cu două tăişuri. Dar orice ambiguitate este vinovată pentru ea însăşi, nu şi pentru ceea ce au căutat alţii în ea. Sigur, nu e destul să visezi un supraom. Trebuie să spui limpede ce vrea şi cu ce mijloace se gîndeşte să-şi atingă scopurile. Dar nu există nici un indiciu că supraomul a fost gîndit de Nietzsche ca un anti-om, ca o forţă destinată să strivească omul. În ce mă priveşte, sunt de părerea celor care spun că, devenit propria sa divinitate, acest om al lui Nietzsche „nu-şi exercită superioritatea asupra altor oameni“. El e creaţia unui filosof disperat, nu a unui filosof cinic; un filosof care n-a găsit în disperarea lui ceva mai bun decît o viziune provocatoare şi în singurătatea lui ceva mai util decît orgoliul. Şi numai trădarea acestui orgoliu a făcut ca o crimă eroică, aşa cum e uciderea lui Dumnezeu, să fie folosită pentru uciderea oamenilor.

Îi putem reproşa, prin urmare, lui Nietzsche că a făurit o secure dublă, lăsînd pe cel care învîrte această secure să decidă dacă va ucide cu ea sau va vindeca; dacă va întoarce tăişul spre cer sau spre

pământ, spre Dumnezeu sau spre oameni. În visul său ceţos şi mîndru, acest solitar a uitat, se pare, că forţa, orgoliul pot fi puse nu numai în slujba înfruntării cerului, ci şi a înjosirii umane, şi că, odată născocit supraomul, unii ar putea încerca să şi-l asume. Dar a vedea numai unul din cele două tăişuri ale securii duble înseamnă un abuz. După cum, a le ignora pe amîndouă ar fi o eroare. Şi tocmai pentru a sublinia că ambiguitatea labirintului nu poate fi un temei al domniei Minotaurului, e necesar, cred, să ne amintim că filosoful a făcut elogiul forţei întrucît visa un om care să nu se teamă într-o lume în care Dumnezeu a murit; şi a făcut elogiul orgoliului visînd o umanitate curajoasă care să nu se prosterne în faţa destinului ca o sclavă. Doar prin mistificarea acestor idei, întreprinsă de cei care au profitat de ambiguitatea securii duble, s-a putut ajunge ca supraomul să devină un anti-om. Pentru că Nietzsche însuşi s-ar fi cutremurat de oroare asistînd la delirul celui care se considera încarnarea supraomului nietzschean. Şi nu e un secret pentru nimeni că filosoful a urît închistarea prusacă. Se ştie, un bisturiu, nu numai o secure dublă, încăpînd pe mîna unui nebun poate deveni arma unui ucigaş. De aceea mi se pare obligatoriu să distingem între „ocazie“ şi „cauză“. Pădurile pot fi „ocazia“ de a se face bîte, nu „cauza“ lor. Şi nu cred că, atunci cînd au fost dispreţuiţi, poeţii au fost dispreţuiţi din cauza lui Platon, care i-a izgonit din cetatea sa ideală.

În consecinţă, este oare nevoie pentru a urî sîrma ghimpată să aruncăm în ea şi *Naşterea tragediei*, cum fac unii? Cui ar folosi combaterea apologiei prin anatemă? Culturii în nici un caz. N-am risca astfel ca balanţa să nu-şi găsească niciodată echilibrul corect? Sfîşiind o mască, lipită între timp pe obraz, n-ar fi normal să sfîşiem carnea acelui obraz făcînd din chiar această jupuire o mască.

A folosi anatema, în locul cîntarului, e un obicei cel puţin anacronic. Iar rolul culturii nu e să aleagă între ritualul unui templu şi dezolarea unei leprozerii. Între leprozerie şi templu, ea are nevoie să-şi aşeze cîntarul refuzînd prejudecata că orice orgoliu e suspect şi că orice vulnerabilitate trebuie să se resemneze. Pe un asemenea cîntar, de pildă, *Naşterea tragediei* mi se pare, cu limitele ei, una dintre operele esenţiale ale culturii şi nu văd de ce am amesteca apolinicul şi dionisiacul în lucruri care n-au legătură cu cultura, ci cu patologia.

Schopenhauer la Veneţia

Sunt multe banalităţile care se debitează de obicei pe seama Veneţiei. Că oglinzile s-au umplut de umbre, că gondolele lunecă pe canale ca un suspin, că pe aceleaşi canale Veneţia lunecă şi ea într-un exil iremediabil. Că timpul a pătat zidurile, a înverzit statuile şi a coclit aurul leilor veneţieni. Că, prin urmare, acest amestec de vanitate şi zădărnicie care se numeşte Veneţia a învăţat totul şi despre vanitate şi despre zădărnicie.

Or, tocmai asupra acestei concluzii am serioase îndoieli. Veneţia ştie acum, într-adevăr, cît de necruţător e timpul cu vanităţile şi ar fi putut fi chiar cel mai bun profesor de modestie dacă nu s-ar fi petrecut un fenomen ciudat care ne arată că, de fapt, ea şi-a rămas credincioasă sieşi în ciuda experienţelor penibile pe care a fost silită să le trăiască. Obsedată altădată de măreţia ei, Veneţia e obsedată acum de decadenţa ei. Dar chiar şi din decadenţă ea vrea să facă o formă de glorie. Ea e acum melancolică, dar şi melancolia ei vrea să fie somptuoasă. Şi agonia ei vrea să aibă grandoare. Veneţia nu poate învăţa modestia nici cu buzele pecetluite. Ea are o retorică a tăcerii, aşa cum altădată avea o retorică a strigătului şi a cîntecului.

Şi astfel, Veneţia obţine acum cu mîinile goale ceea ce altădată n-a izbutit să obţină prin forţă. Acum e iubită pentru ea însăşi. Vechile vanităţi au trădat-o, în schimb a aflat că există o glorie care nu mai depinde de ambiţii şi de putere, ci de poezie, care i-a dat mai mult decît a pierdut pe mări. Cufundată din ce în ce mai mult în trecut, răscumpărînd prin melancolie ceea ce a prădat, ceea ce a sfidat, ceea ce n-a înţeles sau n-a putut înţelege, Veneţia devine timp, timp pietrificat, care

se gîndeşte pe el însuşi. Dar amatorii de elegii *à la carte* adulmecă aerul derutaţi. Tăcerea e mai puternică decît cîntecele de odinioară şi de-abia acum Veneţia se confundă cu arta. Ea îşi obţine azi măreţia din dezamăgiri. Îşi cucereşte victoriile din înfrîngeri. Steagurile nu se mai umflă orgolioase în vînt, cerul poate să-şi arate în sfîrşit întreaga lui poezie. Naufragiul este somptuos şi paradoxal, căci, după ce a pierdut totul, Veneţia a dobîndit privilegii pe care nu le-a avut niciodată. Locuitorii o părăsesc, dar în loc să nu mai aparţină nimănui, ea aparţine tuturor. Cei care trec pe cheiuri tresar cînd înţeleg că orologiul din turnul San Marco nu mai măsoară vremea, ci propria lor viaţă, luînd-o mereu de la început, cu oricine vine aici, şi ajungînd mereu la sfîrşit, cu orice plecare.

Schopenhauer e greu de citit la Veneţia, chiar în palatele părăsite şi cu obloanele trase.

Adevărul e că Veneţia nu s-a lăsat niciodată atrasă de ispitele negaţiei. Nici acum, în plină decadenţă, ea nu-şi întoarce capul pentru a visa o sărăcie sfîntă. Învăţată cu fastul, încearcă să-şi joace decadenţa cu fast. Nu mai e stăpîna mărilor, e capitala romantismului. Serbările s-au sfîrşit, e rîndul tăcerii să vorbească. Din ziduri emană nu numai o tristeţe insidioasă, ci şi o vrajă care subjugă mai sigur decît o făcea pe vremuri semeţia Serenissimei. Şi nu e o descoperire ciudată, oare, că Veneţia nu mai are nevoie de flote, de ceremonii fastuoase şi de neînduplecatul Consiliu, că îi ajunge fosforescenţa dezamăgirilor ei ca să obţină de la noi o capitulare fără condiţii?

Lecţia Romei

Am destule motive să prefer în Italia alte oraşe Romei. Florenţa, de pildă. Sau Veneţia. Dar Roma are ceva ce-i aparţine în exclusivitate… Putem crede ce dorim despre acest oraş. El ni se poate părea prea greoi, prea tixit de maşini, prea scindat de vîrstele lui, prea împovărat de trecut, prea plin de istorie pentru a fi liber în mişcări, prea plin de legende, de fantome, de ruine şi de absenţe, prea plin de monumente sacre pentru a putea fi modernizat, prea arogant, prea baroc, prea superficial, prea dispus să tragă toate profiturile din istoria şi legendele lui, prea încărcat, prea pestriţ, prea prolix, prea zgomotos… Dar după ce-am spus toate astea, trebuie să recunoaştem că toţi cei care l-au ironizat au avut, într-un fel, soarta barbarilor care au vrut să-l cucerească. Au intrat în el, pe străzile lui, şi pe nesimţite s-au transformat în învinşi. De fapt, Roma este un nume pentru eşecul iremediabil al barbariei.

Căci barbariile pot cuceri, dar nu pot stăpîni. Şi dacă Roma e eternă, barbaria e totdeauna temporară. Totdeauna provizorie.

Într-o morală a istoriei, Roma ar avea multe lucruri de spus. Ea a văzut un cal proclamat consul, a văzut senatori sărutînd picioarele împăraţilor, a văzut incesturi oficializate, dictatori purtaţi în care triumfale pentru ca a doua zi să fie înjunghiaţi pe la spate, a văzut poeţi slăvind moartea ca pe un joc şi poeţi siliţi să se sinucidă sau să plece în exil, a văzut statui decapitate, flori pe mormîntul lui Nero, fabuloase prăzi de război şi singurătatea de mai tîrziu, cînd în timpul lui Giotto mai avea doar cîteva mii de locuitori, cît un sat mai mare. Însă nici un nomad nu se poate lăuda că

a supus Roma. Se poate lăuda doar că a cucerit-o temporar. Şi iată, o descoperire care mi se pare preţioasă: după căderea ei, Roma a obţinut victorii mai importante decît în vremea de glorie antică.

La fel de preţioasă ca alta: dacii de pe columnă n-au uitat munţii din care au venit. În fiecare amurg, umbra lui Zamolxis trece peste columnă ca o insomnie a memoriei.

Et in Arcadia ego! Dar…

Răspuns la invitaţia de a participa la o dezbatere despre tradiţie şi modern în Ţara Făgăraşului

M-am gîndit totdeauna cu oarecare compasiune la americanii care cumpără antichităţi. Mi-am spus că, inconştient, ei cumpără, de fapt, trecut. Un trecut pe care nu-l au. Sau, în măsura în care-l au, îl simt fragil.

Noi, românii, cum bine se ştie, n-avem nevoie să cumpărăm trecut. Noi îl avem şi singura grijă în această privinţă ar fi să nu-l lăsăm să se piardă. Şi nu mă gîndesc numai la preocuparea administrativă pentru vestigii. Indiferenţa cu care se poate exercita această preocupare este chiar mai rea decît bălăriile care acoperă uneori ruine sfinte. De aceea, îi bănuiesc pe cei care îşi uită locurile natale de ceva mai grav decît ingratitudinea. Îi bănuiesc de frig interior. Îi bănuiesc de o infirmitate care nu le permite să fie decît aşa cum sunt. Adică orfani joviali.

Dar dragostea pentru locurile natale e ameninţată, cred, nu numai de indiferenţă, de nomazi fără memorie şi fără părinţi. Cel puţin în aceeaşi măsură e ameninţată uneori de uşurinţa de a o invoca. Există un risc al vorbelor frumoase. Să ne obişnuim cu ele şi să le repetăm din rutină. În loc să iubim, ne declarăm iubirea. Iar acest risc este şi mai grav cînd totul decade în retorică de circumstanţă. Nu cred în cei care îşi vociferează dragostea pe la toate răspîntiile. Poate mă înşel, dar am fost totdeauna convins că adevărata dragoste te strînge de gît, nu te împinge la tirade. Ea preferă şoapta şi uneori chiar tăcerea, iar dacă e

nevoită să iasă în scenă, sub reflectoare, se simte stingherită. Nu pentru că nu i-ar plăcea sărbătoarea, ci pentru că se teme să nu pară teatrală.

Firește, știu că o dragoste trebuie totuși mărturisită din cînd în cînd. Nu neapărat pentru alții, ci din bucuria de a o mărturisi. Într-un asemenea moment, mai există o dificultate în afara aceleia de a vorbi despre lucruri prea intime. Cu sau fără voia noastră, locurile natale se schimbă. E un proces normal. Or, dragostea e totdeauna puțin conservatoare. Ea vrea să păstreze lucrurile așa cum s-a legat de ele, cum s-a obișnuit să le iubească. E un egoism aici, dar e un egoism născut din iubire, și totodată, din tendința noastră naturală de a dori să ne sustragem curgerii timpului. Cel care se întoarce atunci în locurile sale natale și vrea să vorbească despre ele se află într-o dilemă. Despre ce să vorbească? Despre ceea ce simte numai el sau despre ceea ce vede oricine fără ajutorul lui? Am ascultat oameni care exaltau cu o liniște desăvîrșită faptul că aproape nimic nu mai era așa cum știau ei și nu m-a surprins bucuria, firească, pentru ceea ce înseamnă progres, cît liniștea lor fără amintiri. Cel puțin în clipa aceea, cei în cauză nu-și iubeau satul sau strada unde s-au născut. Să mai precizez că și eu cred în progres? Cred, într-adevăr, dar nu cred în cei care n-au nici o strîngere de inimă în fața căruței cu care au mers cîndva. Progresul este altceva decît frigul sau decît un obiect fără umbră. În definitiv, se zice că și maturitatea este un progres față de copilărie, deși în privința asta ar merita să avem unele dubii, și totuși un om normal nu-și uită copilăria. Cine n-are nici o nostalgie și nu s-a legat de nici un lucru atît de mult încît să regrete că timpul i l-a smuls, nu mi se pare însetat de progres. Mi se pare sărac, și atît. Chiar dacă îi e mai ușor să trăiască fără bagaje. Amintirea și speranța ne modelează în aceeași măsură, iar prezentul, pentru a fi adevărat,

nu poate fi nici orb, nici surd. Cel puţin aşa cred eu. Aşa că daţi-mi voie să mă îndoiesc de cei care sporovăiesc voioşi acolo unde, uneori, tăcerea este singura mărturisire care ne rămîne.

Iată, primul motiv pentru care ezit să accept amabila dumneavoastră invitaţie. Mă feresc să fac din dragostea pentru locurile mele natale o *temă*, cînd ea e mult mai mult decît atît. E ceva în genul gravitaţiei terestre. Omul a avut totdeauna nostalgia zborului, a aripilor, şi i s-a părut că gravitaţia pămîntului îl încătuşează, îl împiedică să zboare. Or, această gravitaţie este centura noastră de siguranţă, armura noastră împotriva pustiului cosmic. Fără ea, am fi proiectaţi în neant. Mi-am imaginat uneori oamenii pe un pămînt fără gravitaţie, agăţaţi cu disperare de rădăcinile arborilor ca să nu fie azvîrliţi în abis. Zborul e posibil numai cîtă vreme există gravitaţie. Aşa se întîmplă şi cu dragostea pentru locurile natale.

Din păcate, însă, Arcadiile nu pot fi regăsite decît pentru a fi pierdute. Nu mi se pare un simplu paradox acesta şi sper că veţi fi de acord cu mine că el nu ştirbeşte cu nimic dragostea pentru locurile natale, dimpotrivă, o explică. Înseamnă că iubim atît de mult acele locuri, încît nu consimţim să dispară şi să moară nimic din ele. După atîţia ani, copilăria mea trăieşte încă într-o casă modestă, albastră ca albastrul de Voroneţ. Or, această casă nu mai există decît în memoria mea. Ceea ce nu înseamnă că nu mă întorc din cînd în cînd în satul natal. Nici n-aş putea altfel. Dar atunci o fac, dacă pot, cu discreţie, ca într-un ritual. Singurul lucru care se uită în povestea lui Anteu e că nimeni nu-l vedea cînd se lipea de pămînt ca să recapete puteri.

De altfel, prin forţa lucrurilor, mergînd împreună în Ţara Făgăraşului, n-am ajunge totuşi în aceleaşi locuri. Pentru un străin de acea depresiune dintre Olt şi munţi, Făgăraşul este, în mod firesc, un oraş. Pentru mine Făgăraşul este, din motive pe care le bănuiţi, ceva ca umbra unui

mit. Vă amintiţi ce spunea Blaga despre universul satului: că este foarte aproape de metafizică şi se prelungeşte în mit. În acest sens, probabil, „veşnicia s-a născut la sat“. Dincolo de orizontul satului nu exista pentru mine în copilărie decît mitul. Cînd tata venea de la Făgăraş cu zahăr candel, venea parcă nu dintr-un oraş real, ci dintr-o poveste. Dintr-un fel de străinătate mitologică, deşi ne despărţeau doar optsprezece kilometri de Făgăraş. Nu aveam curiozitatea să cunosc acest oraş şi nici nu eram convins că exista în realitate. El era pentru mine atunci ceva tot atît de aproape şi tot atît de departe ca stelele din osia Carului Mare. Ceva din aura acelui mit a rămas în memoria mea. Apoi, Făgăraşul este oraşul unde tatăl meu a murit pentru că doctorii care l-au operat de peritonită n-au vrut sau n-au avut voie să administreze streptomicină în iarna anului 1954 unui ţăran care nu era cooperator (de altfel, la ora aceea în satul lui nu exista cooperativă încă). N-am putut să iert niciodată Făgăraşului noaptea în care am plecat, de la spital, înnebunit de durere pe străzi, deşi ştiu că nu oraşul a fost de vină. Mi-e imposibil, şi acum, să trec prin dreptul acelui spital fără să întorc capul. Dacă cineva ar observa, m-ar întreba de ce. Şi poate că atunci n-aş putea să răspund nimic din cauza unei amintiri care mă sugrumă încă, iată, după atîţia ani. Pe urmă, pentru un străin Lisa este, evident, o comună poate nici mai frumoasă decît altele, nici mai urîtă, de la poalele Făgăraşilor. Pentru mine ea este chiar centrul universului. Întreg universul se învîrte pentru mine pe osia unei uliţe de cîteva sute de metri din marginea unui sat, care unui străin nu-i poate spune, cu siguranţă, nimic. Dacă aveţi şi dumneavoastră o uliţă la fel pe care aţi copilărit, gîndiţi-vă la ea şi mă veţi înţelege. Blaga exagera, poate, spunînd că singura copilărie mare este cea petrecută la sat, dar există, cred, amintiri pe care numai într-un sat le poţi căpăta. În sfîrşit, pentru

dumneavoastră, munţii Făgăraşului sunt, fireşte, munţii Făgăraşului. Pentru mine sunt cu totul altceva, nici eu nu ştiu prea bine. Copilăria a sacralizat în ei totul, şi stîncile şi potecile şi izvoarele. Tatăl meu m-a învăţat noaptea, în munţi, unde să caut steaua polară pe cer. Cum vreţi să mai fie ei pentru mine numai nişte munţi?

Nu, iertaţi-mă, dar nu pot vorbi despre toate aceste lucruri cum s-ar cuveni. De cîte ori mă întorc în satul natal, fac o călătorie la capătul căreia nu ajung niciodată. Ceva din el rămîne totdeauna dincolo de malul orei respective, mai departe, în acea eternitate care moare odată cu noi, şi-mi dau seama că acolo am vrut să ajung, dar nu pot.

În ce mă priveşte, chiar dacă mi s-a întîmplat să aud şi păreri contrarii, cred că o iubire adevărată e totdeauna o iubire fără condiţii. Nu punem condiţii atunci cînd n-avem altă cale decît dragostea. Dar „fără condiţii“ nu înseamnă „fără obiecţii“. Dimpotrivă, mi se pare că tocmai iubirea ne dă dreptul şi ne obligă la obiecţii. Şi nu vă ascund că, dincolo de umbre, există şi lucruri care fac să mi se strîngă inima de cîte ori pornesc de la Făgăraş spre munte. Ele ridică, în fond, problema atitudinii faţă de tradiţie şi aş putea să le enumăr. Aş putea să mă refer, de pildă, la pierderea tradiţiei de a planta meri în livezile (care se sălbăticesc acum) de la poalele munţilor, cu atît mai mult cu cît am fost convins totdeauna că a planta un pom ţine cumva şi de filosofie, de o morală calmă, în care omul nu gîfîie jefuind clipa. Sau aş putea descrie acel tip de casă fără specific (impunătoare, dar adusă din marginea cărui oraş, Doamne?) care a invadat satele făgărăşene. Satul în care m-am născut eu avea case de lemn, modeste, dar arhitectura lor cînta. Fireşte, nu nevoia de confort o deplîng (de altfel, nostalgia s-ar face de rîs cerînd să nu se schimbe nimic şi ştiu că nimeni nu e dispus să trăiască într-un muzeu), ci uşurinţa cu care dispare

în moloz un stil decantat probabil prin veacuri. Dar ar fi nedrept, mi se pare, să se vorbească despre aceste lucruri fără o analiză complexă a cauzelor lor. Şi fără a încerca să răspundem la întrebarea: mai e posibil ca veşnicia să se nască mai departe la sat? Date fiind limitele mele în faţa acestui subiect, nu cred că aş da un răspuns satisfăcător.

Închei aici, ca să nu sporesc şi mai mult vina de a judeca totul sentimental. În concluzie, iubesc prea mult Ţara Făgăraşului ca să mă pot rezuma la mărturisiri de circumstanţă. Şi cum cred că o iubire are dreptul să pretindă de la noi măcar decenţa tăcerii, aleg tăcerea.

Un punct de vedere

Stimate Mircea Iorgulescu,

Cum ştiţi, am asistat şi eu la dezbaterea despre „Tendinţe noi în proza contemporană“. La un moment dat, am vrut chiar să iau cuvîntul, dar am renunţat. Mi se părea că discuţia, interesantă în ansamblu şi în nuanţe, se împotmolise totuşi în „da“-uri şi în „nu“-uri prea tranşante în jurul întrebării dacă deceniul al optulea al prozei noastre contemporane poate fi comparat cu deceniul al patrulea. Cel mai aproape m-am simţit de opinia dumneavoastră, că o asemenea comparaţie poate avea doar raţiuni strategice, şi anume de a ne exorciza complexele. De aceea vă scriu. Dar, odată complexele cicatrizate, răspunsul e „nu“?

Şi eu cred că această comparaţie n-are nici un temei. Criteriul numărului de cărţi, cum s-a arătat, e exterior şi derizoriu. Atunci ce rămîne? Faptul că e vorba de două momente de elan literar, în care a avut loc o explozie a romanului? Asta nu atinge substanţa problemei care ne interesează.

Şi totuşi, îmi spun, comparaţia ar fi utilă, poate. Cu o condiţie: nu pentru a vedea ce apropie cele două perioade, ci, paradoxal, ce le desparte. Aceasta în măsura în care suntem de acord că deosebirile pot fi uneori chiar mai revelatoare decît asemănările.

Să mă explic. În anii de ieşire din servituţile dogmatice care înăbuşiseră creaţia, scriitorul a căutat să restabilească legătura cu tradiţia vie a literaturii noastre, să regăsească drumul pe care-l abandonase, din vina nu în primul rînd a lui, dar şi a lui. Numai că el a găsit, într-o măsură, altceva decît a căutat şi, poate, chiar mai mult decît a pierdut.

Să recunoaştem, scriitorii au căutat atunci să regăsească arta ca artă. Aveau nevoie de asta, după ce dogmatismul împinsese arta de pe stradă în amvon şi, în acelaşi timp, o transformase, în parte, într-un soi de manufactură. Dar căutînd arta ca artă, scriitorii au găsit, aproape fără să-şi dea seama şi, în fond, pentru că nu se putea altfel, arta cu tendinţă. Căutînd dreptul artei de a rosti adevărul, ei au descoperit datoria de a-l sluji. Drumul care părea să ducă, pentru meditaţii estetice, în turnul de fildeş, a dus, cu foarte mici ocoluri şi ezitări, chiar în cetate şi la întrebările ei.

Dovezile? Sunt, cred eu, mai multe. Şi, într-un fel, cu ele încep şi enumerarea unor deosebiri la care m-am gîndit, fără să pretind nici că sunt singurele, nici că sunt cele mai importante.

De pildă, problema curajului. Indiferent ce credem despre valoarea şi sensul curajului în creaţia literară, problema ca atare există acum. Ce însemna în deceniul al patrulea curaj? Probabil curajul de a scrie. În schimb, azi auzi foarte des: „e o carte curajoasă“. Scriitorul curajos se mîndreşte că are curaj, e invidiat de alţii pentru curaj şi e preţuit de cititori cînd are curaj. Că acest curaj a putut deveni uneori şi un fel de jeton la ruleta succesului, un fel de substitut sau întăritor de talent, aceasta e o altă chestiune. Ca şi amănuntul deloc neglijabil că nu curajul, în sine, ci valoarea, artistică şi de conştiinţă, a unei cărţi îi decide în ultimă instanţă destinul. Dar obsesia curajului există. Şi ea influenţează indiscutabil şi scriitorul şi cititorul. Şi, bineînţeles, cărţile.

Mai departe. S-a spus că azi cititorul îi pretinde scriitorului în primul rînd să nu-l mintă. Şi eu sunt de aceeaşi părere, dar nu faptul dacă este aşa sau altfel mă interesează acum, ci însuşi faptul că se pune această problemă. În deceniul al patrulea, nici la noi, nici aiurea, adevărul nu-i persecuta pe scriitori. În schimb, în perioada postbelică, Albert

Camus declara că libertatea este dreptul de a nu minţi.

Şi e de la sine înţeles că o proză obsedată de adevăr devine în chip logic, în operele ei reprezentative, polemică. Implicit sau explicit, ea trebuie să se bată pentru adevăr, pentru dreptate, pentru datoria ei de a vorbi, dacă vrea să răspundă exigenţelor cititorului. Desigur, dintotdeauna literatura autentică a fost, într-un sens general, polemică, inclusiv proza deceniului al patrulea de la noi. Dar „polemică“ înseamnă azi mai mult decît atunci. Pe de o parte, înseamnă că proza şi-a asumat o vocaţie justiţiară. Pe de altă parte, vechiul adevăr estetic i se pare scriitorului de azi insuficient.

În definitiv, „obsedantul deceniu“, care ne obsedează atît, e o formă de a face polemică, o strategie polemică dacă vreţi. În ce constă această strategie? Ea fixează un fapt din plan existenţial în plan istoric. Proza obsedantului deceniu nu e, după părerea mea, o *categorie* în literatura contemporană, ci una din formele caracterului ei polemic. În treacăt fie zis, în chiar această strategie se află şi limitele ei. Ceea ce i-a permis să înflorească, să dea opere valoroase, riscă şi să o veştejească. Pentru că mutînd la nesfîrşit faptele din plan existenţial în plan istoric, scriitorul şi-ar asigura, ca să zic aşa, un curaj confortabil, dar şi-ar micşora şansele de a contribui la igiena morală a contemporanilor săi.

Ajung astfel la una din cele mai semnificative mutaţii la care vroiam să mă refer. Mi se pare de domeniul evidenţei că proza de azi a devenit pe nesimţite nu numai o proză polemică, ci şi o proză fascinată de etică. Fără să ne dăm seama, după ce toată lumea zîmbea prin anii ’50 cînd era vituperat esteticul, am asistat la o răsturnare de planuri la care, cred eu, n-am reflectat încă îndeajuns. Şi anume, etica şi-a luat revanşa asupra esteticii. Nu întîmplător sunt azi atîtea declaraţii de război

împotriva calofiliei. Ele se explică prin faptul că pe scriitor îl interesează ceva mai important decît să scrie frumos. Îl interesează o idee, un adevăr, o morală. Şi, uneori, din intransigenţă morală, din înverşunare morală aş spune, se întîmplă chiar să dispreţuiască, să sfideze esteticul, săvîrşind astfel o greşeală *au rebours* faţă de anii ’50. Îmi amintesc că nu de mult am avut o discuţie amicală, dar surprinzătoare, cu un scriitor de o mare fineţe intelectuală, care vorbea însă împotriva esteticii ca un terorist, considerînd estetica, nici mai mult, nici mai puţin, o trădare.

S-ar zice că toate aceste mutaţii derivă din mutaţiile sociale şi ţin de ele. Fireşte că în bună măsură lucrurile stau aşa. Risc totuşi afirmaţia, la care voi reveni, că în deceniul al patrulea, în pofida marilor valori pe care le-a dat, proza noastră nu era întru totul sincronizată cu mişcările seismice de profunzime ale veacului. Ea era preocupată încă să recupereze decalajele şi să impună valori, să le clasicizeze, ceea ce presupunea o anumită încăpăţînare clasică şi prudenţă faţă de negaţie, un ataşament, firesc, mai mare faţă de răspunsuri decît faţă de întrebări.

Simt nevoia aici să fac o digresiune pentru a fi cît mai clar. M-a preocupat mult chestiunea ciclurilor în cultură. Între altele, m-a preocupat ideea lui Eugenio d’Ors, şi nu numai a lui, că istoria artei e o continuă alternanţă a clasicului cu barocul, văzute nu ca stiluri istorice, ci ontologice. Şi am ajuns la convingerea că pe talgerele balanţei adevărul e ceva mai complicat. Aşadar, ceea ce e simplitate în clasicism ajunge în baroc somptuozitate. Linia dreaptă devine curbă. Cercul se transformă în elipsă. Bucuria se transformă în plăcere, surîsul în hohot, rafinamentul în lux. Statuile clasice s-au îmbolnăvit de obezitate, tăcerea a cedat locul retoricii, iar zeii s-au apucat să petreacă. Dar dincolo de metamorfoze, tot despre o certitudine este vorba. Şi clasicismul şi

barocul sărbătoresc un răspuns. Astfel, aceste două stiluri, şi de fapt mai mult decît stiluri, ne spun împreună doar jumătate de poveste. În cealaltă jumătate, omul care s-a visat zeu se vede silit, uneori, să-şi recucerească prin îndoială şi căutare umanitatea. De aceea, cred că adevărata alternanţă în istoria artei, dacă există o asemenea alternanţă, este între clasicism şi baroc pe de o parte şi emisfera noastră de căutare (căreia îi spunem „manieristă“ poate numai în lipsă de alt nume) pe de altă parte.

După cîte înţeleg, nici un om cult nu mai judecă azi, în artă, manierismul cum îl explică dicţionarele noastre, care-l reduc la formalism cu un dispreţ stereotip şi imperturbabil. Şi mulţi au renunţat să-l limiteze, istoric, la perioada de nelinişte cuprinsă între gloria Renaşterii şi gloria barocului, văzînd în el o expresie a „omului problematic“. Căci manierismul este – distincţia mi se pare importantă – nu atît o oboseală a Renaşterii, cît o criză a ei, o criză care a apărut nu numai atunci, ci ori de cîte ori în locul răspunsurilor pe care le celebra artistul a reapărut, neliniştitoare şi tiranică, Întrebarea. Vreau să spun, simplificînd desigur, că există epoci în care spiritul e fascinat de Răspuns şi epoci în care el e fascinat de Întrebare. Apoi, că aceste crize nu înseamnă regres; ele sunt dureroase, dar rodnice. Mai precis, criza manieristă nu e o criză a valorilor, ci criza unor răspunsuri care între timp au devenit nesatisfăcătoare; deci o criză a stagnărilor, cînd progresul ameninţă să înmărmurească. E greu de spus cît de adevărată e afirmaţia că nu există alt progres în afară de progresul interior. Dar, oricum, nu există progres fără progres interior. Şi nu există progres fără întrebări. Uneori omul e în situaţia lui Cortés, de a arde toate corăbiile care l-ar putea duce înapoi, ca să poată merge înainte. Manierismul ar fi prin urmare un fel de purgatoriu periodic în care se nasc noi certitudini. Purgatoriu

dureros pentru că toate certitudinile trebuie probabil plătite. Dar artistul nu are altă soluţie. Dacă vrea să creeze în continuare, el trebuie să-şi pună întrebări, cu riscul ca aceste întrebări să fie mortale.

Aş vrea să fiu bine înţeles, de aceea îngăduiţi-mi să mai adaug ceva la această digresiune şi aşa destul de lungă. N-am putea merge mai departe punînd mereu sub semnul întrebării toate adevărurile cîştigate. Prin forţa lucrurilor suntem condamnaţi la un soi de dogmatism, acesta minim şi neagresiv, fără de care n-am putea trăi. Căci ar fi absurd, de pildă, să începem în fiecare dimineaţă să ne îndoim de tabla înmulţirii şi de toate teoremele pe care le-am învăţat. N-am mai avea timp pentru nimic altceva decît să refacem la nesfîrşit drumul lui Sisif. Dar nici nu putem progresa repetînd continuu. Cu alte cuvinte, ca să mă reîntorc la ceea ce ne interesează, manierismul îşi sacrifică liniştea, confortul interior, pentru a elibera creaţia de canoane, cînd ele riscă s-o înăbuşe. Sau, dacă vreţi, manierismul este o perioadă de necesară igienă artistică. Voi scrie, probabil, odată un „Elogiu al manierismului“ întrucît socot că nu numai seninătatea ne cere curaj. Dar nu e cazul acum să insist. Să trec, aşadar, mai departe.

Ei bine, convingerea mea e că secolul al XIX-lea a fost un secol care, în mare, a stat sub semnul Răspunsului, în vreme ce secolul nostru stă, în mare, sub semnul Întrebării. De aici vine, cred, toată aventura labirintică a culturii secolului XX. Aţi observat că în nici un alt secol n-a revenit atît de obsedant motivul labirintului? Titlul cărţii lui Hocke, *Lumea ca labirint*, este aproape emblematic pentru veacul în care trăim. De aici pulverizarea stilurilor, de aici căutările febrile, sfidările, provocările, neîncrederile, de aici toată anarhia stilistică din secolul nostru. Dincolo de această anarhie, eu aud versul lui Blaga: „Caut, nu

ştiu ce caut“… Şi acum, după această lungă digresiune, iată ce cred: în chiar deceniul cînd Blaga a scris acest vers, proza noastră era nevoită să-l contrazică; ea nu-şi isprăvise încă de împlinit sarcinile secolului al XIX-lea şi se grăbea s*ă găsească*, neavînd, ca alţii, destul timp să caute. Pe scurt, prin valorile ei proza deceniului al patrulea era sincronizată cu literatura modernă din ţări cu o mai veche tradiţie; nu însă şi prin curenţii de adîncime. Abia acum putem spune, cred eu, că se aud mai răspicat, şi în proza noastră, întrebările grave ale secolului.

În legătură cu aceasta, ar trebui, poate, risipită o prejudecată, pentru a numi fără reticenţe inutile o altă trăsătură de modernitate a prozei. Această prejudecată se referă la modul cum e privită ambiguitatea. Mi s-a întîmplat să constat că, dintr-un reflex mai vechi sau din lipsă de cultură, unii dau ambiguităţii în artă un sens peiorativ, elementar, socotind-o un păcat. Prin anii ’50, ea reprezenta chiar un stigmat, de natură să arunce anatema asupra unei cărţi, „ambiguu“ însemnînd atunci, cum ştiţi, ceva suspect şi primejdios. În forme parţiale, şi cu mai puţin aplomb, se mai aud însă uneori şi azi ecouri din acele păreri şi sunt convins că v-aţi lovit de ele ca şi mine. Desigur, nu mă refer aici la ambiguitatea trucată, destinată să ascundă, ca o ceaţă artificială, lipsa de talent sau de idei. Căci se întîlneşte, nu-i aşa, o impostură şi în materie de ambiguitate! Există o ambiguitate care se naşte din faptul că respectivul scriitor n-are nimic de spus; şi există o ambiguitate care se naşte din prea plin, din dorinţa de a spune mai mult decît încape în mod normal în cuvinte. Mai există, evident, şi ambiguitatea celui ce a încercat astfel, în diverse epoci, să ocolească cenzura, s-o păcălească. El căuta echivocul pentru a spune aluziv ceea ce nu putea spune deschis, contînd pe complicitatea cititorului şi pe inteligenţa lui de a face o lectură radioscopică. Dar această

ambiguitate n-avea raţiuni artistice, ci raţiuni extraliterare. Nu mă gîndesc prin urmare la ea, nici la cea elaborată, ci la ambiguitatea artistică, în care adevărul nu e învăluit în ceaţă, ci ceţos sau, mai bine zis, plin de sugestii multiple. Adică ambiguitatea care face ca de atîtea secole să ne întrebăm de ce surîde Gioconda; şi care deosebeşte surîsul Giocondei de zîmbetul clar şi publicitar al vedetelor de la Hollywood. Sau ambiguitatea labirintului, unde acelaşi drum duce spre moarte şi spre dragoste. Căci am putea spune nu numai *Lumea ca labirint*, ci şi *Arta ca labirint.* Într-un fel, în orice operă mare e îngropată securea dublă din labirint. Numai datorită acestui fapt ne putem trăi prin Ulise propriile noastre rătăciri. Şi numai aşa a fost posibil ca Don Quijote să fie în acelaşi timp ridiculizat şi iubit.

Şi dacă o asemenea ambiguitate există chiar în opere născute din idealul clasic, cu atît mai normal e să fie caracteristică aventurilor unui secol dominat de întrebări. Eu unul înclin să cred că arta acestui secol trăieşte din ce în ce mai evident sub semnul manierismului, sub zodia întrebării, şi că, fără să vedem aici un impas, pentru literatura secolului XX tăcerea Giocondei e uneori aproape asurzitoare, alteori un mod de a vorbi. De altfel, nu mi se pare deloc o simplă întîmplare că în literatura contemporană apar atîtea romane parabolice. Iar cînd spuneam că în deceniul al optulea scriitorul a găsit chiar mai mult decît pierduse, mă gîndeam, între altele, tocmai la ambiguitatea fecundă; acea ambiguitate care nu se opune clarităţii, ci o îmbogăţeşte şi care ne aminteşte că a clarifica excesiv înseamnă uneori în artă a ucide, căci există, se ştie, taine care, odată violate, nu ne oferă un răspuns, ci doar un pumn de cenuşă; o ambiguitate pe care prozatorii din deceniul al patrulea n-au înfruntat-o, nu pentru că energiile creatoare nu le-ar fi permis s-o facă, ci pentru că urmau alte imperative.

Camus spunea în cel de al doilea discurs din Suedia că epoca modernă nu mai permite artistului să se dezintereseze de ea; că scriitorul nu mai poate spera să se ţină de o parte pentru a-şi urmări gîndurile şi reveriile care îi sunt scumpe. Pînă acum, abţinerea a fost totdeauna posibilă. Cel care n-aproba putea adesea să tacă sau să vorbească despre altceva. Astăzi lucrurile s-au schimbat, abţinerea însăşi constituie o opţiune. Astfel că artistul, adaugă Camus, e îmbarcat, cu voia sau fără voia lui, în galera timpului său. Şi el se află, ca şi ceilalţi, în plină mare, unde trebuie să vîslească, la rîndul său, încercînd să trăiască şi să creeze.

Amintesc asta dintr-un motiv anume. Întrucît mutaţiile din literatura noastră contemporană au venit după o perioadă în care dogmele erau pietrificate şi sărbătorite, s-ar părea că aceste mutaţii sunt exclusiv o reacţie polemică faţă de acea perioadă. Pînă la un punct, această reacţie există, e adevărat. Dar numai pînă la un punct. De acolo mai departe, problemele noastre sunt ale tuturor scriitorilor din acest sfîrşit de veac XX. Căci există pretutindeni, am impresia, o criză a dogmelor.

Şi vreau să termin cu o afirmaţie tot riscantă. Mi se pare că un discurs ca al lui Camus nu s-ar fi putut ţine în deceniul al patrulea, în ciuda faptului că în epocă au existat atîtea manifeste estetice revoluţionare. Trebuia, poate, ca lumea să cunoască toate experienţele tragice ale acestui secol, în care obsesia labirintului a reînviat, probabil, şi pentru că Minotaurul nu s-a mai mulţumit să devore şapte tineri şi şapte fete, cum zice legenda, pentru ca scriitorul, zguduit, să descopere cu o gravitate sporită conştiinţa datoriilor sale. Aţi observat că aproape nimeni nu mai vorbeşte azi despre turnul de fildeş, cu care altădată destui cochetau? Ar fi absurd, într-adevăr,

să-ţi transporţi şi turnul de fildeş pe o galeră unde şi aşa e destulă aglomeraţie.

Mă opresc aici.

Despre Platon, cu gîndul la Lorca

Stimate Alexandru Paleologu,

V-am ascultat, într-o împrejurare recentă, spunînd ceva foarte frumos despre poezie şi am regretat că n-am putut să vă urmez întru totul. Chiar credeţi că poezia este invulnerabilă şi invincibilă? Chiar credeţi că poetul îi poate rîde în nas lui Platon?

Ca să fiu sincer, nu m-a surprins referirea la Platon. M-a surprins altceva, relativa nedreptate pe care i-aţi făcut-o afirmînd cu maliţie că în secolul XX el ameninţă să triumfe în partea sa cea mai eronată. Apoi, m-a surprins o nedreptate, zic eu, pe care le-aţi făcut-o poeţilor.

Dar să le iau pe rînd.

Îl învinuiţi, prin urmare, pe Platon pentru faptul de a-i fi izgonit pe poeţi din cetatea sa ideală. Evident, la aceasta v-aţi gîndit. Şi nu sunteţi primul care socoteşte gestul lui Platon o crimă de neiertat. Cum, tocmai un filosof să facă asta, să alunge poeţii, ca pe tîlhari, în vreme ce Nero a organizat concursuri de poezie? Victor Hugo zicea că poetul este un visător sacru, cu fruntea iluminată. Înţelegem de aici că poezia face ca noaptea să fie mai puţină. Orice atac împotriva ei este, de aceea, un fel de complicitate cu noaptea şi nici lui Platon nu i-am putea ierta o asemenea îndrăzneală.

Precum observaţi, nu doresc să evit ceea ce ne îndeamnă să fim prudenţi cu discipolul lui Socrate. Dimpotrivă. Mi-aş îngădui, totuşi, să vă sugerez că de aproape douăzeci şi patru de secole i se reproşează lui Platon această intoleranţă, neglijîndu-se un amănunt: ce fel de cetate era cetatea ideală pe care o visa el. Era o cetate

aristocratică şi tiranică, bazată pe inegalitate naturală şi pe dreptatea impusă cu forţa de „înţelepţi“ şi „paznici“. Aşadar, fără voia filosofului, ostracizarea poeţilor ascunde în realitate un omagiu, chiar supremul omagiu. Nimeni n-a spus atît de clar că poezia este coşmarul tiraniei. Alungarea poeţilor dintr-o asemenea cetate, în loc să-i jignească, le face onoare. Mai întîi pentru că Platon ne lasă să înţelegem că tirania nu s-ar fi putut baza pe poeţi. Apoi, pentru că, spre deosebire de calomniatorii poeţilor, care au insinuat că poeţii pot fi corupţi, el nu credea, probabil, în această posibilitate din moment ce a preferat soluţia radicală; tirania, pare el să spună, n-ar fi fost desăvîrşită cîtă vreme poeţii ar fi fost toleraţi între zidurile cetăţii sale; chiar tăcuţi, ei ar fi rămas suspecţi; chiar supuşi, ar fi rămas primejdioşi. Ca atare, singura soluţie era ostracizarea lor.

Eu nu cunosc un mai înalt elogiu adus poeziei decît această teamă.

Cine nu înţelege vocea poeziei este, zicea Goethe, un barbar, dar Platon nu poate fi suspectat de barbarie. El trece de partea adversarilor poeţilor din alte motive. De teamă să nu-şi compromită proiectele, îşi ia măsuri de precauţie, convins că poeţii nu sunt atît de slabi cum vorbeşte lumea. Altminteri, i-ar fi ignorat, nu credeţi? În loc să-i ignore, ne dă sentimentul că şansele tiraniei în cetatea sa ideală ar fi fost nesigure cîtă vreme ea ar fi săvîrşit imprudenţa de a se arăta clementă şi tolerantă cu poezia.

Vă mărturisesc că de cîte ori am vrut să-l înţeleg pe Platon mi-am zis că poezia şi tirania au fost totdeauna incompatibile din pricina adevărurilor care le despart. Poate că m-am grăbit. În aceeaşi măsură, ele nu s-au putut concilia din pricina asemănărilor. Şi poetul şi tiranul au visat absolutul, fiecare revendicîndu-l pentru sine. Aparent, ideea lui Caligula de a decapita statuile zeilor şi de a

aşeza pe umerii lor chipul său seamănă cu mania unui nebun. În realitate, însă, ea este de o înfricoşătoare logică. Autocraţii s-au văzut mereu siliţi să se declare eterni, să se zeifice, pentru a impune celorlalţi puterea lor provizorie. Ei au descoperit că trebuie să înfrunte singurătatea pe un soclu divin. Dar şi poetul a invocat harul zeilor. Din motive diferite, fireşte, şi cu scopuri diferite, amîndoi, şi poetul şi tiranul, au vorbit despre eternitate şi amîndoi au vrut să-şi asume această eternitate. Or, se înţelege, eternitatea nu poate fi înjumătăţită şi împărţită, o halcă tiranului şi o halcă poetului. De unde un fatal conflict între tiranie şi poezie, pe care Platon n-a vrut să-l escamoteze. Sau n-a putut. Să nu uităm că numai un tiran putea să-i înfăptuiască utopiile politice, ceea ce reprezenta un motiv în plus pentru graba lui de a-i ostraciza pe poeţi.

Dar Platon n-a fost mînat, se pare, de ură în această decizie. El a ales între tiranie şi poezie, aşa cum a ales între aristocraţi şi sclavi. I-a alungat pe poeţi din cetatea sa fără să le facă reproşuri. S-a gîndit oare că între poezie şi tiranie a existat mereu o încleştare surdă şi că, prin urmare, cele două săbii nu puteau intra în aceeaşi teacă? Întrucît, dacă uneori între poezie şi tiranie a existat o atracţie, aceasta n-a putut fi decît atracţia dintre călău şi victimă. În consecinţă, îi putem reproşa lui Platon caracterul cetăţii sale ideale. Dar odată ce el s-a hotărît să viseze o cetate tiranică, pasul următor era, poate, singurul logic. Şi e un merit chiar că n-a amestecat şi poezia în această afacere şi că, spre cinstea poeţilor, i-a socotit atît de primejdioşi încît nici un armistiţiu nu era posibil cu ei. Repet, nimeni n-a mers atît de departe cu omagiul adus poeziei, de a vedea în ea duşmanul cel mai temut al tiranilor. Din această perspectivă, moartea lui Lorca ne spune că fiecare poet ucis e, indirect, o dovadă de slăbiciune a celor care au ordonat crima şi un semn că spaima de poezie poate împinge

barbaria de la neînţelegere la plutonul de execuţie. Platon şi-a dat seama, s-ar zice, mult înainte ca Hugo să vorbească despre fruntea iluminată a poeţilor, că tiranii vroiau ca numai fruntea lor să lumineze în întuneric. Chiar dacă, am adăuga noi, această aureolă de pe fruntea lor n-a împuţinat niciodată noaptea, ci a sporit-o.

Şi acum să trec la al doilea dezacord, care priveşte o nedreptate ce le-aţi făcut-o, cred, poeţilor.

Afirmînd că poetul în faţa morţii devine invulnerabil – căci aşa aţi spus, nu-i aşa? – aţi sugerat, chiar dacă n-aţi dorit, mai multe lucruri. Că mîntuirea prin creaţie e posibilă, că poetul se poate apăra prin creaţie chiar într-o lume care l-ar confirma pe Platon în partea sa cea mai eronată. Cu alte cuvinte, că poezia ar fi pentru poet ceea ce era piramida pentru faraoni. Că moartea îl găseşte pe poet sub scutul sacru al poeziei şi nu se poate atinge de el decît pentru a-l ucide aparent. Moartea poetului, aţi lăsat dumneavoastră să se înţeleagă, nu e niciodată adevărată. E totdeauna aparentă.

Adevărul e, din păcate, mai puţin elegant. Chiar dacă poezia lui Lorca trăieşte încă pe toate buzele, gloanţele n-au doborît o nălucă. Au doborît un om. Crima rămîne întreagă, chiar dacă n-a putut fi perfectă întrucît poezia a scăpat plutonului de execuţie. Sigur că pînă la urmă poezia învinge, că ea îşi ia totdeauna sau aproape totdeauna revanşa asupra călăilor. Dar poetul, ca om, smuls cu brutalitate din reveriile sale, înţelege în asemenea împrejurări că nu se poate lupta cu plutonul de execuţie; că el care a cîntat lumea ca un demiurg nu poate astupa gura unei mitraliere aţintite asupra sa. Şi, în final, la fel de adevărate sunt opera care rămîne şi cadavrul care trebuie înhumat.

Îmi dau seama că risc să par prea realist şi, pe deasupra, neînţelept. Cîtă vreme poetul nu se află în primejdie, de ce să nu încerce să-şi dea puţin curaj? Nu zicea Leopardi că un poet care nu se

poate iluziona nu mai e poet? În plus, poetul procedează aşa cu o convingere naturală. El se îmbracă într-o pînză de păianjen şi se plimbă cu ea ca şi cum ar fi îmbrăcat în cea mai strălucitoare şi inexpugnabilă armură. De ce să se teamă? ne-am putea întreba. Moartea sa n-ar fi adevărată. Din pînza de păianjen, glontele ar ricoşa spre numele călăilor. E drept că ursitoarele, cînd l-au cufundat în misterul dătător de nemurire al poeziei, nu l-au ţinut de călcîi, ca Thetis pe Ahile. L-au ţinut de partea stîngă a pieptului. Aşa că poetul n-are un călcîi vulnerabil, ci o inimă vulnerabilă. Dar în loc să-l împiedice să vorbească despre curaj, aceasta îl obligă s-o facă… Da, fără îndoială. Singurul lucru care mai trebuie adăugat e că uneori poeţii au fost smulşi din aceste reverii şi siliţi să vadă gaura neagră a puştii îndreptată spre pieptul lor, iar în cazul lui Lorca tirania n-a greşit ţinta.

Prin poezie, zicea cineva, visează omenirea. Lovindu-i pe poeţi, omenirea loveşte în visurile ei, în chiar puterea şi dreptul ei de a visa. Asemenea vorbe pot lăsa, totuşi, impresia că, iubind poezia, poetul se pune la adăpost. În realitate, cred eu, poeţii merită stima noastră tocmai pentru că, iubind poezia, devin şi mai vulnerabili. Cînd o iubesc adevărat, ei iubesc poezia cu orice risc. Şi uneori chiar au fost gata să plătească pentru asta orice preţ, inclusiv să plătească o nemurire iluzorie cu o moarte prematură, cu unicul lucru pe care-l aveau, viaţa lor, adusă astfel ca ofrandă poeziei. De altfel, numai aşa puteam auzi într-o carte de poezie sunetul cuielor bătute pe cruce. Vreau să spun că poeţii adevăraţi iubesc poezia nu pentru că ea îi apără, ci pentru că nu pot trăi fără ea. Pentru că nu pot altfel. O iubesc chiar slabă şi vulnerabilă şi, de fapt, abia după ce-i recunosc slăbiciunea şi vulnerabilitatea o pot iubi cu adevărat. Adică fără să-i ceară nimic în schimb. Există oare o iubire mai înaltă decît o iubire dezinteresată? Înseamnă că n-avem nevoie de motive ca să iubim Poezia.

Ne ajunge să ştim că a trăi fără Poezie e mai grav decît a muri din cauza Poeziei.

Poetul care-şi exaltă puterea în faţa morţii riscă să facă o experienţă penibilă: să constate prea tîrziu că în faţa morţii e neputincios. În schimb, cel care ştie că poezia e mai degrabă un risc decît un scut va cunoaşte o iubire fără iluzii; sau, mai degrabă, de dincolo de iluzii. Şi abia atunci va afla cîtă nevoie are de solidaritatea suavă şi neputincioasă a poeziei. Din acel moment, el nu va mai şti decît un drum. Acela pe care se teme şi cîntă.

E adevărat că ajuns aici mă trezesc puţin descumpănit în faţa unor întrebări. Nu cumva tocmai vulnerabilitatea îi sare poetului în ajutor? Nu cumva slăbiciunea care îi hrăneşte dragostea îi hrăneşte în acelaşi timp şi forţa, din moment ce transformă această dragoste în destin şi o eliberează de orice calcul? Pentru că nu poate nimic, poezia ne dă uneori totul! Pentru că e atît de slabă, ne cere să fim îndeajuns de tari ca să credem în ea! Mă întreb dacă acestea sunt simple paradoxuri şi dacă n-am scăpat ceva din vedere în raţionamentul meu. Căci a fost totdeauna nepreţuită şansa de a şti în orice împrejurare că poezia există. Fără ea, lumea s-ar umple încet de frig şi noaptea ar deveni iremediabilă. Treptat, lumea s-ar întoarce, probabil, în peşteri. Ceea ce înseamnă că poezia apără totuşi! Nu împotriva mitralierelor, dar împotriva peşterilor.

Sau poate tocmai aceasta aţi vrut să sugeraţi? Dacă lucrurile stau astfel, consideraţi intervenţia mea izvorîtă din grabă. Mai ales că vorbele dumneavoastră reaminteau, în fond, un adevăr esenţial: că există ceva mai important decît talentul: modul în care talentul e folosit.

Un vas cu două toarte

Scrisoare către A.T.

Îmi reproşaţi încăpăţînarea cu care am susţinut că nu bolile, nu suferinţele ne-au umplut bibliotecile şi muzeele. „Vă înşelaţi, îmi spuneţi. Ne place sau nu ne place, durerea şi bolile au hrănit geniul. Încuviinţăm sau nu încuviinţăm, Golgotele au stimulat spiritul. Şi, uneori, din cel mai tulbure noroi au ţîşnit florile cele mai preţioase“. Ce să vă răspund? Să vă contrazic cînd îmi aduceţi aminte că suferinţa e adeseori sfîntă? Că geniul (etern) a trebuit să locuiască adesea în haina (trecătoare) a suferinţei şi că statisticile ne pot demonstra oricînd o realitate greu de trecut cu vederea? Sau să protestez cînd îl invocaţi pe Pascal („calităţile în exces ne sunt duşmani, dar nu pe faţă; nu le simţim, le îndurăm“)? Da, aşa e. Nu vă contrazic şi nu protestez. Însă trebuie să precizez că nu statistica am negat-o, şi nici acum n-o neg, ci ideea că suferinţa e necesară dacă nu vrem să se golească lumea de genii; mai mult, că suferinţa ar trebui provocată, nu-i aşa?, că bolile ar trebui ajutate, rănile făcute să sîngereze, durerea răspîndită. N-am putut crede niciodată că ar trebui să le fim recunoscători celor care n-au făcut pentru cultură altceva decît că au sporit suferinţa şi bolile. În consecinţă, nu mă pot convinge că beciurile inchiziţiilor au fost în realitate sere în care capodoperele au avut condiţii să răsară asemenea ciupercilor; nici că lumea trebuie să împingă cît mai mulţi oameni la disperare, să limiteze fericirea la maximum şi chiar s-o mutileze dacă vrea să ajute cultura. Credeţi cumva că Renoir şi Tiţian care pictau la optzeci de ani cu ochii uimiţi încă de

frumuseţea lumii sunt excepţii? Şi că, de regulă, geniile au avut nevoie de arsenic sau de pistol ca să curme o existenţă de lup jigărit? Montaigne zicea că orice raţionament e ca un vas cu două toarte. Trebuie să alegi partea care-ţi corespunde. Ei bine, în partea care-mi corespunde eu gîndesc că arta nu e datoare suferinţei şi bolilor. Adesea, ea a plecat, într-adevăr, de la suferinţă şi de la boli, dar pentru a protesta împotriva lor. Ceea ce a visat ea a fost să fim mai puţin singuri şi mai puţin ameninţaţi. Nu e de ajuns pentru o încăpăţînare care caută un drum între blestemul de a nu iubi nimic şi eroarea de a iubi la fel totul?

Singurătatea unui solidar

M-a legat de A.E. Baconsky o rară prietenie, întreruptă brutal şi absurd în noaptea de 4 martie 1977. Mă aflam atunci într-o scurtă călătorie peste hotare, o călătorie pe care n-o dorisem, pe care am încercat s-o escamotez, dar care mi-a fost impusă de circumstanţe sau de o zodie enigmatică. Poate că altfel aş fi fost şi eu în blocul prăbuşit în care a dispărut Baconsky. Mi s-a povestit că, în lipsa mea, a venit la redacţie Veronica Porumbacu, a întrebat de mine, s-a interesat cînd mă întorc şi cînd i s-a spus „sîmbătă“ a adăugat doar atît: „Prea tîrziu''. (Cutremurul a avut loc, cum se ştie, vineri.) Venise, poate, să mă invite la aniversarea sau întîlnirea ce va fi fost din seara lui 4 martie. Mă întîlnisem adesea, acasă la Baconsky, cu ea şi Mihai Petroveanu, cu soţii Gafiţa, aşa că „prea tîrziu“ putea însemna „prea tîrziu pentru invitaţie“. Din nefericire, „prea tîrziu“ a însemnat ceva mai grav şi ireversibil. Niciodată nu voi uita acel „prea tîrziu“ al Veronicăi Porumbacu, aşa cum nu voi uita că în camera mea, la 5 martie, cînd m-am întors, am găsit căzută din bibliotecă, în molozul de pe parchet, o singură carte. A lui Baconsky. *Remember.* Tulburătoare hieroglife ne aşază uneori în faţă destinul! Cînd am văzut cartea lui Baconsky pe jos încă nu ştiam că prietenul meu nu mai era. Încă nu ştiam că acel amănunt era prima veste a morţii lui. Întîmplarea îmi comunica această veste în tăcere, pe ocolite, ca să mă pregătească s-o pot suporta pe cea auzită cîteva ore mai tîrziu la telefon, cînd am încremenit, am pus receptorul jos şi mă simţeam năucit, sugrumat, incapabil să articulez o vorbă şi după o vreme am făcut un gest absurd, ca absurdul însuşi, am ridicat receptorul şi

am format numărul lui Baconsky, 16 35 21… Telefonul suna, aşteptam să-mi răspundă prietenul meu ca de obicei, dar tăcerea se prelungea, o tăcere de cenuşă, pe care am simţit că-mi va fi foarte greu s-o tulbur vreodată.

Poate de aceea în aceşti ani am vorbit atît de puţin despre Baconsky. Mi s-a părut că acea tăcere era singura care trebuia să vorbească. M-am mulţumit să public pe o pagină din *România literară* fragmente din scrisorile pe care le-am primit de-a lungul anilor de la el. Vroiam să dovedesc cu ajutorul acelor scrisori, aşternute pe hîrtie fără gîndul că vor fi publicate vreodată, că imaginea unui Baconsky cosmopolit, instalat într-o singurătate estetică abstractă, era profund falsă, construită şi întreţinută de cei care nu i-au iertat niciodată orgoliul talentului său şi nedisimulata sa distincţie intelectuală. Eu cunoscusem un alt Baconsky, unul care din peregrinările sale europene îmi scria: „Mai presus de anotimpuri şi clime, văd mereu spaţiul acela fundamental existenţei mele, deasupra căruia, în ciuda tuturor obstinaţiilor lucidităţii, distanţa afectivă aşază aureole irezistibile“. Îi plăcea să spună că vieţuia într-un timp al său, „incompatibil cu clepsidrele unanime“, dar pînă şi singularul său sentiment al nordului şi-l explica prin faptul că „dacii vor fi fost un popor coborît de la miazănoapte“. Cînd am publicat aceste fragmente de scrisori ştiam că ele vor surprinde pe mulţi. Şi nu m-am înşelat. Probabil pentru că un prinţ al melancoliilor de nicăieri, cum l-au crezut unii, n-ar face, dintr-un confortabil apartament vestberlinez, asemenea declaraţii: „Am zile cînd tînjesc după sărăcia mea bucureşteană, după prietenii rămaşi acasă şi după tot ce, neavînd niciodată, mi se pare că mi-a aparţinut întotdeauna. Dorul de ţară e un *rău* cum spun popoarele latine – sau o durere (Weh) cum îl numesc cele germanice –, e o lingoare căreia nu-i poţi găsi nici cauzele, nici leacul“.

Aceasta a fost singura mea mărturie despre Baconsky. Tăcerea exorcizează uneori tristeţile, dar ea nu e, poate, decît un mod egoist şi comod de a respecta amintirea unui prieten. E de ajuns oare să ţinem minte? Astăzi n-aş mai răspunde „da“. Am înţeles între timp că indiferenţa profită de tăcere pentru a se insinua ca o rugină iremediabilă peste efigia celor dispăruţi şi peste adevărul lor. Iată de ce mi se pare, acum, că a rupe uneori peceţile acestei tăceri, pentru a spune ce trebuie spus, e mai mult decît un gest de dreptate; e o datorie de conştiinţă. Nu suntem, probabil, prieteni într-adevăr cu cineva decît dacă această prietenie ne învaţă ceva şi după ce rămînem singuri.

Lui Baconsky, cultura noastră îi datorează, sunt convins, multe lucruri. Cărţile lui în primul rînd, dar nu numai ele. Într-o vreme cînd alţii profesau amnezia, el s-a bătut pentru dreptul de a ne aminti de glorii ale culturii noastre, trecute atunci sub tăcere sau constrînse să intre în penumbră. Într-o vreme în care alţii strigau în gura mare că interesul pentru opera unui Unamuno sau Kafka însemna cosmopolitism, el s-a bătut pentru dreptul de a preţui în cultura universală tot ce merită să fie preţuit. Iar atunci cînd vechii proletcultişti şi-au schimbat armura şi direcţia, lăudînd fără măsură tot ce condamnaseră înainte fără scrupule, Baconsky a rămas, paradoxal, unul dintre puţinii care judecau cultura occidentală fără complexe, îndrăznind să şi deteste impostura acolo unde detractorii săi de altădată vedeau acum numai statui de bronz nepieritor.

În ciuda acestor lucruri, lui Baconsky i-a fost impusă de prejudecăţi obscure, şi poate nu numai de prejudecăţi, o mască de estet retras între oglinzi ruginite, departe de întrebările şi de somaţiile timpului. El era prea orgolios ca să denunţe public această mască, nu se mai ocupa în ultimii ani nici de cei care-l elogiau, nici de cei care-l denigrau, şi

astfel orgoliul singurătăţii sale n-a făcut decît să ajute ca masca să ia locul efigiei adevărate.

În realitate, Baconsky a fost un solidar şi în singurătate, împotriva basmelor despre turnul său de fildeş. Am petrecut destule după-amiezi şi seri în „turnul său de fildeş“ ca să ştiu că acolo lucrurile demne de a fi iubite erau iubite cu nedezminţită fervoare. De altfel, mai mult zgomot n-a însemnat niciodată mai mult adevăr. Dimpotrivă, uneori. Am cunoscut destui inşi care jurau credinţă zgomotos pentru ca să-şi trădeze jurămintele la primul colţ de stradă. În schimb, fără să-şi afişeze pe toate drumurile sentimentele, şi mai ales fără să facă din ele un libret cu dobînzi, Baconsky nu şi-a trădat niciodată convingerile esenţiale. Cînd a renunţat la o idee, a făcut-o public, mărturisind cu tristeţe că s-a înşelat, că a mers pe un drum greşit. Dar recunoştea că a fost tot el şi în acea rătăcire, pe care o repudia nu din plăcerea de a-şi schimba măştile, ca alţii, ci din dorinţa de a regăsi drumul drept.

La un moment dat, cam pe la sfîrşitul deceniului al şaselea, Baconsky a fost silit să fie singur. Dar singurătatea în care a fost împins, el şi-a asumat-o fără umilinţă şi chiar fără ranchiună, făcînd din ea un prilej de clarificări definitive. Acum, nemaiavînd îndatoririle unui om public, putea să aleagă cu cine să discute şi cu cine nu, putea să-şi împartă timpul cu cine vroia. Singurătatea lui a rămas însă o singurătate socială. Ea îl despărţea numai de cei cu care nu ţinea să aibă de-a face. Nu-l despărţea de ideile pe care un scriitor de talia lui e dator să le recunoască. Lumea n-a murit în pragul casei sale. Doar atît că el primea dincolo de acest prag numai pe cine dorea să primească. L-am văzut singur, dar nu l-am văzut niciodată pustiu. Singurătatea nu-i tempera ceea ce numea el „fervorile necăutate de nimenea“, nici refuzul încăpăţînat al oricăror mistificări şi eufemisme, iar Baconsky n-a oficiat ca preot al singurătăţii între

oglinzi oxidate de tăcere, cum cred unii. Singurătatea lui nu era o grotă somptuoasă, ci o lamă de cuţit între el şi cei pe care dorea să-i ignore şi care nu i-au iertat nici faptul că şi-a permis luxul de a rămîne impenitent. În acea singurătate, nimic nu se schimbase, de fapt, în esenţă. Baconsky rămăsese Baconsky. Mai amar, poate, şi mai orgolios. Mai tranşant şi mai intransigent. Mai solidar decît mulţi solidari zgomotoşi. Doar că nuanţele între „da“ şi „nu“ aproape dispăruseră. Şi „da“-urile şi „nu“-urile erau mai tăioase. El, omul subtil al nuanţelor, renunţa din ce în ce mai mult la nuanţe. Nu mai cunoştea jumătăţile de măsură. În schimb, devenea din ce în ce mai răspicat.

Acest solitar avea cultul prieteniei. Dacă prietenii s-au rărit ca număr în jurul lui, nevoia lui de a crede în prietenie a sporit. Incomod mai ales pentru el însuşi şi adesea incomod pentru alţii, liniştit sau dimpotrivă agitat, dilatînd detaliile sub lupa sa interioară sau arzînd sub cerul rece al melancoliilor, „solitarul“ n-a încetat niciodată să viseze la rezervele sale anteice. „Nu ştiu exact ce este patriotismul, îmi scria din străinătate, dar simt că în fiecare silabă rostită naufragiază ceva din acest sentiment fără a cărui tiranie se degradează deopotrivă şi viaţa şi moartea“. Era convins că n-ar trebui să avem complexe în faţa culturii occidentale. Dacă Văcăreştii, Conachi sau Cîrlova nu pot sta lîngă Goethe sau Byron, în schimb *Mioriţa* şi *Legenda Meşterului Manole*, cu care ar trebui, zicea el, să înceapă istoria literaturii noastre moderne, pot fi aşezate chiar cu orgoliu lîngă *Chanson de Roland*, fiindu-i superioare. Am avut împreună interminabile discuţii despre rafinamentul european al unui domn ca Petru Cercel sau despre misterul lui Bacovia care, la o judecată dreaptă, ar devansa multe celebrităţi de Larousse, şi nu mă mira să-l aud spunînd că un umil şi ingrat drum de pămînt îl putea duce mult

mai departe decît cea mai desăvîrşită autostradă. M-am întrebat, uneori, cîţi dintre cei care l-au împins pe Baconsky în singurătate sau care i-au înconjurat singurătatea cu un cordon sanitar invizibil au crezut cu aceeaşi fervoare în valorile culturii româneşti. Baconsky a iubit aceste valori chiar împotriva celor care au făcut totul pentru ca el să nu mai iubească nimic. El a rămas solidar cu aceste valori şi cînd aerul s-a rarefiat în jurul lui şi puţini îi cunoşteau gîndurile. Am străbătut amîndoi nenumărate ruine sacre ale istoriei noastre şi ştiu prin urmare ce însemna istoria pentru Baconsky. Ea nu era numai un dor de timp, un mod de a-şi afla pentru toate înverşunările lui o dezlegare. De fapt, Baconsky era mai contemporan chiar decît ar fi vrut el. Paradoxal, tocmai discuţiile cu acest solitar m-au ajutat să înţeleg mai bine că pentru un scriitor nu există decît un singur timp adevărat, cel pe care-l trăieşte, şi că tot ce poate face scriitorul e să nu trădeze acest timp minţindu-l sau coborîndu-l la interese de conjunctură.

Şi am senzaţia că tot ale lui sunt şi vorbele care-mi vin în minte acum cînd mă gîndesc la anii care au trecut ireparabil şi la cartea căzută din bibliotecă în moloz: Simt un dor imens de pădure, de pustiu şi de prieteni…

Fascinaţia relativului

Într-o carte incitantă, *Pitoresc şi Melancolie*, Andrei Pleşu îi învinuieşte la un moment dat pe pictorii impresionişti că s-au oprit la experienţa optică, la ceea ce se vede. Şi, desigur, în principiu aşa stau lucrurile. Am putea spune chiar că aceşti pictori n-au văzut decît sărbătoarea din natură, aşa cum Don Juan n-a văzut din viaţă decît plăcerea. Ei nu sunt nişte cerebrali persecutaţi de Idee, ci nişte înfometaţi de „impresii". Fug după impresii ca Don Juan din femeie în femeie. Privindu-le peisajele, simţi cum aluneci de la un timp într-un fel de somnolenţă însorită, în care singura adevărată este clipa care moare după ce străluceşte.

Nici un grec nu şi-ar fi intitulat, probabil, opera „Afrodita la amiază" sau „Afrodita dimineaţa", după cum n-ar fi conceput să construiască de cincisprezece ori Parthenonul, aşa cum face Monet pictînd în cincisprezece tablouri căpiţe de fîn la diferite ore din zi sau aceeaşi faţadă a catedralei din Rouen, aproape din acelaşi unghi, dar la alte ore. Căci pentru artistul grec, Afrodita ieşind din mare vrea să iasă şi din timp. Ea surîde, sigură că frumuseţea ei va fi eternă. În schimb, pictorul impresionist vrea să smulgă numai adevărul unui moment. El a renunţat parcă să mai caute absolutul şi vrea să epuizeze domeniul posibilului, cum ar zice Pindar, povestindu-ne totul despre clipă. Ea a şi zburat pînă ce a ajuns s-o surprindă, lăsînd cuibul gol? Nu-i nimic. Va picta clipa următoare. Acest pictor sedus de imediat aleargă din clipă în clipă, convins că timpul nu este decît suma clipelor, aşa cum Don Juan e convins că iubirea nu este decît suma tuturor nopţilor de dragoste

posibile. Nu ne scăldăm de două ori în acelaşi rîu, zicea Heraclit. Impresionismul adaugă: nu vedem niciodată aceeaşi floare sau acelaşi trup, chiar dacă ne aşezăm în acelaşi punct pentru a le picta din nou.

Se prea poate ca acest mod de a privi natura, sfărîmată în clipe şi transformată în peisaj duminical, să fie un mod de a renunţa s-o înţelegem în favoarea plăcerii de a ne încînta de reflexele ei. Preocupaţi de lăcomia lor, pictorii impresionişti nu şi-au potolit, poate, decît foamea lor. Şi poate că, într-o oarecare măsură, acest prezent perpetuu al impresionismului e un prezent orb. De altfel, mă îndoiesc că dorinţa lui Monet, de a se fi născut orb şi de a-şi fi căpătat apoi, brusc, vederea, pentru a descoperi lumea cu o privire virgină, era altceva decît o ipoteză naivă. Cineva îmi povestea că un orb din naştere care şi-a căpătat vederea în urma unei operaţii simţea nevoia uneori să închidă ochii deoarece perspectiva îi dădea o senzaţie de nesiguranţă.

Asemănaţi altădată cu o pisică umblînd pe clapele unui pian sau cu o maimuţă care a reuşit să pună laba pe o oală de culori, pentru ca mai tîrziu să-şi facă o intrare triumfală în muzee, impresionişti au stîrnit, la fel ca Don Juan, reacţii contradictorii. Şi nu întîmplător. Pentru Don Juan o pasiune e pierdută chiar în momentul cînd e cucerită. El nu poate cuceri fără să trădeze, presărîndu-şi drumul spre absolut cu victorii abandonate. Aşa ceva, cînd nu irită, încîntă sau împinge la delimitări. Nici una din cele „o mie trei“ femei ale lui Don Juan nu reprezintă iubirea. Fiecare dintre ele reprezintă doar o parte trecătoare a iubirii. Tot astfel, nici una din cele cincisprezece faţade ale catedralei din Rouen pictate de Monet nu reprezintă catedrala. Reprezintă doar un moment al ei, la fel de important ca şi celelalte şi la fel de efemer. În fond, în „seriile“ lui Monet, cifra la care se opreşte pictorul este arbitrară, ca şi

la Don Juan. Ceea ce contează este, de fapt, enumerarea.

Dar nu-i nedreptăţim cumva pe aceşti Don Juani ai impresiei? Dacă se opresc la ceea ce se vede, ei ştiu, cel puţin, să vadă ceea ce alţii n-au observat, că nu există nimic mai sigur decît clipa fragilă care trece. În plus, ei au candoarea sau orgoliul de a dori să pătrundă în etern prin poarta cea mai vulnerabilă. Dezbrăcată de prejudecăţi, clipa dansează goală pe un deal presărat cu maci roşii. Privind-o, ne-am putea întreba dacă nu cumva fascinaţia absolutului este una din marile noastre erori; dacă nu cumva toate nenorocirile au început din ziua cînd, renunţînd să preţuiască binele posibil, omul a dorit binele absolut şi a devenit intolerant, gata să impună acest bine absolut chiar cu forţa.

Poate gîndesc astfel fiindcă nu-i pot însoţi prea departe pe cei care spun că viaţa nu merită să fie trăită pentru că nu e eternă. La un moment dat mă opresc şi zic: Dar de ce? Dacă nu se poate altfel, voi trăi şi cu ochii la clepsidră. Căci singura mea şansă este să nu risipesc atît de puţinul pe care-l am. Şi dacă această filosofie are păcatul că pare meschină, are calitatea că nu-mi făgăduieşte decît ce posed.

Mi se pare, de aceea, că le putem reproşa impresioniştilor orice, mai puţin lăcomia lor. Le putem reproşa că au schimbat o utopie cu alta, că utopiei absolutului i-au opus utopia clipei; că libertatea impresionistă este, deci, o nouă captivitate, aşa cum libertatea lui Don Juan este libertatea unui hăituit. Dar trebuie să recunoaştem că dacă Don Juan lasă în urmă un izvor, el îşi păstrează setea. Şi, apoi, moare cum ar fi trebuit să moară Galilei, fără să-şi renege părerile. Pe urmele lui, pictorul impresionist pare convins că nimic nu e mai absolut decît efemerul; el aşază clipa pe altarul gol al eternităţii, cu riscul de a ne arăta că în timp ce cuceream această clipă am şi pierdut-o.

Dar merită, probabil, să ne amintim din cînd în cînd ce-i spunea odată Elizabeth Barrett Browning lui Robert Browning: „Dacă nu m-aş fi găsit în cutare zi, la cutare oră, în faţa cutărei case, eternitatea n-ar fi avut loc pentru noi“.

Dilemele criticii

O împrejurare recentă m-a silit să-mi pun o întrebare pe care, recunosc, nu mi-am pus-o niciodată. În fond, ce este critica de teatru? Întrebarea este atît de elementară, încît răspunsul nu putea fi decît elementar. Ea este – mi-am zis – degetul ridicat sau coborît al împăraţilor romani în faţa arenei ce aştepta verdictul de moarte sau viaţă. Ea este şi ceremonial, căci îi sărbătoreşte pe învingători şi îi judecă sau îi consolează pe învinşi. E drept că se întîmplă să existe şi învinşi încununaţi cu lauri şi învingători aruncaţi leului înfometat, dar aceasta-i altă problemă. Şi dacă arta este un etern război troian a cărui miză este frumuseţea, desigur critica teatrală este şi luptă. E adevărat, una de ariergardă, după ce spectacolul a fost creat, dar, într-un război atît de delicat, luptele de ariergardă sunt, adesea, cele care hotărăsc ce rămîne.

Toate aceste răspunsuri pe care mi le-am dat erau nu numai elementare, ci şi inutile. Ele nu făceau altceva decît să eludeze ceea ce vroiam să-mi clarific. Ce înseamnă, în definitiv, degetul ridicat sau coborît? El înseamnă şi azi, ca în Colosseum, verdictul pur. Un gest care duce arbitrariul la forma sa absolută, întrucît, pentru a arăta că nu dă socoteală nimănui, renunţă şi la „da“ şi la „nu“. Sentinţa e mută, irevocabilă şi se consideră legitimă prin însuşi faptul că a fost dată. Din moment ce există, e obligatoriu şi dreaptă.

Fireşte, Hamlet, cu eternele lui dileme şi întrebări, n-ar fi putut lua locul împăraţilor romani pe treptele arenelor de gladiatori. Pe de altă parte, însă, cultura nu s-ar putea dispensa de verdicte. De altfel, criticul este temut tocmai pentru verdictele

sale. Şi chiar dacă teama este în altă tabără decît arta, n-am putea contesta rolul ei într-o stare de spirit care intimidează mediocritatea, atît cît se lasă intimidată mediocritatea, şi insuflă ambiţii valorii, lucruri obligatorii pentru igiena oricărei culturi.

Numai că aceste adevăruri ascund o capcană. Degetul coborît sau ridicat n-a însemnat niciodată, în sine, altceva decît un capriciu, iar cultura nu se poate face cu capricii. Verdictul pur a pretins, mereu, mai mult decît dreptul de viaţă şi de moarte. A pretins dreptul de a fi discreţionar, de a declara „îmi place“ sau „nu-mi place“, „vreau“ sau „nu vreau“ fără să se obosească să demonstreze de ce. În realitate, verdictul pur, care are de-a face cu cultura atît cît are de-a face degetul împăraţilor romani cu dreptatea, e, pentru criticul care ar visa să procedeze imperial, un bumerang primejdios. El înstrăinează critica de ceea ce se întîmplă în arenă şi, mai mult, o discreditează îndepărtînd-o de locul ei firesc care e acolo unde se află arta. În măsura în care vrea să înţeleagă ce se întîmplă pe dreptunghiul de nisip al arenei, critica nu-şi poate îngădui să privească totul de pe scaunul imperial, declarînd „îmi place“ sau „nu-mi place“ după toane. Numai uitîndu-se ea însăşi în ochii leului şi auzind respiraţia luptei din arenă poate înţelege şi judeca spectacolul la care asistă.

Pentru a nu mai spune că verdictul pur nu e nici măcar o dovadă de siguranţă de sine. În cazul împăraţilor romani, degetul coborît sau ridicat nu tremura pentru că împăraţii au învăţat să se stăpînească în public. Dar sub liniştea lor augustă se simţea uneori sudoarea fricii. Se pare, între altele, că atrocitatea unora dintre aceşti împăraţi n-a fost decît un antidot împotriva fricii. Frica dezlănţuia în ei monstrul. Astfel că însuşi orgoliul criticii, nu numai moralitatea ei, ar avea de suferit din această comparaţie.

În cele din urmă, mi-am dat seama că însăşi întrebarea pe care mi-am pus-o mă împingea la

tautologii şi locuri comune. Ca atare, am reformulat-o altfel: dacă raţiunea criticii nu stă în verdict, în verdictul pur, pentru ce se bate ea? Şi ce este, în acest caz, magistratura critică?

Între cartea pe care o citeşte criticul literar şi cartea pe care o citeşte un cititor oarecare e o perfectă identitate. În vreme ce între spectacolul văzut de cronicar şi spectacolul văzut de cel care-i citeşte cronica, dacă n-au fost în aceeaşi seară la teatru, poate fi uneori o mare diferenţă. Apoi, valoarea unei cărţi nu depinde de hîrtie, de format, de literă, *Iliada* chiar pe hîrtie de împachetat rămîne *Iliada*, în vreme ce o piesă de prima mînă poate fi transformată într-o seară de nisip prin regie, joc şi decor. În sfîrşit, ce concluzie poate trage, de pildă, Teatrul din Piatra Neamţ din faptul că actorii Teatrului de Comedie au jucat prost o piesă?

Tocmai aceste circumstanţe care, aparent, trebuiau să mă întoarcă la ideea că verdictul subiectiv e o fatalitate, nu o trufie a criticului, m-au ajutat să-mi dau un răspuns. Arta are nevoie şi de verdicte, dar mai ales de criteriile în numele cărora se poate da un verdict. Cu alte cuvinte, există ceva mult mai important decît verdictul şi anume drumul spre el. Verdictul are un rol în cultură cu condiţia să nu fie mut. Ceea ce îi dă preţ, de fapt, e demonstrarea probelor. Motivarea. Deşi sentinţa e cea care-l face temut, criticul e bine să ştie că numai procesul îl face util. Şi tocmai de aceea el ar trebui, se pare, să înceapă lupta cu sine însuşi, ferindu-se să semene, oricît l-ar ispiti asta, împăraţilor romani.

Să adaug că în chiar autoritatea criticii se află şi vulnerabilitatea ei. Pe de o parte pentru că mulţi vor fi totdeauna tentaţi, cînd verdictul le este defavorabil, să-l conteste, acuzînd subiectivitatea criticului şi deci negînd critica însăşi. Pe de altă parte, pentru că fascinat de puterea cu care e investit, criticul poate deveni victima puterii sale.

Şi nelimitîndu-şi singur puterea, nu-şi va limita nici complexele.

Ar merita, poate, să reflectăm asupra acestui paradox. Impresia mea este că teatrul nostru pendulează, uneori, între două primejdii, între două exagerări sau între două forme de dogmatism. De o parte e suspectat experimentul. De cealaltă parte e idolatrizat. De o parte se strigă: nu vă atingeţi de nici un rînd din text! De cealaltă parte se spune: revizuiţi, adaptaţi totul, prelucraţi totul! De o parte se crede că tot ce e verificat de timp e sacru, intangibil. De cealaltă parte se crede că tot ce e verificat de timp e şi uzat de timp, perimat. De o parte se simte spaima de molimele „antiteatrului“. De cealaltă parte e privit cu indulgenţă tot ceea ce a fost admirat ieri. De o parte a fi modern înseamnă o modă cam agresivă de a forţa succesul. De cealaltă parte, a fi modern înseamnă uneori „ceea ce vreau eu şi nu sunt înţeles“.

Dar nu există, cred, opţiune posibilă între două idolatrii. Nu se poate alege între ceea ce refuză noutatea şi ceea ce refuză respectul. După cum nu se poate nici să alergi dintr-o parte în alta pentru a încerca să conciliezi ambele tabere sau pentru a le da iluzia că le aparţii amîndurora. Or, critica de teatru, am impresia, trăieşte din păcate prea des în această duplicitate. Ea nu are, se pare, nici destulă tărie pentru a numi ce este perimat, nici destul curaj pentru a despărţi noutatea adevărată de impostura care agită steagul noutăţii.

Există, nu de-acum, ci de exact o sută de ani, un complex al criticii. Acest complex s-a născut la cîtva timp după scandalul impresioniştilor. În clipa cînd pînze ce fuseseră hulite de întreaga critică au pătruns la Luvru, ceva s-a clătinat profund şi în încrederea publicului în critică şi în încrederea criticii în ea însăşi. De atunci teama de gafe a devenit obsesia criticii, complexul ei. Adesea, ca să nu mai comită alte gafe, ea a riscat chiar să

linguşească impostura. Şi-a spus că e mai important să fie învinuită de prea multă uşurinţă decît de obtuzitate. Pe de altă parte, ca un reflex, şi-a păstrat o rezervă prudentă faţă de noutate, a suspectat-o în timp ce o susţinea retoric. Pe scurt, n-a mizat pe ea întreaga pasiune. Dacă noutatea ascundea o cacialma? Iată de ce, paradoxal, critica ar trebui să se bată în acelaşi timp împotriva vanităţii, care o atrage spre verdictul pur, şi împotriva complexelor ei; iar pentru asta ar trebui să refuze programatic diplomaţia critică, deoarece această diplomaţie nu face decît să-i ascundă frumos complexele, în loc să le vindece.

Mai ales că judecata critică are în teatru un rol mai important decît acela de a ne spune povestea bătăliilor pierdute şi a bătăliilor cîştigate. Ea trebuie să caute un drum între adevărul etern al operei dramatice şi adevărul relativ al spectatorului. Căci nemurirea operei de artă depinde, paradoxal, de cei care mor. Şi dacă n-avem nici un răspuns de dat, Hamlet pune zadarnic întrebarea.

Judecăţi şi prejudecăţi

Toţi murim prea devreme

Citesc undeva că artiştii longevivi, care au avut răgazul să spună totul în opera lor, sunt limpezi, în vreme ce artiştii seceraţi de timpuriu lasă după ei un şir de enigme pe care posteritatea, vrea, nu vrea, trebuie să şi le asume. Dar aproape toate afirmaţiile din această frază pot fi răsturnate. Nici un artist n-a avut răgazul să spună totul în opera sa. De fapt, toţi artiştii, inclusiv Tiţian care a murit la aproape o sută de ani, au murit prea devreme. Nici unul n-a murit, cred, cu sentimentul că a terminat de spus ce avea de spus. Şi, pe urmă, în ce măsură sunt artiştii longevivi neapărat limpezi, pe cînd cei seceraţi de timpuriu lasă după ei un cortegiu de enigme? Să-i comparăm pe Leonardo şi Rafael. E Leonardo, care a avut la dispoziţie cu aproape treizeci de ani mai mult, mai limpede decît Rafael? Mi se pare că în acest caz lucrurile stau tocmai invers. Cel mort de timpuriu, Rafael, e limpede şi, deşi mort la treizeci şi şapte de ani, ne dă impresia că a spus totul, în vreme ce Leonardo, mort la şaizeci şi şase de ani, ni se pare că a murit la jumătatea frazei pe care o murmura.

Utopia bibliotecii

În tinereţe, a fost o vreme cînd am trăit, într-o cameră sărăcăcioasă, ca o pasăre în colivie. Şi ce poate face o pasăre în colivie? De obicei, păsările se adaptează sau mor. Van Gogh vorbeşte chiar de o pasăre care a înnebunit. Eu nici nu m-am adaptat, nici n-am murit, nici nu mi-am pierdut minţile. M-am apucat de citit. Mi-am umplut

colivia cu cărţi. Şi noapte de noapte, aproape toată adolescenţa mi-am petrecut-o citind la întîmplare, fără noimă şi fără program.

În ziua cînd am aflat că Borges imagina paradisul ca o bibliotecă, am jubilat. Deveneam astfel victima fericită a unei prejudecăţi. Deoarece cărţile înseamnă mult, dar nu pot însemna mai mult decît viaţa şi n-o pot înlocui. Într-o bună zi, descoperim că nu ne ajung povestea lui Tristan şi cea a Julietei. Vrem să iubim noi înşine. Sau descoperim, cum zice Spencer, că a citi e a vedea prin procură.

Reîntoarcerea la natură

A judeca după criteriul „cîţi arbori, atîta natură“ înseamnă, probabil, a ocoli problema pe care a pus-o Rousseau. Înţeleg chemarea de a ne reîntoarce la natură în sensul că am uitat ce era „natură“ în noi, nu în sensul că ar trebui să ne pierdem urma într-o pădure, să îmbrăcăm o blană de lup şi să trăim, din cules şi vînat, într-o colibă. Din perspectiva cuiva care apreciază natura după „imaculatea“ ei, o colibă este tot atît de artificială ca şi un zgîrie-nori, o imixtiune în spontaneitatea naturii, diferenţa fiind numai o chestiune de proporţii. Iar pentru cineva care vrea să aplice riguros prejudecata natura = pădure, omul trebuie să-şi dărîme şi coliba şi să doarmă pe iarbă, în nisip sau sub o stîncă; trebuie să-şi dea jos şi blana de lup şi să stea gol; trebuie să arunce suliţa sau arcul şi să strîngă de gît animalul pe care vrea să-l răpună.

La răscrucea unui conflict ireductibil dintre natură şi societate, nu ne-ar rămîne decît nostalgia naturii pierdute pentru totdeauna sau să ne convingem că o plimbare într-un parc, un picnic, o excursie era tot ce ne lipsea. Căci la fel de naivă ca povestea bunului sălbatec mi se pare furia exodurilor duminicale cînd ele confundă igiena

salutară a plămînilor cu „întoarcerea la natură“ şi transformă weekendul în filosofie.

Ce caută, totuşi, Don Juan?

Mă întreb dacă nu cumva Don Juan caută o femeie care să aibă puterea să-l refuze. Îşi pune toate speranţele în acest refuz şi-l caută peste tot. De fiecare dată îşi spune: „Poate că acum“. Da, poate că acum, în sfîrşit, i se va spune „nu, señor“. Dar s-a înşelat.

Dezamăgit, el pleacă mai departe, visînd o femeie cu neputinţă de cucerit, căreia să-i rămînă fidel toată viaţa. Şi cum această speranţă îi este mereu înşelată, nu-i rămîne decît să înşele la rîndul său. Un „nu“ l-ar salva, poate, din cursa lui fără oprire. L-ar fixa într-un loc. I-ar da posibilitatea de a fi fidel unei iubiri care ar merita jurămintele lui, deoarece nu l-ar dezamăgi niciodată. Ar găsi, în sfîrşit, ceea ce caută: o iubire pe măsura lui, o iubire prea înaltă pentru a fi cucerită, în care să-şi încordeze toate forţele. Din păcate, nu găseşte decît iubiri comode în care energiile sale de seducător ajung repede la ţintă. Dar sporindu-şi victoriile, Don Juan nu încetează să viseze o singură înfrîngere fericită.

Anormal şi normal

Un medic spaniol a fotografiat cîteva portrete ale lui El Greco în care a corectat alungirea formelor, pusă de el pe seama astigmatismului, aducîndu-le, zicea, la normal. Aceasta în dorinţa de a demonstra că bizara alungire nu ascunde decît o boală de ochi şi că, eliminînd deformarea produsă de astigmatism, putem obţine figurile cum le-ar fi pictat un El Greco sănătos. Dar comparînd imaginile originale cu cele corectate, nu e prea greu să-ţi dai seama că, odată cu deformarea, a fost înlăturat şi misterul figurilor respective.

De altfel, într-un muzeu sare în ochi că, în comparaţie cu soarele pe care-l vedem răsărind în fiecare zi, soarele lui Van Gogh este *prea* mare, chiar imens, şi *prea* galben; că, faţă de „normal“, umbrele lui Caravaggio sunt *prea* brutale; muşchii statuilor lui Michelangelo, *prea* umflaţi, *prea* viguroşi; bătăliile lui Delacroix, *prea* somptuoase; că Rafael e *prea* pur; Rubens *prea* opulent; Velázquez *prea* calm; Goya *prea* crud. Şi unde există caii albaştri din pînzele lui Gauguin? Unde merg femeile dansînd, ca la Botticelli? Şi ce s-ar întîmpla dacă siluetele din basoreliefurile egiptene n-ar mai merge cu picioarele lipite (ceea ce în mod „normal“ e imposibil), dacă nici ele, nici unele figuri ale lui Picasso n-ar mai avea ochii aşezaţi pe aceeaşi parte a feţei (ceea ce, desigur, e neadevărat în anatomie), dacă florile din muzee ar fi examinate de un horticultor avizat, astfel încît speciile necunoscute sau culorile care nu respectă întrutotul natura să fie înlăturate, dacă arborii lui Mondrian ar fi studiaţi şi ei de un botanist competent pentru a fi pus un diagnostic exact în legătură cu deformările pe care şi le-a permis pictorul, sau dacă o comisie sanitară ar examina *Capriciile* lui Goya pentru a despărţi monstruosul de raţional?… Ce s-ar întîmpla? S-ar înlătura, probabil, o mare parte din istoria artei.

Muzeul Grévin

Într-o zi, Corot, întrebat de un trecător ce picta, a arătat cu coada pipei un copac care se afla *în spatele său.* Probabil, trecătorul respectiv şi-a imaginat că pictorul glumea. De fapt, în glumă sau nu, Corot îi împărtăşise un adevăr foarte serios. Că visul artei nu poate fi muzeul Grévin din Paris, cu celebra sa colecţie de figuri de ceară. Artistul vrea să fie mai mult decît trubadurul realităţii. Vrea să fie interpretul ei, convins că a înţelege natura nu

înseamnă a o reproduce servil, ci orgoliul de a o concura.

Canoane

Academismul i-a invocat adesea pe greci şi canoanele lor. Dar chiar în Mecca idealului clasic, pe Acropole, se află o surpriză care ar trebui să-i pună pe gînduri pe iubitorii de canoane. Toţi cei care au privit cu atenţie Parthenonul de aproape ştiu că, măsurat cu centimetrul, acest templu al perfecţiunii se dovedeşte imperfect. Coloanele sunt înclinate, pentru a părea de departe drepte. Şi sunt inegale, umflate la mijloc, ca să pară de departe egale. Nici una nu e exact paralelă cu celelalte, nici una nu stă perfect perpendicular, şi tocmai aceste imperfecţiuni creează de la distanţă miracolul. Altfel spus, adevărul Parthenonului se bazează pe o minciună optică, iar constructorii lui ne-au minţit tocmai pentru a ne ajuta să vedem adevărul de care aveam nevoie.

Metrul etalon. Şi totuşi

Unele lucruri e important să ştim că există, chiar dacă le vedem rar sau nu le vedem niciodată. În fond, cîţi au văzut metrul etalon de platină care se păstrează cu sfinţenie undeva, nu ştiu unde? Foarte puţini. Încrederea că acest metru etalon există şi că el măsoară exact a zecea milionime din sfertul meridianului terestru, cît am învăţat, ne scuteşte de multe confuzii.

Şi totuşi, Don Quijote nu înseamnă nimic decît în eroare.

Eroare şi firesc

Pentru cei care consideră că e înţelept să rămîi cu picioarele pe pămînt din moment ce nu te-ai născut pasăre, gestul lui Icar e mai mult decît o eroare; e o

nebunie. Şi nu s-a spus oare că Leonardo a fost un mare ratat din pricina multelor proiecte eşuate, între care şi acela de a zbura? Dar ce înseamnă reuşita celui care se tîrăşte, pe lîngă eşecul încercării de a zbura? Există eşecuri nemuritoare şi reuşite de cîrtiţă meticuloasă. Aşa cum există izbînzi născute dintr-un gest ce-a putut părea unora nu întrutotul firesc. Cînd Newton împlinise douăzeci şi patru de ani, Londra, ni se spune, avea nevoie de medici care să vindece urmele ciumei, de marinari care să se lupte cu olandezii şi de pompieri care să stingă incendiile foarte dese. Tînărul savant n-a fost nici medic, nici marinar, nici pompier. Departe de mirosul de acid fenic, de bubuiturile tunurilor şi de flăcările incendiilor, făcea un lucru aparent inutil, privea un măr căzut la pămînt. Şi abia mai tîrziu lumea a aflat că astfel a fost descoperită legea gravitaţiei. În condiţii „obişnuite“, pe Everest nu s-ar fi urcat nimeni. Reversul absolut al lui Don Juan este un misogin. Al lui Don Quijote, un blazat. Iar din Napoleon nu mai rămîne nimic dacă nu mai strigă: „Imposibilul e un cuvînt pentru nătîngi“. Sau rămîne un ins care ar fi trebuit să se ducă, înainte de orice, direct în insula Sfînta Elena să cultive castraveţi.

Torquato Tasso şi Inchiziţia

Lipsa de libertate pune în primejdie arta, dar nu o omoară. Sunt opere care s-au născut între gratii. Ceea ce înăbuşă, ceea ce sugrumă arta este, de fapt, un produs al lipsei de libertate: frica. Împotriva fricii, arta este mult mai dezarmată şi mai vulnerabilă decît împotriva lipsei de libertate, ceea ce şi explică de altfel de ce tiraniile s-au servit totdeauna de frică pentru a obţine, dacă nu complicitatea artei, măcar tăcerea ei. Torquato Tasso n-a fost chemat niciodată la Inchiziţie şi totuşi, bolnav, trăia cu spaima că va fi denunţat şi va termina pe rug. În cele din urmă s-a prezentat

singur în faţa Inchiziţiei, acuzîndu-se de păcate pe care nu le săvîrşise.

Nu Nero

Nu Nero a ajuns să se creadă divin. I s-a propus asta chiar de către cei care au trebuit, pe urmă, să suporte consecinţele divinităţii sale.

Ce este eseul?

În dicţionare termenul „eseu“ e lămurit astfel: „Studiu de proporţii restrînse asupra unor teme filosofice, literare sau ştiinţifice compus cu mijloace originale, fără pretenţia de a epuiza problema“. Dar nu toate eseurile sunt „studii“, nu e adevărată povestea cu „proporţii restrînse“ (să amintesc numai *Omul revoltat* al lui Camus), „mijloacele originale“ sunt obligatorii în orice domeniu al literaturii, iar precizarea că eseul are modestia de a nu vrea să „epuizeze problema“ ţine mai mult de candoare decît de adevăr. După cîte ştiu, un îndrăgostit nu este o persoană care s-a hotărît să aducă o contribuţie personală la istoria amorului, ci un om care a luat foc. Or, a te comporta ca un om care a luat foc e obligatoriu, cred, şi în eseu. Şi cît de serioasă ar fi ambiţia de a „epuiza problema“ în roman sau în poezie?

Fantezie şi realitate

„Dacă vreţi să vă pictez îngeri, arătaţi-mi-i!“, zicea zeflemitor Courbet. Dar pictura Renaşterii e plină de îngeri pe care nimeni nu i-a văzut şi de paradisuri în care nimeni n-a locuit. Ceea ce înseamnă că artiştii au închis uneori ochii pentru a vedea mai bine.

Surîsul care ucide

Mărturisesc că nu-mi place celebrul *Hermes* al lui Praxitele. Acest zeu sibarit, cu părul buclat, e cam dulceag şi surîde echivoc. Pentru el toate poruncile se reduc la una: fii frumos! Dacă s-ar îmbrăca, îl văd încercînd veşmintele galantului secol al XVIII-lea, cucerit de capriciile rococoului. Acesta să fi fost visul secret al Eladei, omul de care ea ne-a vorbit necontenit? Un bărbat care stă pe soclu cum ar sta în budoar?

Dar nu întîmplător, cred, Ahile cel iute de picior avea tot la picior punctul său vulnerabil. Uităm, se pare, asta cînd privim statuile greceşti miraţi că, pe măsură ce înaintăm spre decadenţa lor, statuile surîd mai vizibil. La apogeul artei greceşti, surîsul e aproape imperceptibil, ascuns în marmură. Mai tîrziu, el devine evident. Buzele se desfac pentru a surîde şi, ajunsă la suprafaţa marmurei, lumina interioară moare. Pe măsură ce idealul elin oboseşte, zeii descoperă fiziologia, după ce timp de secole şi-au murmurat eternitatea cu buzele strînse. Statuile, s-ar zice, stau în faţa morţii surîzînd. În realitate, surîsul le-a ucis.

Evul Mediu şi Renaşterea

Fra Angelico ne dă impresia că nici o îndoială n-a umbrit cerul Renaşterii şi că oamenii pe care i-a cunoscut el nu trebuiau să plîngă decît din cauza fericirii. A minţit? Nu, pictorii Renaşterii n-au minţit. Numai că ei îmi amintesc întrucîtva ceea ce spune Gaëtan Picon, că arta şi minciuna împărtăşesc şi una şi alta sentimentul unui gol iniţial, cu deosebirea fundamentală că în timp ce mincinosul nu vrea decît să umple în grabă golul, artistul se apucă să trăiască în acest gol. În unele privinţe, departe de a fi o seră, Renaşterea a fost chiar mai anxioasă decît Evul Mediu. Am citit, de pildă, undeva că în Renaştere credinţa în fantome era atît de puternică încît juriştii se preocupau în mod serios să stabilească dacă atunci cînd o casă

era frecventată de fantome locatarul trebuia să continue să achite proprietarului chiria. Şi cam în timpul vieţii lui Michelangelo s-a întîmplat, într-un oraş aflat sub imperiul dreptului germanic, un fapt straniu: constatîndu-se că un respectabil bogătaş, mort cu trei ani înainte, fusese în realitate un eretic, i-a fost exhumat corpul pentru a fi executat. La Augsburg, prin secolul al XVI-lea, ca să intre noaptea, drumeţul trebuia să treacă patru porţi succesive, un pod peste un şanţ şi o barieră de fier, după ce plătea trecerea şi indica adresa unde locuia în oraş. În acelaşi secol, Inchiziţia a intrat în mîinile iezuiţilor şi odată cu aceasta a început perioada cea mai neagră şi mai odioasă din istoria ei.

Nu vreau să spun că Evul Mediu a fost blînd şi că atunci au existat numai turniruri, menestreli şi cavalerism. Dar nici noaptea, nici cruzimea n-au constituit privilegii ale lui. În timpul cînd au fost pictate madonele Renaşterii, sute de mii de oameni au fost ucişi în numele lui Dumnezeu. Biblia şi cuţitul au stat alături pe caravelele spaniole. După cum, se pare că niciodată pădurile n-au fost mai pline de lupi ca în Renaştere şi că în timpul lui Savonarola lupii au intrat chiar în Florenţa pe străzi. Ceea ce, să fim drepţi, sună ciudat, căci nu ne putem imagina lupii bîntuind prin *Primăvara* lui Botticelli.

De obicei, Evul Mediu e acuzat că a aşezat praf peste manuscrisele antice şi pămînt peste *Venus din Milo*, ceea ce este un adevăr numai parţial. Deoarece Evul Mediu n-a fost decît iarba care a crescut peste ţărîna ce acoperise o antichitate moartă. Nu Evul Mediu a intrat în Roma şi a transformat cetatea eternă într-un sat. Roma a murit răpusă de propriile sale boli, de viciile care o măcinau de multă vreme. Barbarii ar fi putut, din punct de vedere militar, s-o îngenuncheze demult, dar n-au îndrăznit să intre în Roma decît după ce Roma murise înlăuntrul zidurilor ei.

O parabolă

Am auzit odată din gura unui om al bisericii următoarea parabolă. Patru călugări se aflau într-o încăpere unde s-a produs o pană de curent. Ei au început să se roage, pe rînd, lui Dumnezeu să se facă lumină. Primii trei şi-au încheiat rugăciunile, evident fără nici un rezultat. Al patrulea, în timp ce se ruga, s-a îndreptat prin întuneric spre tabloul de siguranţă şi a reparat defecţiunea. Cînd a sfîrşit rugăciunea s-a aprins şi lumina.

Ascultînd parabola, am rîs. Pe urmă, n-am mai rîs.

În fond, sensul adevărat al acestei parabole este altul decît l-a dorit cel care a povestit-o. Pentru că, naivi, cei trei călugări au fost, din punctul lor de vedere, logici. Ei credeau în Dumnezeu şi-şi imaginau că era firesc ca el să le audă rugăciunea. Problema nu e că se înşelau, ci că acţionau în conformitate cu credinţa lor. În schimb, pentru al patrulea călugăr credinţa sa nu era decît o farsă, iar rugăciunea un fel de pălăvrăgeală pioasă. Brutal spus, el trişează tocmai cînd se roagă. Căci, de fapt, crede doar în acţiunea pură. Pentru a fi consecvent cu sine însuşi, el ar fi trebuit să repare în tăcere tabloul de siguranţă şi pe urmă să dezbrace rasa de călugăr, renunţînd la ea.

Armele înţelepciunii

În jurul statuii de marmură care o reprezenta pe Atena, plutea, îmi amintesc, o linişte grea, plină de mirosurile pătrunzătoare ale frunzelor răscoapte la soare. Iar în această tăcere, zeiţa ridica lancea. Descopeream prima oară că zeiţa înţelepciunii n-are mîinile goale, că grecii ne-au propus, în realitate, o înţelepciune care luptă.

Dar armele Atenei sunt, de fapt, două: lancea şi scutul. Ceea ce înseamnă că înţelepciunea depinde

de cumpăna dintre curaj şi prudenţă. Ar fi destul ca unul din braţele zeiţei să şovăie şi echilibrul s-ar strica. Lancea, despărţită de scut, s-ar transforma în aripă. Scutul, nesusţinut de lance, s-ar transforma în rană. În primul caz, zeiţa s-ar dovedi imprudentă. În al doilea, ar rămîne prea singură.

Aşadar, grecilor le ajungeau un scut şi o lance ca să spună totul. Mai putem înţelege azi profunzimea unui limbaj atît de simplu?

Mirajul imobilităţii

„Adevăraţii călători sunt cei care pleacă pentru a pleca“, spune Baudelaire, iar eu n-am plecat niciodată astfel, pentru a pleca. Nu sunt deci un adevărat călător. Dar nimeni nu m-a crezut cînd am mărturisit-o. Afirmaţiile mele au fost luate drept cochetăria unui globe-trotter sau o erezie de circumstanţă. N-am reuşit, probabil, decît să hrănesc bănuiala unora că după ce zeii călătoriilor mi-au fost favorabili, mai am şi ingratitudinea de a cîrti împotriva lor. Nimeni sau aproape nimeni n-a vrut să creadă că îmi e frică să călătoresc.

Şi într-un fel înţeleg de ce. Mirajul călătoriilor e prea puternic. Cum să-i convingi pe „călători“ că pe tine te atrage mirajul imobilităţii? Să priveşti acelaşi punct fix, observînd cum se schimbă, mi se pare o experienţă mai spectaculoasă decît goana în jurul lumii.

Un hobby?

Cineva se întreba dacă arta poate fi un *hobby*, o îndeletnicire pentru timpul liber. M-am gîndit atunci că unui creator adevărat nu-i ajung nici cele şapte zile ale săptămînii. El e mai încăpăţînat decît Dumnezeu. Nu-şi acordă ziua de odihnă.

Evident, nu sunt chiar de neînţeles cei care au grijă să se pună bine întîi cu lumea trecătoare, înainte de a se preocupa de cele eterne. Trăim

totdeauna în realitatea care există, nu în cea visată. Dar cum să arzi pentru o idee doar în timpul liber?

Preţul talentului

Ca să-şi împlinească destinul cu acel minimum de intransigenţă interioară pe care o presupune o operă, un creator trebuie să înainteze pe o cărare îngustă între două cîmpuri. Dintr-unul îl cheamă Viaţa. Din celălalt se aud cîntecele de sirenă ale gloriei. El, care ştie preţul vieţii, pentru că altfel n-ar putea crea nimic, şi care nu e indiferent nici la glorie, nu se poate aventura pînă la capăt pe nici unul din aceste cîmpuri. Trebuie să revină mereu la cărarea sa, la singurătatea sa. Preţul plătit pentru norocul talentului său e că, într-un fel, va fi totdeauna un frustrat. Chiar dacă nu e ascet, un artist are o asceză pe care nu i-o cunoaşte nimeni. Viaţa nu-i dă totul sau el nu poate lua totul de la viaţă pentru că altfel ar trebui să sacrifice o parte din creaţia sa. Nici cîntecele de sirenă ale gloriei nu le poate asculta prea mult fără riscuri. Cel mai adesea, trebuie să audă tăcerea. Altfel spus, un artist trebuie să se mulţumească cu mai puţin decît i se oferă şi să dea mai mult decît a primit. Înghesuindu-se la banchetul conjuncturilor, ar pierde dreptul de a le judeca.

Originale şi reproduceri

Dispreţuind reproducerile, exact în măsura în care le proliferează, epoca noastră uită că, în ciuda măsurilor drastice de climatizare luate în muzeele moderne, unele procese de alterare a culorilor par să continue. Lent, imperceptibil, dar par să continue. Timpul colaborează mai departe cu pictorii, chiar dacă între el şi tablouri au fost puse armuri de sticlă şi spaţiu vid. Acţiunea lui a fost serios limitată, dar nu făcută imposibilă. Astfel că *Gioconda* celor din secolele următoare s-ar putea

să nu mai fie nici măcar *Gioconda* pe care o vedem noi. Şi poate că, mai tîrziu, cei care vor vrea să vadă *Gioconda*, aşa cum o vedem noi, nu se vor mai duce la Luvru, ci vor deschide albumele din secolul XX, admiţînd că aspectul acestor reproduceri nu se va schimba la rîndul său. Oricît de straniu sună ideea că o reproducere s-ar putea să fie într-o zi mai fidelă decît originalul însuşi, ea are, după cîte zic specialiştii, un temei serios. Şi nu-i exclus să se ajungă într-o zi la concluzia că, pentru a păstra imaginea iniţială a originalelor, există o singură soluţie: ca imediat ce autorii le-au terminat de pictat să se facă nişte bune reproduceri care să fie tezaurizate. În acest caz, iubitorii de artă se vor duce mai tîrziu în muzee numai pentru a vedea cît de mult s-au depărtat de starea lor iniţială unele tablouri şi pentru a observa opera timpului care a continuat să lucreze, să le degradeze sau, cine ştie, să le desăvîrşească, poate. Căci timpul însuşi pictează, zicea Goya.

Imaginea Acropolei e mai greacă, poate, acum

Pelerinul antic care urca pe Acropole n-a văzut niciodată Parthenonul cum ne apare el nouă. Dincolo de Propilee, noi descoperim o esplanadă stîncoasă cu un luciu dur în soare, unde, printre ruine, pîlpîie florile galbene de muşeţel sălbatec. Parthenonul izbucneşte ca un strigăt arid, în mijlocul acestei singurătăţi. Golul din jur nu face decît să sporească emoţia. Or, în vremea lui Pericle toată această esplanadă era plină de statui. În plus, faţada vestică a Parthenonului, cea pe care o vedem în toate fotografiile, era atunci parţial mascată de un zid de incintă, pelerinul antic trebuind să urmeze Calea Sacră pînă la cealaltă extremitate a templului care i se descoperea abia acolo. Pausanias vorbeşte despre o Acropole parcursă de procesiuni, plină de fumul sacrificiilor

şi de mirosul grăsimilor arse şi, dacă regretăm tot ce-au devastat oamenii şi secolele, ne consolăm cel puţin cu gîndul că singurătatea care scaldă acum Parthenonul ni-l arată cu o claritate pe care cei vechi n-au cunoscut-o niciodată. De altfel, deosebirile nu se opresc aici. Anticii erau obişnuiţi să vadă marmura colorată, statuile avînd gene artificiale, ochi de sticlă şi buzele vopsite în roşu, ceea ce, să recunoaştem, nu concordă cu imaginea noastră despre idealul elin. Abia timpul şi ploile au creat acel alb secetos şi cast care ni se pare atît de grecesc. Iar priveliştea Acropolei e mai greacă, poate, acum decît în timpul lui Pericle.

Napoleon şi neoclasicismul

Napoleon afirma că un om care vorbeşte face mai mult zgomot decît o armată care tace. Statuile clasice formează o armată care tace şi zîmbeşte, dar ce cîntece de sirenă se aud uneori într-o tăcere care surîde! De aceea, e firească nostalgia din care s-a născut neoclasicismul.

Numai că pe parcurs, neoclasicismul a uitat parcă de originea sa, luîndu-şi un aer de cuceritor încîntat de el însuşi. Ca şi Napoleon, el şi-a pierdut cumpătul, s-a îmbătat la primele victorii şi a devenit din ce în ce mai ambiţios. Născut din nevoia de linişte, s-a trezit lacom de un imperiu. După ce ridicase o lance de marmură ca să se apere de dezamăgiri, a început să ameninţe cu ea pe cei care aveau îndoieli şi a visat să intre în templul artei cu o hermină pe umeri.

Raţiunea şi inima

Raţiunea a fost mereu dispusă să caute subterfugii şi motivări. Aproape toate nedreptăţile din istorie au avut avocaţii lor, iar filosofia a fost nu numai slujnica teologiei; a măturat şi prin beciurile poliţiilor şi prin închisori. Inima, în schimb, nu

acceptă rolul de slujnică. Pentru ea adevărurile sunt şi mai simple şi mai clare. Iubeşti sau nu iubeşti? Urăşti sau nu urăşti? Eşti trist sau vesel? Iată de ce îmi place să repet ce zicea Pascal, că inima are raţiuni pe care raţiunea nu le cunoaşte.

Adevărul şi oglinda

Ziaristul a fost numit de Camus „istoric al clipei", iar „istoricii clipei" au de învins o prejudecată destul de răspîndită. Aparent, misiunea lor s-ar putea defini cu un singur cuvînt: adevărul. Întrucît s-ar părea că, respectînd adevărul, ziaristul şi-a încheiat obligaţiile şi poate fi cu conştiinţa împăcată. Dar dacă omenirea se îndreaptă spre sinucidere, oare datoria ziaristului în lumea de azi nu e alta decît aceea de a face cît mai corect reportajul acestei sinucideri? aceea de a nu minţi în ce priveşte numărul de morţi şi cantitatea de cenuşă?

Adevărul înseamnă mult, dar el nu înseamnă totul. Şi, de la un punct încolo, dacă e rostit cu gîndul că tot ce se poate face împotriva flagelurilor ce ameninţă lumea e să luăm act de existenţa lor, el nu mai înseamnă decît un mod indirect de a subscrie la rău.

Nu cred de aceea că ziaristul se poate mulţumi să joace rol de oglindă. Oricît de fidelă, o oglindă nu va îndrepta niciodată în lume nimic. Nu va micşora răul şi nu va ajuta binele să triumfe. Prin simplul fapt că reflectă lumea, ea n-o poate face şi mai dreaptă. Şi oare ne este indiferent ce se vede în oglindă? Mi se pare că ziaristul nu poate fi un grefier impasibil al evenimentelor. El trebuie să iubească adevărul, iubind în acelaşi timp şi speranţa. Căci dacă adevărul este „ceea ce există", speranţa este acea parte din ceea ce există care nu vrea niciodată să se aşeze în genunchi, care refuză să se consoleze, să se împace cu răul.

Să adaug că între un istoric şi un „istoric al clipei“ există unele diferenţe dincolo de faptul că unul are nevoie de răbdare, iar altul nu şi-o poate permite. Nici un istoric nu e în pericol să moară în războaiele pe care le descrie. Vorbind despre trecut, el nu riscă să-şi suporte greşelile decît dacă acestea îl duc la concluzii greşite pentru prezent. Pe de altă parte, istoricul ştie că nu mai poate schimba nimic din ceea ce a fost. La urma urmei, el îşi poate îngădui să fie neutru comentînd, de pildă, bătălia de la Waterloo, fără să fie obligat să plătească pentru asta. Dar ce preţ are imparţialitatea în faţa unor întrebări care aşteaptă pentru azi un răspuns? Dacă istoricul nu mai poate împiedica primul şi cel de al doilea război mondial, „istoricul clipei“ ştie că, într-o măsură, şi de el depinde să fie evitat al treilea război mondial; şi că, în loc de martor, riscă să devină complice. Întrucît există împrejurări cînd a tăcea este un mod de a spune „da“.

Cîndva, Marc Aureliu cerea trei lucruri zeilor: să-i dea seninătatea de a accepta ceea ce nu poate fi schimbat; să-i dea curajul de a schimba ceea ce poate fi schimbat; şi să-i dea înţelepciunea de a alege între primele două lucruri. Cu alte cuvinte, dacă o oglindă nu alege ceea ce reflectă, un „istoric al clipei“ nu-şi poate apăra onoarea decît refuzînd în fiecare zi riscul de a avea vreodată pe mîinile sale şi altfel de pete, în afara celor de cerneală.

O problemă filosofică

N-am înţeles niciodată de ce, pentru a muri, e încă nevoie de logică. Logica ne poate fi de folos doar pentru a trăi. Şi, poate, numai acei sinucigaşi nu s-au minţit care n-au vrut să mai motiveze nimic. Ceea ce înseamnă că această problemă filosofică nu cere argumente, ci tăcere.

Nostalgia imperfecţiunii

Nu prea văd ce rost ar mai avea arta într-o lume care ar fi desăvîrşită şi nu şi-ar mai dori nimic. Vechiul *errare humanum est* ar putea fi înţeles şi altfel. Că desăvîrşirea ucide omenescul şi eşuează în divin. Stinge speranţa. Ce să mai spere un zeu? Poate cel mult să reajungă om.

Secretul barbarilor

Barbarii n-au intrat în Roma pentru a o cuceri, cum crede toată lumea, ci pentru a fi cuceriţi. Era singurul lucru pe care trebuiau în mod normal să şi-l dorească.

Un dicton

Dictonul „Despre morţi, numai bine“ nu poate fi urmat în cultură. Şi poate nici în alte domenii acest îndemn al înţeleptului Chilon din Sparta nu e recomandabil. Căci sunt lucruri pe care nici moartea nu le iartă, iar adevărul e mai important decît pietatea.

Rugăciune neagră

Iată această rugăciune de sfînt:

Doamne, eu nu caut atît să fiu consolat, cît să consolez;
nu caut să fiu înţeles, cît să înţeleg;
nu caut să fiu iubit, cît să iubesc,
pentru că numai dăruindu-te primeşti,
numai iertînd poţi obţine iertarea
şi numai murind poţi obţine eternitatea.

Ei bine, n-am vocaţie de sfînt, deoarece eu ar trebui să spun invers, o rugăciune neagră în care să recunosc că nu vreau să consolez, cît să mă

consolez; şi nu sunt deloc convins că a dărui e totuna cu a primi, că din moment ce ai dat poţi considera că ai şi primit. Trebuie să mă resemnez cu egoismul meu care-mi spune că a da şi a primi sunt două lucruri diferite, ca şi ofensa şi iertarea.

Anacronici

„Anacronic“ nu are neapărat un sens peiorativ. Giordano Bruno a fost anacronic într-o epocă dominată de obedienţă faţă de dogmele Inchiziţiei. Şi, într-un fel, toţi martirii au fost nişte anacronici. Numai aşa au putut fi atît de uşor striviţi sub privirile aprobatoare sau resemnate ale celorlalţi. Dar tocmai anacronicii au ajutat uneori timpul să se purifice.

Avertisment

Cîteodată, Bruegel bătrînul ni se pare un povestitor popular care se amuză el însuşi, preferînd libertatea bufonului într-o vreme caracterizată prin emfază. Şi, brusc, ne dăm seama apoi că simplitatea lui nu e decît o savantă şiretenie, o capcană în care, neatenţi, am căzut.

Pentru vizitatorul grăbit să facă turul muzeului, Turnul Babel, de pildă, din tabloul cu acelaşi nume, e doar un labirint pe verticală, enorm şi misterios, de o inutilă şi aridă grandoare. Un gigant neliniştitor şi absurd, suferind de o boală a pietrei, care a făcut să prolifereze etajele circulare. Şi cu atît mai bizar, cu cît e mai maiestuos. Cu atît mai inutil, cu cît e înălţat mai sus. Pe măsură ce-l privim, Turnul Babel ne apare ca o zădărnicie grandioasă.

Apoi, deodată, descoperim undeva, jos, un grup de oameni. Cine sunt? Cel din fruntea grupului pare a fi un rege sau cam aşa ceva. Are mantie şi coroană. În faţa lui, cîţiva lucrători de pe şantierul turnului – care nu e încă terminat – se prosternă,

îngenunchează, reclamă ceva sau imploră clemenţă. Personajul cu mantie strălucitoare s-a oprit, plin de importanţă. Încă nu s-a hotărît, probabil, ce răspuns să dea. Dar şiretul Bruegel a şi dat un răspuns. Cîţiva metri mai încolo, Turnul Babel se înalţă enorm, indiferent şi ironic. Coridoarele lui circulare ne par acum culisele destinului, în care Bruegel s-a ascuns, poate, pentru a se amuza în voie de scena ce se petrece jos, unde omul în mantie şi cu coroană, mîndru de însemnele puterii sale, abia se vede, fiind de proporţiile unei furnici. Solemnitatea eşuează în deriziune în vreme ce Bruegel îşi savurează, poate, isprava. Încă o dată a reuşit să ne prindă în cursă. Turnul Babel, înţelegem abia acum, nu e chiar o emblemă a deşertăciunii. E mai degrabă un avertisment împotriva deşertăciunii.

Scurtă istorie a Afroditei

Istoria gustului ne oferă o listă lungă de întîmplări jenante. *Rondul de noapte* al lui Rembrandt a stîrnit un cor de proteste. Van Gogh a vîndut un singur tablou în timpul vieţii. El Greco a fost redescoperit după ce două secole a fost ignorat. S-a rîs de Gauguin, sfinţii plebei ai lui Caravaggio au fost socotiţi prea realişti, nişte arcaşi dornici să-şi arate măiestria n-au găsit altă ţintă decît ochii lui Platon şi Aristotel din *Şcoala din Atena* a lui Rafael, călugării mînăstirii Santa Maria delle Grazie din Milano au tăiat *Cina cea de taină* a lui Leonardo pentru a deschide o uşă în perete între sala de mese şi bucătărie, oratorii Academiei lui Colbert cereau să fie exclus Evul Mediu din artă şi să fie înlăturaţi elefanţii din povestirile despre Alexandru şi Por împărat („pentru a nu pomeni de un mijloc de locomoţie neutilizat în escadroanele noastre“), iar subtilul Lorenzo Magnificul îl prefera, totuşi, dintre toţi pictorii timpului său pe Antonio Pollaiuolo. Edictul lui Teodosie, care cerea să fie ştearsă urma zeilor păgîni, făcea din Fidias şi Praxitele pseudonime ale diavolului, după cum, cîteva secole mai tîrziu, megafoanele esteticii naziste urlau împotriva artei moderne. Şi chiar acum, unii se mai întreabă ce este pictura: tabloul lui Apelles la care, zice legenda, veneau în Antichitate păsările să ciugulească boabele de struguri, într-atît strugurii păreau struguri adevăraţi, sau umbrele care înconjoară filosofii lui Rembrandt.

Dar, poate, nici un exemplu nu e mai elocvent decît acela al Afroditei.

Mai întîi, iubirea şi-a inventat o zeiţă pentru ca prin intermediul ei să poată sărbători ceea ce,

altfel, ipocrizia şi falsa pudoare ar fi împiedicat sau stînjenit. Sub ocrotirea legendei, artiştii au umplut Olimpul cu iubitele lor, fără să protesteze nimeni. Numai *Afrodita din Cnid*, care îşi arăta frumuseţea fără nici un voal, a provocat scandal la început.

Fireşte, Afrodita n-a apărut întîmplător pe ţărmurile greceşti. Acolo se ştia că o zeiţă nu poate avea o dorinţă mai mare decît aceea de a semăna unei femei frumoase. De fapt, un singur lucru dorea dragostea de la zei. Iluzia că va fi eternă.

Numai că devenită zeiţă, femeia ieşită din valuri a rîs de clipa care trece şi a început să surîdă absent. Ceasurile pline de soare şi de promisiuni, care exaltă în noi imaginea frumuseţii, n-au mai făcut-o să freamăte. Şi nici o mărturisire n-a mai înfiorat gura ei frumoasă şi mută.

Cînd şi-a reamintit, mai tîrziu, că este femeie, Afrodita a descoperit, deodată, şi senzualitatea şi moartea. Plaja pe care a ieşit din mare a făcut-o să tresară fericită şi nu şi-a mai putut stăpîni strigătul de iubire. Praxitele a luat frumuseţii nemurirea, pentru a-i dărui dragostea. El a urmărit umbrele alungindu-se pe nisip şi a observat că acelaşi nisip pe care înaintează Afrodita curge şi în clepsidre.

A venit, totuşi, un timp cînd nimeni în Grecia n-ar mai fi pregătit atîtea corăbii ca să plece la Troia; cînd Menelau ar fi trebuit să se consoleze să rămînă încornorat sau să se răzbune singur. Frumuseţea a cunoscut şi ea decadenţa culturii greceşti. Apoi, s-a furişat o mie de ani, nevăzută, pe uliţele Evului Mediu. Pînă cînd, chemată de Botticelli, s-a apropiat melancolică.

Din nou sărbătorită, Afrodita a uitat destul de repede experienţele penibile. În atelierele veneţienilor, la Giorgione şi Tiţian, e cu totul alta. Se simte privită, admirată, şi somnul ei e cîteodată simplă prefăcătorie de curtezană care ştie cum să instige emoţia. De sub pleoapele închise, îi spionează probabil pe cei care o privesc şi orice

semn de admiraţie îi măguleşte vanitatea. Dar îşi prelungeşte somnul şi reveria, în iarbă sau pe o canapea, ştiind că astfel poate sta goală fără să se ruşineze. Altminteri, ar trebui să se îmbrace, să-şi ascundă goliciunea. Îşi reţine, de aceea, respiraţia, pentru a nu se trăda. Căci, dacă în marmurile greceşti putea sta cu ochii deschişi fără să se jeneze de nuditatea ei castă, Afrodita a descoperit acum dragostea ca joc, puţin neruşinat fără să fie indecent.

Treptat, iubirea devine voluptate. Afroditei nu-i mai ajunge o plajă. Îi trebuie un budoar. Nu se mai mulţumeşte să meargă pe nisip sau pe iarbă. Vrea să simtă sub tălpi covoare moi şi scumpe. Lumina orbitoare n-o mai atrage. Are nevoie de complicităţile penumbrei, surîsul devine uneori aproape provocator, iar la Rubens, care umflă sînii zeiţelor sale şi le ia orice legătură cu metafizica, uită cu totul Olimpul. Afrodita trăieşte acum fără gînduri. Nu mai are decît trup, un trup robust, opulent, de amantă placidă.

Poate că era necesară o întoarcere la începuturi. Dar neoclasicii au luat de la greci numai surîsul statuilor, fără să mai ascundă nimic sub acest surîs. Şi dacă Afrodita lui Rubens descoperise plăcerea şi luxul, Afroditele neoclasice renunţă la plăcere fără să regăsească frumuseţea pierdută.

Şi iată-ne, în sfîrşit, în secolul XX privind un tablou de Magritte care nu este altceva decît capul de marmură al unei Afrodite greceşti căruia pictorul i-a aşezat pe obraz o pată de sînge. Un gest de extravaganţă? O încercare de a epata? Observăm că zeiţa, cu ochii plecaţi în jos, nu vede mărul aşezat de pictor în faţa ei. Probabil, mărul oferit de Paris. N-o mai interesează frumuseţea? Deodată, tresărim. Această Afrodită cunoaşte, cu siguranţă, toate crimele săvîrşite din Antichitate încoace. A trecut şi prin cele trei secole în care teribila Inchiziţie spaniolă a făcut 348 907 victime şi a ajuns în secolul nostru care frunzăreşte

îngăduitor acest bilanţ. Cum, pe atît de puţine morminte e clădită faima sumbră a Inchiziţiei? Vai, secolul XX are motive s-o privească de sus. El a reuşit chiar performanţa de a-l împinge în umbră pe incendiatorul Romei. Aşadar, e un secol care se pricepe la moarte, ce naiba, nu-şi pierde cumpătul pentru o pată de sînge.

Unii zic că adevărul e tot mai puţin compatibil cu frumuseţea. Afrodita lui Magritte şi-a pătat frumuseţea pentru a spune adevărul, dar ea a descoperit, probabil, că trebuie să fie modestă nu din cauza frumuseţii, ci din cauza petei de sînge de pe obraz.

Tiţian şi Carol Quintul

Din biografia lui Carol Quintul n-am reţinut decît trei lucruri, toate trei ciudate pentru un împărat. Că a abdicat, renunţînd la putere la cincizeci şi cinci de ani, că şi-a petrecut ultimul an de viaţă încercînd zadarnic să facă patruzeci de pendule să meargă la fel şi că a spus această frază: „Cînd omul moare nu lasă decît operele sale“. Şi toate aceste trei lucruri ciudate le regăsesc în tabloul lui Tiţian *Carol al V-lea la Mühlberg.* Contemporanii lui Tiţian ne spun că împăratul spaniol îi acordase pictorului veneţian aceeaşi stimă pe care o avea Alexandru cel Mare pentru Apelles, străduindu-se să-l atragă la curtea sa, promiţîndu-i situaţii măreţe; de două ori a trimis după el, l-a onorat în mod neobişnuit, iar la plecare i-a oferit ordinul cavalerilor cu largi privilegii. Astfel încît e greu de crezut că ar fi fost în intenţia lui Tiţian să răsplătească printr-o imagine defavorabilă atenţia unui împărat care nu se ferise, spre stupoarea curtenilor săi şi împotriva oricăror reguli de etichetă, să ridice de jos un penel ce-i căzuse pictorului. Numai diabolicul Goya făcea reverenţe suveranilor săi care-i pozau conştiincios, în vreme ce le făcea un portret unde, sub costumele de gală, sub bijuterii şi atitudini maiestuoase, ţîşnea întreg neantul augustelor personaje. Se vede însă că un artist spune uneori nu numai mai mult decît vrea să spună, ci şi altceva decît vrea să spună.

Carol al V-lea la Mühlberg ni-l arată pe împărat călare, îmbrăcat în armură: un fel de statuie ecvestră pictată. Calul e negru, armura străluceşte, iar împăratul ieşind dintr-o pădure, incendiată parcă de purpura ce acoperă spinarea calului, supraveghează, s-ar zice, bătălia de la Mühlberg.

Tiţian a pictat acest portret în anul 1548, deci cu şapte ani înainte de abdicarea lui Carol Quintul; intenţia lui a fost, desigur, să celebreze un împărat victorios; dar de cîte ori privesc acest portret ecvestru, nu-mi imaginez niciodată dincolo de marginea tabloului scena unei bătălii, ci patruzeci de pendule care se încăpăţînează să nu meargă la fel. Împăratul e obosit şi apăsat de greutatea superbei sale armuri. Abia îşi mai suportă, aici, faima şi victoriile care au împins imperiul său pînă în Mexic şi în Peru. Nici un monarh, s-ar spune, n-a fost mai dezgustat de măreţia lui inutilă. Şi tocmai într-un tablou care trebuia să-l glorifice, el ni se înfăţişează ca un om bolnav şi sceptic, aproape pregătit să coboare de pe cal şi să schimbe cîmpul de luptă cu încercarea himerică de a face patruzeci de pendule să meargă la fel.

Dar timpul e un cîmp de luptă mai dificil. Aici victoriile nu depind de mărimea armatelor şi nici de putere. Privindu-l pe Carol Quintul cum stă pe cal ajung fără să vreau cu gîndul din nou la Don Quijote. Cu armele cele mai ridicole din lume, încălecînd o mîrţoagă şi urmărit nu de cortegii strălucitoare, ci de rîsetele trecătorilor, Don Quijote a cucerit un imperiu la care împăraţii n-au avut niciodată acces decît pentru a-şi pregăti zădărnicia de după glorie: imperiul iluziei. Acolo, în acest imperiu, Don Quijote şi-a cucerit singur eternitatea, în vreme ce pe cine mai interesează azi victoriile lui Carol Quintul?

Şi totuşi acest împărat ciudat ştia un lucru important din moment ce s-a aplecat să ridice penelul lui Tiţian.

Bătrînul leu rănit

Hotărît lucru, nu înţeleg de ce Rembrandt este astăzi un pictor căutat. Nu-mi explic ce găseşte între umbră şi lumină, acolo unde stau filosofii lui Rembrandt, un secol care a transformat abilitatea în virtute şi morala pragmatică în mit; un secol în care neşansa e o vină şi, adesea, chiar un verdict, din moment ce are dreptate numai cine reuşeşte… ce caută în toate astea obsesia lui Rembrandt? Fiecare secol şi-a avut favoriţii săi. Al nostru are o înclinaţie ciudată tocmai spre cei care-l contrazic. A scuturat praful de pe numele lui El Greco, i-a făcut postum dreptate lui Van Gogh şi, între crime şi remuşcări, şi-a găsit timp să se intereseze de Rembrandt.

E adevărat că în prima parte a vieţii sale Rembrandt n-a trăit ca un filosof, ci ca un negustor, şi că în autoportretele de bătrîneţe el rîde uneori ca un saltimbanc. Ba îşi poartă tichia de saltimbanc ca o cunună de lauri. Dar acestea nu sunt motive suficiente pentru un interes atît de făţiş, mai ales că în umbra care-l înconjoară se vede cîteodată chiar prea clar că bătrînul leu rănit nu s-a dat bătut; cînd rîde, din gura lui ştirbă iese parcă un strigăt de triumf.

În tinereţe, Rembrandt preţuia lucrurile scumpe, ca orice negustor din Amsterdam, şi făcea afaceri. Bătrîn, el nu mai e decît un falit singuratec, părăsit de toţi şi poreclit „bufniţa“, pentru că iese numai noaptea. Steaua lui a declinat odată cu starea lui. Pentru practicii cetăţeni ai Amsterdamului, Rembrandt este acum terminat ca artist deoarece a eşuat în singurul lucru în care ei cred cu adevărat, în reuşita socială. Eşuînd în reuşita socială, el a eşuat, din punctul lor de vedere, şi în artă. Casa lui

Rembrandt e pustie sau aproape pustie acum. Numai creditorii o mai caută, pentru a-şi obţine banii împrumutaţi. Iar pictorul seamănă din ce în ce mai mult cu un filosof. Dar asta nu înseamnă nimic într-un oraş unde Descartes a zis că poţi să stai toată viaţa fără să te ştie nimeni şi unde Spinoza a constatat că nu e tocmai uşor să faci filosofie.

Astfel că falimentul lui Rembrandt e un eşec mai profund decît pare la prima vedere. Nu e vorba de o chestiune pur financiară, de o problemă între Rembrandt şi creditorii săi. E, de fapt, o problemă între Rembrandt şi oraşul în care locuieşte, între Rembrandt şi practicii negustori din Amsterdam pentru care sfidarea reuşitei sociale – bineînţeles, în sensul pe care-l dau ei reuşitei – nu e decît ultima nebunie la îndemîna cuiva care uită că poliţele neachitate duc totdeauna la faliment. Ce-i interesează pe aceşti bravi cetăţeni viaţa interioară? Nu pentru asta plătesc ei un tablou. Plătesc pentru a fi văzuţi, nu pentru a se şti ce gîndesc. Şi ce-i interesează umbrele lui Rembrandt? Ei nu vor să fie împinşi în umbră, ci să fie bine luminaţi. Sau tăcerea? Ce-i interesează tăcerea, cînd ei vor să spună ce au de spus, pentru că numai astfel pot să prospere?

Cît timp a pictat ceea ce negustorii din Amsterdam aşteptau de la el, Rembrandt a fost răsplătit. Cînd a lăsat să se vadă că nu-l mai interesa prea mult să fie pe placul clienţilor, sau că în orice caz nu vroia să renunţe la încăpăţînarea de a fi el însuşi, a devenit suspect. Practicii săi concetăţeni au început să-l ocolească şi, în cele din urmă, l-au declarat falit, i-au scos lucrurile la licitaţie şi nu i-au mai recunoscut nici arta. Falimentul lui Rembrandt sancţiona astfel mai mult decît nepriceperea lui Rembrandt în afaceri; sancţiona orgoliul de a crede în arta lui mai mult decît în cariera lui. Într-o casă ocolită de toată lumea, gîndeau probabil negustorii din

Amsterdam, va fi limpede eşecul unui artist care şi-a îngăduit să dispreţuiască valorile preţuite de ceilalţi.

Numai că de peste trei veacuri, rîsul lui Rembrandt din autoportretul unde seamănă cu un saltimbanc sună din ce în ce mai sarcastic şi mai semnificativ.

Surîsul Giocondei

Veacul nostru n-a primit în zadar atîtea lecţii de ipocrizie. A învăţat să le folosească. Astfel că dacă nu te interesează un mare artist, ai o soluţie neaşteptată la îndemînă la care alte secole s-au gîndit mai puţin: vei declara că-l admiri. În felul acesta nu rişti niciodată să te faci de rîs. Vei fi la adăpost, scăpînd şi de învinuiri şi de complexe. Căci un mit în secolul XX nu mai e, ca în vechime, un mod de a înţelege lumea. Cel mai adesea e, dimpotrivă, un mod de a o ignora.

În definitiv, ce rost ar avea să recunoşti că n-ai văzut chipul *Giocondei* decît întîmplător, pe ambalaje sau ilustrînd un reportaj de senzaţie care anunţa că undeva i s-au pus mustăţi? Singura frază care nu trebuie rostită azi în nici o împrejurare este aceea a lui Socrate: „Ştiu că nu ştiu nimic“. Cînd toată lumea ştie totul, eşti ridicol să nu ştii nimic. Şi dacă n-ai destulă impertinenţă să declari că ştii totul, poţi oricînd să ţi-o asumi pe aceea de a admira totul. E acelaşi lucru spus altfel. După aceea nimeni nu va mai avea dreptul să te considere un ignorant. La urma urmei, n-are importanţă nici faptul că într-adevăr nu te-a interesat surîsul *Giocondei.* Important e că ai auzit că e inexplicabil şi eşti gata să repeţi asta. Şi apoi, de la ideea că numai adevărurile care ne ajută să trăim merită să fie socotite adevăruri nu e prea departe pînă la credinţa că numai adevărurile care ne convin sunt adevăruri.

Mai ales că admiraţia convenţională nu costă nimic, nici măcar efortul de a pricepe ce admirăm. E chiar calea cea mai comodă de a exorciza gloriile, de a ne descotorosi de problemele pe care ni le pun. Dacă e de ajuns să admiri, ce mai

contează cît şi ce ai înţeles? Ne strigăm cu atît mai tare admiraţia, cu cît această admiraţie e mai găunoasă. Îl admirăm, de pildă, pe Leonardo şi cu asta am încheiat socotelile cu el. Nu ne mai deranjează nici cu opera lui, nici cu aerul lui de înţelept antic. Surîsul lui devine inofensiv, ca şi surîsul zeilor.

Şi de ce trecem grăbiţi prin faţa *Giocondei*? Simplu. Pentru că timpul costă. N-avem timp pentru Leonardo decît să-l admirăm în grabă, axiomatic şi inutil. De altfel, o oază de linişte într-un veac atît de agitat poate fi chiar primejdioasă. Mai bine invocăm inexplicabilul fără dorinţa de a explica nimic, aşa cum e moda, deoarece toată lumea s-a obişnuit să se întrebe ce ascunde muţenia acestei femei celebre şi n-am putea face excepţie fără să ne expunem bănuielilor că am fi insensibili. Există o dictatură a celebrităţii, ce vreţi. Ea ne impune unele obligaţii. În rest, totul e să ne strigăm admiraţiile ca şi cum n-am putea trăi fără ele.

Bufonii lui Velázquez

Judecat după toate datele biografice, Velázquez pare pictorul de curte prin excelenţă. Şi chiar s-a spus asta, aducîndu-se în sprijin mai multe argumente: că aproape întreaga viaţă şi-a consumat-o la curte, că a fost pictorul oficial al lui Filip al IV-lea, că… dar să nu mai insistăm; mai bine să vedem în ce măsură cei care aduc aceste argumente nu se grăbesc.

Sigur, Velázquez nu era Goya, nu-şi permitea să picteze ironic pe majestăţile lor. El dorea ca portretele sale să placă. Nu rîdea pe ascuns ca don Francisco în timp ce făcea reverenţe. Dar talentul i-a jucat o festă. Cum altfel să-mi explic faptul că *infanţii* şi *infantele* se înăbuşă în veşmintele lor somptuoase? Ciudat, Velázquez se smulge din servitutea condiţiei sale de artist de curte chiar străduindu-se să fie conştiincios. El a vrut să-i glorifice pe membrii familiei regale şi a izbutit să ne arate că există ceva mai puternic decît regii. Eticheta. Infantele, mai ales, par prizoniere în veşmintele lor strălucitoare. Bufonii se plimbă pe scările palatului în haine obişnuite, în schimb, pentru ceilalţi, eticheta e necruţătoare, ca zeiţa Nemesis la greci. Paşii lor sunt număraţi, gesturile sunt măsurate, nimic nu e întîmplător. Cu excepţia bufonilor, nimeni nu e liber să stea cum doreşte. Trebuie să respecte atitudinea pe care i-o impun eticheta şi rangul. Micuţa infantă Margarita e datoare să fie la fel de rigidă ca regina Maria Anna de Austria. Şi nimeni, în aceste pînze, nu se îmbracă după pofta inimii. Toţi fac ceea ce trebuie să facă. Se aşază în faţa pictorului în atitudini studiate şi îşi ascund cît pot adevăratele gînduri. Încît îţi vine să exclami: „Sărmanii regi, sunt

victimele propriei lor puteri“. De cîte ori mă uit la infantele lui Velázquez, mă cuprinde mila de ele. Ultima servitoare din palat e mai liberă în mişcări decît aceste biete infante care trebuie să suporte calvarul atîtor reguli şi care abia mai pot respira în rochiile lor fastuoase. Normal că nici una dintre ele nu zîmbeşte. Zîmbetul e îndeobşte un semn de libertate, or ele nu-şi pot permite asta. Nu se pot nici măcar strîmba că le strînge corsajul. Nu le îngăduie eticheta. Un anumit stoicism e, se pare, pedeapsa suveranilor, chiar a celor străini de orice preocupări filosofice.

Să-i lăsăm prin urmare să-şi suporte luxul şi puterea şi să privim mai atent la bufonii lui Velázquez.

Dar, vai, nici bufonii aceştia nu sunt liberi! Ei se pot aşeza în ce poziţie vor, se pot îmbrăca aşa cum doresc şi pot face din cînd în cînd tumbe. În schimb, sunt nevoiţi să tacă. Te privesc cu ochii goi şi nu ştii dacă te văd sau nu-ţi dau nici o atenţie. Rolul bufonilor la toate curţile a fost, se ştie, unul singur. Să-i amuze pe stăpînii lor, să le alunge plictiseala, să coboare filosofia la condiţia de paiaţă, pentru ca ea să distreze în loc să tulbure. Dar eticheta cere ca aceasta să nu se întîmple oricînd şi oricum. Spre deosebire de Shakespeare, Velázquez le impune, prin urmare, bufonilor să tacă; sau dacă îi lasă să rîdă, face ca rîsul lor să pară idiot şi absent, pentru ca nu cumva regele să-şi închipuie că bufonii rîd chiar de el.

Dar ce înseamnă asta altceva decît că, de fapt, nimeni nu e cu adevărat liber de servituţi la o curte? Nici regii, nici bufonii. Există o etichetă pe care trebuie s-o respecte şi unii şi alţii… În plus, bufonii lui Velázquez au înţeles, se pare, că spunînd lucruri prea inteligente şi-ar deranja suveranii. De aceea, preferă tăcerea.

Vînători şi cultivatori

Între condiţia de vînător şi aceea de cultivator, omul a descoperit nu atît recolta, cît răbdarea, capacitatea de a aştepta. Înainte, stînd la pîndă, el n-avea timp să viseze. Era concentrat să-şi fixeze prada. Ştia din instinct, ceea ce urmaşii săi aveau să teoretizeze, că scopul scuză mijloacele şi că viaţa e o pîndă perpetuă în care n-ai voie să aţipeşti, nici să fii prea încrezător; o singură clipă de neatenţie şi victima sau şansa vor scăpa; după cum o singură încredere naivă e de ajuns pentru a transforma vînătorul în vînat… Desigur, în tufiş omul nu putea încă porunci nimănui. Trebuia să sugrume, să înfigă cuţitul ori să arunce suliţa cu propria lui mînă. Vînătorul nu se putea bizui decît pe sine, iar pentru a reuşi trebuiau şi ochi buni şi braţ tare; nu era posibil să fii un nevolnic şi să obţii partea leului de la viaţă, ceea ce, să recunoaştem, reprezenta, totuşi, un fel de morală. Important, însă, pentru a defini un anumit tip de aşteptare, e că, între clipa cînd săgeata era pusă în arc şi clipa cînd ea atingea ţinta, omul n-avea timp decît pentru a se concentra ca prada să nu-i scape. Nu era timp nici pentru a ridica Parthenonul, nici pentru a picta o femeie care surîde fără să vrea nimic precis, ca *Gioconda.*

Omul care pune sămînţa în pămînt descoperă deodată răbdarea. Şi, odată cu ea, descoperă că poate spera şi altceva decît să omoare: să-şi depăşească într-un fel propria moarte. Aşteptînd ca sămînţa să rodească, are vreme să ajungă chiar la ideea de eternitate. A privit stelele, a urmărit norii pentru a afla ce se va întîmpla cu recolta lui şi, tot studiind stelele şi norii, a descoperit că umbra lui se alungeşte, ca şi a copacilor. Aşadar viaţa…

Acum, da, poate ridica Parthenonul şi poate picta o femeie care surîde incert.

Dar „vînătorii“ n-au dispărut odată cu apariţia „cultivatorilor“. Şi-au schimbat doar, cu timpul, armele, tufişurile şi ţintele.

Triumful inteligenţei

M-am numărat şi eu printre elevii care, pe culoarele liceului „Spiru Haret“ din Bucureşti, întîlneau zilnic, vrînd-nevrînd, placa de marmură cu lista premianţilor de onoare, unde primul nume gravat era cel al lui Grigore Moisil. Şi, mai tîrziu, am surîs acestei amintiri citind în prefaţa lui Constantin Noica la *Ştiinţă şi umanism*: „Am auzit pe cineva întrebîndu-l: – Ai fost, într-adevăr, premiant an de an? – Nu, dragă, a răspuns Moisil, dar aveau nevoie de cineva care să deschidă lista şi m-au găsit pe mine“. Am surîs vinovat deoarece pe vremea cînd treceam pe culoarele liceului „Spiru Haret“ înţelegeam rău şi onoarea de a fi premiant şi matematicile. Mi se părea că laurii premianţilor sunt destinaţi să se prăfuiască în sertare, că adevăraţii lauri trebuie cuceriţi numai în clima aspră a confruntării cu viaţa, iar cît priveşte matematicile făceam tot ce puteam să evit gîndul că Elada, de care mă îmbolnăvisem incurabil, a fost nu numai patria lui Socrate şi a lui Sofocle, ci şi a lui Pitagora şi a lui Euclid.

La drept vorbind, astăzi mă simt şi mai barbar decît atunci în faţa cifrelor. Şi, spre deosebire de barbarii adevăraţi, care şi-au biruit pînă la urmă complexele şi au pătruns în cetatea eternă, eu am renunţat demult s-o mai fac. Mărturisesc, deci, că nu înţeleg munca matematicienilor; înţeleg doar importanţa muncii lor şi îi admir că se pricep să facă această muncă. În schimb ştiu, sau am impresia că ştiu, alte lucruri, de pildă că reversul inteligenţei superioare nu este prostia, ci infernul. Infernul pe care tot inteligenţa l-a descoperit şi în faţa căruia a încercat să surîdă, pentru că şansa oamenilor inteligenţi, singura, nu este, probabil,

fericirea, ci capacitatea de a domina cît de cît infernul după ce l-au descoperit.

Iată de ce nu m-a mirat zîmbetul cu care Moisil dinamita prejudecăţile. „Sunt veşti, scria el, care merg foarte departe, se reflectă pe un satelit artificial şi se întorc pe Pămînt. Au făcut un drum atît de lung ca să ajungă alături. Şi au ajuns înaintea celor ce au pornit pe jos“. Cel ce scria asta cunoştea, ca matematician, mai bine decît alţii, ce valoare are linia dreaptă. Şi poate chiar datorită acestui fapt a înţeles că drumul cel mai scurt face uneori mari ocoluri; că inteligenţa nu trebuie să evite ocolurile dacă ele o duc mai repede la ţintă.

Cum ar spune Moisil, drumul cel mai scurt nu e cel care ţi se pare. Uneori, trebuie să faci mari ocoluri pentru a ajunge la tine însuţi. Dar cînd ai făcut acest drum, poţi în sfîrşit să te priveşti în faţă, obosit şi îngîndurat. De ce-a trebuit să te cauţi atît de mult?

Trebuia, poate. Căci mai există un mod, diferit, de a înţelege linia dreaptă. E acela pe care l-au urmat totdeauna dogmaticii. Aceştia s-au ferit de îndoieli, anatemizîndu-le, şi şi-au transformat certitudinile în obiecte de cult. Iar Moisil înţelegea foarte bine că nu toate drumurile drepte duc în acelaşi loc şi că unele nu fac decît să reducă la maximum distanţa pînă la infern. Tocmai de aceea inteligenţa sa a fost în război deschis cu dogmele. N-am văzut surîs mai provocator la adresa dogmelor ca surîsul aparent smerit al lui Moisil care ne avertiza zîmbind că şi cei care au mers pe căi greşite au fost utili în lupta pentru adevăr, din moment ce ne-au arătat de ce anume trebuie să ne ferim.

Cu ce preţ a fost plătit oare acest surîs? Nu l-am cunoscut îndeaproape pe fostul premiant de onoare de la „Spiru Haret“. Nu ştiu dacă surîdea şi în intimitate, cum o făcea în public. Ceea ce ştiu e că, adesea, surîsul a constituit o formă de libertate. Şi că, spunînd asta, îmi amintesc surîsul lui Moisil;

un surîs fermecător, a cărui absenţă mi se pare uneori ca o cicatrice a inteligenţei.

O definiţie sarcastică

„Întotdeauna, domnule, e exact cum zic eu,
Ceea ce nu zic eſără importanţă.“

Stimată doamnă,

Prin urmare, eu ce trebuie să fac? Să spun „Da, doamnă“, cum aş spune „Da, Doamne“?

Ei, dar nu e corect ce fac năpustindu-mă să vă arăt că şi eu am limbă şi gheare. Mai ales că şi mie mi-a plăcut să vorbesc astfel despre diverse lucruri în care cred, pînă ce m-am mai lecuit de vanitatea adevărurilor absolute şi am început să folosesc mai des formula „după părerea mea“. Altceva m-a determinat să vă scriu. Ceea ce spuneţi la un moment dat în trecere. Că „dragostea este infinitul pus la dispoziţia javrelor“. Întrucît aici, ceea ce nu ziceţi are, de fapt, importanţă.

Bănuiesc că asemenea declaraţii ostentative şi sarcastice nu fac decît cei care vor să ascundă, sub fronda lor ironică, o inimă vulnerabilă; şi care înţeleg în realitate că infinitul nu foloseşte la nimic dacă nu-l împărţim cu cineva. „Chiar cu javrele?“, veţi ricana, probabil, dumneavoastră, continuînd să bravaţi. Bine, dacă ţineţi neapărat pot să folosesc şi eu acelaşi limbaj. Dar trebuie să recunoaşteţi un lucru, că, atunci cînd suntem singuri, suntem singuri nu pentru că infinitul ne lasă singuri, ci pentru că nici o „javră“ nu merită să i-l oferim. Ne lipseşte cineva căruia să-i punem la dispoziţie partea noastră din infinit, fie şi ca s-o sfîrtece. Fără infinit se poate trăi. Fără să-l visăm uneori, cred că nu. Dar infinitul nu mai are nici un preţ dacă nu există nimeni alături de care să-l dorim. Un infinit dorit fără nimeni alături nu mai e decît o singurătate fără limite şi, deci, de nesuportat. O

singurătate în care încetezi să mai strigi, pentru că nu mai ai pe cine, în care încetezi să te mai rogi, pentru că Dumnezeu nu te va auzi. Şi ce ne-am putea ruga? „Dă-ne, Doamne, nu necuprinsul, ci cîţiva metri pătraţi în care să ne asculte cineva şi să ascultăm pe cineva. Dă-ne «javrele» pe care le-am dispreţuit sau dă-ne norocul de a fi în locul lor pentru alţii.“ Pentru că niciodată nu vom avea ce face cu infinitul păstrat exclusiv pentru noi, dimineaţa, la prînz şi seara, felul întîi, felul doi şi desert.

Probabil, nu se poate trăi liber decît acceptînd constrîngerile unei morale. Spre norocul meu, am înţeles cu timpul două lucruri care azi mi se par importante. Mai întîi, că a preţui nu e o datorie, ci un drept pe care nu toţi şi-l pot cuceri. Apoi că a dispera înseamnă a da dreptate celor care te-au făcut să disperi. Uneori, foamea de lume se amestecă fără voia noastră, şi chiar fără vina noastră, cu revolta împotriva ei. Şi n-avem curajul să mergem pînă la capăt pe nici unul dintre aceste drumuri. Nici nu putem iubi iertînd tot ce ne contrariază, nici nu ne putem hotărî să fim intransigenţi orice s-ar întîmpla. Dar cum ar putea fi altfel pentru cel care, din păcate sau din fericire, nu ştie să-şi limiteze dorinţele? Cînd dragostea e un finit pus la dispoziţia „javrelor“, probabil ea e şi suportabilă şi simplificată.

Mă îndoiesc, însă, că o dragoste suportabilă şi simplificată mai e chiar dragoste.

În încheiere, vă asigur de întreaga mea consideraţie.

Fuga în limbaj

Stratagemă? Boală? Refugiu? Ritual? Dramă? Înţelepciune? Compromis?

Niciodată n-am ştiut să numesc „fuga în limbaj“ cu un singur cuvînt. De altfel, lucrurile nu sunt deloc simple, ca în morala dublă a lui Machiavelli, să zicem, unde nu poţi să fii curajos fără să te temi şi nu poţi să ajuţi adevărul decît acceptînd să şi minţi. Iar problema pe care o ridică „fuga în limbaj“ nu e numai literară, cu toate că e şi literară.

Ea a apărut în anumite condiţii şi nu întîmplător. Limbajul nu s-a mai mulţumit atunci să-şi ajungă sieşi, ci a declarat ritos: „Realitatea sunt eu!“. În consecinţă, datoria realităţii a devenit limpede: să semene vorbelor despre ea, să urmeze vorbele, în felul în care în unele părţi ale lumii femeia urmează, la cîţiva paşi, tăcută bărbatul. Dacă nu o făcea, vina nu era a vorbelor, ci a realităţii care îşi permitea să nu fie de ajuns de supusă.

Şi cum realitatea are adesea acest defect, de a nu fi de ajuns de supusă, soluţia a venit aproape firesc. Ei bine, vorbele au arătat că se şi pot dispensa de realitate! Ele pot exista deasupra realităţii, sau alături de realitate, şi altfel decît ea. Pot ţine loc de realitate, dacă realitatea nu e la înălţimea lor.

În acel moment, s-a văzut că limbajul oferă cîteva avantaje faţă de realitate. E mult mai comod, e ocrotitor şi profitabil. Ceea ce în realitate nu se poate schimba decît cu greu, cu răbdare şi trudă, în limbaj se poate obţine relativ uşor cu o oarecare dexteritate ce ţine, în fond, şi de rutină. Descoperirea a uimit, apoi a provocat un adevărat exod. Din diferite părţi şi în diferite moduri, cei mai însetaţi să nu piardă avantajele respective au

pornit „fuga în limbaj“, ca pe vremuri fuga după aur.

Şi ca întotdeauna în astfel de exoduri, unii se dovedesc mai dotaţi. Pricep mai repede decît alţii cum să scurteze drumul spre ţintă şi cum să se folosească de calităţile lor. Îşi aduc aminte de povestea faţadelor lui Potemkin şi de data aceasta nu mai zîmbesc. Au înţeles ceea ce altă dată i-a amuzat numai.

Astfel, pe lîngă dogmatismul elementar, au apărut la un moment dat şi forme de dogmatism, ca să zic aşa, mai stilat. Scriitorul, care-şi văzuse îngrădită posibilitatea de a comunica, a descoperit atunci „fuga în limbaj“ ca refugiu şi ca remediu. Dacă era împiedicat să înfrunte, cu fidelitate, realitatea, nimeni nu-l împiedica să jongleze cu vorbele, fiecare după îndemînarea lui, fiind tot mai răspîndită părerea că nu adevărul contează, ci abilitatea de a-l eluda. Ca atare, au proliferat focurile de artificii destinate nu să lumineze realitatea, ci s-o eludeze cît mai frumos cu putinţă.

Ca să nu fiu greşit înţeles, precizez că nu mă refer aici la calofilie, la virtuozii metaforei, ci la acea variantă a „fugii în limbaj“ care vrea să facă nimicul să cînte şi care, în „reportajul literar“ mai ales, n-a produs doar „subliteratură“, ci şi „antiliteratură“. Ce altceva este o pagină scrisă cu convingerea că nu viaţa e importantă, ci măiestria de a o ignora? Cineva care s-a hotărît să fugă în limbaj nu mai ia în serios decît vorbele. Dansul sacru al artei devine atunci un fel de pantomimă deşartă printre oglinzi în care orice ecou al vieţii adevărate s-a stins.

Numai să subterfugiul a sfîrşit prin a deveni capcană. Pentru că fuga în limbaj nu este atît de inocentă cum au crezut mulţi dintre noi la început. Ceea ce părea simplă ocolire a realităţii, pentru a scăpa de constrîngerile incomode ale adevărului, s-a dovedit a fi un mod de a o trăda. Eroarea a fost scump plătită.

Dar am înţeles oare totul din ea? Trebuia să înţelegem, poate, în primul rînd că dogmatismul nu e mai puţin steril cînd e îmbrăcat în haine de lux. E doar mai primejdios. Şi că dintre toate formele de dogmatism, cea mai rea e cea practicată cu talent. Din două motive. Întîi, pentru că ea risipeşte un talent, o valoare. Apoi, pentru că ea creează aparenţe. Induce în eroare. Amăgeşte, după ce *se* amăgeşte. Pentru o clipă, oferă iluzia că abilitatea poate triumfa asupra adevărului, că suprarealitatea vorbelor e o şansă şi că nu-ţi trebuie decît îndemînarea de a te folosi de ea. În vreme ce mediocrul fără talent nu risipeşte ceea ce n-are şi nu ameninţă să fie luat în serios de nimeni, dogmatismul practicat cu talent e ca o Fata Morgana. Te atrage în deşert.

Îmi aduc aminte din nou de nucii de piatră crescuţi pe o coastă calcaroasă unde, odată cu seva, absorbiseră în trunchiuri şi cristale de calcar care-i pietrificaseră cu timpul, prefăcîndu-i în statui înfricoşătoare. Cam aşa se întîmplă, cred, şi cu scriitorul talentat care se amăgeşte că poate rezista prin talent, rămînînd cu rădăcinile înfipte în abandonuri şi dogme. Căci, treptat, el înlocuieşte adevărul cu voluptatea sibarită a vorbelor, risipindu-şi forţele pentru a ocoli viaţa, pentru a renunţa s-o înţeleagă. Şi astfel, devine ca o privighetoare de nisip.

Care nu e altceva decît nisipul, dar e mai tristă decît nisipul.

În toate variantele lui, dogmatismul îşi închipuie că rezolvă întrebările şi greutăţile, ocolindu-le. Şi adesea, a renunţat să le rezolve cu iluzia că, poleindu-le, le şi înlătura. În loc să judece necesităţile istoriei, el s-a mulţumit să le proclame. În felul acesta a înlocuit necesitatea înţeleasă cu necesitatea oarbă, impusă, fetişizată. Or, dacă libertatea este, cum spunea Marx, necesitatea înţeleasă, numai cel care gîndeşte poate fi cu adevărat liber. Şi numai înţelegînd necesităţile istoriei, omul poate trece din rîndul celor care îndură istoria, în rîndul celor care o făuresc.

Probabil, chiar problema culturii ar trebui privită din aceeaşi perspectivă. Ce altceva este cultura dacă nu înţelegerea necesităţilor istoriei? Nu există libertate fără cultură, pentru că nu există necesitate înţeleasă fără cultură. A pune în cauză necesităţile istoriei, a le înţelege, evitînd riscul de a le transforma în fetişuri, este singura cale de a le transforma în sursă a libertăţii. Trebuie să admitem aşadar că, din punct de vedere filosofic, frica de a gîndi este un mod de a renunţa să devii liber; că dogmatismul pune în pericol nu numai limbajul; şi că nu putem fi liberi decît cucerindu-ne în fiecare zi libertatea. Nu putem fi liberi decît lucizi.

De aici decurg, cred, cîteva trăsături esenţiale ale culturii. Mai întîi, cultura nu este şi nu poate fi o activitate oarecare, marginală şi facultativă. Apoi, dacă nu există libertate fără cultură, e tot atît de adevărat că, într-un sens profund, nu există decît cultură militantă. O cultură care ignoră necesităţile istoriei şi le întoarce spatele se ridică, de fapt, chiar împotriva menirii ei, aceea de a fi o parte a libertăţii şi un instrument al ei. În sfîrşit, în

nici o societate care se doreşte liberă cultura nu poate aparţine unei elite, deoarece nu e firesc ca libertatea să aparţină unei elite. O cultură elitistă este o cultură care separă, care împarte societatea în oameni culţi şi oameni ignoranţi, în înţelepţi şi orbi. Or, pentru ca libertatea să aparţină tuturor, trebuie ca şi cultura să aparţină tuturor.

Pe scurt, există, cum ne-au arătat cu prisosinţă anii exceselor dogmatice, un rău mai mare decît acela de a fi singur; de a renunţa să fii solidar în cunoştinţă de cauză.

Dintr-un carnet de lectură

Anatole France se temea că într-o zi vom deveni toţi bibliotecari şi că atunci totul va fi sfîrşit pentru noi. Dar nu cred că e un pericol real, de care să ne temem. Se pare că primejdia de a deveni toţi bibliotecari e foarte departe şi că îngrijorarea lui Anatole France era fără temei. Mai lucid se dovedeşte în această privinţă Alphonse Daudet care observa că pe bibliotecile multora s-ar putea scrie, ca pe fiolele de la farmacie, „de uz extern“.

Abilitatea de a folosi talentul pentru o cauză străină e mai degrabă un supliciu dacă judecăm după întrebarea lui Erasm, care tocmai compusese, cu greu, un panegiric pentru a sărbători întoarcerea lui Filip cel Frumos în Ţările de Jos: „Ce e mai greu decît să scrii în silă?“.

Îmi închipui cum ar motiva un cinic pustiul în care a fost silit să trăiască Van Gogh: „Lumea nu se ocupă de martiri cît timp aceştia trăiesc. E destul că-i admiră după ce mor. Mai ales că atunci, după ce opera lor a pătruns în muzee, nu mai e nici un pericol să se înşele asupra valorii lor. În plus, creatorul trebuie să demonstreze mai întîi că merită compasiunea acestei lumi care, nu-i aşa, mai are şi alte treburi, nu se poate ocupa toată ziua de cei ce visează“.

Nu te poţi aventura în filosofie pe domeniul lui Nietzsche decît ca pe un vulcan. Oricînd te poţi trezi în primejdie. Dar poate că, în general, e

preferabil să cutreieri un vulcan, fie şi cu frica în oase, decît să pescuieşti într-o baltă stătută.

Au existat nu o dată situaţii cînd omul s-a trezit în faţa acestei dileme: „Dacă tac, devin complice. Dacă nu tac, devin victimă. Ce trebuie oare să aleg? Ce e mai grav oare, să fii victimă sau complice?“.

Gloria, zicea Balzac, e un venin care trebuie luat în doze mici.

Numai că această definiţie are un defect. Ne dăm seama că Balzac dădea acest sfat pentru alţii şi că el ar fi luat veninul în orice doză.

Lutul creaţiei n-a fost totdeauna curat, se pare.

Sau, dacă asta nu-i adevărat, iar omul este un zeu înlănţuit de circumstanţe, cum spune undeva Marin Preda, atunci e sigur că, înlăuntrul circumstanţelor, acest zeu n-a rămas totdeauna om.

Valéry susţine că nu e corect să opunem animalul şi fiinţa socială. E inutil, adaugă el, să căutăm într-o asemenea opoziţie adevăratul conflict, întrucît există animale sociale, ca furnica de exemplu, care şi-au găsit echilibrul în sacrificiul individului. Nefericirea şi originalitatea omului stau în faptul că el n-a vrut să aleagă. A început să evolueze în direcţia furnicii, apoi s-a oprit şi şi-a zis: „E foarte bine, dar eu vreau să fiu şi un mare carnivor“. Vrînd să urmeze în acelaşi timp furnica şi carnivorul, omul a devenit în mod fatal locul unui conflict. Căci e dificil să-ţi păstrezi echilibrul pe două picioare care se îndepărtează tot mai mult. De aici problema oricărei morale: ce să faci în aceste condiţii?

Răspunsul care s-a dat era firesc: trebuie să învăţăm să mergem. Dar poate că lucrurile nu stau

chiar atît de simplu. Am motive să cred că, între furnică şi carnivor, unii au ales, fără să ezite, carnivorul.

Întorc pe toate feţele o frază a lui Goethe: „Îmi place mai mult o nedreptate decît o dezordine“. Şi nu reuşesc să-i găsesc nici o justificare. Ce dezordine e mai gravă decît nedreptatea? Şi ce valoare mai are o ordine plătită cu acest preţ? Cel puţin, dezordinea te îndeamnă s-o refuzi, pe cînd nedreptatea cuprinsă într-o ordine are pretenţia să dureze.

Dacă omul înţelege, zicea Hermes Trismegistul, va deveni lucrător al inteligenţei.

Dacă nu… ştim ce devine.

Uneori, eroii tragediilor greceşti îndeplinesc voinţa destinului tocmai încercînd s-o evite. Ca Oedip.

Nu e greu să-l cred pe Unamuno care pretindea că filosofia a început cînd din doi oameni unul s-a oprit ca să facă un lucru aparent inutil: să privească stelele. Greu e să cred că poţi privi stelele azi, dacă nu eşti astronom, fără să fii suspectat de unii că-ţi pierzi vremea.

Un specialist, glumeşte cineva, e un om care ştie din ce în ce mai mult despre din ce în ce mai puţin. Într-o zi, el va şti totul despre nimic. Dar invers? A şti din ce în ce mai puţin despre din ce în ce mai mult? Iar la capăt a nu mai şti nimic despre totul?

Paradisul dinaintea primelor întrebări.

Infernul de dincolo de ultimele răspunsuri.

Singurul serviciu pe care i-l putem face lui Dumnezeu e să-l căutăm fără să-l găsim, ca să nu-l pierdem pentru totdeauna.

Un călător, scrie André Maurois, e un călugăr în mişcare. În nici o mînăstire, regula liniştii nu e mai strictă decît într-un vagon plin de necunoscuţi. A fost exagerat curajul celor care se condamnă la singurătate.

Citesc aceste fraze, cu o imensă perplexitate, chiar în tren. Dacă am crede în ce spun ele, ar însemna că pustnicii au greşit grav nu pentru că au fugit de lume, ci pentru că n-au ştiut unde să caute liniştea. Au căutat-o acolo unde ea nu e deplină, într-o grotă. Cînd, de fapt, trebuiau s-o caute într-un tren. Eventual în trenul Mangalia-Bucureşti la vagonul 13, unde doi necunoscuţi strigă unul la altul. Totul a pornit dintr-un fleac. Ceva de genul: „Dă-te, domnule, la o parte, ce stai în drum“, la care celălalt a răspuns: „Vorbeşte frumos, nu fi nesimţit“. De unde s-a declanşat o înfruntare sonoră care nu se mai sfîrşeşte şi ameninţă să se transforme în încăierare, căci nu văd cum unul dintre cei doi interlocutori, angajaţi cu întreg orgoliul şi cu întreg vocabularul de rigoare în acest duel, ar putea să cedeze. Să mă înarmez, deci, cu răbdare şi să-l urmez mai departe pe Maurois în raţionamentele sale despre călătorul care e un călugăr în mişcare şi despre mînăstirile pe roate. Apropo. La Ciulniţa am stat aproape o oră şi jumătate pentru că locomotiva „mînăstirii“ noastre s-a defectat. Am avut timp să ne facem rugăciunile către cei care ne-au dat acest răgaz de contemplaţie interioară.

Ce vrei să spui, Prometeu? Că eu sunt mai tînăr decît stînca de care eşti legat? Poate ai dreptate. Dar, crede-mă, mi se face greaţă văzînd cum îmbătrînim aici, pe muntele ăsta, singuri. Uneori, noaptea, cînd vîntul nu mă lasă să dorm, mă gîndesc la timpul cînd ai furat focul. Ce tînăr erai! Şi eu eram tînăr, aveam penele strălucitoare, ţii minte? Ce vremuri, titanule.

Şi-acum… Ieri, după ce-am plecat de aici, n-am mai avut putere să ajung pe steaua mea şi am adormit la marginea unui sat. Dimineaţa, cînd am deschis ochii, m-am speriat. Nişte copii se jucau prin bălării în jurul meu şi rîdeau. Vroiau să-mi prindă în pene tot felul de panglici colorate care să fîlfîie în urma mea cînd, împopoţonat, aveam să-mi iau zborul. Îţi dai seama ce ruşine pentru un vultur. Să ajungă paiaţă, nimeni să nu se mai teamă de el! Unul dintre copii a strigat: „Lăsaţi-l în pace. Nu vedeţi ce bătrîn e? Îi cad penele, sărmanul“… Alţi vulturi au avut noroc. Au murit în plină glorie, auzind strigăte de spaimă şi de admiraţie. Pe cînd eu am ajuns de rîsul copiilor.

Nici măcar de la tine nu aud o vorbă bună, nerecunoscătorule. Aşa e, nu te uita urît la mine. Îţi închipui cumva că legenda ta e meritul tău? Dacă zeii nu te legau de stînca asta şi nu mă trimiteau să te chinui, nimeni nu ţi-ar fi dat atenţie. Şi s-ar fi cuvenit să-mi fii recunoscător că mi-am pierdut atîta vreme cu tine aici.

Dar, ehe, nu mai există recunoştinţă. Şi asta e soarta vulturilor. Nici zeii nu ne înţeleg, nici victimele. Jos, pe la poalele muntelui, unii povestesc că zînele mării te-ar fi întrebat odată: „Oare n-ai făcut nimic altceva pentru oameni decît

că ai furat focul?“. La care tu ai fi răspuns: „I-am împiedicat să-şi poată prevedea moartea, sădind în sufletul lor speranţa“. Nimeni nu bănuieşte, însă, că un vultur poate suferi şi el ca un om şi că, tu pe stînca ta, şi eu în praful stelei mele pustii, suntem la fel de singuri.

Altădată, toţi tremurau cînd mă vedeau apărînd şi se ascundeau pe unde se nimerea. Acum, de cîte ori zbor mai aproape de pămînt, copiii aruncă după mine cu pietre, ţopăie şi strigă în urma mea, ca şi cum ar fi văzut ceva foarte caraghios. Cîte o femeie mă ocărăşte şi azvîrle şi ea după mine cu ce se nimereşte, de teamă să nu dau buzna prin găinile ei. Înţelegi? Vulturul zeilor, vulturul care-l devoră pe Prometeu a ajuns hoţ de găini pentru cei de la poalele muntelui.

Şi crezi cumva că eu am decăzut fiindcă lumea a devenit mai bună? Nu. De vulturi e nevoie şi acum. Ehe, poate chiar mai mult decît altădată. Numai că eu m-am demodat. Am văzut victime îngrămădite în mormane, cîmpuri întregi de morţi, gropi pline de cadavre. Cum să mai impresioneze pe cineva un vultur care zgîrie carnea unui singur om, pe care nici măcar nu-l omoară?

Nu, n-aş vrea să te jignesc, dar puţin sînge, o rană sunt fleacuri azi. Ca să nu mai spun că alţi vulturi ştiu să ucidă acum fără să se mînjească de sînge. Şi nici nu clipesc, în vreme ce mie îmi face rău să te aud oftînd de durere. Ascultă-mă, lumea a învăţat să se măcelărească. Un om legat în lanţuri de o stîncă unde un vultur îi deschide rana, asta nu mai mişcă decît firile slabe. Îmi pare rău pentru tine, dar ai ajuns o victimă neînsemnată.

Eşti obosit, ştiu. Nu e nevoie să mi-o arăţi. Şi abia aştepţi să mă vezi plecat, să închizi ochii şi să visezi că lumea suferă pentru suferinţa ta şi admiră curajul tău, că lîngă fiecare foc oamenii te pomenesc. N-ai minte nici cît un copil, titanule. Îţi închipui că jos, la poalele muntelui, n-au altceva mai bun de făcut decît să discute toată ziua despre

tine. Ei, află că te înşeli. Te-au uitat. S-au plictisit demult să facă asta. Crede-mă, o poveste pentru copii, asta am rămas. Amîndoi. O amintire.

Şi să nu te miri, am îmbătrînit uitaţi şi de zei… Un timp, ne-au privit cu mare plăcere. Erau mîndri de puterea lor văzîndu-mă cum îţi sfîrtec carnea. Aşteptau să-ţi ceri iertare. Apoi s-au plictisit şi ei; şi de suferinţa ta şi de aşteptarea lor. Ne-au întors spatele… Atunci de ce mai vin eu, asta vrei să întrebi? Ai răbdare. E o poveste mai lungă.

Dar am obosit. Vreau să plec. Mi s-a făcut dor de pustiul de pe steaua mea. Îţi povestesc mîine.

Parcă a fost ieri. Am fost chemat de pe steaua mea şi mi s-a spus să mă duc în Olimp. Acolo, la poartă, o poartă de marmură străjuită de chiparoşi, am fost oprit de un sfinx. „Ce vrei?“ m-a întrebat. Stătusem mult pe steaua mea singur şi mă învăţasem cu tăcerea. Sfinxul se uita dispreţuitor la penele mele pline de praf. „Am fost chemat de zei“, i-am zis, convins că asta o să-l facă să-şi înghită limba de frică. Dar nu i-a păsat. S-a uitat mai departe la mine cu acelaşi aer dispreţuitor care m-a făcut să tremur de ruşine şi de umilinţă. „Tu nu vezi în ce hal eşti? mi-a şuierat printre dinţi, uitîndu-se în silă la penele mele. Cum îţi închipui că te poţi înfăţişa în halul ăsta zeilor? În Olimp nu e praf, lighioană. Aşa că du-te în vale, curăţă-te bine, spală-ţi penele frumos şi după aceea, dacă zeii vor binevoi să te primească, vom vedea. Hai, şterge-o!“. Şi a aruncat cu o creangă uscată de mirt după mine. M-a lovit la o aripă şi la un picior. Din pricina asta am mers o vreme şchiop şi zburam greu. Mă durea aripa.

Pînă la urmă m-a lăsat să intru. Sfinxul s-a uitat chiorîş la mine, dar mi-a făcut semn s-o pornesc pe o alee cu tufe de dafin pe margini. Cînd am ajuns în faţa zeilor, ei stăteau la masă. Ganymede le turna vin în cupe. Zeus era beat. Stătea în capul

mesei şi rîgîia. Avea obrazul roşu şi, cum se ghiftuise bine, avea poftă să bea. Ganymede abia pridídea să-i umple cupa că o şi golea. Într-un ungher mai întunecos, o nimfă cînta din liră. Abia atingea coardele, ca nu cumva să-l înfurie pe Zeus cu sunete prea tari care ar fi făcut să nu se mai audă bine vorbele lui. M-am apropiat mergînd cu greutate din pricina piciorului şchiop. „Ce caută pasărea asta scîrboasă aici?“ a strigat Zeus fixîndu-mă cu ochii lui bulbucaţi. „Zice că a fost chemat, stăpîne“, bîigui un satir care mă însoţise. „A, păru să-şi aducă aminte, deodată, Zeus. Am chemat-o s-o pun să-l sfîşie pe titanul acela care şi-a îngăduit să fure focul… Dar să aştepte. N-am timp acum. Nu vedeţi că n-am terminat masa? De cîte ori să vă spun, izbucni el, să nu mai fiu deranjat cînd mănînc, cînd beau şi cînd dorm? Hai, daţi-o afară“. Am fost luat de o aripă şi împins afară în curte. Satirul care venise cu mine era furios. „Ai văzut, pocitanie, din pricina ta era gata să-mi pierd slujba la zei. M-am luat după tine şi dacă Zeus nu era bine dispus de băutură puteam s-o păţesc.“ „Bine, dar eu sunt un vultur“, am îndrăznit. „Ce eşti?“ m-a îngînat abia stăpînindu-şi mînia satirul. „Un vultur, am repetat eu la fel de mîndru. Un vultur, iar zeii au nevoie de mine, înţelegi? Trebuie să rup cuiva carnea în numele lor“. De data asta satirul s-a făcut ca purpura de furie. „Ţi-arăt eu, lighioană, cum se vorbeşte în Olimp. Să-ţi dai aere acolo pe munte, cu cel pe care-l vei chinui şi care va fi legat de stîncă, dar aici să-ţi intre bine în cap că nu te afli pe munte. Aici eşti o slugă. Ai priceput?“ Mi-a legat picioarele şi m-a agăţat aşa, spînzurat, de un par. Atîrnam ca vai de mine cu capul în jos, iar aripile nu-mi foloseau la nimic. Cei care treceau pe lîngă mine, ori nu-mi dădeau nici o importanţă, ori se uitau cu milă. Poate că erau obişnuiţi cu întîmplări din astea. Simţeam că mor de ruşine şi dacă m-ar fi sugrumat cineva în clipele acelea nu mi-ar fi părut rău.

Acelaşi satir a venit ceva mai tîrziu şi a golit un vas plin cu apă, azvîrlind-o peste mine. „Răcoreşte-te şi mai spală-ţi penele scîrboase. Sau nu cumva ai vrea să-ţi dau vin?“ Din felul cum s-a oprit terminînd întrebarea, mi-am dat seama că i-a venit o idee năstruşnică. Ţopăind pe picioarele sale de cal, s-a întors curînd cu un vas plin cu vin şi mi-a vîrît capul în el. Fără să vreau a trebuit să beau. Am simţit foarte repede că totul se învîrtea cu mine şi că mi se împleticea limba. Dacă aş fi zburat, cred că m-aş fi lovit de stînci. Ce mai, eram beat turtă. Şi din nefericire tocmai atunci a venit un alt satir care a anunţat că Zeus mă aşteaptă.

Au intrat cu toţii în panică. Se învîrteau în jurul cozilor lor de ţap şi se întrebau dacă n-ar fi mai bine să mă arunce din Olimp şi să spună că-mi îngăduisem să cîrtesc împotriva lui Zeus. Cum să mă ducă în faţa stăpînului Olimpului astfel? Ce va spune Zeus? Că-şi bat joc de el? Mai ales că şi Zeus era probabil beat criţă, acum. Ar fi crezut că-l îngîn, că-l maimuţăresc… Şi atunci au început să verse necontenit apă peste mine. Au adus după aceea un butoi cu apă şi m-au vîrît acolo. Am înghiţit la apă pînă n-am mai putut, m-am umflat gata să pleznesc. Cînd m-au scos, am început să vărs apa şi destul de repede am simţit că mi-a trecut ameţeala. „Hai, stai la soare acum puţin, pocitanie, a strigat unul. Arăţi cam jumulit şi nu te poţi duce în faţa Stăpînului astfel.“ Am stat la soare pînă mi s-au uscat penele. Dar cînd ne-am dus, Zeus îşi pierduse răbdarea, aşteptîndu-mă. Se culcase şi lăsase vorbă ce poruncă să mi se dea.

Aceasta a fost cea mai mare jignire. Nici măcar n-am auzit din gura lui Zeus ce trebuie să fac. Nu s-a mai obosit să mă aştepte cîteva clipe şi m-a trimis să stau pe muntele ăsta toată viaţa. Nu e o dovadă de dispreţ? Un vultur vrea să audă porunca pe care trebuie s-o îndeplinească din gura celui ce are dreptul să dea porunci. Or, mie satirul care a rîs de mine mi-a zis ca unui rîndaş: „Ai grijă numai să

nu-l omori. Încolo, poţi să faci ce pofteşti. Zeus nu vrea să crape, ar scăpa prea uşor după toată tărăşenia cu focul. Asta-i tot. Acum, cară-te şi să nu te mai prind pe aici. Ai înţeles?“.

Plecînd din Olimp, am trecut peste un cîmp plin de focuri aprinse. Era strînsă acolo o mare mulţime de oameni. Cîntau imnuri în care îţi pomeneau numele şi, din cînd în cînd, ridicau privirea spre munte. Îi blestemau pe zei, iar unii, mai mînioşi, ameninţau că se vor sui pe munte şi te vor dezlega cu forţa. Cum m-au zărit, s-a auzit un val de ocări. „Călăule, călăule“, strigau în urma mea. „Slugă a zeilor, o să te jumulim de pene“… A trebuit să mă înalţ în văzduh ca să scap nelovit de pietre. Şi multă vreme m-au urmărit strigătele lor furioase şi am simţit în nări mirosul dulce al lemnului de santal ars.

În clipele acelea am crezut că te voi omorî repede. Aş fi pretextat pe urmă că n-ai rezistat. Zeii nu se supără niciodată cînd dai dovadă de prea mult zel. Te ceartă şi pe urmă, uneori, chiar te răsplătesc.

Dar nu te-am omorît. Mi-am zis că, ascultîndu-i pe zei, mă vor lăsa, poate, din cînd în cînd în Olimp, să ascult muzică şi să beau cîteva picături de vin, ca să uit gustul sîngelui. Aş fi stat la coada mesei la ospeţele lor, aş fi rîs de cîte ori ar fi făcut Zeus o glumă şi aş fi fost îngrijorat de cîte ori l-ar fi durut capul. Şi dacă, totuşi, zeii n-ar fi vrut să stau lîngă ei, m-aş fi mulţumit să stau afară printre satiri. Aşa că, într-o zi, m-am spălat bine într-un rîu, să nu rămînă nici o pată de sînge pe penele mele şi nici un fir de praf; apoi m-am înfăţişat sfinxului de la poarta Olimpului, mîndru de aripile mele curate şi strălucitoare. Însă sfinxul nici n-a luat în seamă grija mea de a arăta cît mai bine. Cum m-a văzut, m-a repezit: „Ce cauţi aici, lighioană?“. Şi n-a aşteptat să-i răspund. A rupt o creangă de mirt şi m-a lovit peste picioare, de am rămas din nou multă vreme şchiop.

Dă-mi voie să-mi dezmorţesc puţin aripile. Am înţepenit stînd în aceeaşi poziţie… Aşa, ce spuneam?… Lumea îşi închipuie că nimic nu e mai uşor decît să fii vultur, dar uneori îmi vine să mă îngrop în praful de pe steaua mea şi să nu mai ies…

Dacă vrei să ştii, pe steaua mea nu există decît praf şi tăcere. Nu cresc nici arbori, nici flori. Şi nu curge nici o apă. Cînd mi-e sete, trebuie să aştept să plouă… Poate că zeii m-au clocit acolo ca să nu mă leg de nimic şi să depind întru totul de ei. De cîte ori deschid ochii, zăresc numai praf în jurul meu. Altceva nimic. Un praf înecăcios care îmi intră în pene, în ochi, şi din pricina căruia dimineaţa văd, o vreme, tulbure. Mi-e şi silă cînd mă culc în el.

Hai, surîzi acum. E de ajuns pentru azi. Şi ar trebui să faci măcar acest lucru pentru mine. M-aş gîndi la tine cum surîzi şi aş adormi liniştit, chiar dacă bate vîntul.

Bine, te las în pace. Dar încetează cu gemetele.

Pe urmă a început să mă frămînte o bănuială. Dacă satirii au născocit totul? Dacă Zeus spusese cu totul altceva decît îmi comunicaseră ei? M-am gîndit în fel şi chip. Poate că Zeus te iertase. Sau uitase de tine, nu-l mai interesai. Poate că atunci cînd s-a întîmplat tărăşenia cu beţia mea din Olimp, satirii au intrat în panică şi s-au înţeles între ei să-l îmbrobodească pe Zeus şi să scape de mine. În loc să mă arunce în prăpastie sub pretext că am cîrtit împotriva zeilor, ceea ce ar fi stîrnit bănuieli, m-au trimis aici pe munte. Ştiau că din pustietatea asta n-o să mai afle nimeni nimic despre mine. Şi ce era să fac? Porunca era poruncă, nu puteam glumi cu ea.

În cele din urmă, m-am hotărît totuşi să mă lămuresc dacă Zeus ştia sau nu ştia de porunca pe care mi-o dăduseră satirii în numele lui. De aceea

am încercat să mă strecor în Olimp. M-am dus într-o zi şi m-am rotit în jurul sfinxului de la poartă făcîndu-i ochi dulci. Niciodată n-am fost atît de galeş ca atunci. I-am dus şi un dar. Un diamant mare şi strălucitor pe care l-am găsit în praful stelei mele. Afurisitul a luat diamantul şi după aceea m-a pus pe goană. Din vale încă îl mai auzeam chicotind. Îmi venea să urlu de ruşine şi de furie.

Mai tîrziu, m-am dus din nou. M-am învîrtit prin tufişurile din faţa porţii Olimpului, fără ca sfinxul să mă observe. Aşa am văzut că pe la amiază i se aducea mîncare şi că, după ce mînca şi îşi bea porţia de vin, sfinxul aţipea. Era singurul moment favorabil cînd puteam să mă furişez în Olimp fără să fiu jumulit.

Am stat ascuns, în tufişuri, pînă a doua zi cînd i s-a adus prînzul sfinxului. Nu-ţi mai spun că, urmărindu-l cum mînca, înghiţeam în sec. Şi cum l-am văzut aţipind, ţuşti, m-am fofilat pe lîngă el pe poartă. M-am pomenit astfel pe aleea cu dafini. Şi, ca să nu fiu zărit de vreun satir, m-am ascuns repede în coroana unui pin bătrîn. Vroiam să aştept pînă ce aveau să apară zeii şi atunci, ieşind înaintea lor, să le spun că eram hotărît să le îndeplinesc orice poruncă, însă ţineam să fiu sigur că porunca venea de la ei.

Dar n-am văzut nici urmă de zei. Şi, după atîta aşteptare, ameţisem de foame. Nu mai puteam să-i văd pe satiri cum mestecau, mergînd pe aleile Olimpului. Aşa că m-am hotărît să revin altă dată. Spre seară, profitînd de o clipă de neatenţie a sfinxului, am ieşit pe poartă tiptil şi nu m-am oprit pînă în vale. Acolo m-am năpustit să scurm pămîntul şi să găsesc rîme cu care să mă satur. Pentru că asta-i dreptatea cerului. Satirii beau vinul zeilor şi mănîncă mirodenii, iar eu scurm pămîntul după rîme.

Încă de vreo cîteva ori mi s-a întîmplat la fel. Mă duceam, mă furişam în Olimp, aşteptam pînă ce ameţeam de foame şi pe urmă plecam fără să-i fi văzut pe zei. După aceea veneam, bineînţeles, la tine şi-mi făceam datoria. Dacă porunca era totuşi de la zei? Nu-mi puteam îngădui să n-o ascult. Poate că zeii, într-o zi, după un ospăţ mai îmbelşugat, aveau chef să vadă puţin sînge. Să se distreze puţin. Dacă te-ar fi găsit fără nici o cicatrice? Îţi dai seama ce s-ar fi întîmplat? Cu zeii nu e de joacă. Sunt mai cruzi decît par. Rîd şi te omoară. Sigur, n-o fac cu mîinile lor. E de ajuns să le spună satirilor. Ăştia sunt totdeauna gata să-şi arate credinţa omorînd.

Într-o zi, întorcîndu-mă din Olimp, m-am oprit între crengile unui platan să-mi trag răsuflarea. Aproape aţipisem, cînd am zărit doi bărbaţi, cu bărbi mari şi albe, apropiindu-se pe o alee. Au venit şi s-au aşezat pe banca de sub coroana platanului. Am vrut să plec, pentru că prezenţa oamenilor mă deranjează, dar i-am auzit discutînd despre tine şi am rămas.

Discutau însă ca despre un mort. Şi m-am întrebat dacă oamenii uitaseră chiar atît de repede imnurile pe care le auzisem la început. Unde erau mînioşii care ameninţau că se vor împotrivi zeilor şi, suindu-se pe munte, te vor dezlega?… Din ziua aceea, am început să fiu mai atent. Mă opream uneori, seara, cînd nu mă vedea nimeni, la marginea unui drum sau a unui oraş şi ascultam ce se vorbea. Nimeni nu-ţi pomenea numele. Am încercat atunci să mă apropii de focurile care ardeau noaptea. „Nu se poate, mi-am zis, măcar lîngă focuri trebuie să-şi aducă aminte.“ Aş! Nici un cuvînt despre tine sau despre mine. Rîdeau şi parcă muntele nici nu exista pentru ei. Singurul loc unde ţi-am mai auzit numele a fost tot acolo unde trăiau cei doi bărbaţi cu bărbi albe, departe de lume, într-o căsuţă izolată.

Crede-mă, titanule, în zadar faci mutra asta. Ai trăi clipe foarte grele dacă te-ai duce jos. Îţi închipui, poate, că oamenii s-ar strînge în jurul tău, să-ţi pipăie rănile, să ţi le mîngîie, să te roage să le povesteşti cum ai furat focul din cer, cum te-au osîndit zeii, cum te-au legat în lanţuri şi cum te-am devorat eu. Ei, nu. Nu s-ar întîmpla nimic din toate astea. Nimeni nu te-ar crede dacă ai coborî şi le-ai spune: „Eu sunt Prometeu“. Ţi-ar rîde în nas. Ar zice că ai înnebunit. Cel mult copiilor le-ai trezi un oarecare interes. Ei te-ar asculta, ca pe saltimbancii de la bîlci, pînă ce părinţii i-ar striga să vină acasă: „Lăsaţi-l pe nebunul ăla…“. După aceea, ai rămîne singur, de rîsul beţivilor care te-ar îmbrînci.

Nu mă crezi, văd. Îţi închipui că e de ajuns să le arăţi cicatricea? Înseamnă că nu cunoşti oamenii deloc. Asemenea cicatrice, ehe, sunt cu duiumul. Orice pungaş care se respectă are una lăsată de cuţitul unui adversar. Apoi, văzîndu-ţi braţele şi picioarele roase de lanţuri, ar deveni şi mai bănuitori. Ar socoti că eşti un ucigaş fugit de la ocnă. Şi, în loc să fii legat de o stîncă, te-ai trezi într-o ocnă de sare. Din prizonierul zeilor, ai deveni prizonierul oamenilor. Şi, crede-mă pe mine, eu sunt blînd pe lîngă unii dintre ei. Ţi-aş plînge de milă să te ştiu încăput pe mîna lor. Mai bine fii recunoscător destinului că n-ai avut de-a face decît cu mine.

Într-o noapte chiar te-am visat încarcerat într-o ocnă. Erai legat de o stîncă de sare. Şi cineva te biciuia. La fiecare lovitură repeta aceleaşi vorbe: „Am să te bat pînă ai să recunoşti. Hai, spune, tîrîtură, cine eşti, de fapt?“. Cînd obosea, lua din stîncă un bulgăre de sare şi-l sfărîma peste rănile tale… Sărmanul de tine, ce milă îmi era. Cu toate că n-ar fi trebuit să-mi fie milă… Te-am auzit strigîndu-mă. Nu mai cunoşteai pe nimeni în afară de mine şi asta m-a mişcat… Mînios că nu vrei să-i răspunzi, cel care te bătea s-a îmbătat şi a adormit

lîngă tine cu biciul în mînă. Ai izbutit atunci să-ţi desfaci lanţurile şi ai fugit. Dar unde să fugi? Oriunde te-ai fi dus te-ar fi prins în cele din urmă şi ai fi ajuns din nou la ocnă. Îţi dai seama cum te-ar fi biciuit după aceea. Şi aşa se face că te-ai suit singur pe munte şi ai venit aici. Te-ai aşezat pe stîncă, ţi-ai prins lanţurile de mîini şi de picioare şi ai răsuflat uşurat. Erai acum la adăpost de cruzimea oamenilor, iar deasupra se boltea cerul, nu tavanul unei ocne.

Dacă, văzîndu-te jos, te-ar crede cineva că eşti Prometeu, te-ar sfătui să faci acelaşi lucru ca în visul meu. S-ar apropia de tine şi ţi-ar şopti la ureche: „Du-te repede înapoi pe munte. Lumea nu te poate vedea decît în lanţuri, aşteptîndu-ţi vulturul. Fără vultur, nu mai eşti decît un om obişnuit. Iar lumea e plictisită de oameni obişnuiţi“.

Şi poate chiar cei doi bărbaţi cu bărbile albe ţi-ar spune la fel. Pentru că, de fapt, vorbăria despre tine e totul, singurul lucru care mai interesează pe cei care nu ţi-au uitat numele. Se plimbă pe alei şi pălăvrăgesc despre tine ca despre cineva care a murit de mult. Ar rîde dacă le-ar spune cineva că în acest timp tu mai suferi încă şi că, dacă ar urca muntele, te-ar putea dezlega din lanţuri.

Nu te strîmba. Stai de prea multă vreme lipit de stînca asta ca să mai ştii ce se petrece în lume. Şi, îmi pare rău că trebuie să ţi-o spun, tu nu i-ai învăţat nimic pe oameni. În schimb, au învăţat de la noi, de la vulturi, cum să se sfîşie mai bine unii pe alţii.

Sau bănuieşti cumva că vreau să mă justific faţă de tine? Iartă-mă, titanule, dar mă dezamăgeşti. Te socoteam mai ascuţit la minte. Unde ai pomenit tu că un vultur se justifică în faţa victimei sale? Cîtă vreme ai puterea să omori pe cineva înseamnă că ai şi mai multă dreptate decît el.

Adevărul e că jos ai fi şi mai singur decît pe stînca asta. Aici mă ai cel puţin pe mine. Suntem

de multă vreme împreună şi ne-am obişnuit amîndoi. Îţi cunosc bine cicatricea şi gustul sîngelui. Şi chiar ura cu care mă priveşti cîteodată. Ne-am legat unul de altul şi avem nevoie unul de altul.

Te miră ce-ţi spun? Fără mine te-ai face în cele din urmă una cu stînca de care eşti legat. Eu te ajut să suferi şi să rămîi viu.

De cîte ori te las abia respirînd şi mă duc să mă odihnesc, sunt clipe în care îmi vine să mă întorc şi să-ţi spun: „Iartă-mă. Lupta se dă acum nu între tine şi mine, ci între mine şi stîncă. Ea este duşmanul nostru comun. Cum mă trezesc, dimineaţa, mă gîndesc la tine ca la un frate care mă aşteaptă. Îmi dezmorţesc aripile şi vin".

Poate înţelegi acum de ce-mi tremură ghearele uneori cînd te ating. Şi, oricum, titanule, dacă nu eram eu, cineva tot te-ar fi devorat dacă Zeus şi-a pus asta în cap.

Aseară, plecînd de aici, am recunoscut de departe, jos în cîmpie, casa mică şi albă a celor doi pustnici. Era chiar ceasul în care ei ies de obicei la plimbare după ce toată ziua scriu şi citesc. Am coborît şi m-am strecurat între crengile platanului, aşteptîndu-i. De data asta însă au întîrziat şi am adormit. M-am trezit buimăcit de somn auzind vorbe. Cel mai bătrîn dintre ei tocmai îi spunea celuilalt, în timp ce se ridica de pe bancă: „Zeii nu l-au pedepsit altfel pe Prometeu decît să fie singur. Ei ştiau că orice singurătate, dacă nu omoară cu ghearele ei, naşte pînă la urmă un vultur".

Mai tîrziu, pe steaua mea, m-am gîndit la vorbele astea. Înseamnă că eu m-am născut din singurătatea ta? Că nu zeii, ci gîndurile tale m-au clocit? Şi că tu îmi eşti chiar părinte? Ţi-a trecut vreodată prin cap aşa ceva? Cum s-ar zice, îmi chinui părintele care mi-a dat viaţă… Niciodată nu te-am îndrăgit mai mult şi nu te-am urît mai mult.

Da, titanule, nu fă ochii mari. Eu însumi sunt un devorat. Mă sfîrtecă amintirile. Ele sunt vulturul meu. Şi, crede-mă, amintirile sunt un vultur mult mai crud decît mine. Ele nu obosesc şi nici nu li se face greaţă de sînge. Cînd nu izbutesc să adorm, le simt cum scurmă în mine. Şi în zadar încerc să mă afund în praf. Vulturul meu e înlăuntrul meu. Nu vine de nicăieri, urcă din mine însumi. În felul acesta n-am nici o scăpare. Ţi-ai închipuit vreodată că singurătatea unui vultur poate fi mai înfricoşătoare decît a victimei sale? Eu n-am nici o speranţă să fiu dezlegat vreodată şi nici nu pot spera că vulturul meu va deveni într-o zi frate cu mine. Amintirile n-au milă.

Pricepi, aşadar, că şi eu sunt o victimă? O victimă care chinuie altă victimă.

Nu, văd că nu pricepi.

În cele din urmă am reuşit totuşi să adorm. Şi am visat că Zeus a poruncit să fii dezlegat. Dimineaţa, venind încoace, mă întrebam ce s-ar întîmpla dacă aş găsi stînca goală, dacă m-aş pomeni deodată singur, fără nici un rost. Ardeam de nerăbdare să ajung mai repede aici pe munte. Cînd te-am zărit, lungit pe stîncă, ţi-am fost recunoscător. De aceea, cum am coborît, m-am repezit să-ţi deschid cicatricea. Vroiam să te aud gemînd, să ne unim prin suferinţă. Îmi venea să plîng pe rana ta. Şi poate chiar am plîns de bucurie. Lacrimile mele s-au unit cu sîngele tău.

Te strîng lanţurile, mi se pare, nu? Bine, să te mai las puţin, să-ţi revii.

Vezi, titanule, cu pocalul în mînă, la masa zeilor, ar fi trebuit să zîmbeşti şi să-ţi ascunzi gîndurile. În schimb, pe stînca asta eşti liber cel puţin să taci şi să vorbeşti cînd vrei. Şi pe urmă, tu poţi spera să scapi de pedeapsă într-o zi. Dar eu? Eu n-am cum să mă lupt împotriva lanţurilor. Ele există în destinul meu. Odată ce-am devenit unealta zeilor, sunt legat de ei cu un lanţ nevăzut.

Asta îmi aduce aminte de un alt vis, dintr-o altă noapte. Nu mai aveai lanţuri, dar stăteai pe stîncă la fel ca acum. Mă uitam la tine mirat şi nu înţelegeam. „Dacă ai reuşit să-ţi rupi lanţurile, de ce nu te scoli de pe stîncă?“ „Vreau să vadă zeii că nu-mi e frică de ei“, mi-ai răspuns. După care, sprijinit într-un cot, mi-ai explicat că zeii sunt nişte fiinţe mărginite care n-ar merita în mod firesc nici o atenţie. Ceea ce le dă un anumit nimb este frica oamenilor. Din pricina fricii, oamenii îi cred atotputernici şi chiar înţelepţi. „Altfel, oricine i-ar putea rostogoli din Olimp, cum l-au rostogolit ei pe tatăl lor Cronos, ziceai tu. Frica a umplut lumea de zei şi tot ea e cîinele lor de pază“. Şi te-am urît pentru că nu-ţi era frică. Eu, multă vreme, n-am îndrăznit să întorc capul spre Olimp fără să închid pleoapele. Şi chiar după ce m-am învăţat cum să-l păcălesc pe sfinx, tot nu m-am vindecat de frică. De îndată ce dau cu ochii de un satir, tresar şi simt o gheară care mi se închirceşte în piept.

Într-o zi, m-am pomenit faţă în faţă cu unul chiar la poalele Olimpului. Încercasem să pătrund în Olimp şi sfinxul mă luase la goană. Coborîsem abătut şi, cum era soare, m-am culcat în iarba caldă. Moleşit de căldură, am aţipit. M-a trezit un tunet şi, pentru că începea să plouă, m-am retras sub coroana unui smochin uriaş. Acolo a venit, să se adăpostească, şi un satir. S-a încruntat, dînd cu ochii de mine, şi am îngheţat de frică. Noroc că era un satir mai cumsecade decît alţii, pentru că nu m-a aruncat în ploaie. Dimpotrivă, aşteptînd să se lumineze cerul, am stat de vorbă. Cunoştea păţania mea cînd fusesem atîrnat, ud leoarcă, de un par şi m-a sfătuit să nu mai dau tîrcoale Olimpului dacă ţin la viaţa mea. „Acum, mi-a zis el, n-ai mai scăpa atît de uşor“. Avea ceva ciudat în voce şi, cum prinsesem curaj, l-am întrebat în ce fel aş putea ajunge la zei. Am simţit, pe loc, că nu i-a plăcut dorinţa mea. „Lasă-i pe zei să petreacă şi nu-i mai

tulbura“, mi-a răspuns şi a plecat, dispărînd în spatele unor tufişuri de dafin.

Am vrut să mă iau după el şi să-l rog să mă ajute, totuşi. Dar n-am avut curaj. Nu ştii niciodată la ce să te aştepţi de la lighioanele astea care sunt jumătate oameni şi jumătate cai, de care s-au înconjurat zeii.

Întîmplarea aceea m-a pus şi mai mult pe gînduri. Vasăzică, zeii îmi dăduseră să fac o treabă murdară şi tot ei strîmbau din nas cînd auzeau de mine, încît chiar un satir cumsecade mă sfătuise să mă feresc de ei. Eram dezgustat. Şi, totodată, revoltat. Păi nu? Să n-ai nici puterea celui care porunceşte, nici gloria celui care suferă, să n-ai decît dispreţul celor pe care-i slujeşti şi ura victimelor, e drept asta? Spune… Mă rog, n-ai decît să nu răspunzi. Dar, spre deosebire de tine, eu am înţeles, să ştii, că victima şi călăul se vindecă amîndoi de o parte din singurătatea lor, întîlnindu-se…

N-am renunţat, însă. Am stat iarăşi la pîndă şi m-am strecurat în Olimp. M-am ascuns în coroana aceluiaşi pin bătrîn şi am rămas acolo două zile şi două nopţi observînd tot ce se întîmpla. Satirii foiau prin curte. La prînz şi seara, duceau vase de argint pline cu mîncăruri alese şi rostogoleau butoaie cu vin pe care apoi le aduceau înapoi, goale. Prin urmare, mi-am zis, zeii petreceau. L-am zărit pe Ganymede ieşind şi, la scurtă vreme, au ieşit şi nimfele care cîntaseră din liră. După-amiază, cînd am presupus că zeii dormeau, satirii umblau în vîrful picioarelor. În curte se oprea atunci orice activitate zgomotoasă. Nu se mai auzea decît foşnetul chiparoşilor. Cînd unul dintre satiri s-a împiedicat pe trepte şi, rostogolindu-se, a făcut zgomot, ceilalţi au sărit, l-au legat cu fire de hamei şi l-au închis într-o pivniţă.

Dar cum treceau orele de siestă, satirii nu se mai fereau, tropăiau în voie. Seara, după ce duceau mîncarea zeilor, smulgeau cepul unui butoi de vin şi lăsau vinul să curgă pe un jgheab de piatră de unde îl sorbeau scoţînd din cînd în cînd chiote de plăcere. Apoi, aduceau alte butoaie. Şi destul de repede întreaga curte se umplea cu satiri beţi.

Parcă nici nu le păsa de zei. Cîntau cu voci răguşite şi se înlănţuiau în dansuri neruşinate în jurul butoaielor de vin. Ce mai, adevărate orgii, în vreme ce eu tremuram de poftă şi de spaimă în pinul unde stăteam ascuns. Dacă m-ar fi prins, m-ar fi băgat cu siguranţă într-un butoi cu vin şi aş fi murit beat.

Spre miezul nopţii au aprins un foc mare pe una din alei. Obosiţi şi beţi, satirii dansau în jurul lui împleticindu-se şi prăbuşindu-se unul după altul. Cînd toţi au adormit, am putut şi eu, în sfîrşit, să beau cîteva picături de vin şi să mă încălzesc lîngă foc.

Te-am văzut ieri tresărind cînd ţi-am pomenit de foc. Ai curajul să afli ce s-a întîmplat cu el, jos, la poale?

Atunci, ascultă.

După ce-ai furat focul, zeii erau furioşi. Dar nu mai puteau să-l ia înapoi de pe pămînt. Singurul lucru pe care-l mai puteau unelti era acela de a da focului altă întrebuinţare. De aceea, le-au şoptit oamenilor la ureche că a avea focul înseamnă a avea puterea. După care, oamenii au început să se încaiere pentru a pune mîna pe foc.

Tu ai crezut că flăcările au luminat lumea? De fapt, în urma ta a început lupta pentru foc. Unii păstrează cenuşa, dar vatra lor e rece. Focul le-a fost smuls. Aceştia te mai pomenesc din cînd în cînd. Ei pretind că au avut focul de la tine. Că tu li l-ai încredinţat şi că aceia care li l-au furat n-au nici un drept asupra lui… Între altele şi de aceea

te-au uitat oamenii. Sunt ocupaţi să se omoare, să se înşele, pentru a intra în stăpînirea focului. Cine are focul are dreptul să poruncească. Ţine locul zeilor pe pămînt. Uneori, mi s-a părut că lumea se teme chiar mai puţin de zei decît de cei care au focul. Între zei şi oameni sunt acum mormane întregi de cenuşă.

Pricepi? Oamenii s-au împărţit în două tabere. Cei care au focul şi cei care rîvnesc să-l aibă. Şi tu, dacă ai coborî muntele, ar trebui să te duci ori într-o tabără, ori în alta. Dacă nu cumva te-ar alunga împreună cu pietre, ca să nu-i încurci cu legenda ta.

Ţi se pare că spun grozăvii? Îmi pare rău că nu te pot cruţa, dar focul tău a fost folosit şi la ofrande aduse zeilor şi la pîrjoluri. Nu le era de ajuns oamenilor apa ca să înece. Nu le erau de ajuns mîinile ca să sugrume. Nu era de ajuns cuţitul înfipt în spate. Tu le-ai dat o armă şi mai teribilă. Cu ajutorul focului au reuşit să se măcelărească mai bine. Oraşe întregi au fost arse. Păduri întregi au fost pîrjolite. Cîmpuri acoperite cu cenuşă. Recolte transformate în scrum. Şi destui te blesteamă. Dacă nu erai tu, nu erau toate astea. Nu exista cenuşa. Tu ai răspîndit mai multă moarte decît mine, titanule. Dacă te-ai duce jos, ţi-ar veni, poate, să dai singur foc lumii, scîrbit de ce s-a ales din focul tău. Am zburat odată deasupra unui oraş în flăcări. Era ceva înfricoşător. Unii ţipau fugind, cu mîinile arse şi cu părul scrum, alţii, pe urma lor, vînturau cenuşa şi îi înjunghiau pe muribunzi, în timp ce zeii se distrau în Olimp.

Uneori chiar îmi spun că ar trebui să nu mă mai duc nici eu pe la poalele muntelui, să nu mai ştiu nimic din ce se întîmplă. În felul acesta ne-am scuti de amărăciuni şi ne-am putea amăgi amîndoi că totul este ca la început. Că zeii şi oamenii sunt mereu cu ochii pe noi. Că din cer şi de pe pămînt toţi ne urmăresc şi că seara toată lumea povesteşte cum am venit eu de pe steaua mea, cum te-am

trezit pe stîncă şi am luat legenda de la început. Ne-am simţi fiecare de folos. Tu ca victimă, eu ca vultur.

Dar, se pare, după cum zîmbeşti, că-mi pierd timpul cu tine azi. Mai bine să mă apuc de treabă.

Crezi, cumva, că te-am minţit ieri?

Uite, dacă doreşti, azi pot să întorc povestea pe cealaltă faţă. Azi sunt bine dispus, am dormit bine.

Închipuie-ţi, prin urmare, că lumea te cinsteşte şi că nu s-a înrăit. Stă seara în jurul focurilor şi se gîndeşte mereu la legenda ta. În temple sunt statui ale tale, iar fecioarele aduc cununi de flori pe care ţi le aşază în jurul umerilor. Lumea te invocă întruna în rugăciuni şi în imnuri şi, în cinstea ta, vrea să perfecţioneze focul. Să nu mai pîrjolească, să nu mai provoace răni. Oamenii doresc, ehe, ca focul să-i încălzească numai şi să-i lumineze, să le dea căldură şi curaj. Atît. Şi mai ales vor să facă un foc fără cenuşă. Şi toate astea în cinstea ta. În fiecare dimineaţă, cînd se trezesc, se uită spre munte plini de admiraţie. Îşi zic: „Prometeu este acolo şi suferă pentru noi. Trebuie să ne arătăm demni de el“. Toată ziua, apoi, merg, lucrează sau duc ofrande la temple, cu gîndul la tine, iar vulturii, ehe, sunt blestemaţi şi urîţi. Eu nu îndrăznesc să cobor decît noaptea. Dacă m-ar vedea, m-ar prinde şi nu mi-ar mai da drumul pînă ce zeii nu te-ar elibera pe tine. M-ar ţine ostatec… Vrei să-ţi spun mai departe? Bine. Din pricina ta, oamenii au alungat toţi călăii şi nu mai există pe pămînt nici un vultur. Nimeni nu mai omoară pe nimeni, nimeni nu mai provoacă suferinţă nimănui, nimeni nu mai sfîşie pe altul, cum se întîmpla înainte. De ruşinea ta, oamenii au devenit mai buni. Chiar dacă la început nu le-a convenit, au aruncat toate cuţitele şi securile în mare. Acum pe pămînt nu mai există decît focuri şi flori. Şi dacă unul face fără să vrea un rău altuia, toată viaţa îl

plictiseşte apoi cu rugăminţile de a fi iertat. Ceea ce îi obligă pe cei care au o suferinţă cît de mică să o ascundă de lume, ca să nu fie înăbuşiţi cu dovezile de grijă şi de atenţie.

Ei, ce zici? Văd că ai rămas pe gînduri. Roagă-te, totuşi, mamei Geea, din care provin toate, să nu obosesc, să nu mă scîrbesc cu totul de treaba asta, pentru că abia atunci ai descoperi ce înseamnă să fii singur.

Abia m-am stăpînit să nu le strig într-o seară celor doi pustnici: „Habar n-aveţi, sunteţi nişte caraghioşi“. Căci vorbeau urît despre mine.

Pe tine nu te bîrfeau, însă nici ei nu mai vorbeau ca altădată. „Prometeu, zicea unul, nu e un semizeu. E partea care sîngerează în noi. Atît. O pată de sînge pe o stîncă“.

Am fost gata să le spun acelor isteţi de pustnici că ne nedreptăţesc pe amîndoi; că tu suferi într-adevăr şi că, făcîndu-te să suferi, eu am devenit al tău; că amîndoi suntem la fel de singuri şi nu ne avem decît unul pe altul… Dar m-am săturat să flecăresc despre ce mă leagă, chipurile, de tine.

De fapt, zeii au fost nişte proşti. N-au înţeles un lucru simplu: că, înlănţuit, tu erai mai periculos pentru ei decît liber, deoarece o legendă e mai puternică decît un om. În locul lor, eu te lăsam demult să te duci jos, să te vadă lumea. În primele zile, poate, s-ar fi înghesuit cîţiva curioşi în jurul tău. Pe urmă s-ar fi găsit un înţelept care să le spună: „Lăsaţi-l în pace. Altminteri, ne pomenim că vrea să-l aşezăm pe un jilţ într-un templu, drept recunoştinţă că ne-a dat focul şi că a suferit. Aţi uitat cîţi călăi au ieşit din rîndul martirilor?“… Dar zeii nu mi-au cerut părerea. Totdeauna ei au ascultat numai ceea ce au spus ei, cu toate că vulturii ar fi putut fi, în locul lor, stăpînii universului.

Ce mă priveşti aşa? N-am fi meritat să fim? Noi am ucis totdeauna cu ghearele noastre, nu ne-am tocmit slugi pentru asta. Ne-am murdărit de sînge cînd a fost cazul. Ştim cît de scîrbos e gustul sîngelui nu din povestite. În vreme ce zeii nu s-au priceput decît să dispreţuiască totul. Şi suferinţa şi pe cei care i-au slujit.

N-ai decît să zîmbeşti. Mai poţi s-o faci cîteva clipe. Pe urmă, o să-ţi îngheţe zîmbetul pe buze. Ce, ţi-ai închipuit cumva că sunt atît de mărinimos încît să iert orice jignire şi că o să-ţi ţin de urît aici, ca o doică, pînă la sfîrşitul lumii? Cît timp am fost tînăr nu mi-a păsat de nimic, dar am îmbătrînit şi m-am săturat de jocul acesta. Am aşteptat numai să mă lămuresc ce se întîmplă în Olimp.

Acum deschide urechile bine, titanule. Află că zeii au murit demult. Satirii ascund asta cu grijă, deoarece vestind moartea zeilor, ar înceta puterea lor, dar eu am descoperit adevărul.

Într-o seară, cînd m-am strecurat în Olimp, am aşteptat în coroana pinului pînă ce satirii au adormit, beţi, în jurul focului aprins. Atunci, m-am furişat pe coridoarele pe care am mers prima oară. Totul era pustiu. Nici un semn de viaţă. Prin unghere creşteau pînze de păianjen, iar în sala unde-i văzusem pe zei petrecînd îşi făcuse cuibul o cucuvea. M-am ascuns într-un colţ întunecos şi am aşteptat. Şi ce crezi că am văzut a doua zi?

Totul se desfăşoară ca şi cum zeii ar fi acolo. Li se aduce mîncare şi li se aranjează masa ca şi cum ei ar fi prezenţi. Li se toarnă vin în cupe. Li se pun pe masă flori. O nimfă cîntă din liră, iar fructele sunt de fiecare dată proaspete, culese chiar atunci. Nimeni nu se atinge de bunătăţile înşirate pe masă. Satirii merg în vîrful picioarelor, cu capetele plecate în pămînt. Toţi vorbesc în şoaptă. Cînd un satir a lovit din greşeală cu copita un scaun şi l-a răsturnat, a fost biciuit în coridor. Din cînd în cînd se opresc şi fac plecăciuni adînci în faţa locurilor goale de la masă. Apoi, cînd melodia pe care o

cîntă nimfa încetează, iau toate bunătăţile şi le aruncă la porci. Vinul îl beau ei. Dar numai seara, cînd se încinge un chef de se cutremură chiparoşii din Olimp. Pînă atunci, totul decurge ca şi cum zeii ar fi acolo. Sunt primite ofrande, iar mesagerii pleacă din Olimp cu răspunsuri la dorinţele muritorilor.

Totul e aşadar o minciună. Înţelegi? O minciună. Şi poate că am îmbătrînit lîngă tine pe munte, fiind, de multă vreme, vulturul unor zei morţi. Ceea ce e mai rău decît bătrîneţea şi decît orice decadenţă.

Te-aş putea ucide acum, pentru că satirilor nu le pasă de tine. Ei sunt ocupaţi să ascundă moartea zeilor şi să bea tot vinul cărat de zei în Olimp. Dar nu te omor. Ar însemna să mă mînjesc cu o moarte care nu mai interesează pe nimeni. Şi pe urmă, n-am chef să rămîn singur în povestea asta… Ori aş putea continua să vin aici pe munte, prefăcîndu-mă că n-am aflat nimic. Dar nu pot să fac nici asta. Am îndurat să fiu hulit de toţi şi neînţeles de nimeni, dar nu îndur să fiu sluga satirilor după ce am fost sluga zeilor. Această decadenţă e peste puterile mele.

Aşa că gata mascarada, titanule. Prefer să te las pe tine singur aici şi să te sălbăticeşti. Să n-auzi decît sunetul vîntului. Să mă regreţi. Pentru că mă vei regreta, sunt sigur. Te-ai obişnuit ca în această singurătate să ai măcar pe cineva, iar acum nu te mai poţi amăgi, ştii că zeii cu care te-ai înfruntat au murit şi că oamenilor nu le pasă de tine. Vei fi atît de singur încît îţi va fi dor chiar de călăul tău. Credeai că păzeşte cineva cărările spre munte pe care a crescut iarbă? Nu le păzeşte nimeni pentru că nu vrea nimeni să vină aici. Ehe, simt cum urcă în mine un rîs nebun cînd mă gîndesc cum vei aştepta în zadar să vin măcar eu. În sfîrşit, mă va dori cineva… De fapt, tot te voi devora, dar altfel…

Vulturul izbucneşte în rîs. Apoi, sub privirea uluită a lui Prometeu, îşi zdrobeşte capul de stîncă.

Marea fără Ulise

O dimineaţă pe plajă

E devreme. Încă n-a năvălit hoarda de trupuri goale, agitîndu-şi cearceafurile în chip de drapele. Plaja e ocupată deocamdată de pescăruşi.

Cînd tac pescăruşii, se aude fiecare foşnet al apei.

Numai în asemenea momente ne dăm seama că există, poate, mai multă singurătate decît tăcere.

Soarele se ridică, roşu, deasupra apelor pustii şi mă gîndesc la un amănunt din legenda Afroditei care pare ilogic. Cum să se nască o zeiţă din spuma valurilor, adică din partea cea mai efemeră a mării? Din spuma valurilor ne puteam naşte noi, dar o zeiţă? Dacă s-a născut din mare, Afrodita a apărut dintr-o mare imobilă ca eternitatea. Fără nici un rid.

Şi totuşi, în fiecare dimineaţă cînd vin pe plajă şi simt nisipul ud sub picioare, ştiu că nu există decît zei muritori. Dumnezeu moare aici în fiecare zi şi adesea în fiecare clipă.

Îmi imaginez un om care, în prima dimineaţă a lumii a ieşit din apă pe un ţărm orbit de lumină. Îşi priveşte braţele încă ude, adulmecă vîntul sărat şi ascultă zgomotul mării. Apoi îngenunchează pe nisip, stăpînit de o bucurie tulbure. E gol în faţa soarelui şi inocent. Căci încă n-a avut vreme să ajungă la nici o răspîntie. Oedip abia a plecat din Corint. Mai are pînă la răscrucea unde va intra în destin. Socrate încă n-a fost judecat. Lemnele rugurilor şi spînzurătorilor se află încă în pădure, dau muguri şi frunze, n-au fost tăiate şi duse în pieţe. Nimic nu înjoseşte deocamdată omul. N-a umplut lumea de monumente, dar nici n-a

sugrumat pe nimeni. Stă şi priveşte uimit soarele şi marea, puţin ameţit de nisipul fierbinte. Ulise încă nu există pentru că nu există deocamdată rătăcirea. Şi mai lipseşte puţin pînă ce bărbatul va desena cu degetul pe nisip un profil de femeie.

Nu unul, ci doi bărbaţi apar. Fireşte, nu din mare. Corpolenţi şi trecuţi de mult de tinereţe. Îşi caută un loc şi se opresc foarte aproape de mine. Sunt îmbrăcaţi şi cu pălăriile pe cap. Se aşază şi se pregătesc să joace table. Doamne sfinte, pentru asta au venit pe plajă?

Un pescăruş zboară dinspre mare. Altul dinspre uscat. Ei îmi evocă legenda care pretinde că Zeus ar fi dat drumul la doi corbi să zboare, unul de la răsărit, altul de la apus, pentru ca acolo unde se vor întîlni să fie aşezat sanctuarul oracolului de la Delfi. Căci marea bolboroseşte acum ca Pithia. Despre destin, bineînţeles. Nu e acesta rostul oricărui oracol?

Zarurile au fost aruncate. Partida a început.

Între timp, soarele s-a mai ridicat. E o dimineaţă glorioasă. Una din acele dimineţi în care marea devine un deşert fremătător de lumină. E vremea, pelerini, să ne aşezăm cearceafurile pe sanctuarele de nisip. Pithia, cu părul plin de alge, ne aşteaptă. Ne vom gîndi altădată la reumatismele noastre, la iarnă, cînd ne vom face ceaiuri fierbinţi şi vom aştepta sfîrşitul erei glaciare.

În cîteva ierni, am urmărit marea dimineaţa de la o fereastră a hotelului *Delfinul* din Eforie-Nord. Mă trezeam totdeauna puţin înainte de răsăritul soarelui. Marea era acoperită de o pîclă care, treptat, se înroşea pînă cînd soarele scăpa din mrejele ei. Cîteva clipe, atunci, mă simţeam ca într-o convalescenţă luminoasă, aproape tămăduit de boala frigului. Dar era de ajuns să apară un singur om pe plaja goală, îmbrăcat în şubă şi cu bocanci, care culegea scoici sau privea marea de aproape, ferindu-se de valuri ca de o muşcătură de

şarpe, pentru ca să-mi dau seama că mai trebuia să aştept pentru a regăsi ceea ce doream.

Liniştiţi ca nişte zei, jucătorii de table ignoră tot ce se întîmplă în jur.

De fapt, nu se întîmplă nimic neobişnuit. Soarele s-a înălţat şi plaja a început să se populeze.

Surîd unei amintiri. Era iarnă, război încă, aveam şaisprezece ani, iubeam o fată, se sfîrşise vacanţa de Crăciun şi plecam, eu într-o direcţie, ea în direcţia opusă. Am stat în gară pînă la miezul nopţii, lăsînd să treacă, fiecare, un tren. Era o gară rurală, mică şi cam pustie. Apoi am luat amîndoi acelaşi tren, dar numai pînă la prima staţie unde am coborît şi am stat pînă dimineaţa. N-am reţinut nici un detaliu de război din noaptea aceea, pur şi simplu războiul nu mai exista, deşi cu siguranţă prin faţa noastră treceau trenuri îngheţate încărcate cu soldaţi şi armament, dar clădirile gărilor erau pline numai de spaima că pînă la vacanţa următoare nu ne vom revedea. Eram în afara altor ameninţări. Dragostea exorciza toate primejdiile.

Cred că marea a făcut acelaşi lucru. M-a ajutat să-mi găsesc un loc între tandreţe şi ceea ce vreau să refuz.

Jucătorii de table şi-au adus şi două halbe de bere de la bufet şi le-au pus alături pe nisip.

În mod cu totul absurd, îmi aduc aminte de plajele pe care se sinucid balenele.

Ca să fiu sincer, nu ştiu de ce se sinucid balenele. Ar trebui să mă interesez.

Dar cine îmi garantează că eu nu le par jucătorilor de table de lîngă mine la fel de curios, aşa cum stau, trîntit pe nisip, cu un caiet în faţă? În definitiv, stupiditatea e o chestiune de perspectivă.

Am găsit, de pildă, o însemnare mai veche despre „arhiva aspiranţilor“ care există la Stockholm pe lîngă Fundaţia Nobel, unde sunt păstrate mii de scrisori venite de la scriitori necunoscuţi sau de la aşa-zişi inventatori ce reclamă Premiul Nobel. Unul dintre aceşti

aspiranţi a trimis direct regelui Suediei douăzeci de volume de poezie în manuscris, împreună cu un bilet în care adaugă: „Rog pe Majestatea-Voastră să-mi restituie manuscrisele împreună cu premiul“. Un japonez cere Premiul Nobel arătînd că a inventat un motor de automobil care cîntă; un spaniol pentru că a pus la punct „o metodă infailibilă de a obţine ploaia artificială“ (metoda fiind ilustrată minuţios într-un tratat scris în latină); un filipinez, care se defineşte „o reîncarnare combinată de Isus Hristos şi de Isaac Newton“, expediază în fiecare an la Stockholm descrierea descoperirilor sale fundamentale în domeniul reflexelor psihogalvanice. Un italian a scris: „Vă cer prin prezenta acordarea Premiului Nobel pentru cercetările mele asupra combustibililor nucleari. Premiul va trebui să-mi fie înmînat nu mai tîrziu de 2 aprilie anul viitor“. Între numeroşi inventatori este şi unul care a pus la punct, zice, un perpetuum mobile şi care comunică: „Trimiteţi-mi premiul şi imediat după aceea vă voi trimite prin poştă modelul maşinii mele“… Ei bine, nu m-ar mira ca într-o zi Fundaţia Nobel să fie acuzată de corupţie de aceşti aspiranţi nedreptăţiţi care an de an au văzut cum laurii rîvniţi au fost acordaţi altora.

O femeie-fotograf trece din cînd în cînd de-a lungul plajei. Poartă pantaloni scurţi, de un albastru tocit, iar de mîna stîngă îi atîrnă un colier de fotografii colorate. Merge cu ochii în pămînt şi cu pas egal, ca şi cum nu s-ar gîndi la nimic. Poate chiar nu se gîndeşte. La intervale regulate duce un fluier la gură şi scoate un fluierat strident. Nimeni nu-i dă atenţie, dar ea nu se sinchiseşte de acest amănunt. Lasă impresia că nici măcar n-o interesează. Îşi continuă cursa ca un robot.

„Şase-şase. În sfîrşit“, exclamă entuziast unul din jucătorii de table.

Mă gîndesc la un concurs de broaşte-ţestoase, ţinut nu mai ştiu unde, în care li se cînta broaştelor

la ureche, ca să fie stimulate să înainteze, dar ele rămîneau impasibile, ignorînd melodia sirenelor. Cine a zis că trăim fără mituri?

E adevărat că zeii noştri sunt alţii şi că fascinat, terorizat, năucit, complexat şi obosit de cunoştinţele noi cu care lumea modernă îl bombardează din toate părţile, omul acestui sfîrşit de secol XX nu mai are, adesea, nici timp, nici răbdare să înţeleagă. Din cărţi, din reviste, de la radio, din toate părţile, el află lucruri noi. Apar enciclopedii peste enciclopedii şi Biblia veacului ar putea fi o Enciclopedie totală, în care să fie adunate toate cunoştinţele şi care să poată fi consultată pentru orice. Omul erei cosmice nu-şi mai găseşte vreme să citească nici cărţile fundamentale. Vrea ca ele să-i fie povestite pe scurt. Vrea să i se vorbească despre ele. Preferă rezumatele clare sau un film la televizor care să-i arate peripeţiile lui Ulise.

Şi dacă Ulise ar mai exista, n-ar mai trebui să se lege de catarg. Cu atîta zgomot în jurul lui, ar sfîrşi probabil prin a-şi înfunda singur degetele în urechi.

De altfel, pe mare geamandurile îţi arată pînă unde ai voie să înoţi. Dincolo de ele rişti să fii fluierat. Trebuie să fii, prin urmare, prudent. Lucrurile nu mai stau nici în privinţa cîntecelor de sirenă ca pe vremea lui Ulise.

S-a zis că istoria se desfăşoară după acest ciclu: Ordine-Dezordine-Dorinţă de Ordine; Convenţii-Dispreţ al Convenţiilor-Convenţii noi. Am putea să adăugăm acestui ciclu un altul: Mituri-Dispreţul Miturilor-Mituri noi. Şi dacă e adevărată o asemenea alternanţă, ne aflăm acum undeva între „Dispreţul Miturilor“ şi „Mituri noi“. Ulise face parte dintre miturile în declin. (Ca şi Afrodita. Sau Don Quijote.) Julien Sorel, dintre cele în ascensiune.

În consecinţă, problema nu e că unele mituri mor, ci că ele devin inutile (murind tocmai pentru

că devin inutile). Şi, în acest caz, n-are rost, poate, să ne plîngem de dispariţia lui Ulise. Mai normal ar fi să ne întrebăm: de ce nu mai avem nevoie de el?

Primul răspuns care-mi vine în minte e următorul: Pentru că, adesea, cel mai adesea poate, omul de azi nu mai visează Ithaca. Visează reuşita. Şi tot ce-l ţine departe de această reuşită îl stînjeneşte. Ulise îşi putea permite să ajungă după zece ani în Ithaca. Ţinta lui rămînea aceeaşi, la locul ei. El putea asculta vrăjit cîntecele sirenelor, ori se putea opri pentru o aventură cu nimfa Calypso. Penelopa îl aştepta în continuare, credincioasă, undeva la capătul aventurilor sale. Astfel că drumul spre Ithaca poate fi cît de lung. Ba chiar trebuie să fie cît mai lung. Cu cît Ulise va ajunge mai tîrziu, cu atît va avea mai multe de povestit. De fapt, el a devenit interesant tocmai întîrziind să-şi atingă ţinta. Dacă ar fi ajuns de la Troia în Ithaca pe drumul cel mai scurt, n-am mai fi avut *Odiseea*. În schimb, neatinsă la vreme, o reuşită se poate risipi. Şi ce interes mai poate suscita azi cineva a cărui reuşită, întîrziind, devine nesigură? Secolul nostru n-are timp să aştepte. Zece ani? Cîţi au răbdare să aştepte ceva atîta vreme?

Un vlăjgan de la „Salvamar“ înjură în gura mare. El n-are răbdare să aştepte deloc. S-a plictisit, probabil. N-are clienţi pentru barcă.

Şi e inutil să te crezi pe cîmpia plină de soare de la Troia, imaginîndu-ţi că auzi răcnetul lui Ahile.

A existat cineva acum vreo două mii de ani care a vorbit despre o lume cucerită prin dragoste. Şi ştim cum a sfîrşit. După lecţia care i s-a dat, e greu să mai crezi în unele lucruri.

Dar marea e aici, la cîţiva paşi, soarele arde şi nisipul e fierbinte.

Vara trecută, un vînzător de gogoşi străbătea plaja şi striga: „Plîngeţi, copii, obligaţi-le pe mamele voastre să vă cumpere gogoşi calde!“. Ca

şi atunci, mă gîndesc că există tot atîta adevăr într-un asemenea strigăt şi în tăcerea luminoasă care striveşte trupurile prăbuşite pe nisip. Ca şi atunci, îmi spun că, murind în fiecare clipă, frumuseţea nu dispare totuşi niciodată; şi că pe o plajă reuşeşti uneori lucrul cel mai dificil, să stai liniştit la jumătate de drum de amărăciunea de a şti că existenţa nu-ţi e dată pentru totdeauna şi de fericirea de a o avea totuşi. Numai în asemenea clipe mi-a fost limpede de ce la Roma fiecărui nou papă i se repetă că nu va mai trăi douăzeci şi cinci de ani.

Cît de ridicol e orice orgoliu aici. Cît de inutilă e modestia. Culcat pe nisip, îţi descoperi trupul. Laşi altora absolutul şi vorbele mari. La urma urmei, îţi zici, şi eternitatea e formată din clipe.

Rostogolită în cutia de table, clipa se opreşte pe o faţă defavorabilă, căci aud un „Uf“ supărat. Ceva mai departe, lumea se înghesuie în jurul unui delfin mort, scos de valuri pe plajă.

Am fost totdeauna slab la zoologie. Cînd eram elev, într-o noapte, am luat o foaie de hîrtie şi am notat pe ea toate materiile şcolare, împărţindu-le în două categorii: la unele urma să învăţ normal, la altele numai în recreaţii; asta ca să-mi fac timp de lectură. Din păcate, zoologia a căzut între materiile din a doua categorie. De aceea, probabil, nu ştiu nici despre delfini nimic, în afară de faptul că sunt dotaţi cu o inteligenţă primejdioasă. Căci Biblia spune limpede: „Fericiţi cei săraci cu duhul, întrucît a lor va fi împărăţia cerurilor“… Dar nu, totuşi nu e cazul să rîvnim împărăţia cerurilor în aceste condiţii.

Zîmbesc, amintindu-mi farsa făcută (am uitat de cine) lui François Mauriac care, la moartea lui André Gide, a primit următoarea telegramă: „Infernul nu există. Stop. Trăieşte-ţi viaţa. Stop. Anunţă-l şi pe Claudel. Stop“. Semnat: „Gide“… Dincolo de glumă, nu e un îndemn serios? Vai, încă mai cred că trupul ne înşală mai puţin decît

vorbele mari. Lipit de nisip, ascult melodia răguşită a mării şi mă simt invadat de o căldură păcătoasă care mă face să mîrîi cînd aud de viaţa de apoi. Ar fi prea mult să numesc fericire această stare şi, totuşi, în asemenea momente trupul rămîne singurul profesor de filosofie, în ciuda faptului că pe o plajă există şi trupuri pe care un Praxitele ar fi dorit să le îmbrace cu forţa.

Ce-i drept, de cîte ori vorbesc despre fericire mă simt ca o gospodină olandeză cu saboţi de lemn, făcînd zgomot în jurul unei idei pe care şi aşa alţii au complicat-o destul. Dar, aici şi acum, asta nu mă stînjeneşte prea tare. S-a făcut amiază şi timpul s-a oprit parcă, oscilînd în lumină. Totul e, pe rînd, relativ ca valul ce se sparge de ţărm şi absolut ca marea. Îmi amintesc ce zicea Orfeu în Infern, că nu dă întreaga eternitate a umbrelor pentru o clipă de fericire pe pămînt. Unde au găsit scepticii formulată mai bine problema noastră?

Recunosc, stimaţi sceptici, că viaţa nu e aşa cum o invoc eu cînd îmi iau, ca acum, bucuria simţurilor drept filosofie posibilă. Există momente cînd viaţa vine pe plajă şi mă bate ironic pe umăr, şoptindu-mi: „Ai uitat cum arăt?“. Nu, n-am uitat. Dar ursitoarele mi-au dăruit la naştere o lăcomie datorită căreia n-am putut niciodată să renunţ. Nu e o întîmplare că am reţinut paradoxul lui Gide: acolo unde Narcis priveşte, este prezentul. Trăiesc, ca un şarpe încolăcit pe o lamă de cuţit, între neputinţa de a mă minţi şi nevoia de a iubi, dar nu pricep cum poţi să fii sceptic pînă la capăt sub un cer atît de clar.

„Dublă“, anunţă triumfător unul din cei doi combatanţi care se miră, probabil, ce tot scriu în caiet în loc să înot. În fond, ne mirăm reciproc. Ei de mine, eu că, în plină amiază, ei stau în continuare pe plajă îmbrăcaţi şi cu pălăriile pe cap. Aşa că suntem chit, domnilor.

Şi nu mai înot pentru că marea e plină azi de meduze. Plutesc prin apă ca nişte cîrpe albe,

gelatinoase.

Nici despre meduze nu ştiu nimic.

Dar oricît de puţină zoologie aş cunoaşte, tot ştiu că omul este singura fiinţă în stare să pactizeze şi cu Dumnezeu şi cu diavolul.

Din fericire, nu există numai adevăruri inutile. Există şi minciuni care ne ajută să trăim. Îmi spun deci că întreaga filosofie a grecilor începe într-o clipă de tăcere pe plajă. Şi că înţelept este cel în stare să vadă ceea ce are nevoie să vadă.

În legătură cu drumul lui Ulise pe mare a existat o lungă dispută care nu s-a încheiat practic nici azi. Unii au zis că e cu neputinţă de stabilit traseul acestor rătăciri. Alţii au fost şi mai radicali. Au caracterizat cercetările în această direcţie ca fiind fără sens. Deoarece, au motivat ei, aventurile călătoriei lui Ulise se desfăşoară într-o ţară de basm, cu mult în afara lumii care era cunoscută în vremea lui Homer. Acum douăzeci şi două de secole, Eratostene zicea că toţi cei care au atribuit o bază reală locurilor prin care a rătăcit Ulise sunt contrazişi de însuşi faptul că nu sunt de acord între ei.

Dincolo de obiecţii, pasionaţii de exactitate şi-au continuat, netulburaţi, ipotezele. Dar depinde oare în vreun fel înţelesul *Odiseii* de traseul pe care l-a urmat Ulise? Vom gîndi altceva despre Ithaca dacă vom urmări cu degetul pe hartă drumul spre ea? În fond, povestea lui Ulise nu este povestea unui navigator. Este povestea unei părţi a sufletului nostru. Şi atunci, la ce foloseşte topografia? Poate ea pretinde să fixeze într-un anume loc ceea ce se află în mod normal pretutindeni? Ithaca nu poate arăta la fel pentru toţi cei care citesc *Odiseea*, iată greşeala celor care ţin neapărat să ne-o descrie.

Aşa că nici plaja nu trebuie neapărat să arate la fel pentru toţi cei care vin aici. Ceea ce înseamnă că e scuzabilă naivitatea mea de a vedea plaja ca un sanctuar şi marea ca un oracol. La nevoie aş

putea chiar s-o motivez spunînd că singurătatea poate fi şi nenoroc şi cucerire, dar indiferenţa mi se pare numai nenoroc. Şi apoi sunt atîţia dispuşi să ne izgonească din orice metru pătrat de paradis, încît nu mai e nevoie să ne alungăm singuri. De ce să le uşurăm treaba? Mai ales că, din păcate, se descurcă, se pare, şi singuri, fără sprijinul nostru.

Dar brusc, se înnorează.

Plaja se goleşte.

Şi cum se goleşte plaja, năvălesc iar pescăruşii.

Marea e acum placidă, fără să ascundă nimic şi fără să promită nimic.

Îmi aduc aminte ce scria pe un cadran solar la Veneţia: *Sine Sole Sileo.* Fără soare tac.

Numai cei doi jucători de table nu renunţă la lupta lor cu destinul.

Restul e iubire

Reflecţii despre munţi

Am încercat, nu demult, să definesc ceea ce îmi place să numesc morala munţilor. Şi afirmam că munţii despart ca să apropie; că ei te obligă să taci pentru a găsi cuvintele cele mai potrivite, ceea ce nu e puţin lucru într-o lume zgomotoasă care nu suportă nici discreţia Giocondei. Am avut totdeauna impresia sau poate iluzia că o anume reculegere la care te constrînge muntele îi intimidează şi pe escroci.

Exageram, bineînţeles. În realitate, ştiu că escrocii autentici nu primesc lecţii de decenţă. Şi nici nu mai sunt atît de naiv încît să cred că lumea e nerăbdătoare să găsească în natură pedagogul de care are nevoie. Pe vremea cînd citeam *Emile* al lui Rousseau eram foarte tînăr şi lipsit de experienţă. Între timp, măcar din acest punct de vedere, am devenit mai lucid.

Nu există, totuşi, o morală a munţilor? Am copilărit lîngă munţi şi răspunsul meu nu poate fi decît unul singur.

Dar îmi dau seama că pot fi bănuit de orgoliu. De aceea prefer să recunosc că noi înşine, cei care ne-am născut lîngă munţi, suntem cei dintîi stingheriţi de defectele noastre. Cînd vorbim de morala munţilor n-o facem pentru că am fi mai buni sau mai răi decît cei care au trăit mereu departe de munţi, ci pentru a ne explica nouă înşine în primul rînd de ce suntem aşa şi nu altfel. Căci dacă ar fi o copilărie să judecăm caracterele după altitudinea la care s-au format (în definitiv, pe Acropole grecii n-au urcat decît o sută de metri pentru a ajunge la zei), în ce ne priveşte înţelegem,

de pildă, de ce nu prea ştim să fim degajaţi. Liniştea noastră, a celor care am văzut multă vreme cerul lipindu-şi obrazul de piatră, e colţuroasă ca muntele. Noi ne ascundem tandreţea sub o platoşă de asprime, de frică să nu fim traşi pe sfoară şi să ne expunem prea mult dezvăluindu-ne căldura fără nici o precauţie. Obişnuiţi cu intimitatea tăcută a muntelui, ne hotărîm greu să ieşim din rezervă şi nu ne mărturisim uşor sentimentele. Preferăm să iubim decît să facem declaraţii de dragoste. Şi devenim, brusc, timizi pe orice scenă unde hohotesc reflectoarele. Nu ne judecaţi, prin urmare, că n-avem destulă jovialitate şi nu ne lăudaţi că luăm în serios orice fleac. Nu e nici vina noastră, nici meritul nostru. După cum nu e vina noastră că suntem, în genere, zgîrciţi în lucrurile mărunte şi risipitori în cele mari. Căci am obţinut totul greu. Nu ne-a dat nimeni nimic gratuit. Am plătit pentru fiecare floare şi pentru fiecare bucurie. Dar pentru a ne dovedi nouă înşine că ne putem ridica deasupra slăbiciunilor noastre, uneori suntem gata să pierdem totul. De fapt, calitatea noastră principală este că nu ne jucăm cu vorbele, iar defectul nostru principal că am transformat asta în orgoliu. Provocat să rîdă, un om de la munte iese stingherit din adîncul său de tăcere. Obişnuit să tacă, el consideră rîsul, cînd nu e exploziv, indecent. Cu alte cuvinte, nu ştim să fim dezinvolţi. De cîte ori încercăm, nu reuşim decît să fim stîngaci, surîdem forţat şi se vede că nu suntem în apele noastre. Pe scurt, n-avem vocaţie de actori. Cunoaştem un singur rol bine. Să spunem ce gîndim şi să fim ceea ce suntem.

Piatra şi pămîntul dur ne-au silit să fim prudenţi şi cu ispitele metafizicii. Noi ne-am lipit de pămînt ca Anteu nu ca să căpătăm puteri, ci ca să trăim. Muntele, care seamănă atît de bine cu o piramidă, este, de fapt, exact contrariul unei piramide şi numai cine înţelege asta ne poate înţelege şi pe noi. Căci piramida slujeşte o iluzie metafizică, în

vreme ce noi, chiar în pustiul ideilor pure, ne întoarcem cu faţa spre ţărîna pe care am trădat-o şi spre locurile unde am învăţat să iubim.

În ce mă priveşte, sunt pe jumătate un renegat pentru că, întîlnind marea, n-am putut să plec indiferent de pe plajă. Dar nimic nu şterge în mine amintirea şi gustul pietrei. Departe de munţi, simt cum corabia joacă pe valuri şi visez să am o stîncă sub picioare. E vorba, poate, de un destin al nostru, al celor care am trăit lîngă munţi. Nu putem trăda niciodată pînă la capăt. Şi tîrîm după noi, chiar în zarva oraşelor, tăcerea în care am crescut.

De aceea surîd cînd cineva îmi face obiecţii: „Totuşi munţii nu sunt decît un accident geologic“. Mă rog. Ce să răspund? Pentru unii sunt, într-adevăr, un accident geologic. Pentru ceilalţi… Dar orice aş spune e incomplet. Şi restul e iubire, iar iubirea nu se teme de obiecţii. Nu, nu le reproşez nimic celor care nu iubesc munţii. Nu poţi să reproşezi unui om că n-are noroc.

De altfel, adevărata dragoste n-are nevoie de apologie. Şi dacă în genere cîmpia ne învaţă să vorbim, muntele ne învaţă, totuşi, mai ales să tăcem. Cei care am trăit lîngă munţi ştim bine cît ne-a ajutat şi cît ne-a costat asta.

Un vis cu Pilat din Pont

A doua convorbire imaginară cu sfinxul

— Se făcea că nimerisem într-o vale îngustă, pe marginea unui rîu, unde, în jurul unui foc sacru, moţăiau nişte inşi îmbrăcaţi în armuri, avînd coifuri şi lănci. Nu deschideau ochii decît dacă se apropia cineva. Şi nici atunci nu ziceau nimic. Îl măsurau pe trecător cu privirea şi aşteptau. Dacă le punea vreo întrebare, îşi pipăiau lăncile. Şi dacă trecătorul avea nefericita inspiraţie să insiste, deveneau irascibili.

Ascuns în bălării, am început să tremur la ideea că puteam fi zărit. Pentru că paznicii focului sacru nu glumeau cu cei dispuşi să-şi pună mereu întrebări. Dar, bineînţeles, n-am scos nici o vorbă. Priveam în tăcere firul de fum care se înălţa spre cer, ferindu-mă să atrag atenţia asupra mea. La un moment dat, cineva s-a apropiat de ei şi le-a zis: „Staţi liniştiţi. Eu sunt Pilat din Pont“. Şi s-a îndreptat spre rîu, unde şi-a spălat îndelung mîinile. Atunci m-am trezit.

— *Şi ce înţeles dai acestui vis*? *Pilat din Pont a murit, se pare, demult.*

— Te înşeli. Dimpotrivă, a avut vreme să-şi perfecţioneze metoda, deoarece se teme în continuare să fie implicat.

— *Tu nu te temi*?

— Eu sunt din ce în ce mai convins că nu există neutralitate între moarte şi viaţă, aşa cum nu există neutralitate între servitute şi libertate.

Şi pe urmă nu cred că înţelepciunea stă pe două scaune, chiar dacă Pilat din Pont a învăţat multe între timp.

— *Ce anume*?

— Îşi spală mîinile înainte de a afla despre ce e vorba. Îşi păstrează mîinile curate întorcînd capul din vreme. El a ajuns, se pare, la concluzia că n-a fost înţelept acceptînd să fie în cunoştinţă de cauză şi abia după aceea să se spele pe mîini. Pentru că astfel, oricît de bine s-ar spăla, tot rămîn cîteva pete de sînge sau cîteva întrebări neplăcute. În schimb, dacă se spală din timp, înainte de a afla ceva, nu mai are probleme.

— *Înseamnă că nu şi-a pierdut vremea.*

— Da, a învăţat ceva de la cei care, lovindu-se de suferinţele altora, trec pe celălalt trotuar, fac cale întoarsă ori grăbesc pasul. El nu mai priveşte spre Golgota. Priveşte cel mult soarele care răsare deasupra Golgotei. Şi mai tîrziu, dacă e cumva întrebat, ridică din umeri: „N-am ştiut“. Dar, de obicei, închide ochii şi îşi astupă urechile; pe urmă declară că n-a văzut şi n-a auzit nimic. În definitiv, îşi zice el, n-am făcut nimănui nici un rău. M-am mulţumit doar să nu observ răul care-i lovea pe alţii. De ce? Simplu. Pentru că nu vreau „să ştiu“. Văzînd, auzind, luînd cunoştinţă, trebuie să spun „da“ sau „nu“. Şi de ce să-mi asum acest risc? Mai ales că opţiunile au uneori un preţ imposibil de prevăzut. Nu e mai cuminte să mă abţin din vreme? Nu după ce-am fost somat de împrejurări să dau un răspuns, ci chiar înainte de a auzi întrebarea.

— *Aşadar, cînd scrie…*

— Cînd scrie, Pilat din Pont e singurul locatar rămas în turnul de fildeş.

Dar „n-am ştiut“ nu mai poate fi o scuză. Adesea, cel care n-a ştiut n-a vrut, de fapt, să ştie. Şi niciodată n-a fost mai clar că indiferent ce crede cel care scrie despre rostul său, scriind el se află în stradă. Ceea ce depinde de el este numai dacă acolo spune ce vede şi simte sau nu…

— *De ce te-ai oprit?*

— E adevărat că unele lucruri nu le înţelegem de la început cum trebuie. Să-ţi dau un exemplu.

Pe o etajeră a bibliotecii mele am păstrat ani de zile două fotografii. Înfăţişau ceea ce a rămas în picioare din templele dorice de la Segesta şi Selinunte. Le adusesem dintr-o călătorie în Sicilia şi mă uitam din cînd în cînd cu admiraţie la coloanele masive, gigantice, mai voluminoase mult decît cele din Grecia, convins că ele erau atît de orgolioase, atît de autoritare, pentru a face mai bine legătura dintre oameni şi zei. Abia mai tîrziu am înţeles, cred, din ce cauză cetăţile greceşti din Sicilia şi-au întrecut patria de origine în materie de fast; pentru că au întrecut-o în materie de tiranie. În realitate, edificiile pe care le admirasem eu s-au născut nu dintr-un exces de fervoare, ci dintr-un exces de ambiţie.

Mă întreb de cîte ori m-am înşelat la fel. Dar tot ce pot face e să refuz minciuna de care îmi dau seama. De aceea ţi-am povestit visul cu Pilat din Pont. M-am speriat în somn la gîndul că Pilat ar fi putut avea chipul meu.

Table of Contents

Prefaţă	8
La Teba, mult după moartea sfinxului	19
Judecata de Acum	24
De ce „cordiale“?	29
Surîsul lui Voltaire	34
Rugaţi-vă să nu vă crească aripi	41
Momentul Waterloo	55
De la Judecata lui Paris la Judecata de Apoi	66
Pantera domesticită	81
Un amănunt	95
Nimic prea mult?	96
Publicul şi pantalonii lui Henry Miller	100
Artistul şi arborele universului	104
Teatrul şi Rubiconul regiei	109
Morala bumerangului	114
Polemică şi polemici	119
Neutralitatea activă	123
Decadenţa lui Don Quijote	125
Laudă irealităţii	128
Elogiul izgonirii din paradis	130
Comentarii la războiul troian	143
Bietul Oedip	152
Discurs imaginar al lui Socrate după ce a fost condamnat	156
Două discursuri imaginare ale lui Nero	158
Discurs imaginar al lui Giordano Bruno în faţa tribunalului Inchiziţiei	162

Nu merită să vă înduioşaţi 164
Decadenţa lui Don Juan 168
Discurs imaginar al lui Machiavelli la o cursă de automobile 176
O enigmă a istoriei 179
Cultura şi istoria 182
Un tren spre Weimar 184
Nietzsche sau semnul securii duble 194
Schopenhauer la Veneţia 199
Lecţia Romei 201
Et in Arcadia ego! Dar… 203
Un punct de vedere 209
Despre Platon, cu gîndul la Lorca 219
Un vas cu două toarte 225
Singurătatea unui solidar 227
Fascinaţia relativului 233
Dilemele criticii 237
Judecăţi şi prejudecăţi 242
Toţi murim prea devreme 242
Utopia bibliotecii 242
Reîntoarcerea la natură 243
Ce caută, totuşi, Don Juan? 244
Anormal şi normal 244
Muzeul Grévin 245
Canoane 246
Metrul etalon. Şi totuşi 246
Eroare şi firesc 246
Torquato Tasso şi Inchiziţia 247
Nu Nero 248
Ce este eseul? 248

Fantezie şi realitate 248
Surîsul care ucide 248
Evul Mediu şi Renaşterea 249
O parabolă 251
Armele înţelepciunii 251
Mirajul imobilităţii 252
Un hobby? 252
Preţul talentului 253
Originale şi reproduceri 253
Imaginea Acropolei e mai greacă, poate, acum 254
Napoleon şi neoclasicismul 255
Raţiunea şi inima 255
Adevărul şi oglinda 256
O problemă filosofică 257
Nostalgia imperfecţiunii 258
Secretul barbarilor 258
Un dicton 258
Rugăciune neagră 258
Anacronici 259
Avertisment 259
Scurtă istorie a Afroditei 261
Tiţian şi Carol Quintul 265
Bătrînul leu rănit 267
Surîsul Giocondei 270
Bufonii lui Velázquez 272
Vînători şi cultivatori 274
Triumful inteligenţei 276
O definiţie sarcastică 279
Fuga în limbaj 281
Datoria de a gîndi 284

Dintr-un carnet de lectură 286
Răzbunarea vulturului 290
Marea fără Ulise 312
Restul e iubire 322
Un vis cu Pilat din Pont 325